

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16353-Ж
23.02.2017 ж.
ISSN 2224 – 5561

№4 (133) 2020
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» КеАҚ

«Нархоз Университеті» КеАҚ Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

Бас редактор

С.А. Святков – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*

Редактордың орынбасары

С.С. Арыстанбаева – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*

Редакциялық алқа

- А.А. Адамбекова** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*
- Л.М. Байтенова** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*
- Ш.М. Қаңтарбаева** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*
- А.М. Сейітқазиева** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*
- Ж. Симанавичене** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Мукolas Romeris Университеті*
- Ш.А. Смағұлова** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*
- Ұ.А. Текенов** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*
- С. Ы. Өмірзақов** – *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті*
- Е.А. Абенова** – *педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті*
- А. Акимов** – *PhD, профессор, Griffith Университеті*
- Л.Қ. Баймағамбетова** – *экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті*
- К. Браувайлер** – *PhD, профессор, Қолданбалы зерттеулер Университеті*
- Ж. М. Дюсембекова** – *экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті*
- М. Ж. Жарылқасынова** – *экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Нархоз Университеті*
- Р. Елшібаев** – *экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті*
- Д. Ким** – *PhD, зерттеуші профессор, Нархоз Университеті*
- Т. Медени** – *PhD, профессор, Yildirim Beazit Университеті*
- Е. Өскенбаев** – *PhD, зерттеуші профессор, СДУ*
- М. М. Рысқұлова** – *экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті*
- А.Ж. Сарсенбаева** – *«Фортуна Полиграф» баспасы ЖШС-нің бас директоры, журналдың жауапты редакторы*
- Н.Ж.Айтенов** – *Ғылыми зерттеулер бөлімінің координаторы, журналдың техникалық редакторы, Нархоз Университеті*

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан

Свидетельство № 16353-Ж
23.02.2017 г.
ISSN 2224 – 5561

№4 (133) 2020

Издается с 1996 года

Учредитель
НАО «Университет Нархоз»

Редакционный совет Central Asian Economic Review НАО «Университет Нархоз»

Главный редактор
С.А. Святков

доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Заместитель редактора
С.С. Арыстанбаева

доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Редакционная коллегия

А.А. Адамбекова	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
Л.М. Байтенова	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
Ш.М. Кантарбаева	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
А.М. Сейтказиева	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
Ж. Симанавичене	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Mykolas Romeris</i>
Ш.А. Смагулова	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
У.А. Текенов	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
С.И. Умирзаков	–	<i>доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
Е.А. Абенова	–	<i>кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз</i>
А. Акимов	–	<i>PhD, профессор, Университет Griffith</i>
Л.К. Баймагамбетова	–	<i>кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
К. Браувайлер	–	<i>PhD, профессор, Университет прикладных исследований</i>
Ж.М. Дюсембекова	–	<i>кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз</i>
М.Ж. Жарылкасинова	–	<i>кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз</i>
Р. Елшибаев	–	<i>кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз</i>
Д. Ким	–	<i>PhD, профессор-исследователь, Университет Нархоз</i>
Т. Медени	–	<i>PhD, профессор, Университет Yildirim Beazit</i>
Е. Оскенбаев	–	<i>PhD, профессор-исследователь, СДУ</i>
М.М. Рыскулова	–	<i>кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз</i>
А.Ж. Сарсенбаева	–	<i>ген. директор ТОО «Издательство «Фортуна Полиграф», ответственный редактор журнала</i>
Н. Ж. Айтенов	–	<i>Координатор Отдела научно-исследовательских работ, технический редактор журнала, Университет Нархоз</i>

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic of
Kazakhstan

Volume 4 No. (133) 2020

*The journal has been published
since 1996*

Document №16353-Ж
23.02.2017 year
ISSN 2224 – 5561

The Founder
NP JSC «Narxoz University»

Editorial Board Central Asian Economic Review NP JSC «Narxoz University»

Chief Editor
S.A. Svyatov

Doctor of Economics, Professor, Narxoz University

Deputy Editor
S.S. Arystanbayeva

Doctor of Economics, Professor, Narxoz University

Editorial Board

A.A. Adambekova	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
L.M. Baitenova	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Sh.M. Kantarbayeva	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
A.M. Seitkaziyeva	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Z. Simanaviciene	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Mykolas Romeris University</i>
Sh.A. Smagulova	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
U.A. Tekenov	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
S.Y. Umirzakov	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
E.A. Abenova	–	<i>Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
A. Akimov	–	<i>PhD, Professor Griffith University</i>
L.K. Baimagambetova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Professor, Narxoz University</i>
C. Brauweiler	–	<i>PhD, Professor, University of Applied Sciences</i>
Zh. M. Dyussembekova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
M.Zh. Zharylkasinova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
R. Yelshibaev	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Professor, Narxoz University</i>
D. Kim	–	<i>PhD, Professor, Narxoz University</i>
T. Medeni	–	<i>PhD, Professor, Yildirim Beazit University</i>
E. Oskembayev	–	<i>PhD, research professor, SDU</i>
M.M. Ryskulova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
A.Zh. Sarsenbayeva	–	<i>Executive editor, Director of “Fortuna Polygraph” Publishing house</i>
N. Zh. Aitenov	–	<i>Coordinator of the Research Department, Narxoz University</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

«COVID-19» ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛЖАМДАРЫ Ш. А. Смагулова	8
ВОЗДЕЙСТВИЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ ПРОГРАММ НА КРИМИНОГЕННУЮ АКТИВНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ С. Г. Буянский, А. С. Шенин	20
МЕМЛЕКЕТТІК ҚОРҒАНЫСТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӘСКЕРИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ДАМЫТУ Г. Н. Дугалова	36

АЙМАҚТЫҚ ЖӘНЕ САЛАЛЫҚ ЭКОНОМИКА
РЕГИОНАЛЬНАЯ И ОТРАСЛЕВАЯ ЭКОНОМИКА

COMPARATIVE CLUSTER ANALYSIS OF KAZAKHSTAN'S AGRICULTURAL POTENTIAL WITH WORLD COUNTRIES R. U. Rakhmetova, A. A. Cheirkhanova, A. V. Maldynova	45
СТРУКТУРНЫЕ СДВИГИ В ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА Г. Ж. Каримбаева, А. Н. Токсанова, Р. К. Сабирова	54
АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ БӘСЕКЕЛІК АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫН МАРКЕТИНГТІК ТАЛДАУ Н. Б. Шуренов	67
АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РЫНКА СОТОВОЙ СВЯЗИ В КАЗАХСТАНЕ Б. А. Байтанаева, Д. Ш. Касымханова	81
О ПОДДЕРЖКЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ А. С. Исенова	92

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКА
ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

ҚАЗАҚСТАНДА ЖАҒАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ДАМЫТУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ Г. Н. Сансызбаева, Л. Ж. Аширбекова, А. Жидебекқызы	101
ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОНЦЕПЦИИ МАРКЕТИНГА-МИКС Р. К. Сагиева, А. С. Жупарова, Д. С. Жайсанова	117

**ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП
ФИНАНСЫ И УЧЕТ**

СИСТЕМНО ЗНАЧИМЫЕ БАНКИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ: КРИТЕРИИ ИДЕНТИФИКАЦИИ, РОЛЬ И ПОДХОДЫ К РЕГУЛИРОВАНИЮ С.А. Святов, М. А. Святова.....	128
THE SMALL AND MEDIUM BUSINESS LENDING MARKET IN KAZAKHSTAN: ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE А. М. Kabdulsharipova, М. U. Rakhimberdinova, Е. S. Madiyarova.....	137
БИОЛОГИЯЛЫҚ АКТИВТЕРДІ ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ А. К. Канабекова.....	148

**ӘЛЕУМЕТТІК ЭКОНОМИКА
СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА**

СИСТЕМА ОСНОВНЫХ ИНДИКАТОРОВ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ А. Е. Кулжамбекова, Ж. А. Бекбосынова.....	160
КӘСІПКЕРЛІК УНИВЕРСИТЕТ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМДІ ДАМУДЫҢ МОДЕЛІ РЕТІНДЕ Б. К. Тунтикбаева, А. О. Базарбаев, Б. К. Купешова.....	175

CONTENT

NATIONAL ECONOMY

MACROECONOMIC ANALYSIS AND THE FORECAST FOR THE KAZAKHSTAN'S ECONOMY IN «COVID-19» PANDEMIC CONDITIONS Sh. A. Smagulova	8
IMPACT OF FINANCING OF ANTI-CRISIS PROGRAMS ON CRIME ACTIVITY IN KAZAKHSTAN S. G. Buyansky, A. S. Shenin	20
DEVELOPMENT OF MILITARY-ECONOMIC SUPPORT SYSTEM OF THE STATE DEFENSE G. N. Dugalova	36

REGIONAL AND INDUSTRIAL ECONOMY

COMPARATIVE CLUSTER ANALYSIS OF KAZAKHSTAN'S AGRICULTURAL POTENTIAL WITH WORLD COUNTRIES R. U. Rakhmetova, A. A. Cheirkhanova, A. V. Maldynova	45
STRUCTURAL SHIFTS IN KAZAKHSTAN'S MANUFACTURING INDUSTRY G. Zh. Karimbaeva, A. N. Toksanova, R. K. Sabirova	54
MARKETING ANALYSIS OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT OF ALMATY CITY N. B. Shurenov	67
ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE MOBILE COMMUNICATIONS MARKET IN KAZAKHSTAN B. A. Baitanayeva, D. Sh. Kassymkhanova	81
SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES DURING THE PANDEMIC A. Issenova	92

INNOVATIVE ECONOMY

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IN KAZAKHSTAN G. N. Sansyrbayeva, L. Zh. Ashirbekova, A. Zhidebekkyzy	101
EVALUATION EFFICIENCY OF ENTERPRISES' INNOVATIVE ACTIVITY USING THE CONCEPT OF MARKETING-MIX R. K. Sagiyeva, A. S. Zhuparova, D. S. Zhaisanova	117

FINANCE AND ACCOUNTING

SYSTEMICALLY IMPORTANT BANKS IN THE NATIONAL ECONOMY: IDENTIFICATION CRITERIA, ROLE AND APPROACHES TO REGULATION S. A. Svyatov, M. A. Svyatova	128
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

THE SMALL AND MEDIUM BUSINESS LENDING MARKET IN KAZAKHSTAN: ASSESSMENT
OF THE CURRENT STATE
A. M. Kabdulsharipova, M. U. Rakhimberdinova, E. S. Madiyarova..... 137

FEATURES OF ACCOUNTING AND VALUATION OF BIOLOGICAL ASSETS
A. K. Kanabekova 148

SOCIAL ECONOMY

SYSTEM OF BASIC INDICATORS OF LIVING STANDARDS OF THE POPULATION
A. Kulzhambekova, Zh. Bekbosynova 160

ENTREPRENEURIAL UNIVERSITY AS A MODEL OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN
KAZAKHSTAN
B. K. Tundikbayeva, A. O. Bazarbayev, B. K. Kupeshova 175

МРНТИ: 06.39.02; 06.52.13

JEL Classification: E01, E21, E37

«COVID-19» ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛЖАМДАРЫ

Ш. А. Смағұлова

Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – коронавирустық пандемияның дамуы жағдайында макроэкономикалық талдау жүргізу және графикалық модельдеу негізінде Қазақстанның экономикалық дамуының қысқа мерзімді болжамдарын ұсыну.

Әдіснамасы. Жұмысты жазу барысында келесі әдістер қолданылды: библиографиялық дереккөздерді зерттеу, жүйелеу, графикалық және сапалы талдау, сонымен қатар «AD–AS» макроэкономикалық моделі.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Жұмыстың құндылығы "COVID-19" ағымы шеңберінде басым ұлттық секторлардың дамуын айқындау үшін макроэкономикалық модельдеу және қысқа мерзімді болжау әдіснамасын қолдана отырып, қазіргі заманғы экономикалық талдауды жүзеге асыруды көздейді. Сондай-ақ, Қазақстандағы экономикалық өсімнің мемлекеттік басқармасының қызметін жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар берілді.

Алынған негізгі нәтижелерге мыналар жатады: ұйымдастыру және макроэкономикалық реттеу мәселелері бойынша әлемдегі экономикалық ахуалға және бастапқы көздерге қысқаша шолу жүргізілді; мұнайдың әлемдік бағасының құбылмалылығын ескере отырып, пандемия жағдайында отандық экономиканың құрылымы мен ағымдағы дамуы қаралды; Қазақстанның макроэкономикалық даму деңгейін айқындау үшін жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс моделін қолдану негізделді: «AD–AS»; жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс жағдайының экономикалық бағасы іске асырылды; Қазақстанда экономиканы мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша қысқа мерзімді болжамдар мен ұсынымдар ұсынылды.

Түйінді сөздер: Қазақстан экономикасы, экономикалық талдау, коронавирус пандемиясы, макроэкономикалық модельдеу, қысқа мерзімді болжамдар, мұнайдың әлемдік бағасы, жиынтық сұраныс.

КІРІСПЕ

Бүгінде көптеген елдер коронакризиске байланысты экономикалық құлдырау кезеңін бастан кешуде. Әлемдік сауда көлемінің төмендеу себебі коронавирус індетіне байланысты әлемнің барлық дерлік елдерінде жарияланған карантин болып табылады [1].

Жалпы, «World Investment Report» деректеріне сәйкес, әлемде шетелдік инвестицияларды (*I*) тарту көлемі 2020 ж.-дан 2021 ж.-ға дейін 40-45 %-ға дейін күрт қысқарады деп күтілуде [2].

Айта кету керек, Ресей рублі геосаяси тәуекелдердің ықпалында. Жаңа санкциялар қаупі өсті, бұл рубльдің құбылмалылығының артуына әсер етті. Ірі ресейлік экспорттаушылардың мемлекеттік борышы мен валюталық операцияларына әсер ететін АҚШ пен Еуропаның жаңа санкциялар пакеті Ресей үшін ғана емес, маңызды стратегиялық серіктес ретінде Қазақстан үшін де теріс салдарға әкелуі мүмкін.

«Standard & Poors» ірі халықаралық рейтингтік компаниясы біздің еліміздің тәуелсіз кредиттік рейтингін растады [3].

Қазақстан жаһандық қаржы нарықтарымен терең интеграцияланған, бірақ сонымен бірге біздің елімізге ішкі ерекшеліктер тән. «COVID-19» ағымының теріс нәтижелері шетелдік жеткізілімдердің

бұзылуы мен бағаның өсуінің негізгі себебі болып табылады. Сауда соғыстары, санкциялар, әлемдік экономикадағы саяси келіспеушіліктер мен тәуекелдер Қазақстаннан капиталдың кетуіне алып келеді.

2020 ж. мамыр айында алғашқы карантин жеңілдегеннен кейін экономиканың қалпына келуі салыстырмалы түрде тез болды, ал барлық экономикалық көрсеткіштер жақсарды. 3 жылдың 2020 тоқсанының басында коронавирустың екінші толқыны қалпына келтіруге кедергі келтірді, бірақ шектеулердің әсері негізінен тек қызмет көрсету саласында байқалды.

Мәселені белгілеу. Қазақстанның мұнай саласынан түсетін табысы 2020 ж. 8 айдағы пандемияға байланысты 46 %-ға төмендеді, 2019 ж. осындай мерзіммен салыстырғанда абсолютті ақшалай баламада бұл 1,6 трлн. теңгеге тең. Осылайша, «Қазмұнайгаз» компаниясының таза пайдасы 2020 ж. 6 айда 2019 ж. ұқсас мерзіммен салыстырғанда 97 %-ға дерлік төмендеді.

Біздің экономикамыздың құрылымын ескере отырып, мұнай бағасы экономикалық белсенділік пен инфляциялық процестердің ағымдағы және болашақ серпінін айқындайтын негізгі факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Әлемдік мұнай нарығындағы жағдай біршама жақсарды, бірақ белгісіздік факторлары сақталуда. Мұнай бағасы 2020 ж. қыркүйек айының соңында 41-44 доллар аралығында өзгереді. Әлемдік мұнай өндірісінің төмендеуі байқалды, бұл ОПЕК+, АҚШ және Канада қатысушыларының әрекеттерімен түсіндіріледі. «Локдауннан» кейін экономикалардың ашылуын ескере отырып, мұнайды әлемдік тұтыну серпіні біршама жақсарды. Мұнай тұтынудың өсуі көптеген ірі импорттаушы елдерде байқалды.

Мұнай үшін теріс факторлар коронавирустың екінші толқыны қаупі болып қала береді. Бұл әлемдегі, соның ішінде біздің елдегі сұраныстың баяу қалпына келуіне және нарықтағы артық мұнайдың пайда болуына әкелуі мүмкін. Мұны АҚШ-тағы еңбек нарығының жағдайы да дәлелдейді, онда қалпына келтіруге қарамастан, жұмыссыздық деңгейі әлі де жоғары 8,4 % (2020 ж. тамыз). Қытайдан сұраныстың төмендеуі мүмкін. Сондай-ақ, Ирак тарапынан мұнай өндіру көлемінің асып кетуіне қатысты алаңдаушылық бар.

Сауд Арабиясының жеңілдіктер беру жөніндегі баға саясаты мұнай бағасының төмендеуіне қосымша қысым жасайды. Мәселен, «Saudi Aramco» мұнай-газ компаниясы Азия мен АҚШ-дағы тұтынушылар үшін 2020 ж.-ғы қазан мұнайының босату бағаларын төмендетті.

Жалпы алғанда, жиынтық сұраныстың ең үлкен салмағы үй секторы болып табылады. Қазақстанда ол шамамен 50 %-ды құрайды. Мысалы, АҚШ ЖІӨ-де тұтыну шығыстарының үлесі шамамен 70 % құрайды.

Баға деңгейінің жоғарылауымен халықтың нақты байлығының мөлшері төмендейді, бұл тұтыну шығындарының төмендеуіне әкеледі. Осылайша, жиынтық сұраныс төмендейді, сонымен бірге шығарылым деңгейі де төмендейді.

Коронавирустық пандемия жағдайында жиынтық сұраныс айтарлықтай төмендеді және бұл Қазақстанның экономикалық даму жағдайына теріс әсер етеді.

Әдебиетке шолу. McKibbin және Fernando (2020) қысқа мерзімді перспективада да, алдағы жылдары да экономикалық саясат саласында бірқатар жауап шараларын қабылдау қажет болады деп мәлімдейді. Қысқа мерзімді перспективада орталық банктер мен қазынашылар бүлінген экономикалардың пандемия негізінде жұмыс істеуін жалғастыратындығына көз жеткізуі керек. Нақты және қаржылық күйзеліс жағдайында мемлекеттің қолдауы мен басқаруы шешуші рөл атқарады. Пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуі әлемнің орталық банктері үшін мүмкін жауап болып саналады [4].

Макроэкономикалық теңгерімсіздік еуропалық дағдарыстың маңызды себептерінің бірі болып саналады. Дағдарыс бұл теңгерімсіздіктерді едәуір күшейтті және Еуроаймақтың кейбір елдері – Греция, Ирландия, Португалия, Испания және Кипр – экономикалық немесе қаржылық көмек сұрауға мәжбүр болды (Leonida, Martins, 2019). Статистикалық әдістерді қолдана отырып, бұл жұмыста ЕО-дағы мемлекеттік көмек бағдарламаларына экономикалық талдау жасалды. Алынған деректер инвестициялар көрсеткіштері, жеке және мемлекеттік қарыз, жұмыссыздық деңгейі Еуроаймақтағы шекті мәннен айтарлықтай ауытқығанын көрсетеді [5].

Бұл жұмыс экономикалық өсу мен экспорт үшін қаржылық дамудың (FD) маңыздылығын көрсетеді. Нәтижелер FD экспортқа қалай әсер етеді және барлық экспорттаушы елдер үшін шетелдік инвестициялардың бірдей тиімді екендігі туралы сұрақтар туғызады. Бұл сұрақтар FD-нің экспорттың екі негізгі компонентіне әсерін зерттеуге итермелейді: экспорттық бағалар мен экспорт сапасы Choi & Lugovskyy талап етеді. Бұл әсерлер елдер бойынша өте асимметриялы екендігі дәлелденді. Бұдан басқа, қорытындылар қаржы институттарының сапасын арттырудың өзі табыс деңгейі төмен елдерде экспорттық бағалардың жақсаруына немесе төмендеуіне алып келуі екіталай екенін көрсетеді [6].

Сыртқы сауда және экономикалық өсу мәселелері көптеген ғасырлар бойы экономикалық күн тәртібінде тұр. Сыртқы сауда әлемдік нарықта тауарлар мен қызметтерді алмасуға ықпал етеді және елдегі экономикалық өсудің қозғаушы күші болып табылады. Сонымен қатар, экономикалық өсу – бұл өндірісті, жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін және әл-ауқатын жақсарту құралы, бұл өз кезегінде сыртқы сауданың оң сальдосына жағымды әсер етуі мүмкін. Экономикалық өсу сонымен қатар елдің халықаралық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады [7].

Измалков зерттеушілері мен Сонин Харт-Шлейфер-шие моделіне негізделген экономикалық жауапкершілік тұжырымдамасы мемлекеттік биліктің тиімділігін арттырудың тұжырымдамалық модельдерінің арасында ерекшеленетінін атап өтті. Бұл тұжырымдамада мемлекеттік органдар тиімділігінің басты өлшемі министрліктер, ведомстволар мен қызметтер арасында белгілі бір бәсекелестікті құру және дамыту болып табылады. Бұдан басқа, тұжырымдама мемлекеттік органдардың, ең алдымен салық төлеушілер алдында есеп берушілік жүйесінің болуын болжайды [8].

Қазақстандық авторлардың жұмысында кадрлар мен мемлекеттік қызмет құрылымын реформалаудың өзектілігі атап өтіледі. Экономиканы мемлекеттік басқаруды жетілдіру қажеттілігі және Қазақстанда мемлекеттік қызметшілердің тиімді қызметі атап өтіледі [9].

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

2020 ж. қаңтар-тамызда тауарлар өндірісі 1,7%-ға, көрсетілетін қызметтер 6,1%-ға қысқарды. Нәтижесінде ЖІӨ 3 %-ға төмендеді [10].

2020 ж. тамыздың екінші жартысында қызмет көрсету секторының бірқатар салаларындағы жұмыс қайта жанданды. Алайда қызметтердің кейбір кіші салалары бойынша жылжымайтын мүлікпен жасалатын операцияларда 4,3 %-ға, саудада – 10,5 %-ға және көлікте – 16,1 %-ға төмендеу байқалады.

Мысалы, 2020 ж. 7 айында көлік секторы жүктерді тасымалдау бойынша 2,1 млрд. тоннаға қызмет көрсетті. 2019 ж. осындай кезеңімен салыстырғанда бұл 7,5 %-ға төмен. Сонымен қатар, қарастырылып отырған кезеңде тек 6,7 млрд. жолаушы тасымалданды, бұл 2019 ж. 7 айға қарағанда екі есе төмен.

Ауыл шаруашылығы (4,9 %), құрылыс (6,5 %) және өңдеу секторы (3,3 %) жақсы өсу қарқынын көрсетіп отыр. Алайда, ОПЕК+ келісімдері аясында мұнай өндіруді азайту есебінен тау-кен саласы 1,5 %-ға төмендеді.

Мысалы, ауыл шаруашылығында мал шаруашылығы өнімінің ұлғаюы 2,7 %-ды және өсімдік шаруашылығы – 2,2 %-ды құрады.

Мәселен, автомобиль жасау өнімдерін өндіру 51,8 %-ға, фармацевтика – 34,1 %-ға, жеңіл өнеркәсіп – 11 %-ға және т.б. өсті.

Өңірлік бөліністе өнеркәсіп бойынша өсімді мынадай облыстар көрсетті: Қостанай – 7,2 % және Солтүстік Қазақстан – 6,8 %, астана – Нұр-Сұлтан – 5,5 %. Ал мұндай өңірлерде құлдырау болды – Қызылорда: минус 11,5 %, Маңғыстау: минус 5,9 %, Шығыс Қазақстан: минус 1,5 % және т.б.

Қашықтықтан жұмыс істеу және онлайн-білім беруді ескере отырып, Ақпарат және байланыс салалары ЖІӨ динамикасына оң үлес қосты. Атап өтілген сектордың өсуі 2020 жылғы 7 айда 8,7 %-ды құрады.

Қазақстанның халықаралық резервтері, Ұлттық қордың активтерін қоса алғанда, 2020 ж. тамыз айының соңында 94,1 млрд. АҚШ долларын құрады, алтын-валюта резервтері 35,4 млрд. АҚШ долларына жетті, қордың валюталық активтері 2020 ж. тамызда 440 млн. АҚШ долларына ұлғайды және 58,6 млрд. АҚШ долларын құрады. Оның шығыстары Ұлттық банктің деректеріне сәйкес 287 млрд. теңгеге (2020 ж. тамыз) дейін кепілдік берілген трансферт бөлуге байланысты болды, бағалы металдың

(алтынның) көлемі – 380,4 тоннаға тең (2020 ж. қыркүйек). Ал 2019 ж. дәл осындай кезеңінде 326,4 тонна болған еді.

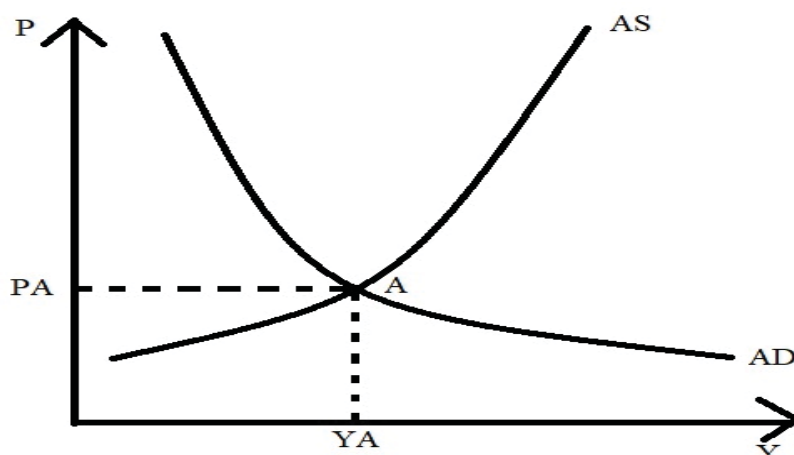
Мұнай бағасының құлдырауы аясында Ұлттық қордың табысы 6 айда 31 %-ға 1 трлн. теңгеге дейін төмендеді. Негізгі құлдырау корпоративтік табыс салығы бойынша болды – жылдық мәнде «минус» 42 %.

Елдегі орташа айлық жалақы 211 226 теңгеге тең (2020 ж. тамыз). Азаматтардың жан басына шаққандағы орташа атаулы ақшалай табыстары (С) 2020 ж. шілдеде 111867 теңгеге тең, бұл 2019 ж. шілдеге қарағанда 6,1 %-ға артық.

2020 ж. тамызда ең төменгі күнкөріс деңгейі 36 077 теңгені құрады (21,4 %-ға өсті). Бағалау бойынша 2020 ж. финалына қарай үй шаруашылықтарының нақты табысы 8,8 %-ға азаяды. Мұндай төмендеудің себептері, біздің ойымызша, номиналды ақшалай кірістің азаюы және тұтыну бағаларының индексінің (ТБИ) өсуі. 2020 ж. қыркүйектің басында 220 мыңнан астам адам немесе жұмыс күшінің санына 2,4 % жұмыссыз тіркелді.

Тұтынушылық және инвестициялық белсенділіктің төмендеуі жиынтық сұранысқа қысым жасайды. Енгізілген карантиндік шаралар тұтыну белсенділігінің төмендеуіне әсер етіп, халықтың табысына теріс әсер етті.

«AD–AS» жиынтық сұраныс – жиынтық ұсыныс моделін қолдана отырып, макроэкономикалық жағдайды талдауды қарастырыңыз. Бұл модель баға деңгейі мен нақты жалпы ұлттық өнім арасындағы байланысты көрсетеді. Модельдің жалпы көрінісі 1-суретте көрсетілген.

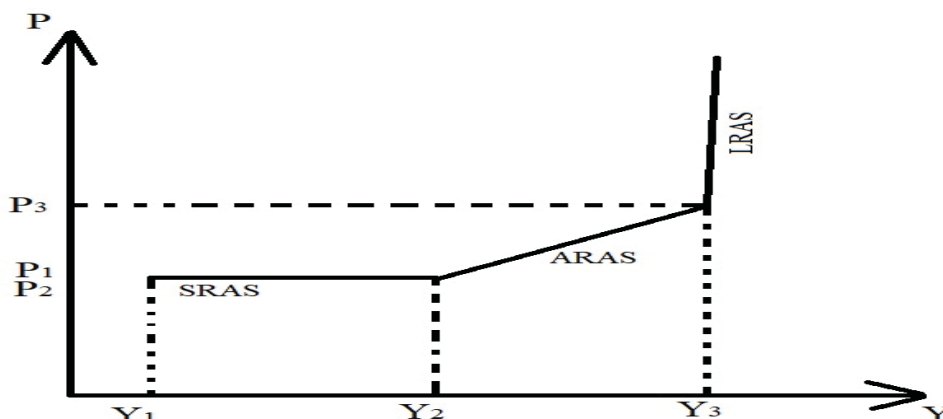

1-сурет – «AD–AS» макроэкономикалық моделі
Ескерту – [11] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Айта кетейік, жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс бір мезгілде және бір бағытта өзгереді. Мысалы, кірістің өсуі сұраныстың артуына әкеледі және керісінше. Барлық бағалардың өсуі немесе төмендеуі ақшаның арзандағанын немесе қымбаттағанын білдіреді. Демек, жиынтық сұраныс пен ұсынысты талдау қысқа уақыт аралығында экономиканың ауытқуын түсіну үшін маңызды.

As (aggregate supply) жиынтық ұсынысы – сатуға ұсынылған барлық түпкілікті тауарлар мен қызметтер құнының сомасы. Басқаша айтқанда, бұл елде бағаның әртүрлі деңгейлерінде өндірілуі мүмкін нақты жиынтық өндіріс.

Қысқа мерзімді сегменттегі модельдегі AS қисығы көлденең көрініске ие болуы мүмкін (SRAS); орта мерзімді сегментте – көтерілген көрініс (ARAS), ал ұзақ мерзімді кезеңде (LRAS) – тік көлбеу (2-сурет).

2-сурет – AS қисығының жалпы көрінісі
Ескерту – [11] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

AD (aggregate demand) – жиынтық сұраныс қисығы, яғни өндірілген өнім саны мен бағаның жалпы деңгейі арасындағы байланыс. Басқаша айтқанда, жиынтық сұраныс қисығы бағаның әр деңгейінде сатып алынатын тауарлар мен қызметтердің санын көрсетеді.

AD қисығы төмендейтін көрініске ие және қызметтерге/тауарларға жиынтық сұраныс көлемі мен баға деңгейі арасындағы кері байланысты білдіреді.

Жиынтық сұраныс сирек тұрақты болып қалады. Ол тұтынушылардың Төрт үлкен тобы (С), жеке фирмалар (I), мемлекеттік мекемелер (G) және таза экспорт (Nx) тарапынан ұлттық тауарлар мен қызметтерге жалпы сұраныстан құралады. Осы топтардың қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріндегі кез-келген маңызды өзгерістер жиынтық сұранысқа әсер етеді, бұл оның өсуіне немесе азаюына әкеледі.

Жиынтық сұраныс функциясы (AD) ұсынылған төрт негізгі сұраныс көздерінен (1):

$$AD=C+I+G+Nx \quad (1).$$

Қазақстанда жиынтық сұраныстың қалыптасуына әсер ететін «AD–AS» макроэкономикалық моделін пайдалану негізінде факторларды анықтаймыз. Олар ұлттық экономиканың ауытқуы кезінде жиынтық сұраныстың мөлшерін өзгертеді.

Қазақстанда жиынтық сұраныстың (Ad) төмендеуінің негізгі факторы еңбек ресурстарының нақты жалақысының өсуінің баяулауы болды ($C(Y-T)$). Сонымен бірге, коронавирустық пандемия жағдайында жекелеген өндірістердің жұмысын тоқтату және тоқтата тұру жұмыссыздықтың өсуіне әкелді (U). Айырбас бағамының әлсіреуі (E) азық-түлікке жатпайтын өнімдерге тұтынушылық сұраныстың төмендеуімен өтелді. Мысалы, бензин мен дизель отынына бағаның қалыпты өсуі.

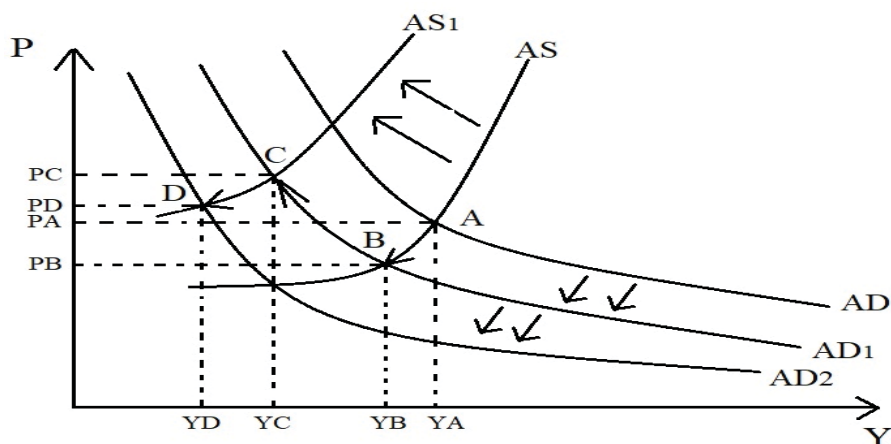
Қазақстан Ұлттық Банкі базалық мөлшерлемені (r) жылдық 9 пайыз деңгейінде қалдыру туралы шешім қабылдады [12]. Мөлшерлеме бойынша мұндай шешімнің себептері: қаржы нарықтарындағы үлкен ауытқулар, коронавирустық пандемияны дамыту мәселелеріндегі белгісіздік, Ресейге қарсы сауда санкциялары, тұтынушылық сұраныстың төмендеуі, мұнайдың әлемдік бағасының құбылмалылығы және т.б.

Несиелер бойынша банктік пайыздық мөлшерлеменің төмендеуін бизнес-жобаларды өз капиталынан емес, банктерден несиелермен қаржыландыруды жөн көретін инвесторлар құптайды. Осылайша, пайыздық мөлшерлеменің төмендеуі инвесторларды тартады. Бұл болашақта экономикадағы инвестициялардың өсуіне әкеледі. Демек, болашақта өнім шығарудың өсуін ынталандыратын болады.

2020 ж. тамызда жылдық инфляция 7 %-ды құрады. Бағаның өсуіндегі ең көп үлес азық-түлік өнімдерінің (ет және ет өнімдері, жемістер, балық, нан-тоқаш тауарлары) бағасының өсуіне, ақылы қызметтер саласының өсуіне – 3,4 % және т.б. тиесілі.

Пандемия жағдайында Қазақстанға инвестициялар көлемі (I) қысқарды. Осылайша, 2020 ж. II жартыжылдығында тартылатын тікелей шетелдік инвестициялар (ТШИ) көлемі «Самұрық-Қазына» компаниялары тарапынан 1,1 трлн. теңгеден астам мөлшерде күтіледі [13].

Қазақстан экономикасының мысалында қысқа және орта мерзімді кезендерде жиынтық сұраныстың (AD_1 -ден AD_2 -ге дейін) және жиынтық ұсыныстың (AS_1 -ден AS_2 -ге дейін) қысқаруы кезінде тепе-теңдіктің қалай ауысатынын болжаймыз (3-сурет).

3-сурет – Жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныстың төмендеуі
Ескерту – [14] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Бастапқыда тепе-теңдік A нүктесінен B нүктесіне ауысады, мұнда өндіріс төмендейді (Y_A -ның Y_B -ге ауысуы) және қысқа мерзімде бағалар төмендейді (P_A -ның P_B -ге ауысуы).

Одан әрі тепе-теңдік жиынтық сұраныстың төмендеуіне байланысты AD нүктесінен D нүктесіне дейін созылады. Бұл жағдайда өндірістің одан да төмендеуі (Y_B -нің Y_D -ге ауысуы) және бағаның өсуі (P_B -нің P_D -ге ауысуы) болады.

Орта мерзімді кезеңде, мүмкін, пандемияның жалғасуы негізінде (2021-2022 жж.) жиынтық сұраныстың (AD_2 -ден AD_1 -ке дейін) тұрақты төмендеуі есебінен тепе-теңдік B нүктесінен жаңа D нүктесіне ұмтылатын болады. Бұл жағдайда өндірістің одан да көп төмендеуі (Y_B -нің Y_D -ге ауысуы) және бағаның төмендеуі (P_D -нің P_B -ге ауысуы) орын алады.

Қазақстанның негізгі капиталына инвестициялар 2020 ж. қысқарады, мысалы, 2020 ж. шілдеде инвестициялардың азаюы 16 %-ды құрады, бұл құлдырау тереңдігін сипаттайды. Инвестициялардың ең көп құлдырауы тау-кен өндіру саласында байқалады – 17,2 %-ға төмендеу, бірінші кезекте теңіздегі құрылыстың төмендеуі есебінен. Құрылыста (47,1 %-ға), ғылыми-техникалық қызметте (47,9 %-ға), саудада (44 %-ға) және т.б. инвестициялардың теріс серпіні орын алуда.

2020 ж. 7 айда негізгі капиталға салынған инвестициялардың өсу қарқыны екі есе 6,14 трлн. теңге. Ал 2020 ж. 8 айында негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 7041,2 млрд. теңгені құрады. Бұл 2019 ж. ұқсас кезеңімен салыстырғанда 6,1 %-ға төмен.

Карантин кезінде республикада бизнестің барлық салалары қатты құлдырады. Жалпы, 1 млн. кәсіпкерлік субъектісі пандемиядан зардап шеккен, 14 мыңы коммерциялық банктерден қарыз алған. Кинотеатрлар, туристік және мейрамхана бизнесі, спорт, ойын-сауық және демалыс салалары ең көп зардап шекті.

Карантин кезінде Үкімет тиімді қолдау шараларын әзірлеу үшін кәсіпкерлермен белсенді жұмыс жасады.

Дағдарыс салдарын еңсеру үшін 700 мыңнан астам кәсіпкерге салық жеңілдіктері берілді. Кредиттерді жеңілдікті шарттармен қайта қаржыландыру мүмкіндігі берілді.

Үкіметтің Бизнесінің жол картасы 2025 (БЖК 2025) шеңберінде шағын және микробизнес сегментін қолдаудың жаңа бағытын қабылдауы маңызды шаралардың бірі болды.

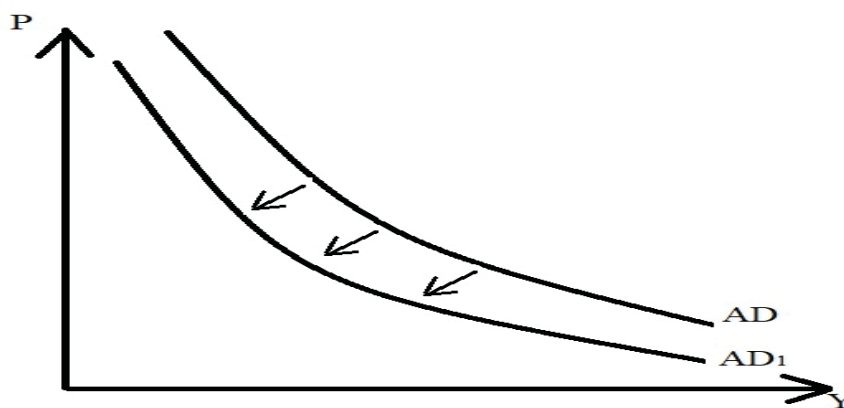
Алайда, шағын және орта бизнес (ШОБ) секторындағы жағдай әлі де күрделі болып қалуда.

Сонымен, пандемия және жиынтық сұраныстың төмендеуі жағдайында Қазақстандағы фирмалар өндіріс пен жұмыс орындарын қысқартады.

II тоқсанда таза экспорт (Nx) номиналды түрде 25 %-ға 2 млрд. АҚШ долл.-на дейін төмендеді (4-5 млрд. АҚШ долл.-на қарсы): бағаның төмендеуі және энергия ресурстарына сыртқы сұраныс әсер етті. Бұл ОПЕК + келісімдері аясында өндіріс көлемінің қысқаруына байланысты. Сонымен қатар, шикізат емес, дайын өнім тауарларының экспортының ұлғаюы байқалады. Болжам бойынша, елдің төлем балансының ағымдағы шотының тапшылығы күтілуде. Қазақстаннан экспорттың негізгі баптары көмірсутегі шикізаты мен металдар болып табылады.

Біріншіден, бұл мұнай бағасының төмендігіне және әлемдік көшбасшылар – АҚШ мен Қытайдың әлсіз қалпына келуіне байланысты.

Осыдан келіп, таза экспорттың көлемі төмендейді, ал бұл Қазақстандағы жиынтық шығарылым көлемінің төмендегенін білдіреді (4-сурет).

4-сурет – Жиынтық сұраныс қисығының төмендеуі

Ескерту – [15] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Қазақстанның Ресей Федерациясына экспорты 20 %-дан астам төмендеді және құрылымы бойынша негізінен қара металдардан жасалған өнімдер (жалпақ прокаттар, ферроқорытпалар, кендер және т.б.). Мәселен, 2020 ж. 6 айында Қазақстан Ресейге 2,1 млрд. АҚШ долларына тауар сатты, бұл 2019 ж. осындай кезеңінен 20,4 %-ға төмен.

Рас, 2020 ж. 6 айында ағымдағы шоттың профициті болды (шамамен 2,1 млрд. АҚШ доллары). Бұл мұнай жеткізілімдері мен бағаларының салыстырмалы түрде жоғары көлемі және тікелей инвесторларға төленетін кірістердің 3,5 есе төмендеуі есебінен болды. Егер Қытаймен сыртқы сауданы талдайтын болсақ, онда ол тез дамыды, яғни 2020 ж. 6 айында 5 %-ға. Кейбір сегменттерде экспорт қарқыны көлемдердің екі есе өсуіне дейін жетті. Бірақ 2020 ж. 3-тоқсанда Қазақстан Республикасының барлық өнеркәсіптік секторларында бәсеңдеу жүріп жатыр.

Қазіргі уақытта өсуді көрсететін жиынтық сұраныстың жалғыз компоненті - бұл мемлекеттік шығындар (G).

Республикалық бюджетке 3,4 трлн. теңге сомасында кірістер түсті, яғни жоспар 2020 ж. 8 айында 85 %-ға орындалды.

Мемлекет бюджетіне кірістердің орындалмауының себептері – қосылған құн салығының (ҚҚС) және корпоративтік табыс салығының (КТС) толық түспеуі болып табылады.

Айта кетейік, бюджеттің шығыс бөлігі 2020 ж. 8 айында 98,8 %-ға орындалды, оның ішінде: республикалық – 99,5 %-ға, жергілікті бюджеттер – 98,4 %-ға. Абсолюттік ақшалай шамада бюджет шығыстары шамамен 9,2 трлн. теңгені құрады.

2020 ж. облыстар мен Республикалық маңызы бар қалаларға жалпы көлемі 2,3 трлн. теңге мөлшерінде нысаналы трансферттер бөлінді. 2020 ж. 1 қыркүйектегі бағалау бойынша өңірлерге барлығы 1,4 трлн. теңге бөлінді. Олардың 98 % игерілді.

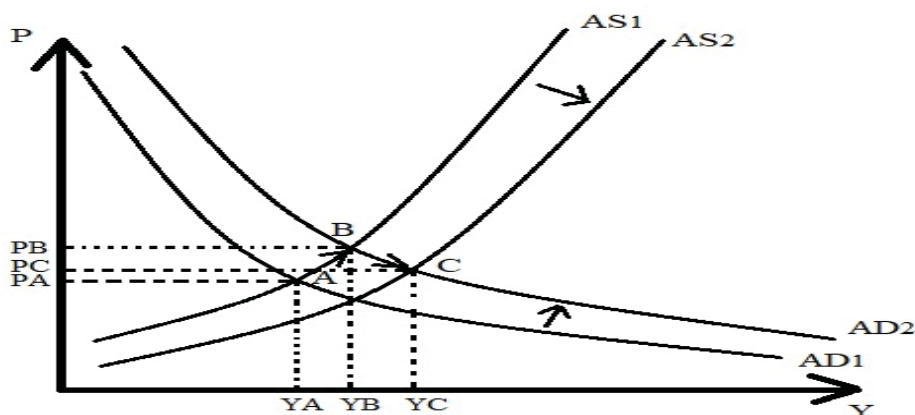
Бұл үкіметтің қарсы циклдік саясат жүргізетіндігінің өте жақсы көрсеткіші, яғни экономиканың құлдырауы кезінде ол мемлекеттік шығындар көлемін төмендетпеуге тырысады.

Қазақстанда мемлекеттік тапсырыстардың (AD_2) өсуі есебінен не болатынын қарастырайық. Әдетте, компаниялар көбірек жұмысшыларды жалдау, шикізат пен отынды сатып алу және т.б. арқылы өндіріс көлемін (Y_c) арттыруға мәжбүр болды.

Алайда, коронавирусқа байланысты мұндай әсер болмайды, біздің болжамымыз бойынша, жиынтық сұраныс азаяды, ал компаниялар, керісінше, жұмысшыларды жұмыстан шығарып, инвестициялық сұранысты төмендетеді.

Коронавирустық пандемия аяқталғаннан кейін (2022-2023 жж.) экономика біртіндеп дағдарыстан шығатыны анық. Бұл жиынтық сұраныстың өсуіне және оның оңға-жоғарыға жылжуына (AD_2) әсер етеді. Экономика толық жұмыспен қамту жағдайына жақындаған сайын көптеген ресурстардың бағасы тұрақтана бастайды (P_c).

Бұл жиынтық ұсыныстың ауысуы және оның оңға-төменге ауысуы (AS_2) арқылы көрінеді. Сонымен, жиынтық сұраныстың одан әрі өсуі ұлттық өнімнің өсуімен және біршама қалыпты инфляциямен бірге жүреді (5-сурет).

5-сурет – Жиынтық ұсыныс пен жиынтық сұраныстың өсуі

Ескерту – [15] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Осылайша, мемлекеттік шығыстардың (AD_2) өсуі есебінен Қазақстан Үкіметі пандемия жағдайында негізінен кәсіпкерлерді қолдайды, бірақ бұл өндірістің үлкен өсуімен қатар жүрмейді. Сондай-ақ әлеуметтік тұрғыдан халықтың аз қамтылған топтарына жәрдемақы бөлу есебінен қолдау көрсетіледі.

Жалпы, Қазақстанда мемлекеттік сатып алулар баяулауда, бірақ соған қарамастан 14 % деңгейінде қалып отыр. Әзірге бюджет тапшылығы жоспарланған параметрлерде сақталып отыр, ол ЖІӨ-ге қатысты шамамен 3-4 %-дан аспайды.

2020 ж. мемлекеттік шығыстар шамамен 25 %-ға ұлғайды және негізінен Ұлттық қордан берілетін трансферттердің өсуі есебінен қаржыландырылады (44 % немесе 7 трлн. теңге) және ішкі мемлекеттік борышты тарту есебінен жүзеге асырылады. Сондықтан Қазақстанның бюджет саласында жағдай өте ауыр болып қалуда.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ (ҚОРЫТЫНДЫ)

Жалпы, біздің ойымызша, дағдарыстан шығу процесі негізінен коронавируспен сәтті күреспен және іскерлік белсенділікті қалпына келтірумен сипатталады.

Жалпы сұранысқа қатысты біздің елімізде мемлекеттік шығындарды қоспағанда, оның барлық компоненттері азаяды. Нақты ақшалай кірістер мен негізгі капиталға инвестициялар азаяды. Бұл азаматтардың әл-ауқатына және жалпы үй шаруашылықтарының өмір сүру деңгейіне теріс әсер етуі мүмкін. Қазақстанда ішкі сұранысты қалпына келтіру өте қиын болуы мүмкін.

Жұмыста ұлттық экономиканың әртүрлі тараптарының өзара әрекеттесу динамикасын логикалық талдау мақсатында «жиынтық сұраныс және жиынтық ұсыныс AD–AS» моделі қолданылды. Атап айтқанда, макроэкономикалық көрсеткіштер пайдаланылды: ЖІӨ, баға деңгейі, халықтың табысы, пайыздық мөлшерлеме, таза экспорт және т.б.

Пандемиядан кейінгі экономикалық өсу біршама қалыпты инфляциямен бірге жүреді. Бірақ жиынтық сұраныстың өсуі, біздің болжамымыз бойынша, өндіріс пен жинақтауды кеңейту үшін қосымша ынталандыру тудырады. Ал орташа шығындардың төмендеуі инфляцияны тежейді, бұл жұмыста қолданылатын «AD–AS» моделінің нәтижелерімен расталады.

2021 ж. басына қарай жылдық инфляцияның 8-8,5 %-ға дейін біршама үдеуі күтіледі деп санаймыз. Бағаның өсуінің белгілі бір әлсіреуі азаматтардың нақты кірістерінің төмендеуімен, кейбір жұмыссыздықпен және төмен тұтынушылық сұраныспен байланысты болуы мүмкін.

Болжамдарға сәйкес, 2021 ж. 3-тоқсанында белгілі бір деңгейде коронавирус пандемиясының жалғасу ықтималдығының төмендеуіне байланысты мұнайға деген әлемдік сұраныстың шамалы өсуін болжауға болады.

Қазіргі уақытта ұлттық экономикада қалыптасқан проблемаларға мыналарды жатқызуға болады: мұнайға деген сұраныстың біршама баяу қалпына келу қаупі бар; фискалдық және квазифискалдық шаралармен экономикалық белсенділікті одан әрі ынталандыру тәуекелдері қалып отыр; капиталдың елеулі жылыстауы және бюджет қаражатының заңсыз ысырабы және т.б. орын алып отыр.

Экономикалық даму саласындағы іс-шараларды жүзеге асыруды жетілдіру мен басқару жөніндегі ұсынымдарға мыналарды жатқызуға болады: тек кейбір салаларда ғана емес, ұлттық экономикада құрылымдық реформалар жүргізу керек; ұлттық экономиканың құрылымдық секторларын мемлекеттік ынталандырудың қысқа мерзімді емес, ұзақ мерзімді шараларын іске асыру керек; экономика салаларын әртараптандыруды жүргізу және отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажет; мемлекеттің қатысуымен шағын және орта бизнесті дамыту және қолдау қажет.

Жүргізілген зерттеуді талдау Қазақстанның экономикасы, болжам бойынша, 2020 ж. шамамен 2-2,5 %-ға қысқаратынын дәлелдеді. Бұл 1998 ж. бергі алғашқы елеулі құлдырау болады, ағымдағы шоттың тапшылығы шамамен 2 жылға, яғни 2021-2022 жж. дейін сақталуы мүмкін, өйткені әлемдік экономика кемінде 15-20 ай қалпына келетін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. DDG Wolff. Trade policies have a huge potential to support climate action [Электронды ресурс] // World Trade Organization [web-сайт]. – 2020. – URL: https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/ddgaw_18sep20_e.htm (қарау уақыты: 10.08.2020).

2. World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic [Электронды ресурс] // United Nations. UNCTAD [web-сайт]. – URL: <https://worldinvestmentreport.unctad.org/> (қарау уақыты: 10.08.2020).

3. Отчеты о присвоении рейтингов [Электронды ресурс] // S & P Global [web-портал]. – URL: https://www.standardandpoors.com/ru_RU/web/guest/ratings/presale-reports (қарау уақыты: 10.08.2020).

4. McKibbin W., Fernando R. The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios. – CAMA: Working Paper. – № 19. – 2020. – 45 p.

5. Leonida C., Martins P. The European crisis: analysis of the macroeconomic imbalances in the rescued Euro area countries // Journal of International Studies. – 2019. – № 12. – P. 22–45.

6. Choi B., Lugovskyy V. Asymmetric effects of financial development on export price and quality across countries // Review of International Economics. – 2019. – № 27(2) – P. 594–642.

7. Temiz Dinç T. D., Gökmen A., Nakip M., Azari N. M. The impact of foreign trade issues on economic

growth in some developing countries including Iran and Turkey // *Journal of Transnational Management*. – 2017. – № 22(3). – P. 171–202.

8. Izmalkov C., Sonin K. Basics of the theory of contracts // *Voprosy Ekonomiki*. – 2018. – № 1. – P. 5–21.

9. Смагулова Ш. А., Науканбай Л. Совершенствование организации и развития государственной службы в Казахстане // *Central Asian Economic Review (CAER)*. – 2019. – № 3 (126). – С. 51–64.

10. Краткосрочный экономический индикатор в январе-августе 2020 г. составил 97,1 % [Электронды ресурс] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [web-сайт]. – URL: <https://stat.gov.kz/news/ESTAT373931>. (қарау уақыты: 13.08.2020).

11. Blanchard O. *Macroeconomics*. – 7th. Global ed. – Pearson, 2017. – 576 p.

12. Пресс-релиз № 38. О сохранении базовой ставки на уровне 9,00% [Электронды ресурс] // Национальный банк Казахстана [web-сайт]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/press-relizy/9956> (қарау уақыты: 08.08.2020).

13. В 2020 году фонд «Самрук-Казына» привлечет 2,3 трлн. тг. Прямых иностранных инвестиций [Электронды ресурс] // Samryk Kazyna [web-сайт]. – URL: <https://sk.kz/press-centre/news/60624/> (қарау уақыты: 13.08.2020).

14. Antonovics K., Heffetz O., Frank R., Bernanke B. *Principles of Macroeconomics*. – 6th ed. – McGraw-Hill Education, 2015. – 480 p.

15. Mankiw N. Gregory. *Macroeconomics*. – 9th Edition. – New York: Worth Publishers, 2016. – 608 p.

16. Доклад Министра финансов РК Жамаубаева Е.К. на заседании Правительства РК по вопросу «Об исполнении государственного бюджета Республики Казахстан за 8 месяцев 2020 года» [Электронды ресурс] // Министерство финансов Республики Казахстан [web-сайт]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/press/news/details/doklad-ministra-finansov-respubliki-kazahstan-zhamaubaeva-ek-na-zasedanii-pravitelstva-rk-po-voprosu-ob-ispolnenii-gosudarstvennogo-byudzheta-respubliki-kazahstan-za-8-mesyacev-2020-goda?lang=ru> (қарау уақыты: 08.08.2020).

REFERENCES

1. “DDG Wolff. Trade policies have a huge potential to support climate action” (2020), World Trade Organization, available at: https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/ddgaw_18sep20_e.htm (Accessed: August 10, 2020).

2. “World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic”, United Nations. UNCTAD, available at: <https://worldinvestmentreport.unctad.org/> (Accessed: August 10, 2020).

3. “Otchety o prisvoenii rejtingov”, S & P Global, available at: https://www.standardandpoors.com/ru_RU/web/guest/ratings/presale-reports (Accessed: August 10, 2020) (In Russian).

4. McKibbin, W. and Fernando, R. (2020), “The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios”, САМА: Working Paper, No. 19, 45 p.

5. Leonida, C. and Martins, P. (2019), “The European crisis: analysis of the macroeconomic imbalances in the rescued Euro area countries”, *Journal of International Studies*, No. 12, pp. 22–45.

6. Choi, B. and Lugovskyy, V. (2019), “Asymmetric effects of financial development on export price and quality across countries”, *Review of International Economics*, No. 27(2), pp. 594–642.

7. Temiz Dinç, T. D., Gökmen, A., Nakip, M. and Azari, N. M. (2017), “The impact of foreign trade issues on economic growth in some developing countries including Iran and Turkey”, *Journal of Transnational Management*, No. 22(3), pp. 171–202.

8. Izmalkov, C. and Sonin, K. (2018), “Basics of the theory of contracts”, *Voprosy Ekonomiki*, No. 1, pp. 5–21.

9. Smagulova, Sh. A. and Naukanbaj, L. (2019), “Sovershenstvovanie organizacii i razvitiya gosudarstvennoj sluzhby v Kazahstane”, *Central Asian Economic Review*, No. 3 (126), pp. 51–64 (In Russian).

10. “Kratkosrochnyj ekonomicheskij indikator v yanvare-avguste 2020 g. sostavil 97,1 %”, Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, available at: <https://stat.gov.kz/news/ESTAT373931> (Accessed: August 13, 2020) (In Russian).

11. Blanchard, O. (2017), “Macroeconomics”, 7th. Global ed., Pearson, 576 p.
12. “Press-reliz № 38. O sohraneni bazovoj stavki na urovne 9,00 %”, Nacional'nyj bank Kazahstana, available at: <https://nationalbank.kz/ru/news/press-relizy/9956> (Accessed: August 08, 2020) (In Russian).
13. “V 2020 godu fond «Samruk-Kazyna» privilechet 2,3 trln. tg. Pryamyh inostrannyh investicij”, Samryk Kazyna, available at: <https://sk.kz/press-centre/news/60624/> (Accessed: August 13, 2020) (In Russian).
14. Antonovics, K., Heffetz, O., Frank, R. and Bernanke, B. (2015), “Principles of Macroeconomics”, 6th ed., McGraw-Hill Education, 480 p.
15. Mankiw N. Gregory (2016), “Macroeconomics”, 9th Edition, New York: Worth Publishers, 608 p.
16. “Doklad Ministra finansov RK ZHamaubaeva E.K. na zasedanii Pravitel'stva RK po voprosu «Ob ispolnenii gosudarstvennogo byudzheta Respubliki Kazahstan za 8 mesyacev 2020 goda»”, Ministerstvo finansov Respubliki Kazahstan, available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/press/news/details/doklad-ministra-finansov-respubliki-kazahstan-zhamaubaeva-ek-na-zasedanii-pravitelstva-rk-po-voprosu-ob-ispolnenii-gosudarstvennogo-byudzheta-respubliki-kazahstan-za-8-mesyacev-2020-goda?lang=ru> (Accessed: August 08, 2020) (In Russian).

MACROECONOMIC ANALYSIS AND THE FORECAST FOR THE KAZAKHSTAN'S ECONOMY IN «COVID-19» PANDEMIC CONDITIONS

Sh. A. Smagulova

Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the scientific article is to conduct a macroeconomic analysis in the context of the development of the coronavirus pandemic and present short-term forecasts of Kazakhstan's economic development based on graphical modeling.

Methodology. In the course of writing the work, the following methods were used: research of bibliographic sources, systematization, graphical and qualitative analysis, as well as the «AD–AS» macroeconomic model.

Originality / value of research. The value of the work involves the implementation of modern economic analysis using the methodology of macroeconomic modeling and short-term forecasting to determine the development of priority national sectors within the framework of the COVID-19 course. There are also some suggestions for improving the activities of the state department of economic growth in Kazakhstan.

Findings. The main results obtained include: a brief overview of the economic situation in the world and primary sources on the organization and macroeconomic regulation; the structure and current development of the domestic economy in the context of a pandemic, taking into account the volatility of world oil prices; justified the use of the model of aggregate demand and aggregate supply: «AD–AS» – to determine the level of macroeconomic development of Kazakhstan; implemented an economic assessment of the structure of the state of aggregate demand; short-term forecasts and recommendations for improving the state management of the economy in Kazakhstan are proposed.

Keywords: economy of Kazakhstan, economic analysis, coronavirus pandemic, macroeconomic modeling, short-term forecasts, world oil prices, aggregate demand.

**МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПРОГНОЗЫ РАЗВИТИЯ
ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ «COVID-19»**

Ш. А. Смагулова

Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования состоит в проведении макроэкономического анализа в условиях развития пандемии коронавируса и на основе графического моделирования представить краткосрочные прогнозы экономического развития Казахстана.

Методология. В ходе написания работы были использованы следующие методы – исследование библиографических источников, систематизации, графического и качественного анализа, а также макроэкономическая модель «AD-AS».

Оригинальность / ценность исследования. Ценность работы предполагает осуществление современного экономического анализа с применением методологии макроэкономического моделирования и краткосрочного прогнозирования для определения развития приоритетных национальных секторов в рамках течения «COVID-19». Также даны некоторые предложения по улучшению деятельности государственного управления экономического роста в Казахстане.

К основным полученным результатам можно отнести: проведен краткий обзор экономической ситуации в мире и первоисточников по вопросам организации и макроэкономического регулирования; рассмотрена структура и текущее развитие отечественной экономики в условиях пандемии с учетом волатильности мировых цен на нефть; обосновано применение модели совокупного спроса и совокупного предложения: «AD-AS» – для определения уровня макроэкономического развития Казахстана; реализована экономическая оценка структуры состояния совокупного спроса; предложены краткосрочные прогнозы и рекомендации по совершенствованию государственного управления экономики в Казахстане.

Ключевые слова: экономика Казахстана, экономический анализ, пандемия коронавируса, макроэкономическое моделирование, краткосрочные прогнозы, мировые цены на нефть, совокупный спрос.

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Смагулова Шолпан Асылхановна – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: sholpan.smagulova@narhoz.kz

МРНТИ: 06.52.45
JEL Classification: E6

ВОЗДЕЙСТВИЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ ПРОГРАММ НА КРИМИНОГЕННУЮ АКТИВНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ

С. Г. Буянский¹, А. С. Шенин¹

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследований – выявить взаимосвязи между динамикой криминальной активности и негативными проявлениями в экономике на примере предыдущих экономических кризисов 2008-2010 и 2014-2016 гг., а также влияния антикризисных программ на нивелирование последствий кризисов с возможностью экстраполяции полученных результатов на события пандемии 2020 г.

Методология. В целях исследования перспектив роста криминальной активности в Казахстане исследователи используют исторический и сравнительный методы исследования на основе официальных статистических данных и материалов официальных органов.

Оригинальность/ценность исследования. Полученные результаты помогают понять, как меняется уровень преступности в период экономических кризисов и какие факторы влияют на ее динамику.

Результаты исследований. Авторами были выявлены взаимосвязи между преступностью и экономическими кризисами в Республике Казахстан. Так, на практике оказалось, что в 2008-2010 и 2014-2016 гг. преступность пошла на спад, однако данный процесс был связан исключительно с масштабными денежными вливаниями в экономику со стороны правительства в рамках антикризисных программ. Затем, после завершения государственных программ преступность или немного растет, или остается на одинаково высоком уровне. На момент экономического кризиса на фоне пандемии коронавируса в 2020 г. наиболее популярные категории правонарушений – кражи, мошенничество, грабеж и разбой сдерживаются под влиянием помощи населению от государства.

Выводы могут быть использованы государственными органами и частным сектором при планировании долгосрочных стратегий или политики действий.

Ключевые слова: криминогенная активность, государственная поддержка, кризисы, кражи, коронавирус.

ВВЕДЕНИЕ

Проблема исследования. Сложная ситуация в экономике Республики Казахстан на фоне пандемии коронавируса в 2020 г. подталкивает экспертов к мысли, что вслед за растущей безработицей может начаться и рост криминальной активности. «Негативные процессы, естественно, будут сопровождаться сокращением количества активных предприятий и рабочих мест, безработицей, падением доходов населения. А там недалеко и до социальной напряженности, массовой депрессии, ухудшения условий жизни, роста уровня преступности, резкого увеличения потребления алкоголя», - опасаются аналитики Центра исследований прикладной экономики, оговариваясь при этом, что еще никогда экономические проблемы не сопровождалась пандемией, чье влияние на население пока что не может быть изучено [1]. Согласно прогнозам МВФ, сделанных в апреле 2020 г., последствия кризиса в Казахстане могут привести к сокращению экономики на 2,5 процента, рост потребительских цен на 1,7 процента, увеличение бюджетного дефицита более чем на три процента и рост безработицы с 4,8 до 7,8 процента к концу 2020 г. [2].

Об этом же говорит и экономическая теория преступности, которая декларирует два ключевых принципа, согласно которым люди совершают правонарушения. Первый утверждает, что если прибыль от правонарушения превосходит наказание, то оно будет совершено. Второй – что на фоне не-

гативных изменений в экономике и при росте безработице отдельные граждане будут готовы скорее рискнуть лишением свободы или другим наказанием в погоне за прибылью от незаконной деятельности, чем работать официально, но за низкую зарплату.

Понимание взаимосвязи между экономическими кризисами и динамикой преступности в Казахстане может дать правоохранительным органам и государству инструменты, позволяющие прогнозировать социально-экономическую ситуацию в стране в долгосрочной перспективе.

Актуальность исследования. Данное исследование представляется крайне актуальным на фоне массового закрытия предприятий на карантин в период пандемии коронавируса в Республике Казахстан. Несомненно, на данный момент доступны не все данные, а влияние кризиса на безработицу не перешло критические границы. Ввиду этого, внимание исследователей сосредоточено на социально-экономической ситуации в период предыдущих экономических кризисов в Казахстане – последствий мирового финансового 2008-2010 гг. и структурного 2014-2016 гг. Историческая перспектива позволяет экстраполировать полученные данные на кризис 2020 г. и сделать определенные выводы в вопросе динамики преступности в текущий момент.

Новизна исследования. Сегодня в Казахстане прогнозы о росте преступности на фоне карантина делаются, в основном, на основе экономической теории преступности и интуитивных утверждений. Более конкретно можно говорить об изменениях в динамике отдельных категорий преступности, например, росте числа правонарушений в семейно-бытовой сфере, связанного с вынужденным карантином. Однако и здесь не все так просто, поскольку можно заметить стремительное расхождение официальной статистики с публикациями в СМИ. К примеру, правозащитники из движения #НемолчиKZ сообщают о 12 тыс. случаев бытового насилия в апреле, в то время как официальная статистика с портала Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан говорит лишь о 296 зарегистрированных правонарушениях в семейно-бытовой сфере за 4 месяца 2020 г. [3]. Таким образом, аналогов данного исследования на данный момент нет.

Наиболее полное исследование зависимости экономики и преступности в Республике Казахстан провели рамках работы «Преступление и наказание» в Центре прикладных исследований «Преступление и наказание» в сентябре 2019 г., однако на тот момент пандемия коронавируса в мире еще не наступила [4].

Исследовательской стратегией является выявление воздействия антикризисных мероприятий проводимых Правительством Казахстана в 2008-2010 и 2014-2016 годах, на криминогенную обстановку в стране. В дальнейшем, полученные результаты экстраполировать на ситуацию 2020 г. для оценки возможности роста криминогенной активности в рамках экономического кризиса, вызванного пандемией коронавируса.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Обзор литературы. В зарубежной и отечественной научной литературе вопрос взаимосвязи роста числа правонарушений и ухудшением экономической ситуации в стране изучен достаточно хорошо. Однако единого мнения о наличии или отсутствия данной взаимосвязи нет, поскольку разные страны, разные сектора экономики и разные возрастные группы могут демонстрировать принципиально различные данные. Также, в рамках исследования сложно учесть такие факторы, как культура, воспитание или влияние семьи в качестве сдерживающих факторов преступности.

Важное исследование «Identifying the Effect of Unemployment on Crime» провели С. Рафаль и Р. Винтер-Эмбер. В своей работе эксперты проанализировали данные по насильственной и имущественной безработице в США в период с 1971 по 1997 г. и пришли к выводу, что снижение уровня безработицы на 1 % приводит к снижению уровня имущественной преступности на 1,6-2,4 % и насильственной преступности на 0,5 % [5]. Однако, при этом авторы оговариваются, что они очень внимательно проанализировали данные по потреблению наркотиков, алкоголя и доступа к оружию – факторов, которые раньше, по их утверждениям, в расчет не брались. В качестве мер по сдерживанию безработицы учитывались такие ситуативные факторы, как скачки цен на нефть и госзаказы в военно-промышленном секторе.

Еще одна выдающаяся работа коллектива авторов Э. Голда, Б. Вейнберга и Д. Мастарда под названием «Crime Rates and Local Labor Market Opportunities in the United States: 1979-1997» также ищет зависимость между преступностью и безработицей, но в отличие от других исследований акцентирует свое внимание на молодых, низкоквалифицированных работниках, особенно в сфере ритейла. Одно из центральных мест исследования заняла обработка данных по годовому доходу граждан США с учетом образования и отрасли [6].

Крайне важное исследование «Economic Downturns and Crime» провела американский исследователь К. Финкли. В своей работе она проанализировала рост преступности во время шести экономических спадов в период с 1960 по 2007 гг., и обнаружила отсутствие прямой закономерности между уровнем безработицы и уровнем преступности. Взамен, она предположила, что вероятно на рост преступности влияет не отсутствие занятости, а наличие возможностей для совершения правонарушений, т.е. если большинство населения постоянно находится дома, то вероятность квартирных или домовых краж резко снижается, равно как и карманные кражи в транспорте. Относительно же макроэкономической статистики, которую Финкли использовала в своей работе (ВВП, уровень безработицы, количество правонарушений), исследовательница отмечает, что эти агрегированные данные собраны для очень разных групп населения, что не дает возможности четко ответить на вопрос: «Какая из групп населения согласится пойти на правонарушение в случае потери работы?» [7].

Действительно, вероятность того, что врач или юрист, или инженер решится пойти на правонарушение, рискуя быть пойманным и поставить крест на дальнейшей карьере, гораздо ниже, чем в случае маргинальных слоев населения. Зависимость количества правонарушений от множества других факторов кроме уровня безработицы (пол, возраст, профессия) отмечает и исследователь из Университета Миннесоты К. Угген в работе «Crime and the Great Recession» [8]. Анализируя период 2007-2010 гг. в США на фоне бушующего экономического кризиса, он отметил, что вопреки всем предположениям уровень правонарушений не повысился, что полностью противоречит базовым постулатам экономической теории преступлений.

Еще одну важную работу провели Ф. Кук и Г. Заркин в своем исследовании «Crime and the Business Cycle», в которой они выделили четыре фактора, способных повлиять на рост преступности вследствие экономических проблем: возможность для трудоустройства, возможность для криминала, потребление алкоголя, наркотиков и доступ к оружию, а также эффективность работы правоохранительных органов [9].

Достаточно интересной с точки зрения понимания процессов взаимосвязи роста преступности и сложной экономической ситуации выглядит статья Н. Подольного и Н. Подольной «Взаимосвязь уровня преступности и экономической пассивности населения на рынке труда». В статье отмечается, что бедность и снижение доходов – это ситуация, которая стимулирует людей к поиску новой работы или повышению квалификации [10]. Обратной стороной этого феномена является экономическая пассивность или нежелание становиться частью рабочей силы, порождает, полагают авторы, стремление у отдельных групп (особенно, молодежи) к совершению правонарушений в качестве возможности заявить о себе, найти себе занятие, удовлетворить социальные потребности. Речь идет о массовых беспорядках, хулиганстве, вандализме, экстремизме и даже вовлеченности в террористическую деятельность. Случаи же совершения правонарушений как акта отчаяния, отсутствия возможности устроиться хоть на какую-то работу, по словам автора, встречаются, но не носят массового характера.

Крайне важно отметить работу Андриенко Ю. В. «В поисках объяснения преступности в России в переходный период: криминометрический подход», в которой он исследовал криминогенную обстановку в 70 российских регионах в тяжелые 1990-1998 гг. [11]. Автор отмечает, что стабильная социальная атмосфера в обществе не ведет к росту преступности на фоне кратковременных экономических потрясений. Более того, даже выдающийся рост ВВП в 8 % в России в 2000 г. привел к снижению уровня преступности всего на 2 % при одновременном увеличении правонарушений против собственности и уменьшении насильственных преступлений. Автор заключает, что гораздо больший ущерб несут в себе социально-экономические и демографические индикаторы, такие как потребление алкоголя или доля одиноких мужчин и решение проблемы преступности лежит вовсе не в экономической плоскости.

Среди работ казахстанских ученых особенно выделяется работа Центра исследований прикладной экономики «Преступление и наказание», проведенная в сентябре 2019 г. [12]. В своей работе авторы провели эконометрический анализ огромного массива данных, который показал зависимость между количеством преступлений и такими переменными, как финансирование правоохранительных органов, рост числа приезжих, рост производства алкогольных напитков, увеличение выпускников колледжей и социальное расслоение. В данный момент к результатам работы Центра прикладных исследований добавляется еще один важный фактор – экономический эффект от пандемии коронавируса COVID-19, который должен несколько скорректировать цифры, но на какую величину – на момент мая 2020 г. еще неизвестно.

Методология. Основными источниками информации служат официальные макроэкономические показатели и статистические данные по правонарушениям в периоды кризисов 2008-2010 гг. и 2014-2016 гг. Анализ и сравнение экономической и криминальной обстановки в Казахстане в условиях предыдущих кризисов призваны продемонстрировать наличие или отсутствие зависимости между ухудшением экономической обстановки в стране и ростом числа правонарушений.

Текст работы разделен на следующие разделы в хронологическом порядке: кризис 2008 г. и его последствия, кризис 2014 г. и его последствия, а также прогнозы на 2020 г. Каждый из разделов включает в себя описание обстановки, анализ ключевых макроэкономических показателей, анализ предпринятых правительством мер, динамику правонарушений и взаимосвязь экономики и криминала. Несмотря на то, что каждый из трёх кризисных периодов отличается друг от друга, последствия для экономики у всех были одинаковы – снижение предпринимательской активности, рост безработицы и падение доходов. Соответственно, в каждый из указанных периодов возникали условия для роста криминальной активности.

Основным источником информации выступает официальная статистика органов Правительства Республики Казахстан, Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, данные республиканских и международных общественных организаций, сообщения СМИ, а также результаты исследований ученых и экспертов в Казахстане и за рубежом.

Кризис 2008 г. и последствия для Казахстана. Импульсом для развития мирового финансового кризиса 2008 г. стал высокий уровень токсичных активов на рынке ипотечного кредитования в США. Отголоски закона Грэма-Лича-Блайли, принятого в США в 1999 г., отменили ряд ограничений по функционированию банков и рынка ценных бумаг, установленных в период Великой депрессии законом Гласса-Стигола от 1933 г. Снижение контроля за банковской сферой и рынком ценных бумаг привело к появлению множества «финансовых пузырей», один из которых – «пузырь» ипотечного кредитования – лопнул в конце 2007 г., похоронив под собой один из крупнейших банков США «Lehman Brothers» с долгами в 613 млрд долларов и ознаменовав начало кризиса, получившего название «Великая Рецессия».

Для всего мира кризис банковской сферы в США продемонстрировал «перегретость» рынка и слабый контроль за его механизмами (включая мошенничество крупных финансовых игроков), что привело к потере доверия к ряду американских и мировых финансовых институтов, даже таких крупных, как Федеральная резервная система (ФРС) и Международный валютный фонд (МВФ). Результатом стало резкое падение котировок на фондовых биржах и сжатие возможностей по кредитованию. Индекс Dow Jones упал в сентябре 2008 г. за день на 500 пунктов, что было сравнимо с падением после терактов 11 сентября 2001 г., еще за три дня фондовые рынки потеряли 2,85 трлн. долл., а цена на нефть марки Brent упала со 143 долларов за баррель в июле до 40-50 долларов в декабре 2008 г.

Казахстан, как страна, ориентированная на экспорт углеводородов с развитым финансовым и банковским сектором, оказалась больше подвержена кризисным проявлениям, чем другие страны Центральной Азии – Кыргызстан, Узбекистан, Туркменистан и Таджикистан. Приток валюты от высоких цен на нефть поддерживал уверенный экономический рост экономики страны, активно развивался сектор строительства – в 2007 г. было введено 3856 тыс. кв. м. жилья, что в 3,5 раза больше, чем в 2001

г. [13]. Развитие строительного кластера производилось во многом за счет кредитов банкам второго уровня (БВУ), которые, в свою очередь получали средства от иностранных банков. Но опасаясь развития ипотечного кризиса в Казахстане, зарубежные банки перестали кредитовать казахстанские БВУ, что привело к «заморозке» многих строительных объектов и падению акций казахстанских банков в цене. Финансирование отрасли упало почти на 30%, а долг банковского сектора вскоре вырос до \$40 млрд. Так кризис пришел в Казахстан.

По итогам 2008 г. темпы роста ВВП замедлились почти в три раза по сравнению с предыдущим годом – с 8,9 % до 3,3 % в год. Ожидалось, что кризис принесет за собой массовые сокращения и рост преступности среди безработных, однако по итогам кризиса уровень безработицы неожиданно упал с 7,3 % в 2007 до 5,8 % в 2010 г., в то время как количество правонарушений в целом выросло со 128 тыс. зарегистрированных правонарушений в 2007 г. до 131 тыс. в 2010 г. [14]. Удивительно, но количество правонарушений, совершаемых безработными, начало расти одновременно со снижением безработицы (в рисунке 1 представлены данные по динамике правонарушений в 2008-2013 гг. и участие безработных в совершенных преступлениях).

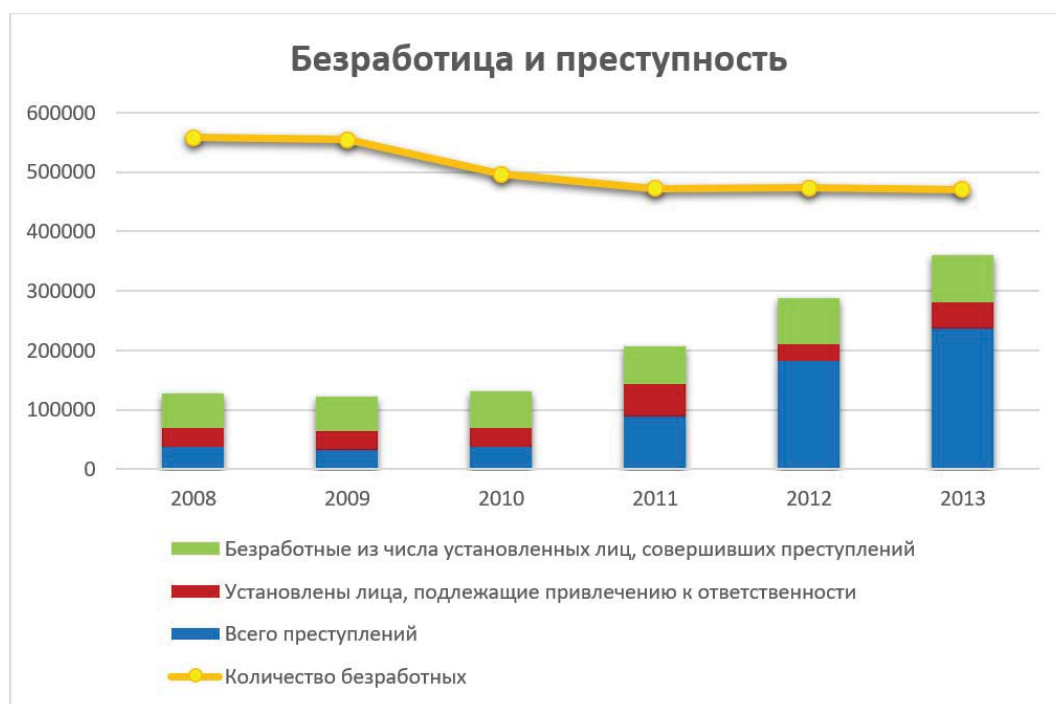

Рисунок 1 – Уровень преступности и безработицы в Казахстане в 2008-2013 гг.
Примечание – составлено авторами на основе данных из источника [14]

Также, странным выглядит тот факт, что при остановке сотен предприятий по всей стране, девальвации тенге (на 22-25 %), высоком уровне инфляции (16 % в 2008, 8 % и 7 % в 2009 и 2010 гг. соответственно), сокращениях и протестах рабочих («Куат», «Казмунайгаз»), данные официальных органов, сообщения от СМИ и общественных организаций не фиксировали наличия острых социальных проблем, связанных со снижением уровня активности в экономике. Более того, в период после острой фазы кризиса – в 2010 по 2013 г. – официальная статистика хоть и демонстрирует резкий всплеск преступности в 2,7 раза (с 131 тыс. в 2010 г. до 359 тыс. в 2013 г.), но при этом многочисленные источники также не заявляют о резком ухудшении криминогенной обстановки в стране [14].

Причиной такого несоответствия были, во-первых, пробелы в системе учета и регистрации правонарушений – только в 2010 г. в органах Министерства внутренних дел (МВД) были выявлены 11 тыс.

случаев отказа в возбуждении уголовного дела и сокрытия заявлений от учета [15]. Начиная с 2010 г. Генеральная прокуратура Республики Казахстан и МВД начали проводить активную работу по ужесточению принципов учетно-регистрационной дисциплины, благодаря чему в 2013 г. данные официальной статистики приблизились к реальному положению дел (в рисунке 2 представлены данные по динамике правонарушений в 2008-2014 гг. по отдельным статьям). Во-вторых, статистика искажалась за счет людей, которые числились трудоустроенными, но не получали длительное время зарплату. Такие граждане не учитывались официальными органами при расчете уровня безработицы в стране.

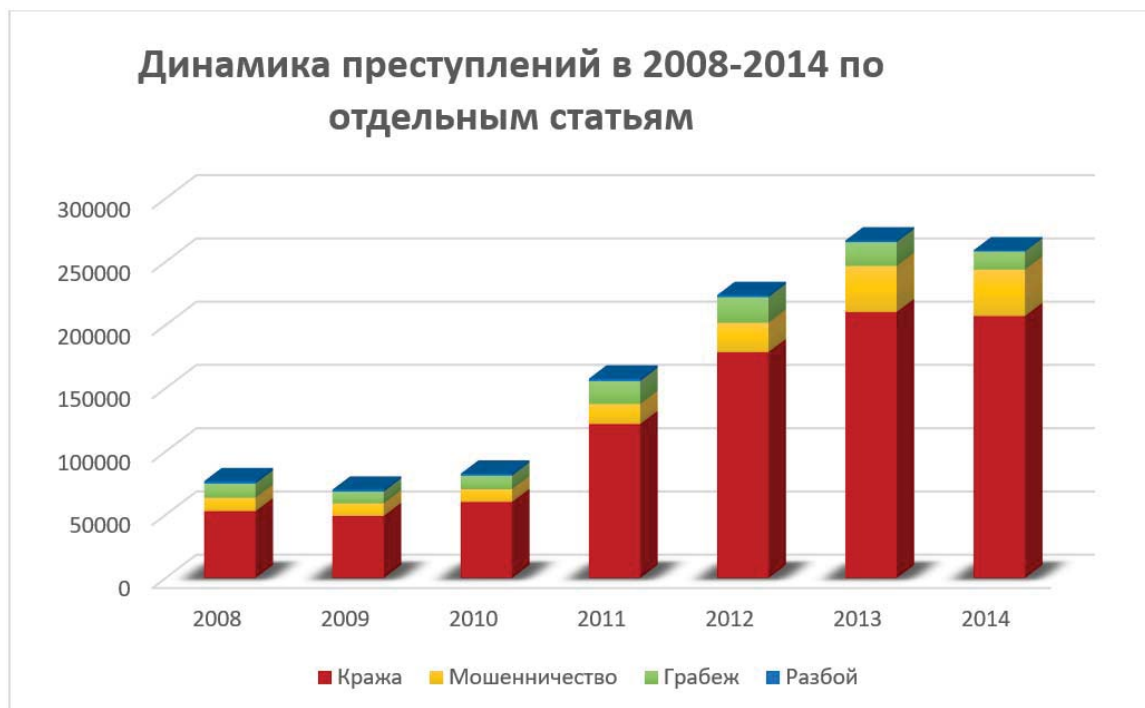

Рисунок 2 – Динамика правонарушений в Казахстане в 2008-2014 гг. по отдельным статьям Уголовного Кодекса Республики Казахстан.

Примечание – составлено авторами на основе данных из источника [14]

Тем не менее, необходимо отметить, что несмотря на недостатки статистических данных криминогенная обстановка и экономическая ситуация в стране в период острой фазы кризиса 2008-2010 гг. находилась на приемлемом для страны уровне. Одним из ключевых стабилизирующих факторов для экономики стали активные действия правительства Республики Казахстан, которое оперативно разработало и приняло ряд документов, направленных на борьбу с кризисными проявлениями в экономике.

Одним из важнейших документов, принятых Правительством Республики Казахстан стал «План первоочередных действий по обеспечению стабильности социально-экономического развития Республики Казахстан от 6 ноября 2007 г.» с общим финансированием в 10 млрд. долл. Согласно документу, средства распределялись на следующие направления для спасения экономики: стабилизация финансового сектора (4 млрд. долл.), развитие жилищного сектора (3 млрд. долл.), поддержка малого и среднего бизнеса (1 млрд. долл.), развитие агропромышленного комплекса (1 млрд. долл.), реализация прорывных инфраструктурных и промышленных проектов (1 млрд. долл.). Были приняты новый бюджетный и налоговый кодексы, пересмотрены доходы и расходы бюджета – доходы в 2009 г. сокращены на 20 % (около 2,5 млрд. долл.), расходы – на 150 млн. долл., национальный банк провел девальвацию тенге на уровне 25 % (с 120 до 150 тенге за доллар плюс-минус 5 тенге), снизил ставку рефинансирования до 9,5 % и установил гарантии по депозитам до 5 млн. тенге [16].

В социальной сфере были увеличены: размер заработной платы работникам бюджетной сферы, средний размер пенсий и стипендий студентам в 2009 году — на 25 %, в 2010 году — на 25 % и в 2011 году — на 30 %; размер прожиточного минимума и базовых пенсионных выплат с учетом их доведения до 50 % от размера прожиточного минимума; размер государственных социальных и специальных пособий, ежемесячного пособия по уходу за ребенком по достижении им одного года и размер единовременных пособий на рождение четвертого и более ребенка [17]. Указанные меры оказали позитивный эффект, поскольку цены на продовольственные товары, при этом, тоже росли примерно на 7-10 % ежегодно (в рисунке 3 указаны динамика цен и доходов населения в Республике Казахстан по категориям в 2008-2015 гг.).

В результате, за период 2008-2010 гг. правительство страны отчиталось о восстановлении экономики по целому ряду показателей. Потраченные на антикризисные меры 2,3 трлн. тенге (примерно 15 млрд. долл. по курсу тенге в 150 тг/долл.) привели к росту ВВП с 104 до 148 млрд. долл., снижению безработицы на 101 тыс. человек в абсолютных числах и снижению количества преступлений в стране на 7 % (согласно действовавшей на тот момент методике учета и регистрации правонарушений) [13; 14] Согласно полученным данным, можно отметить, что снижение числа правонарушений коррелируется с активными денежными вливаниями в экономику со стороны государства, которые позволяют поддерживать относительно благоприятную финансовую и социальную ситуацию, занятость населения.

Рисунок 3 – Динамика цен и доходов населения в Республике Казахстан по категориям в 2008-2015 гг.

Примечание – составлено авторами на основе данных из источника [13]

В качестве хорошего примера противодействия экономическому кризису, можно выделить горнодобывающую промышленность и обработку карьеров, а также обрабатывающую промышленность – объемы производства несколько упали, но массовых банкротств не произошло (в рисунке 4 указан валовой выпуск отдельных отраслей в Республике Казахстан в период 2007-2015 гг.). Эксперт Джон Куртц из Университета Нью-Йорка в своей работе «Crisis and Crime: Examining the Effect of Macroeconomic Conditions on Criminal Activity During the Great Recession» отмечал, что в период ре-

цессии 2008 г. преступность возростала в тех штатах, где обанкротились крупные обрабатывающие и розничные предприятия, «в результате чего многие работники с низкими доходами и с низким уровнем образования стали безработными» [18]. Потеря работы снижает альтернативные издержки преступного поведения для этих людей, что ведет к более высокому росту преступности, чем в штатах, в которых не было крупной обрабатывающей промышленности или розничной торговли. В результате, поддержка одной только горно-металлургического комплекса Казахстана, который обеспечивает работой 300 тысяч человек и дает стране более четверти промышленной продукции, оказалась весьма эффективной в борьбе с кризисом.

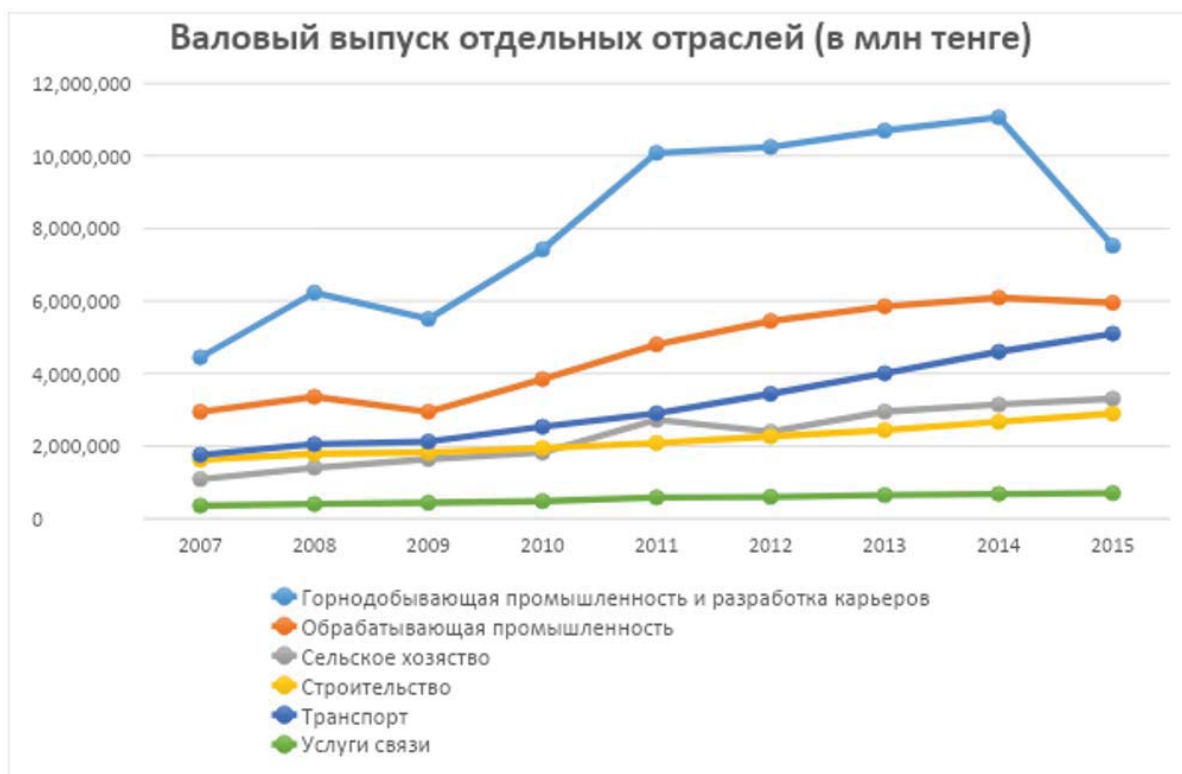

Рисунок 4 – Валовой выпуск отдельных отраслей в Республике Казахстан в период 2007-2015 гг.
Примечание – составлено авторами на основе данных из источника [13]

В итоге, в период экономического кризиса 2008-2010 гг. удалось избежать резких социально-экономических потрясений за счет активных прямых и косвенных финансовых вливаний, и непосредственного вмешательства государства в экономику. Большую роль сыграли *резервы*, накопленные в период высоких цен на нефть – 28 млрд. долларов (4,2 трлн. тенге при курсе в 150 тенге за 1 доллар) на 1 января 2009 г. только в одном Национальном фонде и *широкие возможности для девальвации тенге*, позволившие в дальнейшем компенсировать расходы на антикризисные меры за счет восстановления цен на нефть на мировом рынке.

Тем не менее, несмотря на колоссальные усилия правительства, принципиальной перестройки казахстанской экономики не произошло. В период острой фазы кризиса 2008-2010 гг. и после нее преступность продолжала расти, однако учитывая принципиальные изменения в системе учета и регистрации правонарушений, мы не можем утверждать, что основным фактором для этого были именно экономические потрясения. Тем не менее, анализ политики правительства в 2008-2010 гг. дает важное понимание алгоритма действий, которого придерживались власти в момент кризиса 2014-2016 гг. В

этот период правоохранительные органы вели достаточно прозрачную и четкую систему учета правонарушений, что позволяет нам выстраивать более четкую корреляцию между кризисными явлениями в экономике, антикризисными мерами и динамикой правонарушений.

Кризис середины 2010-х гг. В период между двумя кризисами экономика страны активно развивалась, росла средняя заработная плата и ВВП. Так, средняя зарплата на одного работника выросла с 77,6 тысяч тенге (\$527) в 2010 г. до 121,02 тысячи тенге (\$675) в 2014 г., в то время как ВВП прибавлял ежегодно от 4 до 7 % [13]. Тем не менее, принципиальной перестройки экономики и оздоровления финансовой системы так и не произошло. По этой причине кризис середины 2010-х гг. можно считать продолжением предыдущего кризиса, а не отдельным процессом. На мировом рынке кризис начался в июле-августе 2014 г. с падения цен на нефть с отметки 111 долл./барр. до 30 долл./барр. в 2016 г., а в Казахстане видимой датой кризиса стало 20 августа 2015 г., когда казахстанский тенге был отправлен в свободное плавание и за день упал со 173 до 255 тенге за доллар.

Ранее, 11 февраля 2015 г. на расширенном заседании правительства президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев заявил, что «в нашей казахстанской экономике, как таковой, отдельного кризиса нет. Глобальный кризис имеет внешний фактор» [19]. Такими факторами были названы падение цен на нефть – почти в два раза в период с июня 2014 г. по февраль 2015 г., снижение цен (и спроса) на основные экспортные товары, а также девальвация российского рубля. В свою очередь, на рынок нефти повлияли развитие новых технологий добычи, энергосбережения и альтернативных источников энергии, ожидание падения спроса в Китае из-за снижения темпов роста, решение основных членов ОПЕК вместо поддержания цены удерживать свою долю рынка (в последние несколько лет она падала из-за входа новых игроков), а также решение США начать экспорт нефти. Дополнительно отмечалось, что мировая экономика так и не вышла из кризиса 2008 г., что означает сохранение таких проблем, как растущее неравенство, высокую разницу доходности между инвестициями в капитал и инвестициями в производство, недостаток регулирования финансового сектора и т.д. В Казахстане экономика также не подверглась принципиальным структурным изменениям после выхода из острой фазы финансового кризиса 2008-2010 гг.

Ситуация становилась все более напряженной – за 10 месяцев 2015 г. международные резервы Казахстана сократились на \$1 млрд., составив на начало октября \$28,2 млрд., доходы в бюджет сократилось на 40 % из-за снижения цен на энергоносители, а вследствие перехода к свободному плавающему курсу тенге упал к доллару на 51,9 %, к евро – на 42 %, к российскому рублю – на 42 %. По итогам 2015 г. рост ВВП Казахстана замедлился до 1,2 % по сравнению с 4,3 % годом ранее. Безработица, правда, оставалась на достаточно низком уровне в 4,9 % на момент октября 2015 г. [20].

Во избежание дальнейшего развития кризиса в экономике, правительство инициировало принятие целого ряда документов, которые должны были не только способствовать развитию экономики страны, но и повысить ее устойчивость перед лицом будущих кризисов. Среди них: Антикризисный план действий Правительства Республики Казахстан и Национального Банка Республики Казахстан по обеспечению экономической и социальной стабильности на 2016-2018 гг. (более 4,5 трлн. тенге); План дополнительных оперативных антикризисных мер на 2016 год (2 трлн. тенге); Нурлы Жол на 2015-2019 гг. (7,6 трлн. тенге на весь период); План Нации – 100 конкретных шагов по реализации Пяти институциональных реформ (2015 г.); Антикоррупционная стратегия 2015-2025; Государственная программа индустриально-инновационного развития 2015-2025 г. (4,5 трлн. тенге на весь период). Всего на антикризисные меры было потрачено порядка 10 трлн. тенге, из которых на пиковый кризисный период 2009 г. было потрачено 2,3 трлн. тенге. Однако суммы, потраченные на борьбу с двумя разными кризисами, сложно сравнивать, поскольку в предыдущий кризис деньги были направлены на меры поддержки, в то время как в 2016-2018 гг. еще и на широкомасштабное инфраструктурное развитие экономики.

Одновременно с инициированием государственных антикризисных программ (включая и девальвацию тенге), в период 2016-2019 гг. можно наблюдать серьезное снижение количества правонарушений – с 368 тыс. случаев в 2016 г. до 243 тыс. в 2019 или на 34 %. Среди самых массовых категорий, кражи

упали с 216 тыс. до 139 тыс., мошенничества – с 37 до 32 тыс., грабеж – с 4,8 тыс. до 3,8 тыс., а разбой с 900 до 452 случаев в год (в рисунке 5 отражена динамика преступлений в 2010-2018 гг. по отдельным статьям).

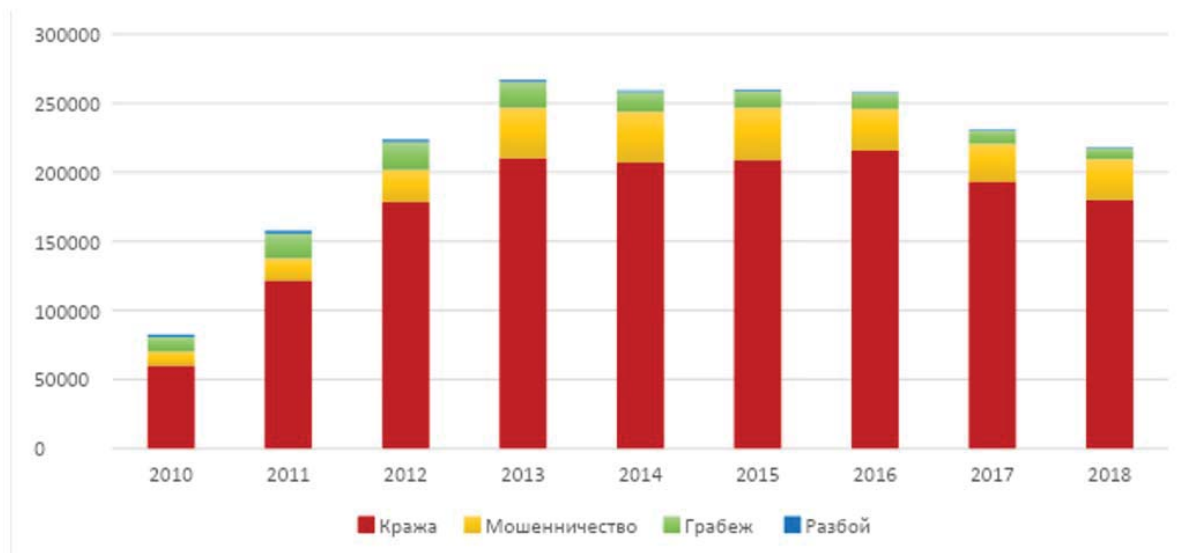

Рисунок 5 – Динамика преступлений в 2010-2018 гг. в Казахстане по отдельным статьям Уголовного Кодекса Республики Казахстан.

Примечание – составлено авторами на основе данных из источника [14]

Но здесь важно отметить одну негативную тенденцию – вместе с общим снижением правонарушений, в том числе совершенных безработными (с 98 тыс. до 82 тыс. случаев), остаются отдельные категории преступлений, которые на 90-95 % совершаются безработными, например, «разбой». Его доля в общем количестве преступлений незначительна (порядка 1000 случаев в год) и едва заметна на рисунке 5, но тем не менее, эта статистика сохраняется из года в год [14].

Во многом, успех в деле сдерживания роста безработицы и снижения числа безработных среди преступников может быть объяснен различными государственными программами по трудоустройству («Программа занятости-2020», «Дорожная карта занятости-2020», «Дорожная карта занятости-2020 в новой редакции», «Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства»), которые способствуют обучению, переобучению и созданию рабочих мест. Однако цифры в 80-90 тыс. безработных преступников на 2019 г. остается очень высокой, учитывая, что на их долю приходится в разное время от 60-80 % правонарушений, в которых были установлены лица, подлежащие привлечению к ответственности. Таких установленных правонарушений – около 50 % от общего числа, остальные – не раскрыты.

В целом, можно отметить, что острую фазу кризиса 2014-2016 гг. Казахстан пережил без серьезных потрясений и без ухудшения криминогенной обстановки. Наоборот, с момента реализации масштабных антикризисных программ общее количество правонарушений пошло на спад, раскрытых эпизодов с участием безработных – тоже. Ввиду этого, мы можем говорить о том, что тезис о взаимосвязи снижения уровня преступности и финансовых вливаний со стороны правительства Казахстана в кризисные периоды подтверждается.

Пандемия коронавируса 2020 г. и преступность. В 2020 г. Казахстан вновь столкнулся с влиянием мировых кризисных процессов, на этот раз – эпидемиологических. Пандемия коронавируса COVID-19 вынудила правительство оперативно ограничить экономическую деятельность в стране, что в результате привело к приостановке работы 300 тысяч предприятий, которые обеспечивали занятость

почти 40 % экономически активного населения страны [21]. Были объявлены режимы Чрезвычайной ситуации, строгий карантин и разработан Комплексный план по восстановлению экономического роста до конца 2020 года на общую сумму в 5,9 трлн. тг., из которых на финансирование Дорожной карты занятости с расчетом на создание 250 тыс. рабочих мест предусмотрен 1 трлн. тенге [22].

Однако на данный момент данные показывают, что в связи с введением карантинных мер, в период марта-апреля без доходов осталось примерно 4,2 млн. человек – примерно 40 % экономически активного населения. После снятия карантина 11 мая большая часть вернулась к работе и количество «технически безработных» к июню составило 735 тыс. Но в министерстве труда и социальной защиты населения настроены оптимистично, ожидая безработицу на уровне 6,1 % к концу 2020 г. (или около 600 тыс. человек).

Делать выводы по преступности в 2020 г. преждевременно, однако можно заметить, что официальная статистика правонарушений по Казахстану по месяцам в течение года не превышает уровень последних 3-х лет. За 4 месяца совершено примерно 100 тыс. правонарушений, которые примерно соответствуют данным за аналогичный период 2017, 2018 или 2019 г. как по количеству, так и по структуре. Единственно, важно подчеркнуть, что данные о преступности от независимых СМИ и общественных организаций все же существенно отличаются от официальных, что дает дополнительное поле для исследований после окончания острой фазы пандемии [3].

Уникальной характеристикой кризиса 2020 г. в Казахстане является механизм карантина, при котором массово закрываются заведения сферы услуг – рестораны, кафе, фитнес-клубы и торговые центры. В городе Алматы этот сектор достигает почти 17 %, или каждый шестой занятый житель города [23]. В течение нескольких месяцев режима карантина, правительство республики выплачивало всем гражданам, потерявшим работу, социальное пособие в 42 500 тенге.

В результате, в условиях карантина малый и средний бизнес не имеет возможности функционировать и вряд ли сможет восстановить свои позиции в ближайшее время. Важно отметить, что при этом количество зараженных продолжает увеличиваться, что говорит о продлении карантинных мер в краткосрочной и среднесрочной перспективе. Соответственно, безработица будет расти.

Опираясь на предыдущие кризисы сегодня можно прогнозировать, что, если государство продолжит вливать деньги в экономику в виде дотаций и социальных пособий резкого роста преступности (в первую очередь, уличной) не произойдет. Плюс, домашние хозяйства помогут оттянуть «спокойный» период до поздней осени, но дальше при условии сохранения тяжелой экономической ситуации и снижении финансовой поддержки со стороны правительства можно ожидать стабильный рост правонарушений, в первую очередь – краж.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ И ВЫВОДЫ

В целом, несмотря на тот факт, что все три кризиса принципиально отличаются друг от друга своей природой, они несут одинаковые негативные экономические последствия для экономики. Столкнувшись с влиянием глобальных процессов в 2008-2010 гг., правительство Республики Казахстан направило масштабные финансовые ресурсы на поддержание экономики через государственные программы, что привело к стабилизации социально-экономической обстановки. Рост преступности в цифрах официальной статистики оказался связан не с кризисными явлениями, а с ужесточением учетно-регистрационной дисциплины и борьбой со скрытием преступлений. На практике, согласно официальным данным и сообщениям СМИ, резкого всплеска криминальной активности не произошло, более того, власти заявляли о снижении количества преступлений на 7 % в период 2008-2010 гг. Таким образом, антикризисные меры указанного периода оказали положительное воздействие на устранение симптомов кризиса и стабилизацию социальной обстановки в стране.

В дальнейшем, в период кризиса 2015-2016 гг. власти вновь повторили примерно тот же набор антикризисных мер, благодаря чему можно снова наблюдать падение криминальной активности. Эффект от принятых мер действовал вплоть до последней официально объявленной статистике преступлений за год в 2019 г.

В рамках борьбы с экономическим кризисом на фоне пандемии коронавируса в 2020 г. правительство Республики Казахстан изначально избрали подход введения режима ЧС и карантина с одновременной финансовой поддержкой населения и предприятий. Однако, когда ситуация стала ухудшаться, то были приняты крупномасштабные документы, во многом аналогичные проектам антикризисных мер поддержки в 2008-2010 и 2014-2016 гг. Тем не менее, говорить об эффективности принятых мер преждевременно.

Однако, анализируя предыдущие кризисы, нельзя не учитывать, что масштабные денежные вливания в экономику через ряд антикризисных инструментов требует высокого напряжения от государственного бюджета. Как результат, после очередного кризиса страна становилась свидетелем проведения нового раунда девальвации тенге, позволяющего компенсировать снижение поступлений в бюджет. Практика показывает, что принимаемые меры позволяют стабилизировать обстановку, но не приводят к структурной перестройке экономики, что не позволяет ей эффективно подготовиться к будущим кризисам и создать возможности для предотвращения роста криминальной активности.

Текущий анализ показывает, что в периоды кризиса количество преступлений снижается ввиду реализации масштабных государственных программ, но после их окончания – вновь начинает расти. Сегодня Казахстан находится в фазе активного вливания денег в экономику, но маловероятно, что на фоне невысоких цен на нефть и отсутствия структурных изменений экономика сможет демонстрировать устойчивое развитие.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Пандемия и преступность: затишье перед бурей? [Электронный ресурс]. // Сетевое издание «Central Asia Monitor». – 2020. – URL: <https://aerc.org.kz/news/pandemija-i-prestupnost-zatishe-pered-burej> (дата обращения: 04.06.2020).
2. World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown [Электронный ресурс]. // International Monetary Fund [Официальный сайт]. – 2020. – URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> (дата обращения: 10.07.2020).
3. Бытовое насилие в Казахстане: «Все это свалилось на нас буквально за месяц» [Электронный ресурс]. // Организация объединенных наций – ООН [официальный сайт]. – 2020. URL: <https://news.un.org/ru/interview/2020/05/1377672> (дата обращения: 08.07.2020).
4. Преступление и наказание: эмпирический анализ по данным Казахстана [Электронный ресурс] // Центр исследований прикладной экономики [официальный сайт]. – 2019. – URL: <https://aerc.org.kz/articles/ekonomicheskie-issledovaniya/prestuplenie-i-nakazanie> (дата обращения: 05.05.2020).
5. Raphael S., Winter-Ebmer R. Identifying the Effect of Unemployment on Crime // *The Journal of Law and Economics*. – 2001. – Vol. 44 (1). – P. 259–283. – DOI: 10.1086/320275
6. Gould E., Mustard D., Weinberg B. Crime Rates and Local Labor Market Opportunities in The United States: 1979-1997 // *Review of Economics and Statistics*. – 2002. – Vol. 84 (1). – P. 45–61. – DOI: 10.2139/ssrn.121969
7. Finklea K. Economic Downturns and Crime [Электронный ресурс] // Congressional Research Service [веб-сайт]. – 2011. – URL: <https://fas.org/sgp/crs/misc/R40726.pdf> (дата обращения: 05.07.2020).
8. Uggen C. Crime and the Great Recession [Электронный ресурс] // The Stanford Center on Poverty and Inequality. – 2012. – URL: https://inequality.stanford.edu/sites/default/files/Crime_fact_sheet.pdf (дата обращения: 05.07.2020).
9. Cook P., Zarkin G. Crime and the Business Cycle // *The Journal of Legal Studies*. – 1985. – Vol. 14. – No. 1. – P. 115–128.
10. Подольный Н., Подольная Н. Взаимосвязь уровня преступности и экономической пассивности населения на рынке труда // *Известия ВУЗов. Поволжский регион. Общественные науки*. – 2018. – № 1 (45). – С. 57–66.

11. Андриенко Ю. В поисках объяснения роста преступности в России в переходный период: криминометрический подход // Экономический журнал ВШЭ. – 2001. – № 2. – С. 194–220.
12. Преступление и наказание: эмпирический анализ по данным Казахстана [Электронный ресурс] // Центр исследований прикладной экономики [web-сайт]. – 2019. – URL: <https://aerc.org.kz/articles/ekonomicheskie-issledovaniya/prestuplenie-i-nakazanie> (дата обращения: 05.05.2020).
13. Основные социально-экономические показатели Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Офиц. сайт]. – 2020. – URL: <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (дата обращения: 01.07.2020).
14. Статистические отчеты о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования с 2007 по 2020 гг. [Электронный ресурс] // Комитет по правовой статистике и специальным учетам генеральной прокуратуры Республики Казахстан [офиц. сайт]. – 2020. – URL: <http://pravstat.prokuror.gov.kz/> (дата обращения: 25.06.2020).
15. В Генеральной прокуратуре РК обсуждены вопросы учетно-регистрационной дисциплины в органах внутренних дел [Электронный ресурс]. // Международное информационное агентство «KazInform» [web-портал]. – 2011. – URL: https://www.inform.kz/ru/v-general-noy-prokurature-rk-obsuzhdeny-voprosy-uchetno-registracionnoy-discipliny-v-organah-vnutrennih-del_a2391553 (дата обращения: 25.06.2020).
16. Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 ноября 2007 года № 1039 Об утверждении Плана первоочередных действий по обеспечению стабильности социально-экономического развития Республики Казахстан [Электронный ресурс]. // Zakon.kz [web-портал]. – 2007. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30141969#pos=0;0 (дата обращения: 29.06.2020).
17. 2008 год: Краткие итоги деятельности Правительства Республики Казахстан [Электронный ресурс]. // Информационный портал Zakon.kz [web-портал]. – 2009. – URL: <https://www.zakon.kz/163731-2008-god-kratkie-itogi-deyatelnosti.html> (дата обращения: 28.06.2020).
18. Kurtz J. Crisis and Crime: Examining the Effect of Macroeconomic Conditions on Criminal Activity During the Great Recession [Электронный ресурс]. // Department of Politics Honors Program New York University [Офиц. сайт]. – 2015. – URL: <https://as.nyu.edu/content/dam/nyu-as/politics/documents/Kurtz.pdf> (дата обращения: 10.07.2020).
19. Назарбаев: В Казахстане нет экономического кризиса [электронный ресурс] // Деловой журнал «Forbes Казахстан» [web-портал]. – 2015. – URL: https://forbes.kz/process/economy/nazarbaev_v_kazahstane_net_ekonomicheskogo_krizisa/ (дата обращения: 11.07.2020).
20. Жанторе К. Кризис 2015: начало [Электронный ресурс]. // Центр деловой информации «Капитал» [web-портал]. – 2015. – URL: <https://kapital.kz/economic/44771/krizis-2015-nachalo.html> (дата обращения: 18.07.2020).
21. Иллюзия поддержки. Выживет ли МСБ после карантина [Электронный ресурс]. // Деловой журнал «Forbes Казахстан» [web-портал]. – 2020. – URL: https://forbes.kz/life/opinion/illyuziya_podderjki_vyjjivet_li_msb_posle_karantina/ (дата обращения: 18.07.2020).
22. Антикризисные меры Правительства: возобновление роста экономики и поддержка МСБ карантина [Электронный ресурс]. // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстана [Офиц. сайт]. – 2020. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/antikrizisnye-mery-pravitelstva-vozbnovlenie-rosta-ekonomiki-i-podderzhka-msb-862620> (дата обращения: 18.07.2020).
23. Капанова С., Гиззатова А., Янтурсина З. Статистическая характеристика рынка труда Республики Казахстан // Фундаментальные исследования. – 2018. – № 12 (Ч. 2) – С. 255–259.

REFERENCES

1. “Pandemiya i prestupnost': zatish'ye pered burey?” (2020), Central Asia Monitor, available at: <https://aerc.org.kz/news/pandemija-i-prestupnost-zatishe-pered-burej> (accessed: June 04, 2020) (In Russian).

2. “World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown” (2020), International Monetary Fund, available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> (accessed: July 10, 2020).
3. “Bytovoye nasiliye v Kazakhstane: «Vse eto svalilos' na nas bukvallyno za mesyats»” (2020), available at: <https://news.un.org/ru/interview/2020/05/1377672> (accessed: July 08, 2020) (In Russian).
4. “Prestupleniye i nakazaniye: empiricheskiy analiz po dannym Kazakhstana” (2019), Center for Applied Economics Research, available at: <https://aerc.org.kz/articles/ekonomicheskie-issledovaniya/prestuplenie-i-nakazanie> (accessed: May 05, 2020) (In Russian).
5. Raphael, S. and Winter-Ebmer, R. (2001), “Identifying the Effect of Unemployment on Crime”, *The Journal of Law and Economics*, Vol. 44 (1), pp. 259–283, DOI: 10.1086/320275
6. Gould, E., Mustard, D. and Weinberg, B. (2002), “Crime Rates and Local Labor Market Opportunities in The United States: 1979-1997”, *Review of Economics and Statistics*, Vol. 84 (1), pp. 45–61, DOI: 10.2139/ssrn.121969
7. Finklea, K. (2011), “Economic Downturns and Crime”, Congressional Research Service, available at: <https://fas.org/sgp/crs/misc/R40726.pdf> (accessed: July 05, 2020).
8. Uggen, C. (2012), “Crime and the Great Recession”, The Stanford Center on Poverty and Inequality, available at: https://inequality.stanford.edu/sites/default/files/Crime_fact_sheet.pdf (accessed: July 05, 2020).
9. Cook, P. and Zarkin, G. (1985), “Crime and the Business Cycle”, *The Journal of Legal Studies*, Vol. 14, No. 1, pp. 115–128.
10. Podol'nyy, N. and Podol'naya, N. (2018), “Vzaimosvyaz' urovnya prestupnosti i ekonomicheskoy passivnosti naseleniya na rynke truda”, *Izvestiya VUZov. Volga region. Social Sciences*, No. 1 (45), pp. 57–66 (In Russian).
11. Andriyenko, Yu. (2001), “V poiskakh ob'yasneniya rosta prestupnosti v Rossii v perekhodnyy period: kriminometricheskoy podkhod”, *HSE Economic Journal*, No. 2, pp. 194–220 (In Russian).
12. “Prestupleniye i nakazaniye: empiricheskiy analiz po dannym Kazakhstana” (2019), Center for Applied Economics Research, available at: <https://aerc.org.kz/articles/ekonomicheskie-issledovaniya/prestuplenie-i-nakazanie> (accessed: May 05, 2020) (In Russian).
13. “Osnovnyye sotsial'no-ekonomicheskiye pokazateli Respubliki Kazakhstan” (2020), Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (accessed: July 01, 2020) (In Russian).
14. “Statisticheskiye otchety o zaregistrirrovannykh prestupleniyakh i rezul'tatakh deyatelnosti organov ugovnogo presledovaniya s 2007 po 2020 gg.” (2020), Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, available at: <http://pravstat.prokuror.gov.kz/> (accessed: June 25, 2020) (In Russian).
15. “V General'noy prokurature RK obsuzhdeny voprosy uchetho-registratsionnoy distsipliny v organakh vnutrennikh del” (2011), Mezhdunarodnoye informatsionnoye agentstvo «KazInform» [web-portal]. – available at: https://www.inform.kz/ru/v-general-noy-prokurature-rk-obsuzhdeny-voprosy-uchetho-registratsionnoy-distcipliny-v-organakh-vnutrennikh-del_a2391553 (data obrashcheniya: 25.06.2020) (In Russian).
16. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 6, 2007 No. 1039 On approval of the Priority Action Plan to ensure the stability of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan (2007), available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30141969#pos=0;0 (accessed: June 29, 2020) (In Russian).
17. “2008 god: Kratkiye itogi deyatelnosti Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan” (2009), available at: <https://www.zakon.kz/163731-2008-god-kratkie-itogi-deyatelnosti.html> (accessed: June 28, 2020) (In Russian).
18. Kurtz, J. (2015) “Crisis and Crime: Examining the Effect of Macroeconomic Conditions on Criminal Activity During the Great Recession”, Department of Politics Honors Program New York University, available at: <https://as.nyu.edu/content/dam/nyu-as/politics/documents/Kurtz.pdf> (accessed: July 10, 2020).

19. “Nazarbayev: V Kazakhstane net ekonomicheskogo krizisa” (2015), Forbes Kazakhstan, available at: https://forbes.kz/process/economy/nazarbaev_v_kazahstane_net_ekonomicheskogo_krizisa/ (accessed: July 11, 2020) (In Russian).

20. Zhantore, K. (2015), “Krizis 2015: nachalo”, available at: <https://kapital.kz/economic/44771/krizis-2015-nachalo.html> (accessed: July 18, 2020) (In Russian).

21. “Illyuziya podderzhki. Vyzhivet li MSB posle karantina” (2020), Forbes Kazakhstan, available at: https://forbes.kz/life/opinion/illyuziya_podderjki_vyijivet_li_msb_posle_karantina/ (accessed: July 18, 2020) (In Russian).

22. “Antikrizisnyye mery Pravitel'stva: vozobnovleniye rosta ekonomiki i podderzhka MSB karantina” (2020), available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/antikrizisnye-mery-pravitelstva-vozobnovlenie-rosta-ekonomiki-i-podderzhka-msb-862620> (accessed: July 18, 2020) (In Russian).

23. Kapanova, S., Gizatova, A. and Yantursina, Z. (2018), “Statisticheskaya kharakteristika rynka truda Respubliki Kazakhstan”, Basic research, No. 12 (Part 2), pp. 255–259 (In Russian).

IMPACT OF FINANCING OF ANTI-CRISIS PROGRAMS ON CRIME ACTIVITY IN KAZAKHSTAN

S. G. Buyansky¹, A. S. Shenin¹

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. This study aims to identify the relationship between the dynamics of criminal activity and economy decline on the example of previous economic crises of 2008-2010 and 2014-2016 as well as the impact of anti-crisis programs on leveling the consequences of crises with the possibility of extrapolating the results to 2020-pandemic.

Methodology. In order to study the prospects for the growth of criminal activity in Kazakhstan, researchers use historical and comparative methods based on official statistics and materials of official bodies.

Originality / value of research. The results obtained help to understand how the crime rate changes during economic crises and what factors influence its dynamics.

Findings. The authors identified the relationship between crime and economic crises in the Republic of Kazakhstan. Surprisingly, but in practice it turned out that in 2008-2010 and 2014-2016 crime went down, not up as it was expected. The only reason to this was the large-scale monetary injections into the economy by the government. Then, after the completion of state programs, crime either increases slightly, or remains at the same high level. At the same time, during the economic crisis under the coronavirus pandemic in 2020 the most popular categories of crime (theft, fraud, plundering and robbery) are also kept on an annual level by the influence of public assistance from the state.

Conclusions can be used by public authorities and the private sector in planning long-term strategies or policies for action.

Keywords: Crime activity, state support, crises, theft, coronavirus.

**ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАҒДАРЛАМАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КРИМИНОГЕНДІК БЕЛСЕНДІЛІККЕ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ**

С. Г. Буянский¹, А. С. Шенин¹

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – алынған нәтижелерді 2020 жылғы пандемия оқиғаларына экстраполяциялау мүмкіншілігімен 2008-2010 және 2014-2016 жж. өткен экономикалық дағдарыстар мысалында қылмыстық іс-әрекет динамикасы мен экономикадағы теріс көріністер арасындағы байланысты, және дағдарысқа қарсы бағдарламалардың дағдарыс салдарын теңестіруге әсерін анықтау.

Әдіснамасы. Қазақстандағы қылмыстық әрекеттің өсу перспективаларын зерттеу үшін зерттеушілер ресми статистика мен ресми органдардың материалдары негізінде тарихи және салыстырмалы зерттеу әдістерін қолданады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Алынған нәтижелер экономикалық дағдарыс кезінде қылмыс деңгейі қалай өзгертінін және оның динамикасына қандай факторлар әсер ететінін түсінуге көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері. Авторлар Қазақстан Республикасындағы қылмыс пен экономикалық дағдарыстардың өзара байланысын анықтады. Сонымен, іс жүзінде 2008-2010 және 2014-2016 жж. қылмыс төмендей бастады, бірақ бұл үрдіс үкіметтен экономикаға ірі көлемдегі ақша қаражаттарын салумен байланысты болды. Содан кейін, мемлекеттік бағдарламалар аяқталғаннан кейін қылмыс аздап өседі немесе бұрынғыдай жоғары деңгейде қалады. Экономикалық дағдарыс кезеңінде, 2020 жылы коронавирустық пандемия жағдайында, құқықбұзушылықтың ең танымал категориялары – ұрлық, алаяқтық, тонау және қарақшылық мемлекет тарапынан көрсетілетін қоғамдық көмек әсерінен ұсталуда.

Ұсыныстар үкіметтер мен жеке сектор ұзақ мерзімді стратегияларды немесе іс-қимыл саясатын жоспарлау кезінде қолданыла алады.

Түйін сөздер: криминогендік белсенділік, мемлекеттік қолдау, дағдарыстар, ұрлық, коронавирус.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Буянский Станислав Геннадьевич – кандидат юридических наук, доцент, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: stanislav.buyansky@narхоз.kz

Шенин Андрей Сергеевич – кандидат исторических наук, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: andrei.shenin@narхоз.kz

МРНТИ 10.01.13
JEL Classification: H56

МЕМЛЕКЕТТІК ҚОРҒАНЫСТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӘСКЕРИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ДАМУ

Г. Н. Дугалова

Қазақ технология және бизнес университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Мемлекет қорғанысында әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың әлемдік тәжірибесін зерделеу және талдау негізінде қазіргі жағдайда елдің ұлттық қауіпсіздігін арттыру үшін мемлекет қорғаныстың әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын айқындау.

Әдіснамасы. Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін зерттеу процесінде экономикалық зерттеулердің жалпы және жеке тәсілдері мен әдістері пайдаланылды: талдау және синтездеу, салыстыру және қорыту, жүйелі тәсіл.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мемлекеттің қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз етудің тиімді жүйесінің негізі қорғанысты әскери-экономикалық қамтамасыз ету деңгейін диагностикалауға, даму үрдістерін анықтауға және осы салада басқарушылық шешімдердің экономикалық негізделген нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік беретін көп өлшемді жүйелі тәсіл болуы тиіс екендігі анықталды.

Зерттеу нәтижелері. Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар ұсынылды; мемлекет осы мақсаттарға бөлетін ресурстардың шектеулілігі жағдайында мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін оңтайландыру қажеттілігі негізделді. Мемлекеттің қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесіне тартылған қаржылық, материалдық және адам ресурстарының шектеулілігі ұлттық мемлекеттің ішкі және сыртқы ортасының жаңа жағдайларын (бейбіт уақыт, әскери шиеленіс пен дайындықтың өршу кезеңі, кең ауқымды немесе өңірлік соғыс, жергілікті әскери немесе қарулы қақтығыс) ескере отырып, оларды бөлу мен пайдалануды оңтайландыруды талап етеді.

Қорытынды. Қазіргі экономикалық көзқарастың негізгі бағыттарын талдауда, мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің тұжырымдамалық негіздерін зерттеудің ең дұрыс экономикалық және теориялық тәсілі - институционализм екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: қорғаныс, қорғаныс қабілеттілігі, қорғаныс қауіпсіздігі, әскери қауіпсіздік, мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесі.

КІРІСПЕ

Әскери экономика – бұл елдің қорғаныс қабілетінің негізі ғана емес, сонымен бірге онда ұлттық экономиканың инновациялық дамуына негіз ретінде пайдалануға болатын маңызды ғылыми-техникалық және технологиялық әлеует шоғырланған. Егемен мемлекеттің әскери қауіпсіздігін сенімді қамтамасыз етудің негізі – дамыған ұлттық экономика, әсіресе оның әскери-экономикалық секторы және қуатты армиясы болып табылады.

Зерттеудің өзектілігі келесі жағдайлармен анықталады:

- мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету теориясы мен тәжірибесіндегі қайшылықтар;
- мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің мәні мен мазмұнын нақтылау қажеттілігімен;

- мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз етудің халықаралық тәжірибесін талдау қажеттілігімен;

- мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүддесінде қорғанысты әскери-экономикалық қамтамасыз ету механизмін жетілдіру қажеттілігі.

XX ғасырдың екінші жартысы мен жаңа мыңжылдықтың алғашқы 10 жылдығындағы әскери экономика саласындағы зерттеулердің көпшілігі жүйелі тәсілге негізделген. А. Арбаев атап өткендей: «Жаһандану, елдердің экономикалық және гуманитарлық-ақпараттық өзара тәуелділігі жағдайында күш пен ұлттық қауіпсіздіктің басқа («жұмсақ») факторларымен салыстырғанда әскери күштің ролі салыстырмалы түрде төмендеді. Соңғыларына келесілер жатады: қаржы-экономикалық әлеует және әртараптандырылған сыртқы экономикалық байланыстар, индустрияның инновациялық серпіні және ақпараттық технологиялардың прогресі, шетелдегі инвестициялық белсенділік, халықаралық экономикалық, қаржылық және саяси ұйымдар мен институттардағы салмағы» [1].

Экономика ғалымдары ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің әскери-экономикалық аспектілеріне көп көңіл бөлсе де, мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесі ғылыми әдебиеттерде егжей-тегжейлі зерттеу және жариялау тақырыбына айналмады. Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің тұжырымдамалық негіздерінің жеткіліксіз әдіснамалық әзірленуі экономикалық және әскери білімнің "тоғысында" жатқан "шекаралық" ғылыми салада, яғни мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету саласында зерттеу жүргізу қажеттілігін негіздеп отыр. Барлық адам қызметінің материалдық негізі болып табылатын экономиканың шешуші ролін ескере отырып, бұл зерттеу экономикалық ғылым әдіснамасы негізінде құрылды.

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету саласындағы зерттеулер үшін әдіснамалық тұрғыдан экономикалық ойдың институционалдық бағытындағы экономистер қолжеткізген ғылыми нәтижелер аса құнды болып табылады. Институционалдық экономикалық зерттеулердегі қауіпсіздік проблемалары әлі де жеткілікті пысықталмағанын атап өткен жөн. Бұл оларды зерттеуге деген қызығушылықтың соңғы онжылдықта артуымен және экономикалық жүйелердегі трансформация процестерінің туындауымен байланысты. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелеріне көп көңіл бөлінеді, өйткені XX-XXI ғасырлардағы трансформациялық дағдарыс экономикалық жүйенің институционалды құрылымына, өмір сүру сапасы мен деңгейіне, экономикалық өсу қарқынына және ұлттық қауіпсіздікке айтарлықтай әсер етті.

Ұлттық қауіпсіздік мәселелерін және оның компоненттерін (экономикалық, әлеуметтік, технологиялық, азық-түлік, экологиялық және т. б.) дамытуға ресей ғалымдары Л. Абалкин, Н. Безлепкин, А. Белихина, Л. Белоусова, О. Бельков, И. Богданов, Т. Викулина, С. Витрянский, Ю. Владимиров, С. Глазьев, Р. Гумеров, М. Делягин, Е. Ивлева, А. Илларионов, Л. Миэринь, А. Селищев, В. Сенчагов, Л. Симкина, Е. Олейников, А. Попов, А. Панков, В. Ярочкин, сондай-ақ М. Алек, А. Вайсман, Х. Кейт, В. Мак-Мак, М. Питере, Р. Хизрич, А. Хоскинг сияқты авторлар үлес қосты. Олар алған ғылыми нәтижелер тиісті пысықталған және нақтыланған кезде мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету теориясына экстраполяциялануы мүмкін.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Біздің ойымызша, қорғанысты әскери-экономикалық қамтамасыз етудің тиімді жүйесінің негізі қорғанысты әскери-экономикалық қамтамасыз ету деңгейін диагностикалауға, даму үрдістерін анықтауға және осы саладағы басқарушылық шешімдердің экономикалық негізделген нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік беретін көп өлшемді жүйелі тәсіл болуға тиіс.

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың әдіснамалық негіздерін жетілдіру қажеттілігі, біздің ойымызша, өмірдің экономикалық және әскери салаларындағы түбегейлі өзгерістерден, сондай-ақ елдің Қарулы Күштерінің жаңа келбетін қалыптастыруды әдіснамалық қамтамасыз етудің қажеттіліктерінен туындайды.

Соңғы онжылдықтағы оқиғалар геосаяси және геоэкономикалық маңыздылық тұрғысынан ерекше (Украинадағы оқиғалар, Ресейге салынған қатаң санкциялар, Сириядағы оқиғалар, Еуропадағы

босқындар легі), бұл сонымен бірге қорғаныс, инновациялық даму және қауіпсіздікті әскери-экономикалық қамтамасыз ету тұрғысынан түсінуді қажет етеді.

Біздің зерттеуіміздің алғашқы қадамы маңызды теориялық мәселені нақтылау болып табылады – «мемлекет қорғанысы», «қорғаныс қабілеті», «қорғаныс қауіпсіздігі» және «әскери қауіпсіздік» санаттарының мазмұны мен арақатынасы. Әрі қарай – мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің мәнін ашу.

Әскери-құқықтық энциклопедиялық сөздікте *«Мемлекеттің қорғанысы»* – бұл кез-келген агрессордың оған қарулы шабуыл жасауына жол бермеу, мемлекеттің агрессиядан қорғауға дайындығын қамтамасыз ету, сондай-ақ оны тікелей көрсету, соғыс жүргізу, халық пен аумақты қорғау жөніндегі мемлекеттің саяси, әскери, әлеуметтік, құқықтық және басқа шараларының жүйесі» деп жазылған [2].

Мемлекеттің қорғаныс қабілеті – бұл экономиканың, халықтың, мемлекеттің әскери ұйымының сыртқы агрессияға тойтарыс беруге, мемлекеттің аумақтық тұтастығы мен тәуелсіздігін қорғауға дайындық деңгейі [3].

Д. Рогозин редакциясымен берілген әскери-саяси сөздіктің авторлары «қорғаныс қауіпсіздігі» және «әскери қауіпсіздік» ұғымдарының арасында тең белгі қояды [4].

Бірқатар авторлар (Н. Баранов, С. Ф. Викулов, В. Г. Стрекозов, А. В. Кудашкин және т.б.) қорғаныс қауіпсіздігі әскери қауіпсіздіктің бір бөлігі деп санайды [5].

Армия генералы М. А. Гареев, керісінше, қорғаныс күші, қорғаныс қауіпсіздігі, елдің қорғанысы үнемі әскери күш, әскери қауіпсіздік, әскери күш қолданудан гөрі кең ұғымдар ретінде қарастырылатынын айтады [6].

В. И. Добренков және П. В. Агапов әскери қауіпсіздікті «...мемлекеттің аймақтық және халықаралық қатынастардағы жағдайы, онда әскери күштің (әскери күштің) белгілі бір деңгейі ықтимал агрессорлардың арасынан ірі державаларды алып тастауға, олармен ашық серіктестік, қалыпты қатынастар орнатуға мүмкіндік береді» деп анықтама береді [7].

Әскери қауіпсіздік – әскери күш қолданумен немесе оны қолдану қаупімен байланысты, әскери қауіптің болмауымен немесе оған қарсы тұру қабілетімен сипатталатын сыртқы және ішкі әскери қауіп-қатерлерден жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерінің қорғалуының жағдайы. Тиісінше, мемлекеттің қорғанысы – әскери қауіпсіздіктің маңызды ішкі құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені қорғаныс – бұл мемлекетті қарулы қорғауға дайындық, сондай-ақ оның тұтастығы мен қол сұғылмаушылығын тікелей қарулы қорғауға арналған шаралар кешені.

Демек, қорғаныс қауіпсіздігі – бұл мемлекет пен қоғамның ықтимал әскери қауіп-қатерлерді жоюға дайындық саласы.

Әскери қауіпсіздік ұғымына қорғаныс қабілеті жатады, мұнда қорғаныс қабілеті – бұл экономиканың, халықтың және қарулы күштердің сыртқы агрессияға тойтарыс беруге, мемлекеттің аумақтық тұтастығы мен тәуелсіздігін қорғауға, мемлекеттің қорғанысы мен жеке өзін-өзі қорғауға дайындық деңгейі. Әскери сала әскери күш қолдануды талап ететін барлық ішкі және сыртқы қауіптер мен қауіптерді біріктіреді. Осылайша, әскери қауіпсіздік – бұл тектік ұғым, ал қорғаныс қауіпсіздігі – қорғаныс қауіпсіздігін мемлекеттің әскери қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі және оның ішкі аспектісі ретінде сипаттайтын түрі.

Мемлекеттің қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесі – бұл жекелеген және өзара байланысты экономикалық және әлеуметтік институттар кешенін қамтитын мемлекет экономикасының бөлігі, оның мақсаты – мемлекеттің қорғаныс әлеуетін қолдау және дамыту болып табылады [8].

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамыту мемлекеттің экономикалық әлеуетінің ағымдағы көрсеткіштерімен, энергетиканың, ғылымның дамуымен және экономиканың жеке және жария секторлары арқылы өтетін тұрақты ішкі сауда-қаржылық байланыстармен тығыз байланысты. «Армия мен флот сияқты экономикалық жағдайларға ештеңе тәуелді емес. Қару-жарак, құрам, ұйымдастыру, тактика және стратегия, ең алдымен, қазіргі уақытта қол жеткізілген өндіріс деңгейіне және байланыс құралдарына байланысты», – деп жазды Ф. Энгельс [9].

Мемлекеттің қорғанысты әскери-экономикалық қамтамасыз ету жөніндегі қызметі – арнайы қоғамдық игілік өндірісімен байланысты, ұлттық егемендікке тікелей әсер ететін өндіріс және өндіріс емес қызметтерді ұсынады.

Елдің қорғанысын әскери-техникалық және әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің басты мақсаты қорғанысты, Қарулы Күштер және басқа да әскерлерді қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін кепілді қорғау үшін қажетті және жеткілікті мөлшерде қару-жарақтың, әскери, арнайы техниканың және мүліктің тиімді жүйелерімен уақтылы жарақтандыру болып табылады.

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің міндеттері:

1. Қарулы Күштерді, басқа да әскерлер мен органдарды елдің әскери-ғылыми әлеуетін дамыту, оның қаржылық және материалдық-техникалық ресурстарын шоғырландыру, әскери ұйымға жүктелген міндеттерді шешу үшін жеткілікті деңгейге қол жеткізу мақсатында оларды пайдалану тиімділігін арттыру негізінде қару-жарақпен, әскери және арнайы техникамен жарақтандыру.

2. Қарулы Күштерді, басқа да әскерлер мен органдарды оларды салу мен қолдану жоспарларының (бағдарламаларының) іс-шараларын іске асыру, әскерлерді (күштерді) жедел, жауынгерлік, арнайы және жұмылдыру даярлығы үшін қажетті материалдық құралдармен уақтылы және толықтай қамтамасыз ету.

3. Қорғаныс-өнеркәсіп кешенін мемлекеттің әскери-экономикалық қызметін қорғанысты қамтамасыз ету мүдделерімен үйлестіру, экономиканың азаматтық және әскери секторларын өндірудің белгілі бір салаларындағы интеграция, әскери, арнайы және қос мақсаттағы зияткерлік қызмет нәтижелерін құқықтық қорғау арқылы дамыту.

4. Шет мемлекеттермен сенім шараларын нығайту және әлемдегі жаһандық және өңірлік әскери шиеленісті төмендету мүддесінде әскери-саяси және әскери-техникалық ынтымақтастықты жетілдіру [10].

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін басқаруға келесілер жатады:

- қауіптердің (қауіптердің) сипаты мен ауқымының мониторингі (болжамы);
- мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз етудің қолданыстағы жүйесінің деңгейін (дәрежесін) бағалау;
- мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз етудің перспективалық жүйесінің жағдайын болжау;
- мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің мүмкіндіктерін арттыруға арналған іс-шаралар кешенін айқындау.

Армия мен флотты қару-жарақпен, техникамен, материалдық құралдармен олардың табиғи-заттай нысанында жарақтандыру экономикалық көздерден жүзеге асырылады, олар:

- 1) мемлекеттің ұлттық кірісі;
- 2) ұлттық байлық;
- 3) сыртқы экономикалық ресурстар.

Экономикалық көздермен қатар, Қарулы Күштерді ұстауға жұмсалатын экономикалық көздерден туындайтын шығындардың қаржылық көздері ерекшеленеді.

Қаржы көздеріне келесілер жатады:

1) Мемлекеттік бюджет – қаржы жүйесінің орта буыны, ол мемлекеттің барлық қаржы ресурстарының басым бөлігін шоғырландырады, қаржы саясатының маңызды бағыттарын көрсетеді және экономиканың одан әрі дамуын, халықтың нақты кірістерінің өсуін, мемлекеттің қорғаныс қабілетін нығайтуды қажетті ақша қаражатымен қамтамасыз етеді.

2) Қарулы Күштерде құрылатын бюджеттен тыс қаражат.

3) Қосымша көздер:

- халықтың ерікті жарналары;
- жаудан алынған трофейлік ұлттық валюта;
- әскери ақша;
- мемлекеттік бюджеттің кірісі болып табылатын басқа да көздер [11].

«Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 21 наурыздағы № 299 жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының әскери доктринасында»; «Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 11 қазандағы № 161 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының әскери доктринасында»; Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы «Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 29 қыркүйектегі № 554 Жарлығымен

бекітілген «Қазақстан Республикасының әскери доктринасында» Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздігін әскери-экономикалық және әскери-техникалық қамтамасыз етудің мақсаттары, қағидаттары, міндеттері мен бағыттары айқындалған [12; 13; 14].

Зерттеу барысында көптеген елдердің мысалымен мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың әлемдік тәжірибесі зерделенген. Атап айтқанда, мемлекеттің қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың америкалық тәжірибесімен танысу әскери келісімшарттарды орындау кезінде мердігерлер тарапынан теріс пайдаланушылықты болдырмау үшін келесі арнайы шаралар қолданылуы мүмкін екенін көрсетеді:

а) бұйымдардың бәсекеге қабілеттілігі, ең алдымен, өндірістің тиімділігіне байланысты болуы үшін олардың құнын тікелей шығыстарға қосу арқылы мердігерлерді үстеме шығыстардың үлесін азайтуға ынталандыру. Бұл фирмаларды озық технологияларға инвестициялауға, олардың тактикалық және техникалық сипаттамаларын жақсарту кезінде қару-жарақ және әскери техника өндірісінің құны мен мерзімін төмендетуге мәжбүр етуі керек.

б) Келісімшарттарға қару-жарақ құнының төмендеуінен түскен пайда көлемінен, олардың тактикалық-техникалық сипаттамаларын дайындау және жақсарту мерзімдеріне тікелей тәуелділігі туралы ережелерді енгізу,

в) Қорғаныс министрлігінің мердігерлікті алуға арналған конкурстарды өткізуі кезінде, оларды анағұрлым объективті бағалау үшін бұрын үміткер фирмалар жасаған келісімшарттарды зерделеу.

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың әлемдік тәжірибесін талдау негізінде келесі қорытындыларды жасалған:

1. Жетекші елдер үшін мемлекеттің қорғанысты әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесіне (АҚШ, Қытай, Франция, Жапония, Ұлыбритания және т.б.) реттеушілікпен араласуы тән.

2. Қаржы жылының басынан бастап Қарулы Күштерді кепілді қаржыландыру үшін Ұлттық бюджеттен бұрын әскери бюджетті қараған жөн (АҚШ, Жапония, Франция және т.б.).

3. Әскери мақсатта алдағы уақытта өнім берушілердің сенімділігін растау үшін мақсатты түрде, олардың сол немесе ұқсас өнімдер бойынша аяқтаған және аяқтамаған барлық келісімшарттары туралы ақпаратты жинау ұсынылады (АҚШ, Германия, Ұлыбритания, Жапония).

4. Қаражатты 25 %-ға дейін үнемдеуге қорғаныс өнеркәсібін ішінара орталықсыздандыру арқылы келісімшарттар жасасу кезінде бәсекелестікті күшейту арқылы қол жеткізуге болады, бұл қарудың негізгі жүйелерін әзірлеу мерзімін қысқартады және өндірістің техникалық деңгейін арттырады, өйткені сатып алу органдары үміткерлердің өнеркәсіптік базасының жағдайын бағалайды (АҚШ).

5. Қару-жарақ құнын 10-30 %-ға төмендетуге және тұрақсыз бағдарламалар санын азайтуға мүмкіндік беретін ұзақ мерзімді келісімшарттарды көбірек пайдалану (ҚХР, Жапония, АҚШ және т.б.).

6. Қорғаныс министрлігі алдағы келісімшарттардың тиісті құнын анықтау үшін кем дегенде бір талдау жүргізуді заңнамалық түрде тағайындау (АҚШ-да осындай заңнама бар).

7. Зерттеу жүргізу кезінде белгіленген құны бар келісімшарттарды пайдаланбаған жөн, себебі олар фирмалардың шынымен инновациялық шешімдерді іздеу мүмкіндіктерін шектейді, бұл қару-жарақ және әскери техниканың тактикалық-техникалық сипаттамаларына теріс әсер етеді және кейіннен оны пысықтау кезінде үлкен шығындар әкеледі. Мұндай келісімшарттарды әзірлеу сатысында немесе жұмыстың түпкілікті құнын анықтау мүмкін болмаған жағдайларда (АҚШ, Жапония, Ұлыбритания және т.б.) пайдалану ұсынылмайды.

8. Өнімді түпкілікті тексеруден бастап қорғаныс-өнеркәсіптік кешендегі жұмыстардың бүкіл процесін бақылаудың бірыңғай жүйесіне көшу (Жапония, АҚШ, Германия және т.б.).

9. Басымдық әскери ерекшеліктер мен стандарттарға емес, тұтынушының талаптарына берілген жағдайда Regformance-Wased Sontracts (PBC) берілген сипаттамаларға қол жеткізуге бағытталған келісімшарт нысандарын белсенді қолдану (АҚШ, Жапония, Ұлыбритания, Франция, Германия және т.б.) [15].

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың жинақталған әлемдік тәжірибесі және одан алынған қорытындылар Қазақстан Республикасының қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін арттыру міндеттерін шешу кезінде ескерілуі мүмкін.

Жүргізілген зерттеу қазіргі жағдайдағы мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді. Оларға келесілер жатады:

- 1) жүйелік тәсіл;
- 2) шаруашылық механизмін жетілдіру;
- 3) мемлекеттің қорғаныс құрылымын жетілдіру;
- 4) қазіргі заманға экономикалық пікірді қалыптастыру;
- 5) құқықтық сүйемелдеу.

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін бағалау «шығындар – тиімділік» өлшемі бойынша ғана емес, уақыт факторының барлық көріністерін ескере отырып, жүргізілуі тиіс. Жалпы алғанда, тиімділік өлшемшарты «шығындар – әсер – уақыт» үштігі болуы керек.

Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін тиімді дамыту әскери саясатты қысқа және ұзақ перспективаға да тиімді әзірлеуді қарастырады. Оның мазмұны көбінесе мемлекеттің материалдық, қаржылық, адам және рухани ресурстарымен анықталады, оларды әртүрлі салалардағы, соның ішінде әскери күш қолдану арқылы жүзеге асырылатын қауіпсіздік қатерлерін бейтараптандыруға пайдалануға болады. Осы ресурстардың шектеулерін ескере отырып, әскери саясаттың басымдықтарын анықтаудағы қателіктер айтарлықтай теріс салдарға әкелуі мүмкін. Осыған байланысты мемлекеттің қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің міндеттерін шешуде ғылымның ролі едәуір артады. Алайда, мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың белгілі бір ғылыми-әдіснамалық проблемалары орын алуда:

- Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз етуді болжаудың және оның жағдайын бағалаудың жалпыға бірдей қабылданған әдіснамасының болмауы.

- Елге қарсы туындауы мүмкін әскери қақтығыстардың мәні мен мазмұнын анықтау.

- Мемлекеттің әскери ұйымын біртұтас жүйе ретінде құруды жоспарлау теориясы мен практикасын дамыту қажеттілігі. Практикалық қосымшада бұл мемлекеттің әскери ұйымының құрылысын бағдарламалық және мақсатты жоспарлауды білдіреді.

Қорытындылай келе, мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың ғылыми-әдіснамалық проблемалары негізінен іргелі, көбінесе дүниетанымдық сипатта болатындығын атап өткен жөн. Осы проблемаларды барабар және уақтылы шешу ұзақ мерзімді перспективада мемлекеттің қорғанысы мен әскери қауіпсіздігін әскери-экономикалық қамтамасыз ету процестерін зерттеудің идеологиялық және әдіснамалық базасын жасайды.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫ)

Жүргізілген зерттеулердің анағұрлым маңызды нәтижелеріне келесі ережелер жатады:

1. Экономикалық жүйені институционалдық трансформациялау, көпполярлы әлемді қалыптастыру және сыртқы және ішкі әскери қауіп-қатерлер спектрін қайта құрылымдау жағдайында мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жөніндегі қызметке қатысты институционалдық талдау теориясын одан әрі дамыту қажет деген тұжырым негізделген.

2. Қазіргі экономикалық жағдайдағы «қорғаныс», «қорғаныс қабілеті», «қорғаныс қауіпсіздігі» және «әскери қауіпсіздік» санаттарының мазмұны мен арақатынасы нақтыланды.

3. Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін зерттеудің теориялық тәсілдері негізделген. «Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету» санатының әлеуметтік-экономикалық мазмұны ашылды (мақсаты, міндеттері, басқару және көздері).

4. Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың әлемдік тәжірибесін кеңінен зерделеу негізінде Қазақстан Республикасының қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін арттыру міндеттерін шешу кезінде ескерілуі мүмкін белгілі бір қорытындылар тұжырымдалды.

5. Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттары айқындалды.

6. Мемлекет қорғанысын әскери-экономикалық қамтамасыз ету жүйесін дамытудың негізгі ғылыми-әдіснамалық проблемалары анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Арбатов А. Г. Угрозы реальные и мнимые // Россия в глобальной политике. – 2013. – № 139. – URL: <http://www.globalaffairs.ru/svop/Ugrozy-realnye-i-mnimye-158889> (дата обращения: 18.08.2020).
2. Военно-юридический энциклопедический словарь / Под общей ред. А. В. Кудашкина, К. В. Фатеева. – М.: За права военнослужащих, 2008. – 207 с.
3. Гражданская защита. Энциклопедический словарь / Под ред. С. К. Шойгу. – М.: ДЭКС-ПРЕСС, 2005. – 568 с.
4. Военно-политический словарь. Война и мир в терминах и определениях / Под общей редакцией Д. Рогозина. – М.: Вече, 2017. – 640 с.
5. Баранов Н. А., Викулов С. Ф., Стрекозов В. Г., Кудашкин А. В. Основы международной безопасности [Электронный ресурс]. – URL: <https://infopedia.su/14xd5d.html> (дата обращения: 18.08.2020).
6. Гареев М. А. Я вам как солдат скажу [Электронный ресурс]. – URL: <http://oboznik.ru/?p=16279> (дата обращения: 20.07.2020).
7. Добренев В. И., Агапов П. В. Война и безопасность России в XXI веке. – М., 2011. – 218 с.
8. Военно-экономическое обеспечение обороны Российской Федерации [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.old.fa.ru/chair/voen/news/Pages/2015-05-04-voenno-ekonomicheskoe-obespechenie-oborony-rossiyskoj-federacii.aspx#:~:text=D0%B0> (дата обращения: 21.07.2020).
9. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Собрание сочинений. – Москва, 1961. – Том 20. – 167 с.
10. Военно-экономическое обеспечение обороны [Электронный ресурс]. – URL: poisk-ru.ru/s9913t13.html (дата обращения: 22.07.2020).
11. Хорев В. П. Сущность и место финансово-экономического обеспечения вооруженных сил Российской Федерации в системе оборонной безопасности // Дайджест-финансы. – 2013. – № 9. – С. 2–8.
12. Военная доктрина Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан "Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан" от 21 марта 2007 года, №299 [Электронный ресурс]. – URL: online.zakon.kz/Document?doc_id=... (дата обращения: 21.07.2020).
13. Военная доктрина Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан "Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан" от 11 октября 2011 года, №161 [Электронный ресурс]. – URL: online.zakon.kz/Document?doc_id=... (дата обращения: 21.07.2020).
14. Военная доктрина Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан "Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан" от 29 сентября 2017 года, №554 [Электронный ресурс]. – URL: online.zakon.kz/Document?doc_id=... (дата обращения: 21.07.2020).
15. Мухин И. В. Разработка методологических основ взаимосвязи обеспечения экономической и военной безопасности Российской Федерации: Монография. – М.: ВАГШ, 2009. – 296 с.

REFERENCES

1. Arbatov A. G. (2013), "Ugrozy real'nye i mnimye", Rossiya v global'noj politike, No. 139, available at: <http://www.globalaffairs.ru/svop/Ugrozy-realnye-i-mnimye-158889> (accessed: August 18, 2020) (In Russian).
2. "Voenno-yuridicheskij enciklopedicheskij slovar'" (2008), edited by A. V. Kudashkin, K. V. Fateev, Za prava voennosluzhashchih, Moscow, 207 p. (In Russian).
3. "Grazhdanskaya zashchita. Enciklopedicheskij slovar'" (2005), edited by S. K. Shojgu, DEKS-PRESS, Moscow, 568 p. (In Russian).
4. "Voenno-politicheskij slovar'. Vojna i mir v terminah i opredeleniyah" (2017), edited by D. Rogozin, Veche, Moscow, 640 p. (In Russian).
5. Baranov N. A., Vikulov S. F., Strekozov V. G., Kudashkin A. V. "Osnovy mezhdunarodnoj bezopasnosti", available at: <https://infopedia.su/14xd5d.html> (accessed: August 18, 2020) (In Russian).
6. Gareev M. A. "Ya vam kak soldat skazhu", available at: <http://oboznik.ru/?p=16279> (accessed: July 20, 2020) (In Russian).
7. Dobren'kov V. I., Agapov P. V. (2011), "Vojna i bezopasnost' Rossii v XXI veke", Moscow, 218 p. (In Russian).

8. “Voenno-ekonomicheskoe obespechenie oborony Rossijskoj Federacii”, available at: <http://www.old.fa.ru/chair/voen/news/Pages/2015-05-04-voenno-ekonomicheskoe-obespechenie-oborony-rossiyskoj-federacii.aspx#:~:text=D0%B0> (accessed: July 21, 2020) (In Russian).
9. Engel's F. (1961), “Anti-Dyuring. Sobranie sochinenij”, Moscow, Vol. 20, 167 p. (In Russian).
10. “Voenno-ekonomicheskoe obespechenie oborony”, available at: poisk-ru.ru/s9913t13.html (accessed: July 20, 2020) (In Russian).
11. Horev V. P. (2013), “Sushchnost' i mesto finansovo-ekonomicheskogo obespecheniya vooruzhennyh sil Rossijskoj Federacii v sisteme oboronnoj bezopasnosti”, Dajzhest-finansy, No. 9, P. 2–8 (In Russian).
12. Military doctrine of the Republic of Kazakhstan. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan (2007), "Ob utverzhdenii Voennoj doktriny Respubliki Kazahstan", No. 299, available at: online.zakon.kz/Document?doc_id=... (accessed: July 21, 2020) (In Russian).
13. Military doctrine of the Republic of Kazakhstan. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan (2011), "Ob utverzhdenii Voennoj doktriny Respubliki Kazahstan", No. 161, available at: online.zakon.kz/Document?doc_id=... (accessed: July 21, 2020) (In Russian).
14. Military doctrine of the Republic of Kazakhstan. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan (2017), "Ob utverzhdenii Voennoj doktriny Respubliki Kazahstan", No. 554, available at: online.zakon.kz/Document?doc_id=... (accessed: July 21, 2020) (In Russian).
15. Muhin I. V. (2009), “Razrabotka metodologicheskikh osnov vzaimosvyazi obespecheniya ekonomicheskoy i voennoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii”, Monograph, VAGSH, Moscow, 296 p. (In Russian).

DEVELOPMENT OF MILITARY-ECONOMIC SUPPORT SYSTEM OF THE STATE DEFENSE

G. N. Dugalova

Kazakh University of Technology and Business,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research. Is to determine the basic trends in improvement of efficiency of the system of military and economic support for national defense to enhance national security in modern conditions based on the study and analysis of world experience in development of the system of military and economic support for national defense.

Methodology. General and specific methods and ways of economic research were used in the process of studying the systems of military and economic support for national defense: analysis and synthesis, comparisons and generalizations, systematic approach.

Originality / value of research. It was determined that the multidimensional system approach should be the basis of an effective system of military and economic support for national defense that allows to diagnose the level of military and economic support for defense, identify development trends and offer economically sound management solutions in this area.

Findings. Measures to improve efficiency of military and economic support for national defense system development were proposed; the necessity of optimizing the system of military and economic support for national defense was justified in conditions of limited resources allocated by the state for this purpose. Limited financial, material and human resources involved in the system of military and economic support for national defense require optimization of their distribution and use, taking into account new conditions of the internal and external environment of the national state (peacetime, the period of escalation of military tension and preparations, large-scale or regional war, local military or armed conflict).

Conclusion. Analysis of the main trends in modern economic thought shows that the most correct economic and theoretical approach to the study of conceptual foundations of the system of military and economic support for national defense is institutionalism.

Keywords: defense, defense capability, defense security, defense security, system of military and economic support for national defense.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ВОЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБОРОНЫ ГОСУДАРСТВА

Г. Н. Дугалова

Казахский университет технологии и бизнеса,
Нур-Султан, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. На основе изучения и анализа мирового опыта развития системы военно-экономического обеспечения обороны государства определить основные направления повышения эффективности развития системы военно-экономического обеспечения обороны государства для повышения национальной безопасности страны в современных условиях.

Методология. В процессе исследования системы военно-экономического обеспечения обороны государства были использованы общие и частные приемы и методы экономических исследований: анализа и синтеза, сравнений и обобщений, системный подход.

Оригинальность / ценность исследования. Определено, что основой эффективной системы военно-экономического обеспечения обороны государства должен быть многомерный системный подход, позволяющий диагностировать уровень военно-экономического обеспечения обороны, выявить тенденции развития и предложить экономически обоснованные варианты управленческих решений в данной области.

Результаты исследования. Предложены меры по повышению эффективности развития системы военно-экономического обеспечения обороны государства; обоснована необходимость оптимизации системы военно-экономического обеспечения обороны государства в условиях ограниченности ресурсов, выделяемых государством на эти цели. Ограниченность финансовых, материальных и людских ресурсов, задействованных в системе военно-экономического обеспечения обороны государства, требует оптимизации их распределения и использования с учетом новых условий внутренней и внешней среды национального государства (мирное время, период эскалации военной напряженности и приготовлений, широкомасштабная или региональная война, локальный военный или вооруженный конфликт).

Вывод. Анализ основных направлений современной экономической мысли показывает, что наиболее верным экономико-теоретическим подходом к изучению концептуальных основ системы военно-экономического обеспечения обороны государства является институционализм.

Ключевые слова: оборона, обороноспособность, оборонная безопасность, военная безопасность, система военно-экономического обеспечения обороны государства.

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Дугалова Гульнар Нажмиденовна – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ технология және бизнес университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulnar.dugalova@mail.ru

МРПТИ 68.75.91

JEL Classification: O11

COMPARATIVE CLUSTER ANALYSIS OF KAZAKHSTAN'S AGRICULTURAL POTENTIAL WITH WORLD COUNTRIES

R. U. Rakhmetova¹, A. A. Cheirkhanova², A. V. Maldynova³

¹Turan-Astana University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

³University of International Business, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research. Is the study of the source of development of the agricultural sector of Kazakhstan – the place among the countries of the world in accordance with the volume and efficiency of the use of natural resources.

Methodology. In this regard, to determine the countries with which the level of development of the agricultural sector of Kazakhstan corresponds, 32 countries rich in agricultural natural resources are selected from 193 countries of the world, and for many indicators that characterize the effective use of natural potential, multidimensional statistics in two forms determined the location of clusters in computer technology using cluster analysis in a special SPSS program. In these two objects, a comparative analysis of the effectiveness of the use or return of natural resources of Kazakhstan with the countries included in the cluster was carried out.

Originality / value of the research. Among the countries rich in agricultural natural resources, agricultural data comparing Kazakhstan with indicators of productivity of the agricultural sector of the USA and Russia, analyzing the recoverability of the resource potential.

Findings. Resulting in the low production volumes compared to the volumes of natural resources of the country and not fully used all the wealth.

Keywords: agricultural potential, natural resource, world countries, cluster analysis, SPSS program.

INTRODUCTION

The agricultural sector is one of the “locomotives” that allows Kazakhstan to enter the world development path. Therefore, the improvement and development of the agricultural sector for Kazakhstan is an advanced task and a way to develop the national economy. This was stated in the message of the first President of the country Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan on October 5, 2018 “Growing the welfare of Kazakhstanis: increasing income and quality of life”.

In the Address of the First President of the Republic of Kazakhstan the main goal is to increase labor productivity and export of processed agricultural products by 2.5 times by 2022 [1].

Today, 40 % of some food consumed in Kazakhstan is provided by imports. Almost all products imported from outside, processed finished products and they were spent on an average of 1.8 billion USA dollars annually. Therefore, first of all, there was a need to form large-scale farms in the domestic agronomist, aimed at adopting a set of advanced agrotechnical measures and ensuring the technological process from the “field to the consumer”. Time has proved that only enterprises with great potential can implement innovative technologies and the results of scientific projects.

For the sustainable development of agricultural production, Kazakhstan has a large number of competitive advantages, in particular, natural resources and sufficient state support, but still depends on food imports and cannot provide employment for the rural population. In particular, the country coincides with the volume of farmland in Russia, and with the land-with Australia. And the use of these natural resources is 7-8 times less than in Russia, and 3-4 times less than in Australia [2].

In this regard, the state program of development of agriculture of the Republic of Kazakhstan for the years 2017-2021 defined specific solutions: “Increase in labor productivity by 38 % in 2021 compared to 2015, increase in gross output by 30 %, increase exports to 600 million US dollars, increase food wholesale sales by 29 %, these indicators will help the agribusiness. increase the competitiveness of the industry”.

At the final meeting of the State Commission for emergency situations on May 11, 2020, President K. Tokayev instructed the Government, together with the National chamber “Atameken”, to launch a pilot project for the development of cooperative chains in villages "from field to shelf" in the regions, which is the main problem for the country's security in General in the current global crisis [3].

Having set such tasks, a comparison was made with 32 countries in order to determine the place of return of the country's agricultural resources potential between the world countries. To do this, we conduct a comparative analysis of the level of use of Kazakhstan's own natural resources by consolidating several economic indicators on the basis of a special computer program SPSS-22 using multidimensional statistics–mathematical methods, including methods of cluster analysis.

Literature review. Studying the issues of economy and organization of agricultural cooperatives in the agricultural sector in recent years, small-scale production, ways to solve this problem, we see the articles of the scientists T. I. Espolov, U. K. Kerimova, G. R. Madiev. It is necessary to voluntarily combine small-scale economic sources to eliminate small-scale production, limited use of innovative technologies and increase the productivity and competitiveness of small farms in the agricultural sector. Today, “the reason for inequality is the lack of stimulating economic and other mechanisms for rural residents who have shares” [4].

We agree with the opinion of academician A. Satybaldin that the failure of the country's agricultural sector should consist of economic, technological, technical policies and organizational measures due to the lack of integrity of the agricultural policy. In General, the resource potential of the agricultural sector in comparison with world-class research, including Henrie M., & Sousa-Poza A. the study conducted a comparative analysis of publication activity based on the Scopus indexation database. When analyzing scientific articles about agricultural potential in the last 2010-2019 years, the activity of researchers based on publications prevails in the following countries. In China – 77, the USA – 24, Japan – 23. Among the fields of education, this issue can be called 2 % of agricultural industries, for example, 21 % of social science; 12 % of engineering; 10 % of business; 14 % of computer science. According to the results of research in the agricultural sector, there is a lack of scientific research on this topic [5].

MAIN PART OF A STUDY

Currently, the country's agricultural land according to 2017 data is 216,9 (80,4 %) million hectares, including arable land – 29,4 (10,9 %) million hectares. Kazakhstan ranks 5th among the world's countries in total agricultural land, before China, the United States, Australia, Brazil, and then-6th place Russia. The country is an agricultural country, since 80 % of all land is suitable for the agricultural sector, the third place in the world, including pastures of 187 million hectares, that is, it is convenient for animal husbandry. If we compare two countries with the United States and Russia with the main agricultural indicators on the world stage, they occupy such places as the production of agricultural products in accordance with the land. In addition, depending on the productivity of land use in these countries, data related to the volume of gross production of cereals and meat are collected. Let's analyze these indicators (table 1).

For example, the United States ranks second in the world in terms of land area, and the same in terms of agricultural production ranks 2-3. Russia is also 2-3 places lower than in line with the earth. Kazakhstan occupies the 5th place in agricultural land, and in production, especially livestock on the 47th place, that is 42 times lower. And in terms of seeding areas, the 13th place is 54th in terms of crop production. The USA is a country with advanced technology, so it is more difficult to compare with our country than with Russia, although the production volume is 10 times lower.

As for food products produced per capita, Kazakhstan produces a large number of cereals, i.e. it provides a sufficient amount per capita and exports. Among the products, it can be noted that livestock products are not produced at the proper level. Only the US will fully provide its population, Russia and Kazakhstan provide about 50 % of the required rate, and the rest is supplemented by imports.

Table 1 – Global comparability of Kazakhstan's agricultural potential (2017)

Indicators	USA		Russia		Kazakhstan	
	volume	place	volume	place	volume	place
Resource potential						
Agricultural land, area million ha	405,5	2	216,2	6	216,9	5
share from all places, %	44,5	80	13,3	162	80,4	3
Arable land, million hectares	157,8	1	121,6	3	29,4	13
share from all places, %	16,6	59	7,5	119	10,9	95
Agricultural products, billion US dollars: including						
Crop production	189	3	41	9	6	54
Livestock breeding	141	2	32	6	4	47
Food production per capita, kg						
Grain crop	1211	5	544	24	1089	6
import	26	141	15	152	15	154
export	314	11	97	30	401	8
Meat	132	9	37	62	52	41
import	7	80	20	40	12	60
export	16	23	0,4	73	0,1	102
Products from 100 ha						
Grain crops per 100 ha, tons.	279		108		68	
Meat calculated for 100 ha of agricultural land, tons.	11		4,8		0,5	
Note – calculated from the source [2; 6; 7]						

Thus, in comparison with the efficiency of using the main agricultural resources, the US collected 279 tons of grain per 100 ha, Russia-108 tons, Kazakhstan-68 tons less than 4 times. This means that grain crops have a low yield, which will increase the cost of production, and export revenues are also low. As you know, low crop yield has land fertility, non-compliance with agrotechnological requirements, and other reasons. And you can see that meat products in Russia are two times lower than in the United States, and in Kazakhstan they are 20 times lower. This indicates that the main resource in Kazakhstan can not effectively use the land, and it is noted that animal husbandry is on the industrial plan.

If we compare it with 32 countries with high agricultural potential, the 5th place is occupied by farmland, including more than 80 % of pastures suitable for animal husbandry. And of the 235 million hectares of farmland in Brazil (4th place), 27,7 million tons of meat are extracted, the 3rd place from these countries, and Kazakhstan is 23rd in the production of 1 million tons of meat. Uzbekistan is on the 24th place with the volume of meat production of 25 million (10 times less). With an area of arable land, the country is ranked 11th, ahead of Pakistan (31,2 million hectares, 9th place), Australia (30,8 million hectares, 10th place). If you look at the efficiency of arable land use, Kazakhstan produced 20.1 million tons of grain and the 18th place, while Australia produces 50 million tons of grain (9th place), Pakistan – 44,1 million tons (11th place). In these countries, the area and production of land coincide, so it is clear that the available resources are being used effectively. Land resources are not depleted by wealth and other resources, but only normative technologies of use should be preserved.

Now, in order to find out the level of development of Kazakhstan depending on this main resource – land at the level of countries using the mathematical method – cluster analysis, we will analyze the statistical information contained in this table with a special computer program SPSS–22. The cluster analysis method can also be used for correlation analysis. cluster analysis is the simplest and most visual analog of factor analysis for studying the relationship of many variables [6; 7]. In this sense, there is an Arab interest in factor and cluster analysis.

A big advantage of cluster analysis is that objects can be grouped by a whole set of attributes rather than by a single parameter [8].

In addition, cluster analysis, unlike many mathematical and statistical methods, does not give any restrictions on the type of objects under consideration and allows you to freely view many of the source data [9; 10]. Cluster analysis allows you to consider the volume of multidimensional information and quickly reduce and minimize large amounts of socio-economic information [11; 12].

When making the report, we stopped at 2 options. Indicators included in the first option: Agricultural area, million ha; arable land, million ha; crop yield, million tons, meat products, million tons. In the second option: grain crop yield, million tons, meat products, million tons.

As a result of computer calculations, the authenticity of group clusters can be seen in table 2 below. At the same time, the last column indicates that the Fisher criterion is significantly higher than the table value F (F=2.7) and the value (p=0.05) is very lower than the accepted value. Therefore, you can analyze the resulting groupings [13; 14].

Table 2 – Variance analysis Indicators

Variable	Analysis of Variance (CLUSTER=AGRO)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	Signif. p
1	2	3	4	5	6	7
Agricultural area (million hectares)	25,84	2	5,16	29	72,55	0,0000
Arable land (million hectares)	23,54	2	7,45	29	45,81	0,0000
Cereals production quantity (million tonnes)	27,47	2	3,53	29	112,75	0,0000
Total production of meat (million tonnes)	26,44	2	4,56	29	83,98	0,0000

Note – the result released on the basis of the computer program SPSS–22

In the first version, the agricultural indicators of the countries under consideration: agricultural area, million ha (AA); sown area, million ha (SA); crop yield, million tons (CY), meat products, million tons (MP). As a result, 32 countries were grouped into three clusters (table 3).

Table 3 – Comparison with the average cluster values of the first option

Countries in the cluster	Number of countries	AA, million ha	SA, million ha	CY, million tons	MP, million tons
Cluster 1: China, USA	2	466,5	138,6	529,6	66,1
Cluster 2: Australia, Brazil, Russia, India	4	250,2	91,05	153,1	12,4
Cluster 3: Kazakhstan, Saudi Arabia, Argentina, Mexico, South Africa, Canada, Iran, Colombia, Ukraine, Algeria, Turkey, Afghanistan, Bolivia, Pakistan, Turkmenistan, France, Spain, Uzbekistan, Great Britain, Germany, Poland, Romania, Italy, Kyrgyzstan, Malaysia, Azerbaijan	26	47,0	13,5	22,1	2,9
Average General meeting	32	254,6	81,1	234,9	27,1
Kazakhstan		216,9	29,4	20,1	1,0

Note – compiled by the authors

According to 4 indicators of the studied 32 countries were grouped into 3 clusters. According to the results of country consolidation, Kazakhstan is in the group of 3 clusters consisting of 26 countries. Unfortunately, agriculture should be in the second cluster for land resources. The volume of meat products from these clusters is 12 times less. And the sown area is three times less, but the grain yield is 7,5 times less. The average agricultural Area of the third group of countries is 47 million hectares, which is 5 times less than our country, and the volume of meat produced is three times less, and the sown area is more than twice, but the volume of grain crops collected is approximately.

Compared to intra-cluster countries, the volume of grain production with Iran and Kazakhstan is approximately half the size of the land area. And in Pakistan, the acreage, although 2 times more than 2 times, and 4 times more than in Pakistan. As a result, there is a full effective use of the available resource potential and we see low productivity. In 2018, in comparison with 189 countries of the world, we placed on the 109th place with 1 hectare of wheat, collected 12,3 C per 1 ha [1].

This indicates the high potential of the main land resources in the country and the possibility of increasing the export potential, as well as providing the country with full-fledged food. In General, in the world, depending on the area of farmland, taking the 3rd place in terms of food supply of the country, the second option was grouped by the volume of grain and meat production. In this version, the countries are divided into 4 clusters and Kazakhstan again took the 4th place with the minimum indicator (table 4).

Table 4 – Comparison with the average values of countries in clusters of the second option

Countries in the cluster	Number of countries	Cereal products, million tons	Meat products, million tons
Cluster 1: China, USA	2	529,6	66,1
Cluster 2: Brazil, Russia, India	3	187,5	15,1
Cluster 3: Australia, Argentina, Mexico, Canada, Turkey, Kazakhstan, France, Spain, Germany, Poland	10	45,9	5,4
Cluster 4: Kazakhstan, Saudi Arabia, South Africa, Iran, Colombia, Ukraine, Algeria, Afghanistan, Bolivia, Turkmenistan, Uzbekistan, Great Britain, Romania, Italy, Kyrgyzstan, Malaysia, Azerbaijan	17	10,1	1,6
Average General meeting	32	193,3	22,0
Kazakhstan		20,1	1,0
Note – compiled by the authors			

In this version, Kazakhstan entered the 4th cluster due to low meat production volumes. Natural resource potential of the countries in these clusters are in General twice as less and less agricultural land. From this it is known that the development of animal husbandry in Kazakhstan does not have a steady pace. The natural conditions of Kazakhstan are favorable for the development of animal husbandry. Kazakhstan traditionally has a great potential for breeding sheep, horses, camels and cattle. Low competition of the livestock industry its production is mainly concentrated in households with 63 % of cattle, in peasant (farm) farms – 28,9 % and agricultural enterprises – 8,1 %.

During these years of independence, the number of livestock has almost halved and has now reached 6,8 million heads. At the same time, imports of meat products in 2000 amounted to 39,9 thousand tons, in 2017 – 612 thousand tons.

At the same time, there is low agricultural productivity, which can be seen when comparing the level of use of natural resources with 32 countries. The use of natural resources in Kazakhstan ranks 27th in terms of the area of harvested grain on the entire area of arable land (29,4 million ha), and 31st in terms of the area of produced meat on the area of farmland (216,9 million ha). The first countries that fully use these natural resources, including those that harvested more than 1 hectare, include China – 51,8 c, Germany – 38,6 c, Great Britain – 37,9 c, France – 37,1 c, Uzbekistan – 33,3 c. and in General, 1 ha of agricultural land is most fully used by livestock, including the first countries: Germany – 497,0 kg, Poland – 296,6 kg, Italy – 289,1 kg, Spain – 251,0 kg.

RESEARCH RESULTS (CONCLUSION)

The transition of the country's agricultural sector to a sustainable development path is associated with the effective use of natural resources in this industry [15; 16].

During the transition to the market, the export potential of grain products in agriculture in the shortest possible time led to success, replacing livestock. In this regard, the Republic has for many years sown common grain crops on agricultural land, reduced the fertility of crops due to violations of agrotechnological requirements and reduced the production potential of livestock.

Due to the need to meet agrotechnical, veterinary, engineering and technological requirements, in addition to economic factors to the parameters of the development of the crop and livestock industry, the largest branch of the agricultural sector does not exclude an inefficient industry from the production structure of the industry. In any case, the strategic decision is determined by a combination of factors. first of all, it is necessary to provide for a long-term sustainable use of the available resource potential.

In particular, in grain production, forage plants will be grown according to agrotechnological requirements in order to preserve land fertility in the crop rotation. And the basis for the development of animal husbandry is the feed Fund. Therefore, the development of the agricultural sector is advisable to combine specialization and concentration in different directions and scales. In all cases, agriculture and animal husbandry must find their harmonious combination.

REFERENCES

1. State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev “Growing welfare of Kazakh citizens: increase in income and quality of life” [Electronic source] // Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. – 2018. – URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/state-of-the-nation-address-of-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-october-5-2018 (accessed: April 02, 2020).
2. Мировой атлас данных: Казахстан // кноема [web-portal]. – 2019. – URL: <https://knoema.ru/atlas/Kazakhstan> (accessed: November 05, 2019).
3. President Kassym-Jomart Tokayev’s State of the Nation Address Constructive public dialogue – The basis of stability and prosperity of Kazakhstan [Electronic source] // Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. – 2019. –URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-2-2019 (accessed: May 25, 2020).
4. Espolov A. T., Kerimova U. K., Madiev G. R. Economics and organization of agricultural cooperation. – Almaty: KazNAU, 2017. – 220 p.
5. Henrie M., Sousa-Poza A. Project Management: A Cultural Literary Review // Project Management Journal. – 2005. – Vol. 36 (2). P. 5–14.
6. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [Electronic source] // Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті [web-portal]. – 2019. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5> (accessed: May 05, 2020).
7. Financial Sector: Data [Electronic source] // The World Bank [web-site]. – URL: <https://data.worldbank.org/topic/financial-sector> (accessed: May 27, 2020).
8. Mirkin B. G. Cluster analysis methods for decision support: review. – Moscow: Publishing house of the National Research University “Higher School of Economics”, 2011. – 88 p.
9. Heritov A. IBM SPSS Statistics 20 and Amos: Professional statistical data analysis Practical guide. – S-Pb.: Peter, 2013. – 416 p.
10. Winston W. Microsoft Excel. Data analysis and building business models. – Moscow: Publishing House: “Russian edition”, 2013. – 576 p.
11. Рахметова Р. У., Дуброва Т. А. Прикладные модели жэконометрики: монография. – Алматы: Экономика, 2011. – 335 с.
12. Рахметова Р. У. Эконометрика. – Алматы: Экономика, 2015. – 220 с.

13. Borovikov V. P. Popular introduction to modern data analysis and machine learning on Statistica. – Moscow: Hotline-Telecom, 2013. – 288 p.

14. Buyul A., Zefel P. SPSS: The Art of information processing. Analysis of statistical data and recovery of hidden patterns / transl. from German. – S-Pb.: Diasoftyup, 2005. – 608 p.

15. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Electronic source] // Министерство сельхозского хозяйства Республики Казахстан [web-site]. – URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/1?directions=171&lang=ru> (accessed: May 02, 2020).

16. Переработка растениеводческой продукции [Electronic source] // Министерство сельхозского хозяйства Республики Казахстан [web-site]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/activities/2093?lang=ru&parentId=170> (accessed: April 01, 2020).

REFERENCES

1. “State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev 'Growing welfare of Kazakh citizens: increase in income and quality of life'” (2018), available at: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/state-of-the-nation-address-of-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-october-5-2018 (accessed: April 02, 2020).

2. “Mirovoj atlas dannyh: Kazahstan” (2019), available at: <https://knoema.ru/atlas/Kazahstan> (accessed: November 05, 2019) (In Russian).

3. “President Kassym-Jomart Tokayev’s State of the Nation Address Constructive public dialogue – The basis of stability and prosperity of Kazakhstan”, available at: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-2-2019 (accessed: May 25, 2020).

4. Espolov A. T., Kerimova U. K., Madiev G. R. Economics and organization of agricultural cooperation. – Almaty: KazNAU, 2017. – 220 p.

5. Henrie, M. & Sousa-Poza, A. (2005), “Project Management: A Cultural Literary Review”, Project Management Journal, Vol. 36 (2), pp. 5–14.

6. “Aýyl, orman, ańshylyq jáne balyq sharýashylyǵy statıskasy” (2019), Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics committee, available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5> (accessed: May 05, 2020) (In Kazakh).

7. “Financial Sector: Data”, The World Bank, available at: <https://data.worldbank.org/topic/financial-sector> (accessed: May 27, 2020).

8. Mirkin, B. G. (2011), “Cluster analysis methods for decision support: review”, Publishing house of the National Research University "Higher school of Economics", Moscow, 88 p.

9. Heritov, A. (2013), “IBM SPSS Statistics 20 and Amos: Professional statistical data analysis Practical guide”, Peter, Saint-Peterborough, 416 p.

10. Winston W. (2013), “Microsoft Excel. Data analysis and building business models”, Publishing House “Russian edition”, Moscow, 576 p.

11. Rakhmetova R. U, Dubrova T. A. (2011), “Prikladnye modeli econometrici”, Monograph, Economy, Almaty, 335 p. (In Russian).

12. Rakhmetova, R. U. (2015) “Econometrica”, Economy, Almaty, 220 p. (In Russian).

13. Borovikov V. P. (2013), “Popular introduction to modern data analysis and machine learning on Statistica”, Hotline -Telecom, Moscow, 288 p.

14. Buyul, A. and Zefel, P. (2005), “SPSS: The Art of information processing. Analysis of statistical data and recovery of hidden patterns”, transl. from German, Diasoftyup, Saint-Peterborough, 608 p.

15. “Gosudarstvennaya programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017-2021 gody”, Ministry of agriculture of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/1?directions=171&lang=ru> (accessed: May 02, 2020) (In Russian).

16. “Pererabotka rasteniievodcheskoj produkcii”, Ministry of agriculture of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/activities/2093?lang=ru&parentId=170> (accessed: April 01, 2020) (In Russian).

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНЕ ӘЛЕМДІК ЕЛДЕРМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ КЛАСТЕРЛІК ТАЛДАУ

Р. У. Рахметова¹, А. А. Чейрханова², А. В. Малдынова³

¹Туран-Астана университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

³Халықаралық бизнес университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Қазақстанның аграрлық секторының даму көзі – табиғи ресурстарының көлеміне және пайдалану тиімділігіне сәйкес әлем елдерінің арасында алатын орнын зерттеу.

Зерттеудің әдіснамасы. Қазақстанның аграрлық секторының даму деңгейі қай елдермен сәйкес келетінін анықтау үшін әлемдік 193 елдің ішінен аграрлық табиғи ресурсқа бай 32 елді таңдап алып табиғи әлеуетті тиімді пайдалануын сипаттаушы көптеген көрсеткіштерге екі нысанда көпөлшемді статистика математикалық әдістердің ішіндегі кластерлік талдау әдісімен компьютерлер технологиясында арнаулы SPSS-22 бағдарламасында топтастыру арқылы кластерлерге бөліп орны анықталған. Осы екі нысанда кластерге енген елдермен Қазақстанның табиғи ресурстарын тиімді пайдалану, немесе қайтарымдылығын салыстырып талдау жасалған.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Ауыл шаруашылығына жарамды табиғи ресурстарға бай елдердің ішінде АҚШ пен Ресейдің аграрлық секторының өнімділігін сипаттайтын көрсеткіштерімен Қазақстанның аграрлық мәліметтерін салыстырып, ресурс әлеуетінің қайтарымдылығына талдау жасалынған.

Зерттеу нәтижелері. Нәтижесінде, еліміздің табиғи ресурстары көлеміне қарағанда өндіріс көлемінің төмендігі анықталды және бар байлықты толық пайдалана алмай отырғандығы негізделген.

Түйін сөздер: аграрлық әлеует, табиғи ресурс, әлемдік елдер, кластерлік талдау, SPSS бағдарламасы.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ КЛАСТЕРНЫЙ АНАЛИЗ АГРАРНОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЗАХСТАНА СО СТРАНАМИ МИРА

Р. У. Рахметова¹, А. А. Чейрханова², А. В. Малдынова³

¹Университет Туран-Астана, Нур-Султан, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

³Университет международного бизнеса, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Рассмотреть положение аграрного сектора Казахстана среди стран мира по объему природных ресурсов и эффективности их использования.

Методология. Чтобы определить, какие страны соответствуют уровню развития аграрного сектора Казахстана, из 193 стран были отобраны 32 страны, богатые аграрными природными ресурсами и проведена кластеризация в программе SPSS–22. Таким образом, проведен сравнительный анализ рационального использования или эффективности природных ресурсов Казахстана со странами, включенными в кластер.

Оригинальность / ценность исследования. Среди стран, богатых сельскохозяйственными природными ресурсами, проведен анализ доходности ресурсного потенциала, сопоставление сельскохозяйственных данных Казахстана с показателями, характеризующими производительность сельскохозяйственного сектора США и России.

Результаты исследования. В результате выявлены низкие объемы производства по сравнению с объемами природных ресурсов страны и обусловлены тем, что не в полной мере используются имеющиеся ресурсы страны.

Ключевые слова: сельскохозяйственный потенциал, природные ресурсы, страны мира, кластерный анализ, программа SPSS.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Rakhmetova Rakhila Umirzakovna – doctor of Economic sciences, professor, vice-rector on science and innovation, Turan-Astana Universitet, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: rakhmetova@rambler.ru

Cheyrkhanova Almagul Alibekovna – PhD student, Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: alma.cheirkhanova@narxoz.kz

Maldynova Aizhan Vladimirovna – lecturer, University of International Business, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: aizhanam@gmail.com

МРНТИ 06.71.02

JEL Classification : L160

СТРУКТУРНЫЕ СДВИГИ В ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Г. Ж. Каримбаева¹, А. Н. Токсанова¹, Р. К. Сабирова²

¹Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,
Нур-Султан, Республика Казахстан

²Атырауский университет имени Х. Досмухамедова,
Атырау, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Проанализировать структурные изменения в обрабатывающей промышленности Казахстана на основе расчета коэффициента абсолютных структурных сдвигов за 1990-2019 гг. и выявить связь с темпами роста экономики страны.

Методология. В статье авторами обобщен международный опыт исследований в данной области, в частности Л. Казинца, J. Fagerberg, S. Feldman, D. McClain, K. Palmer, R. Howarth, L. Schipper, P. Duerr, S. Strom, J. Ferraz, D. Kupfer, F. Serrano, C. Chandrasekhar, M. Hayashi, C. Perez, А. Лякина, С. Глазьева, В. Полтеровича, исследователей Высшей школы экономики (Москва). Процесс познания осуществлен по принципу «вход-выход»: исходя из эмпирического исследования и расчетов на основе количественных данных Комитета по статистике Казахстана, а также логического анализа полученных результатов расчетов, выявления взаимосвязи экономических показателей.

Оригинальность / ценность исследования. Проведенный анализ, по мнению авторов, более объективно отражает изменения в структуре обрабатывающей промышленности Казахстана и может использоваться для дальнейших исследований в данной области.

Результаты исследования: Авторами на основе использования официальных статистических данных рассчитан коэффициент абсолютных структурных изменений по методике Л. Казинца в обрабатывающей промышленности Казахстана за период 1990-2019 гг., рассмотрена связь с цикличностью развития экономики.

Ключевые слова: обрабатывающая промышленность, структурные изменения, темпы роста ВВП, структурная политика, экономика Казахстана.

ВВЕДЕНИЕ

Ситуация 2000-х показывает, что экономики, где ведущую роль играют добывающие сектора, наиболее сильно страдают от кризиса. Текущий кризис, связанный с пандемией, обострил также проблему зависимости национальной экономики от импорта продуктов питания, непродовольственных товаров повседневного спроса, лекарств и других товаров фармацевтической продукции в условиях закрытия границ для передвижения людей и товаров. Одним из путей решения проблемы является использование механизмов структурных преобразований.

Динамика изменений в отраслевой структуре показывает не только то, насколько удовлетворены потребности людей в данном обществе, но и отражается на других аспектах экономики.

Проблема зависимости дальнейшего экономического и социального продвижения казахстанского общества от колебаний цен на минерально-сырьевые ресурсы и девальвации национальной валюты, повышения конкурентоспособности казахстанской экономики, ее дальнейшего устойчивого роста решается за счет обеспечения опережающих темпов роста информационных услуг, здравоохранения и образования, а в сфере производства – за счет увеличения доли обрабатывающей промышленности, в т.ч. повсеместного использования новых технологий, динамичного роста наукоемких производств.

Последние данные Организации Объединенных Наций по промышленному развитию (ЮНИДО) показывают, что доля средне- и высокотехнологичных производств в общей добавленной стоимости составляет в топовых странах 41-64 %, а в экспорте – 59-81 % [1].

Известно, что в развитых странах структурные изменения произошли во второй половине XX века. Так, за период с 1995 по 2010 г. самые высокие темпы роста в европейской промышленности продемонстрировали такие подотрасли, как оптические инструменты и фотооборудование, медицинская техника, моторы. В тот же период наиболее быстрыми темпами сокращалось производство магнитных и оптических носителей, текстиля, одежды [2].

Исследования, проведенные в 39 странах по 24 отраслям за период 1973-1990 гг. показали, что специализация на выпуске продукции технологически прогрессивных отраслей позволила иметь более высокие темпы роста по сравнению с другими странами, а также повысить производительность производства [3], снизить материалоемкость (по данным 400 отраслей промышленности в Соединенных Штатах за 1963-1978 гг.) [4], снизить энергоемкость (по данным 8 стран Организации экономического сотрудничества и развития в период 1973-1987 гг.) [5].

Вышесказанное определяет необходимость структурных изменений в производстве, что особенно актуально для развивающихся стран.

Так, изменения в структуре промышленности Бразилии во второй половине 1990-х гг. вызвали радикальные изменения в микро- и макроэкономической среде, выросла международная конкурентоспособность компаний [6].

Изменения в промышленности Индии так же демонстрируют положительное влияние структурной трансформации промышленности [7]. Опыт структурных изменений в экономике Индонезии в 1995-2000 гг. также показывает расширение промышленного производства, усиление экспортной ориентации и снижение зависимости от импорта [8].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Перед Казахстаном задача структурных преобразований экономики в целом и в промышленности, в частности, стояла остро всегда. В новейшей истории большое внимание ей уделяется с 2003 г. с принятием Стратегии индустриально-инновационного развития, переросшей в Государственные программы по индустриально-инновационному развитию – ГПИИР (2010-2014, 2015-2019), в настоящее время реализуется 3 пятилетка – Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 гг. Как видно, актуальность проблемы не исчезает.

Расчет структурных изменений основан на работах Л.С. Казинца, в частности, линейного коэффициента абсолютных структурных сдвигов, который характеризует среднюю величину отклонений долей отраслей [9].

$$K = \frac{\sum_1^n |d_2 - d_1|}{n} \quad (1)$$

где $|d_2 - d_1|$ – применительно к структуре промышленности модуль абсолютного прироста долей отраслей в текущем периоде по сравнению с базисным периодом;

n – число отраслей;

$$d_2 \geq 0, d_1 \geq 0; \sum d = 1.$$

При этом существенные абсолютные структурные изменения характеризуются высоким значением. Для $n=2$ максимальное значение коэффициента K равно 1.

В экономической статистике используются также коэффициенты К. Гатева, В. Рябцева, использующие среднеквадратичное отклонение разности удельных весов, отнесенное к сумме долей.

Через обобщение взаимосвязей между распространением новых видов технологий, структурных сдвигов и экономическим развитием, С. Perez пыталась определить причинные механизмы спада через длинные волны Кондратьева [10].

О «структурной» причине мирового кризиса второго десятилетия 21 века и необходимости смены технологического уклада указывают С. Ю. Глазьев и В. Полтерович, последний называл такую ситуацию «инновационной паузой» [11, 12].

Рассматривая опыт Индонезии, М. Хаяси связывает положительные структурные изменения со спадом факторов роста без учета экспортного спроса, а также резким снижением стоимости рупии [8].

А. Н. Лякин в своей статье «Структурные сдвиги в российской экономике и промышленная политика» также выявил взаимосвязь структурных изменений и динамики ВВП, используя для сравнения изменения долей добавленной стоимости отраслей в ВВП и темпов роста ВВП за 1990-2011 гг. По его мнению, это позволяет выявить связь цикличности развития и структурных сдвигов, а также оценить результативность государственной политики (в нашем случае ГПНИИР). Сдвиги в отраслевой структуре во время подъема экономики есть результат инвестиций, во время кризиса – результат приспособления экономики к изменениям в структуре спроса. По его данным, ускорение структурных сдвигов российской экономики происходило при спаде (1991–1996) и во время кризиса 1998 г., во время подъема экономики коэффициент структурных сдвигов был низким [13].

Вышесказанное необходимо учитывать при проведении структурной политики. Можно отметить следующие общие особенности современной структурной политики, выделенные в Аналитическом докладе, подготовленном коллективом исследователей Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» – НИУ ВШЭ под научным руководством Ясина Е. Г.:

(1) современная обрабатывающая промышленность по-прежнему признается одним из важных драйверов экономического роста, наряду с этим все больше свидетельств в отношении усиливающейся роли в экономическом развитии сектора услуг, где наблюдается повышение инновативности, расширение участия в глобальных цепочках стоимости и рост производительности;

(2) в условиях возникновения новой технико-экономической парадигмы расширяются мотивации для отдельных стран по быстрому технологическому продвижению, «перескакиванию» через определенные стадии и ориентации на принципиально новые рынки;

(3) структурные сдвиги в экономике в существенной степени определяются изменениями в человеческом капитале, составом доступных компетенций. Как следствие, растет внимание государств к структурной политике, в которой на смену выделению секторальных приоритетов приходит определение и поддержка ключевых компетенций людей и развитие человеческого капитала (Industry 4.0, на котором основана ГПНИИР Республики Казахстан 2020-2025);

(4) базовые подходы к проведению структурной политики в значительной мере зависят от уровня развития экономики. Для стран со средним доходом приоритетными считаются такие направления структурной политики как инвестиции в высшее образование (особенно актуально для Казахстана), повышение технологической восприимчивости, создание среды, поощряющей принятие рисков инноваций;

(5) возникают новые вызовы для регулирования, в частности: возникающие сектора порождают новые ограничения, при этом традиционный инструментарий утрачивает свою эффективность; возникают новые проявления монополизма, в частности связанные с развитием платформенных монополий; усложняются (становятся неоднозначными) вопросы налогообложения применительно к новым бизнес-моделям;

(6) во многих странах при формировании и реализации структурной политики отчетливо прослеживается цикличность, как правило, связанная с политическими циклами – это характерно как для развивающихся, так и для индустриально развитых стран [14].

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Методика Л. С. Казинца была использована для анализа структурных сдвигов в Казахстане с той лишь разницей, что нами рассматривалась структура обрабатывающей промышленности Казахстана, т.к. нельзя не согласиться с тем, что структурные изменения в промышленности происходят в обрабатывающем секторе. Более того, за последние 20 лет доля горнодобывающего сектора в экономике занимала высокий удельный вес (около 2/3), что усилило сырьевую направленность экономики, и, как

следствие, обострило другие экономические проблемы общества (снижение внешней конкурентоспособности, зависимость от конъюнктуры сырьевых рынков, слабость национальной валюты, низкая налогооблагаемая база, социальное неравенство и т.д.). Продукция обрабатывающей промышленности является технологически более сложной, связана с вложениями в научно исследовательские и конструкторские работы (НИОКР), а наукоемкий продукт становится определяющим фактором развития в XXI веке и главным источником пополнения бюджетных средств.

Базой для расчета коэффициента структурных сдвигов является выпуск в стоимостном выражении (тыс. тенге) отраслей обрабатывающей промышленности за 1990-2019 гг. (на основе статистических данных). Далее, расчеты велись на промежутках 5 лет (1990-1994 и т.д.), т.к. для структурных изменений определенную роль играет временной лаг: освоение инвестиций, поиск рынков сбыта, административные процедуры, в том числе таможенные, требуют времени. При этом важно было рассмотреть в динамике за 30 лет, как менялась структура обрабатывающей промышленности Казахстана. Деление на периоды также позволяет сравнить динамику структурных сдвигов с динамикой ВВП.

Для начала на основе данных статистики авторами были рассчитаны доли отраслей обрабатывающей промышленности (таблица 1).

Таблица 1 – Структура производства обрабатывающей промышленности, %

	1990	1994	1999	2004	2009	2014	2019
Обрабатывающая промышленность	100	100	100	100	100	100	100
Производство продуктов питания	28,6	21,5	26,7	21,6	21,4	18,1	14,8
Производство напитков	1,1	0,9	3,3	3,3	4,1	3,8	3,4
Производство табачных изделий	0,7	0,1	2,6	2,6	2,4	1,7	1,0
Легкая промышленность	15,0	6,2	2,2	2,4	0,9	1,0	1,0
Производство деревянных и пробковых изделий, кроме мебели; производство изделий из соломки и материалов для плетения	1,2	0,6	0,3	0,4	0,3	0,3	0,2
Производство бумаги и бумажной продукции	0,4	0,4	0,3	0,8	0,7	0,6	0,6
Производство кокса и продуктов нефтепереработки	2,7	11,1	8,3	8,4	7,3	9,3	7,3
Производство продуктов химической промышленности	5,3	4,9	3,9	2,9	2,9	3,8	4,1
Производство основных фармацевтических продуктов	0,2	0,1	0,2	0,3	0,5	0,6	0,8
Производство резиновых и пластмассовых изделий	2,4	0,6	0,4	1,3	2,0	2,6	2,1
Производство прочей неметаллической минеральной продукции	6,3	6,5	1,4	4,6	6,2	7,4	5,5
Металлургическая промышленность	17,1	32,6	43,6	39,4	36,6	31,4	42,9
Производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования	1,9	2,1	1,2	1,9	3,6	3,0	2,3
Машиностроение	15,4	10,4	4,6	8,5	9,5	14,8	12,7
Производство мебели	1,3	0,7	0,2	0,6	0,6	0,6	0,4
Прочее производство	0,4	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Примечание – составлено авторами на основе источника [15]							

Как видно, наибольший удельный вес составляет металлургическая промышленность, причем доля данного сектора выросла с 17,1 до 42,9 % за анализируемый период. Большинство производств в металлургии относятся к третьему переделу, с низким уровнем переработки и, соответственно, добавленной стоимости и являются экологически грязными производствами.

Снизилась доля сектора Производство продуктов питания – с 28,6 до 14,8 %. И это несмотря на то, что численность населения страны выросла, а с 2010 г. появились возможности для свободной торгов-

ли в странах Таможенного союза (ныне Евразийский экономический союз – ЕАЭС) с населением более 200 миллионов человек. При этом выросла доля производства напитков (в 3 раза). Неуклонно снижается доля и других, так называемых секторов «экономики простых вещей»: легкой промышленности (в 15 раз) и мебели (в 3 раза) при росте импорта, в том числе из стран ЕАЭС.

В изменении роли легкой и пищевой промышленности в структуре экономики немалую роль играет малый бизнес, доля которого в развитых странах достигает 60 % и более. Именно эта сфера вносит большой вклад в производство товаров первой необходимости. Немаловажна роль малого бизнеса в производстве различных компонентов и запасных частей для крупных промышленных предприятий. В отечественной экономике доля в ВВП указанного сектора за последние годы остается на уровне около 30 %, а отраслевая структура практически не менялась с 90-х гг. – основным видом деятельности является торговля.

Особую роль играет машиностроительный сектор как фактор модернизации производственной базы практически всех отраслей реального производства и занимающий в мире, как правило, первое место по наукоемкости. Наукоемкие отрасли промышленности отличаются устойчивыми темпами развития во всем мире, характеризуются высокой эластичностью роста, причем не только количественных, но и качественных параметров, что ведет к возрастанию удельного веса этих отраслей в обрабатывающей промышленности. В Казахстане к машиностроительному комплексу относят подотрасли «Производство компьютеров, электронной и оптической продукции», «Производство электрического оборудования», «Производство машин и оборудования, не включенных в другие категории», «Производство автотранспортных средств, трейлеров и полуприцепов», «Ремонт и установка машин и оборудования».

Важна роль машиностроения и как инвестиционной отрасли, осуществляющей выпуск оборудования и транспортных средств для других секторов экономики и создающей высокую добавленную стоимость, тем более, что во всех отраслях отечественной экономики растет потребность в эффективной технике, что усиливает мультиплицирующую роль этой сферы в динамике структурных сдвигов и развитии экономики в целом. Большую значимость приобретает сельскохозяйственное машиностроение, так как агропромышленный комплекс занимает особое место в приоритетах развития экономики. Если принимать в расчет весь период исследования (1990-2019 гг.), можно констатировать, что доля машиностроения за 30 лет снизилась на 2,7 %. Создание в 2003-2010 гг. автосборочных производств по выпуску автомобилей и автобусов на заводах АО «Азия Авто», ТОО «Daewoo Bus Kazakhstan», ТОО «Сарыарка АвтоПром» и мощная государственная поддержка по программам ГПИИР в виде субсидий при кредитовании населения, выдачи электронных сертификатов по программе утилизации автомобилей при покупке отечественных автомобилей и другие меры позволили увеличить долю отрасли в обрабатывающей промышленности за последние 20 лет в 2,7 раза и довести до 12,7 % в 2019 г. Остается еще низкой доля таких наукоемких отраслей как химическая (4,1 %) и фармацевтическая промышленность (0,8 %). Низкая обеспеченность отечественными лекарственными препаратами обострила проблемы здравоохранения в период волн пандемии коронавируса.

В целом такая структура обрабатывающей промышленности вряд ли будет способствовать устойчивости экономического роста.

На основе данных таблицы 1 был рассчитан коэффициент абсолютных структурных сдвигов по обрабатывающей промышленности Казахстана с периодичностью 5 лет (таблица 2). Доля рассчитывалась в %, т.е. сумма долей всех отраслей равна 100 %, $\sum d=100$ %. Количество отраслей $n=16$. Максимальное значение K для 16 отраслей равно 12,5.

Таблица 2 – Структурные сдвиги, %

	d2 – d1 -					
	1990-1994	1995-1999	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2019
Обрабатывающая промышленность, итого	-	-	-	-	-	-
Производство продуктов питания	-7,1	5,2	-5,1	-0,2	-3,3	-3,4

Производство напитков	-0,2	2,3	0,1	0,7	-0,3	-0,4
Производство табачных изделий	-0,6	2,5	0,0	-0,2	-0,7	-0,7
Легкая промышленность	-8,7	-4,1	0,2	-1,5	0,1	0,0
Производство деревянных и пробковых изделий, кроме мебели, производство изделий из соломки и материалов для плетения	-0,6	-0,3	0,1	-0,1	0,0	-0,1
Производство бумаги и бумажной продукции	0,0	0,0	0,5	0,0	-0,2	0,0
Производство кокса и продуктов нефтепереработки	8,4	-2,8	0,1	-1,1	2,0	-2,0
Производство продуктов химической промышленности	-0,4	-1,1	-1,0	0,0	0,9	0,3
Производство основных фармацевтических продуктов	-0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2
Производство резиновых и пластмассовых изделий	-1,8	-0,2	0,9	0,7	0,6	-0,5
Производство прочей неметаллической минеральной продукции	0,2	-5,1	3,2	1,6	1,2	-2,0
Металлургическая промышленность	15,5	11,0	-4,2	-2,8	-5,2	11,5
Производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования	0,2	-1,0	0,7	1,7	-0,6	-0,7
Машиностроение	-5,0	-5,7	3,9	1,0	5,3	-2,1
Производство мебели	-0,6	-0,5	0,4	0,0	-0,1	-0,1
Прочее производство	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Сумма модулей изменений $\sum_1^n d_2 - d_1 $	50,1	42	20,5	11,8	20,6	24
Коэффициент структурных сдвигов К	3,1	2,6	1,3	0,7	1,3	1,5
Примечание – составлено авторами на основе данных таблицы 1						

Произведенные расчеты показывают, что за исследуемый период изменения были не существенными: максимальное значение (3,1) имело место в переходный кризисный период начала 1990-х. Более того, наблюдалось снижение показателя, начиная с 1994 г. по 2009 гг. упомянутые выше важнейшие сферы, такие как производство продуктов питания, легкая промышленность, производство продуктов химической промышленности, фармацевтических продуктов, а также производство бумаги и бумажной продукции и мебели имели, в основном, отрицательное или нулевое изменение.

И даже такая важная отрасль как машиностроение в последний анализируемый период имела отрицательное изменение. Две пятилетки индустриализации: период 2010-2014 гг. (первая пятилетка) и 2015-2019 гг. (вторая пятилетка) Незначительно исправили ситуацию характеризовались низким значением коэффициента структурных сдвигов – 1,3 и 1,5 соответственно.

Очевидно, что без достаточных прогрессивных структурных сдвигов ни одна национальная экономика не сможет конкурировать, но способствуют ли высокие темпы роста экономики структурным сдвигам для такой страны как Казахстан? Для того чтобы определить, есть ли связь между состоянием экономики и структурными сдвигами, в таблице 3 нами рассчитан темп роста ВВП за период на основе данных значений темпов роста индекса физического объема (ИФО) ВВП методом производства в % к предыдущему году. Последний год каждого периода принят за базовый для последующего периода (ИФО принят за 100 %). Это 1990 г. для первого периода, 1994 г. – для второго и т.д.

Таблица 3 – Коэффициент структурных сдвигов и рост ВВП, %

	1	2	3	4	5	6
	1990-1994*	1995-1999	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2019
Коэффициент структурных сдвигов К	3,1	2,6	1,3	0,7	1,3	1,5
Темп роста ВВП за период	-33,1	-5,5	46,5	38,2	33,4	15,9
Примечание – составлено авторами на основе данных таблицы 2 и источника [16].						
*Нет данных за 1990 г.						

1990-е годы характеризуются отрицательным темпом роста. Наилучшие показатели характерны для начала 2000-х гг. Как известно, этому способствовала хорошая конъюнктура на рынке нефти, приток иностранных инвестиций, бум в строительстве, демографические и другие факторы.

Как показывает рисунок 1, связь с цикличностью развития экономики и структурными изменениями обратная: в период высоких темпов роста экономики значение структурных сдвигов снижается и наоборот. Наблюдается лаг примерно в 5 лет: максимальный 5-летний темп роста характерен для периода 3 (2000-2004 гг.), при этом минимальное значение коэффициента структурных сдвигов 0,7 наблюдается в последующий период 4 (2005-2009 гг.). Это подтверждает результаты исследований А. Н. Лякина и М. Hayashi, проведенные в экономике России и Индонезии [8; 13]. Для Казахстана с «жестко привязанным» к конъюнктуре цен на нефть и другие минеральные ресурсы экономическим ростом, данный результат представляется вполне логичным.

Рисунок 1 – Коэффициент структурных сдвигов и рост ВВП

Примечание – составлено авторами по данным таблицы 3

Оценивая структурные сдвиги в обрабатывающей промышленности в целом, можно отметить, что изменения за 1990-2019 гг. не были существенными (максимальное фактическое значение 3,1 при потенциальном 12,5).

Полагаем, что необходимо также отметить место обрабатывающей промышленности в общей структуре промышленного производства. Структурные процессы, наблюдавшиеся в казахстанской экономике в 90-гг., были результатом гигантского промышленного спада. Наиболее сильным явилось падение промышленного производства в 1993-1994 гг., его темпы составляли 20-25 %, особенно в таких отраслях, как химическая, легкая, пищевая промышленность, машиностроение, металлообработка и производство стройматериалов. Ряд отраслей вообще прекратили свою деятельность. Однако, в 90-е годы доля обрабатывающей промышленности была в 3 раза выше доли горнодобывающей промышленности. Например, в начале анализируемого периода, в 1990 г. удельный вес обрабатывающей промышленности в структуре промышленности составлял 81,5 %.

С 2000 г. имела место тенденция усиления структурных диспропорций: доля несырьевых отраслей сократилась в 3-6 раз, увеличилась добыча не восполняемых ресурсов – нефти, газа, руд цветных и черных металлов. Влияние оказала и иностранная конкуренция для предприятий легкой, пищевой промышленности, машиностроения и других отраслей. Эти факторы определили спад в отраслях обрабатывающей промышленности, производящих потребительские товары, в том числе, высокой степени переработки. Основой экономики страны являлся сектор производства минерально-сырьевых продуктов.

Рост цен на сырьевые товары оказал противоречивое воздействие: с одной стороны, это фактор подъема всей экономики, с другой стороны, удорожание сырья по технологической цепочке приводит к росту цен на конечные товары (продовольствие, недвижимость, другие потребительские товары) на внутреннем и внешнем рынке и к созданию предпосылок спада производства, затрагивая все отрасли реального сектора.

В годы кризиса 2008–2009 гг. доля обрабатывающей промышленности в общей структуре промышленного производства была низкой 33,6 % и 32,3 %, соответственно доля горнодобывающей промышленности была высокой (61,1 % и 60,3 %), коэффициент структурных сдвигов K в период 2005-2009 имел самое низкое значение (0,7). Пороговое значение было достигнуто в 2011 г.: 63,2 % для горнодобывающей промышленности и 30,1 % для обрабатывающей промышленности.

С 2012 по 2019 гг. наблюдается рост удельного веса обрабатывающего сектора (с 32,3 % до 39,4 %). В эти годы главным драйвером изменений являлось государственная структурная политика. Однако, если вернуться к расчетам коэффициента структурных сдвигов K , можно констатировать, что рост инвестиций в обрабатывающую промышленность в рамках 1 и 2 пятилетних программ ГПШИР способствовал незначительному росту данного показателя до 1,3 в 2010-2014 гг. и 1,5 в 2015-2019 гг.

Говоря о необходимости проведения структурной политики и поддержке конкуренции, необходимо на наш взгляд рассматривать как ориентир то, каким образом такая политика влияет на доходность в той или иной сфере как фактор «притяжения» частных инвестиций, созданы ли институциональные условия для внутренних и внешних инвестиций. Инвестиции важны, поскольку определяют общий рост экономики, дают возможность создавать накопления и потреблять их в будущем.

Структура всех осуществленных инвестиций показывает предпочтения бизнеса в долгосрочной перспективе и тесно связана с привлекательностью отраслей, то есть доходностью. Это важно, т.к. именно за счет собственных средств осуществляется более 70 % инвестиций в казахстанскую экономику. А значит, не государственные, а частные инвестиции играют определяющую роль в структурной перестройке экономики в целом, и промышленности, в частности.

В таблице 4 представлена структура инвестиций в промышленность Казахстана по данным 1990 г. и каждого последнего года исследуемых периодов.

Структурные аспекты инвестиций в промышленность таковы: основная часть вложений осуществляется в горнодобывающий сектор Казахстана и превышает аналогичный показатель по обрабатывающей промышленности в 2,5-5 раз, начиная с конца 90-х гг., причем в последние 2 года (2018-2019) превышение составляет 4-5,5 раз.

Базируясь на данных статистики можно констатировать, что уровень инвестиций был достаточно высоким для осуществления модернизации экономики в 2000-2019 гг. Выросли абсолютные и относительные показатели инвестиционной активности. Если объем инвестиций в 1991 г. составил 47 млн. тг., то в 2019 г. – 12 576 793 млн. тг. [16].

Таблица 4 – Структура инвестиций в основной капитал по видам экономической деятельности, в % к итогу

Экономическая деятельность	1990 г.	1994 г.	1999 г.	2004 г.	2009 г.	2014 г.	2019 г.
Промышленность, всего	100	100	100	100	100	100	100
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	41,9	50,7	79,1	66,8	66,4	56,6	71,3
Обрабатывающая промышленность	47,6	34,9	15,4	29,2	16,8	20,8	13,1
Электроснабжение, подача газа, пара, воздушное кондиционирование и водоснабжение	10,5	14,4	5,5	4,0	17	12,6	15,6
Примечание – составлено авторами на основе [17]							

Однако ориентация на сырьевую направленность инвестиционной политики в промышленности и развитие не связанных с инновациями услуг не создали условия для реального оздоровления отечественной экономики, а сложившиеся в экономике диспропорции в развитии отраслей производства.

На структурные изменения кроме инвестиций влияют и ряд других показателей, такие как производительность труда, рентабельность производства и др.

Производительность труда – один из важнейших индикаторов, используемых для оценки эффективности производства, а также международной конкурентоспособности выпускаемой продукции отраслей. В отечественной статистике индекс производительности труда рассчитывается как отношение индекса физического объема валовой добавленной стоимости к индексу изменения численности занятых в экономике в целом и по видам деятельности. Такие важные параметры, сопровождающие труд работника, как качество используемых материалов, образование участников трудового процесса, их опыт и профессионализм, должностные обязанности, система управления, а также качество задействованных основных средств производства влияют на объем выпуска и размер произведенной добавленной стоимости. Меняется при этом и структура экономики. В начале 2000-х годов ежегодный темп роста производительности труда в обрабатывающей промышленности составлял 25-27 % и до 2007 г. опережал значение данного показателя в горнодобывающем секторе, однако затем произошло снижение среднегодового темпа роста производительности труда на 2-3 процентных пункта в год, затем рост стал отрицательным. Это стало следствием недостаточной технологической оснащенности, устаревания основных фондов и острой нехватки квалифицированных кадров, медленного внедрения прогрессивных форм организации труда, несовершенной системы материальной заинтересованности работников, пренебрежительного отношения к самой проблеме производительности труда и поиска надежных путей ее роста.

Для бизнеса основным показателем привлекательности является рентабельность продаж. Уровень рентабельности продукции в обрабатывающей промышленности в течение всего периода был ниже, чем в горнодобывающей промышленности, в 1,7-5 раз в зависимости от конъюнктуры мировых цен на сырьевые товары. Однако, даже в кризисные годы горнодобывающая промышленность являлась более интересной для бизнеса. Это фактор, сдерживающий диверсификацию отечественного производства.

Несмотря на применение различных инструментов структурной политики, структура казахстанской экономики остается ориентированной на минерально-сырьевой сектор, экологически грязной, с низкой наукоемкостью и производительностью труда.

По нашему мнению, основной причиной являются институциональные факторы. Ведь основа рыночной экономики – частная собственность и свобода индивида. По данным 2019 г. Казахстан занимает 66 место из 73 в Индексе экономической свободы. Более 2/3 казахстанского бизнеса в той или иной степени связан в той или иной мере с государственными или квазигосударственными учреждениями. В-основном, через систему госзакупок.

Далее, множество структур и уровней государственного управления, введение так называемого «ручного управления» также снижают экономическую эффективность при проведении структурной политики. Неравные условия в Евразийском Союзе снижают конкурентоспособность казахстанских предприятий.

К другим причинам можно отнести также:

- снижение производительности труда с 2016 г.;
- нехватку специалистов в промышленности и наблюдающийся отток кадров за границу;
- низкие навыки в области маркетинга и продвижения товаров на рынках.

В заключении хотелось бы отметить важность количественного анализа структурных сдвигов, которые дают представление о состоянии промышленности и экономики в целом, являются базой для дальнейших исследований и принятий решений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Industrial Development Report 2020 [Электронный ресурс] // UNIDO [web-сайт]. – URL: <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-development-report-series/idr2020> (дата обращения: 06.08.2020).
2. EU Industrial Structure 2011 – Trend and Performance. – Luxembourg: Publications Office of European Union, 2011. – 148 p.
3. Fagerberg J. Technological progress, structural change and productivity growth: a comparative study // *Structural Change and Economic Dynamics*. – 2000. – Vol. 11. – Issue 4. – P. 393–411.
4. Feldman S. J., McClain D., Palmer K. Sources of Structural Change in the United States, 1963-78: An Input-Output Perspective // *The Review of Economics and Statistics*. – 1987. – Vol. 69. – № 3. – P. 503–510.
5. Howarth R. B., Schipper L., Duerr P. A., Strom S. Manufacturing energy use in eight OECD countries: Decomposing the impacts of changes in output, industry structure and energy intensity // *Energy Economics*. – 1991. – Vol. 13. – Issue 2. – P. 135–142.
6. Ferraz J. C., Kupfer D., Serrano F. Macro/Micro interactions: Economic and institutional uncertainties and structural change in Brazilian industry // *Oxford Development Studies*. – 1999. – Vol. 27. – Issue 3. – Special Issue: Economic Liberalization and the Brazilian Industrial Sector in the 1990s. – P. 279–304.
7. Chandrasekhar C. P. Aspects of Growth and Structural Change in Indian Industry // *Economic and Political Weekly*. – 1988. – Vol. 23. – № 45/47. – P. 2359–2370.
8. Hayashi M. Structural changes in Indonesian industry and trade: an input-output analysis // *The Developing Economies*. – 2007. – Vol. 43. – Issue 1. – P. 39–71.
9. Казинец Л. С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике. – М.: Экономика, 1981. – 184 с.
10. Perez C. Structural change and assimilation of new technologies in the economic and social systems // *Futures*. – 1983. – Volume 15. – Issue 5. – P. 357–375.
11. Глазьев С. Рынок в будущее. Россия в новых технологическом и мирохозяйственном укладах. – М.: Книжный мир. – 2019. – 768 с.
12. Полтерович В. Гипотеза об инновационной паузе и стратегии модернизации // *Вопросы экономики*. – 2009. – № 6. – С. 4–25.
13. Лякин А. Н. Структурные сдвиги в российской экономике и промышленная политика // *Вестник Санкт-Петербургского университета*. – 2013. – Серия 5. – Выпуск 1. – С. 39–52.
14. Структурные изменения в российской экономике и структурная политика. Аналитический доклад / Под научным руководством Ясина Е. Г. – Москва: ГУ НИУ ВШЭ. – 2018. – 252 с.
15. Объем продукции (товаров, услуг) в действующих ценах по видам экономической деятельности [Электронный ресурс] // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [web-сайт]. – URL: https://old.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersIndustry?_afLoop=4011338344223474#%40%3F_afLoop%3D4011338344223474%26_adf.ctrl-state%3Dify9zhukk_215 (дата обращения: 10.08.2020).
16. Основные социально-экономические показатели Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [web-сайт]. – URL: https://old.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeDinamika.pokazateli?afLoop=4011282498847047#%40%3F_afLoop%3D4011282498847047%26_adf.ctrl-state%3Dify9zhukk_189 (дата обращения: 10.08.2020).
17. Инвестиции в основной капитал по направлениям использования [Электронный ресурс] // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [web-сайт]. – URL: https://old.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersInvestment?_afLoop=4011391254758584#%40%3F_afLoop%3D4011391254758584%26_adf.ctrl-state%3Dify9zhukk_241 (дата обращения: 10.08.2020).

REFERENCES

1. UNIDO, “Industrial Development Report 2020”, available at: <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-development-report-series/idr2020> (accessed: August 06, 2020) (In Russian).
2. “EU Industrial Structure 2011 – Trend and Performance” (2011), Publications Office of European Union, Luxembourg, 148 p.
3. Fagerberg, J. (2000), “Technological progress, structural change and productivity growth: a comparative study”, *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 11, Issue 4, pp. 393–411.
4. Feldman, S. J., McClain D. and Palmer K. (1987), “Sources of Structural Change in the United States, 1963-78: An Input-Output Perspective”, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 69, No. 3, pp. 503–510.
5. Howarth, R. B., Schipper, L., Duerr, P. A. and Strom, S. (1991), “Manufacturing energy use in eight OECD countries: Decomposing the impacts of changes in output, industry structure and energy intensity”, *Energy Economics*, Vol. 13, Issue 2, pp. 135–142.
6. Ferraz, J. C., Kupfer, D. and Serrano, F. (1999), “Macro/Micro interactions: Economic and institutional uncertainties and structural change in Brazilian industry”, *Oxford Development Studies*, Vol. 27, Issue 3, pp. 279–304.
7. Chandrasekhar, C. P. (1988), “Aspects of Growth and Structural Change in Indian Industry”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 23, No. 45/47, pp. 2359–2370.
8. Hayashi, M. (2007), “Structural changes in Indonesian industry and trade: an input-output analysis”, *The Developing Economies*, Vol. 43, Issue 1, pp. 39–71.
9. Kazinets, L. S. (1981), “Tempy rosta i strukturnye sdvigi v ekonomike”, *Ekonomika*, Moscow, 184 p. (In Russian).
10. Perez, C. (1983), “Structural change and assimilation of new technologies in the economic and social systems”, *Futures*, Vol 15, Issue 5, pp. 357–375.
11. Glas'yev, S (2019), “Ryvok v budushcheye. Rossiya v novykh tekhnologicheskoy i mirokhozaystvennoy ukladakh”, *Knizhny mir*, Moscow, 768 p. (In Russian).
12. Polterovich, V. (2009), “Gipoteza ob innovatsionnoy pause i strategii modernizatsii”, *Voprosy ekonomiki*, № 6, pp. 4-25 (In Russian)
13. Lyakin, A. N. (2013), “Strukturnye sdvigi v rossiyskoy ekonomike i promyshlennaya politika”, *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*, Vol. 5, Issue 1, pp. 39–52 (In Russian).
14. “Strukturnye izmeneniya v rossiyskoy ekonomike i strukturnaya politika” (2018), Analytical report, Under the supervision of E.G. Yasin, GU NIU VShE, Moscow, 252 p. (In Russian)
15. “Ob'yem produktsii (tovarov, uslug) v deystvuyushikh tsenakh po ekonomicheskoy deyatel'nosti”, The Ministry National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee, available at: https://old.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersIndustry?_afLoop=4011338344223474#%40%3F_afLoop%3D4011338344223474%26_adf.ctrl-state%3Dify9zhukk_215 (accessed: August 10, 2020) (In Russian).
16. “Osnovnye sotsial'no-ekonomicheskiye pokazateli Respubliki Kazakhstan”, The Ministry National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee, available at: https://old.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeDinamika.pokazateli?_afLoop=4011282498847047#%40%3F_afLoop%3D4011282498847047%26_adf.ctrl-state%3Dify9zhukk_189 (accessed: August 10, 2020) (In Russian)
17. “Investitsii v osnovno kapital po napravleniyam ispol'zovaniya”, The Ministry National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee, available at: https://old.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersInvestment?_afLoop=4011391254758584#%40%3F_afLoop%3D4011391254758584%26_adf.ctrl-state%3Dify9zhukk_241 (accessed: August 10, 2020) (In Russian).

STRUCTURAL SHIFTS IN KAZAKHSTAN'S MANUFACTURING INDUSTRY

G. Zh. Karimbaeva¹, A. N. Toksanova¹, R. K. Sabirova²

¹Kazakh University of Economics, Finance and International trade,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

²Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov,
Atyrau, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. To analyze structural changes in the manufacturing industry of Kazakhstan based on the calculation of the coefficient of absolute structural shifts for 1990-2019 and to identify the relationship with the growth rate of the country's economy.

Methodology. The authors summarize international research experience in this field: L. Kazinets, J. Fagerberg, S. Feldman, D. McClain, K. Palmer, R. Howarth, L. Schipper, P. Duerr, S. Strom, J. Ferraz, D. Kupfer, F. Serrano, C. Chandrasekhar, M. Hayashi, C. Perez, A. Lyakin, S. Glazyev, V. Polterovich, and Higher School of Economics (Moscow) researchers. The process of learning is carried out on the principle of "input-output": based on empirical research and calculations based on quantitative data on statistics of Kazakhstan, as well as logical analysis of the calculation results.

Originality / value of research. The analysis, according to authors, more objectively reflects changes in the structure of the manufacturing industry in Kazakhstan and can be used for further research in this area.

Findings. The authors calculated the coefficient of absolute structural changes in the manufacturing industry of Kazakhstan for 1990-2019 using official statistical data, and considered the relationship with the cyclical development of the economy.

Keywords: manufacturing industry, structural changes, GDP growth rates, structural policy, economy of Kazakhstan.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІНДЕГІ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР

Г. Ж. Каримбаева¹, А. Н. Тоқсанова¹, Р. Қ. Сабирова²

¹Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

²Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Атырау, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. 1990-2019 жылдардағы абсолютті құрылымдық жылжулар коэффициентін есептеу негізінде Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі құрылымдық өзгерістерді талдау және ел экономикасының өсу қарқынымен байланысты анықтау.

Әдіснамасы. Мақалада авторлар осы саладағы зерттеулердің халықаралық тәжірибесін, атап айтқанда Л. Казинц, J. Fagerberg, S. Feldman, D. McClain, K. Palmer, R. Howarth, L. Schipper, P. Duerr, S. Strom, J. Ferraz, D. Kupfer, F. Serrano, C. Chandrasekhar, M. Hayashi, C. Perez, А. Лякин, С. Глазьев, В. Полтерович, Экономика Жоғарғы мектебі (Мәскеу) зерттеушілері жинақтады. Таным процесі «кіру-шығу» қағидаты бойынша: Қазақстан статистика комитетінің сандық деректері негізінде эмпирикалық зерттеулер мен есептеулерге, сондай-ақ есептеулердің алынған нәтижелерін логикалық талдауға, экономикалық көрсеткіштердің өзара байланысын анықтауға сүйене отырып жүзеге асырылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Авторлардың пікірінше, жүргізілген талдау Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі құрылымындағы өзгерістерді объективті түрде көрсетеді және осы саладағы одан әрі зерттеулер үшін пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері. Авторлар ресми статистикалық деректерді пайдалану негізінде 1990-2019 жылдар аралығындағы Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі Казинц әдістемесі бойынша абсолюттік құрылымдық өзгерістер коэффициентін есептеп шығарды, экономиканың циклдік дамуымен байланысты қарастырды.

Түйін сөздер: өңдеу өнеркәсібі, құрылымдық өзгерістер, ЖІӨ өсу қарқыны, құрылымдық саясат, Қазақстан экономикасы.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Гульжан Жанадилевна Каримбаева – кандидат экономических наук, старший преподаватель, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: karimbaewagul@mail.ru

Токсанова Айгуль Нурпеисовна – доктор экономических наук, профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: taigull@mail.ru

Сабирова Рысты Куандиковна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, Республика Казахстан, e-mail: sabirovarysty@mail.ru

МРНТИ: 06.61.53

JEL Classification: R11

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ БӘСЕКЕЛІК АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫН МАРКЕТИНГТІК ТАЛДАУ

Н. Б. Шуренов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты. Үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің қажеттіліктерін, мүмкін болатын бизнес-нишаларын анықтау мақсатында Алматы қаласына маркетингтік талдауды жүргізу болып табылады.

Әдіснамасы. Алматы қаласының үй шаруашылықтарының қажеттіліктері мен кәсіпкерлер үшін бизнес-нишаны анықтау мақсатында екінші ретті ақпараттарды талдау үшін кабинеттік зерттеу әдісі мен далалық сұрау жүргізу үшін (электрондық сауалнамамен сұрау жүргізу, телефон және жекелей әнгімелесу арқылы сұхбаттасу) сапалық зерттеу әдістері қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеу барысында алынған нәтижелерді тиісті мемлекеттік органдар Алматы қаласын дамытудың маркетингтік бағдарламасын қаланың бәсекелік артықшылығын анықтау үшін тұрақты түрде әзірлеуде қолдану мүмкіндігінде.

Зерттеу нәтижелері. Сауалнама нәтижелерін талдау барысында Алматы қаласының әрбір ауданындағы үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің қажеттіліктері анықталып, оны қанағаттандыру бойынша шешімдер ұсынылды. Зерттеу барысында кәсіпкерлерге мүмкін болатын бизнес-нишаларды анықтау мен оларды дамыту үшін Алматы қаласына жүргізілген маркетингтік талдаудың нәтижелері электрондық базаның көмегімен қолжетімді еместігі анықталды. Тұрғындар мен кәсіпкерлердің қажеттіліктері уақыт өткен сайын өзгеріп тұратыны белгілі. Сол себепті біз мақалада алдағы уақытта маркетингтік зерттеулерді цифрлық технологиялардың көмегімен тұрақты түрде жүргізіп, аталған мәселелерді уақытылы шешудің моделін ұсындық. Ұсынылған модель кәсіпкерлерге электрондық базаның көмегімен мүмкін болатын бизнес-нишаларды анықтап, және оларды дамытуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде тұрғындардың қажеттіліктерін уақытылы қанағаттандыру арқылы біз қаланың бәсекеге қабілеттілігін арттыра аламыз.

Түйін сөздер: маркетингтік талдау, қаланың бәсекеге қабілеттілігі, қажеттіліктер, бизнес-ниша, Алматы қаласы

Алғыс: Мақала AP05135078 «Қазақстан Республикасында цифрлық экономиканы қалыптастыру және дамыту: теория және іске асырудың тәжірибелік шаралары» тақырыбындағы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетінің ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру жобасы аясында орындалды.

Мақаланы жазуда ақпараттық қамтамасыз еткені үшін Алматы қаласының әкімдігіне, атап айтқанда Цифрландыру басқармасына алғыс білдіреміз.

КІРІСПЕ

Қазіргі таңда қазақстандық қалалар инвесторларды, туристерді, білікті кадрларды қалаға тарту үшін белсенді және өсіп келе жатқан бәсекелестікке түсуде. Қаланың географиялық тұрғыдан тиімді орналасуы немесе пайдалы қазбалардың көптеп болуы – қала үшін экономикалық тұрғыдан жетістікке жетуіне кепілдік бермейді. Мұндай жағдайда әлеуетті нарықтық қызметтерді зерттеу мен соның негізінде белгілі бір даму бағдарламаларын әзірлеу мақсатында қала қызметіне қызығушылық танытқан тараптардың (инвесторлардың, туристердің, үй шаруашылықтарының) қажеттіліктерін зерттеу өзекті

болып отыр. Ал зерттелген қажеттіліктерді қанағаттандыру – маркетингтің мақсаты болып табылады. Сондықтан да бәсекелестіктің күшеюіне байланысты маркетингті қала қызметінде практикалық тұрғыдан қолданудың маңыздылығы артып отыр.

Әдебиеттерге шолу. Цифрлық экономика жағдайында қалалардың бәсекелік артықшылыққа қол жеткізуі мен әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын әзірлеуде маркетингтік талдауды қала қызметінде қолданудың өзектілігі артып отыр.

Мысалы, Ресейдің Орал федералдық округында орналасқан түсті металл өндіретін Каменск-Уральск қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуын жоспарлау мақсатында мүмкін болатын нарық әлеуетін анықтау үшін кешенді маркетингтік талдауды қолданды. Нәтижесінде Каменск-Уральск қаласы үшін мүмкін болатын нарық – қонақ үй қызметі мен туризм нарығы екендігі анықталды. Оған себеп болғандар: қала әкімшілігі тарапынан шағын бизнесті қолдау мен ерекше туристік ресурстардың болуы. Аталған нарықтарды дамыту үшін 5 жылдық кезеңге арналған практикалық және стратегиялық шешімдер жүйесі әзірленді [1, 22 б.].

Креативті экономиканың дамуына байланысты маркетингтік талдауды қала қызметінде қолданудың рөлі артып отыр. Соның нәтижесінде қаланың креативті индустриясының әлеуетін анықтауға болады. Оны Қарағанды қаласының мысалында көруімізге болады. Жүргізілген маркетингтік талдаудың нәтижесінде Қарағанды қаласындағы креативтік дамудың драйверлері мен оған әсер еткен факторлар анықталды [2, 445–453 бб.].

Қала өзінің имиджін арттыру үшін ол имиджді қала тұрғындары мен оған қызығушылық танытқан тараптардың (инвесторлар, туристер) қалай қабылдайтынын алдын-ала білу қажет. Оны жүзеге асыру үшін маркетингтік зерттеу жүргізіледі. 2014 жылы «Еуропаның мәдени астанасы 2014» іс-шарасы Швециядағы Умео қаласында өтті. Осыған орай қаланың имиджін қандай бағытта арттыруды анықтау үшін маркетингтік зерттеу жүргізген болатын. Нәтижесінде мәдени қызмет пен экономиканы, туризмді дамыту «қалалық маркетингтік кешеннің» негізгі компоненттеріне айналды [3, 50 б.].

Жоғарыдағы мысалдардан біз қаланың әлеуметтік-экономикалық даму жоспары мен ол туралы жағымды имидж қалыптастырып, жылжытуда маркетингтік талдауды қала қызметінде қолданудың маңыздылығын көруімізге болады.

Украинаның Харьков облысының шағын қалаларына жүргізілген зерттеудің нәтижесінде тұрақты дамудың құралы ретінде қалалық маркетингтік стратегияны аталған қалалардың сәтті жүзеге асырып жатқандығы анықталды [4, 52 б.]. Ал қаланың маркетингтік стратегиясы – қала қызметіне қызығушылық танытқан тараптардың (инвесторлардың, туристердің, үй шаруашылықтарының) қажеттіліктерін зерттеп, қанағаттандыруға бағытталған. Аталған қажеттіліктерді зерттеу мен қанағаттандыруда ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолданудың рөлі артып отыр [5, 264 б.]. Оны туристік қала Гандия (Валенсия) мысалында байқауымызға болады [6, 98 б.]. Бұл зерттеулерге сәйкес «Ақылды» туризм моделі территориялық (қалалық) маркетингтің тиімді құралына айналуы қажет. Амстердам қаласының туристері үшін олардың жағалаулық экскурсиямен қанағаттауын зерттеу мақсатында сауалнама құрастырылып, кешенді маркетингтік талдау жүргізілген болатын. Нәтижесінде туристердің жағалаулық экскурсияға қатысты қажеттіліктері мен маркетингтік талдаушылардың ұсыныстарының сәйкес келмейтіндігі анықталды. Сондықтан да авторлар әрбір туристік сегмент үшін олардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын маркетингтік стратегияны әзірлеуді ұсынды [7, 158 б.]. Амстердам қаласында туристерден басқа қала тұрғындарының қажеттіліктерін ескерген зерттеулер бар. Ол үшін қала тұрғындарына сауалнама жүргізіп, нәтижесінде қала үшін дамыту қажет 6 басым бағыт анықталды. Сондай-ақ аталған зерттеуде Амстердам және Будапешт қалаларында маркетингті қолданудың қазіргі жағдайы мен оны қолданудағы мәселелер анықталған болатын. Ол мәселелер: қаладағы маркетингті енгізуге жауапты саяси, әкімшілік құрылымдардың дұрыс анықталмағандығы, аталған құрылымдардың маркетингті дұрыс түсінбеуі, және оны тәжірибеге енгізудегі алшақтығы [8, 45–55 бб.].

Қарастырылған мысалдардан біз маркетингті қала қызметінде тәжірибе жүзінде қолдануда оған жауапты ұйымның дұрыс анықталуы мен оны жүзеге асыруға тиіс тұлғалардың маркетингті дұрыс түсінбеуін, соның негізінде маркетингтік қызметті фрагмент (жарнама, логотип) ретінде емес, оны

тұтас процесс ретінде (нарықты зерттеу, стратегияны әзірлеу, оны жүзеге асыру, жылжыту, бақылау және т.б.) қалаға енгізудің қажеттілігін байқадық.

Кез-келген тауар немесе қызметке бағытталған маркетингтік процесс ол тауардың немесе қызметтің сипаттамаларын, құндылықтарын, өмірлік циклын, артықшылықтары мен кемшіліктерін, бәсекелестерін, нарығын алдын-ала талдаудан басталады. Ал қалаға бағытталған маркетингтік процессте жоғарыдағы аталған талдауларға қосымша қала тұрғындары, оның климаты, көрікті жерлері, қаладағы бизнестің мүмкіндіктері және т.б. жөнінде ақпараттар жиналып, талданады [9, 102 б.]. Талдау нәтижесінде нарықты сегменттеу процессі жүзеге асырылып, әрбір сегментке арналған маркетингтік стратегия әзірленеді. Қала нарығын сегменттеудің өзіндік ерекшеліктері бар екендігін атап өтуіміз қажет. Мысалы, қала басшылығы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту мақсатында қалаға инвестицияны көптеп тартуды көздеді. Ол қала үшін тек осы саладағы ғана инвестицияны тартып, басқа салаларға назар аудармау керек екендігін білдірмейді, керісінше барлық салаларды дамыту үшін инвестицияны қалаға көптеп тартуды көздейді. Ал тұтынушылар нарығында кәсіпкерлер керісінше, таңдап алған мақсатты сегментпен ғана жұмыс істейді [10, 97 б.].

Қарастырылған мысалдар мен тұжырымдамалардан біз маркетингтік талдауды туристер мен қала тұрғындарының қажеттіліктерін ескеру мен қанағаттандыруда көптеп қолданғанын анықтадық. Сондай-ақ, қала тұрғындарының көзқарастары белгілі бір іс-шараға, ал қажеттіліктері белгілі бір салаға байланысты ескерілгендігі анықталды. Ал қалаға инвестиция тарту үшін кәсіпкерлердің қажеттіліктерін ескеру мен қанағаттандыруда маркетингтік талдауды қолдануға байланысты зерттеулерді, өкінішке орай, кездестіре алмадық. Сондықтан біз алдағы бөлімде үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің қажеттіліктерін, мүмкін болатын бизнес-нишаларын анықтау мақсатында Алматы қаласына жүргізілген маркетингтік талдаудың нәтижелерін талдаймыз. Оны жүзеге асырмастан бұрын зерттеудің әдіснамасына тоқталып өтейік.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Зерттеу әдіснамасы. Зерттеудің мақсаты үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің қажеттіліктерін, мүмкін болатын бизнес-нишаларын анықтау мақсатында Алматы қаласына маркетингтік талдауды жүргізу болып табылады.

Зерттеудің объектісі болып Алматы қаласының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлері болып табылады.

Зерттеу пәні Алматы қаласына маркетингтік талдауды жүргізу барысында туындайтын ұйымдастырушылық-экономикалық, басқарушылық қарым-қатынастардың жиынтығы.

Зерттеудің мақсатына сәйкес төмендегідей міндеттер қойылып, аталған міндеттер зерттеу барысында шешілді:

1. Алматы қаласы үй шаруашылықтарының әлеуметтік-экономикалық келбетін қалыптастыру;
2. Алматы қаласы кәсіпкерлерінің қызметін талдау;
3. Жүргізілген маркетингтік талдаудың нәтижесінде Алматы қаласының аудандарын дамыту бойынша шешімдерді ұсыну.

Зерттеудің әдіснамасы Алматы қаласының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлеріне жүргізілген сауалнама нәтижелерін талдау болып табылады.

Зерттеу әдіснамасына сәйкес статистикалық мәліметтерді талдау үшін кабинеттік зерттеулер әдісі қолданылды. Сондай-ақ, Алматы қаласының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлеріне электрондық сауалнамамен сұрау жүргізу, үй-үйді аралау, телефон арқылы сұхбаттасу және жекелей әңгімелесу арқылы сауалнама алу форматында сапалық зерттеу әдісі қолданылды.

Зерттеудің гипотезасы болып қаланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қала қызметінде маркетингтік талдауды қолдануды көздеді.

Жүргізілген зерттеудің маңыздылығы – зерттеу барысында алынған нәтижелерді тиісті мемлекеттік органдар Алматы қаласын дамытудың маркетингтік бағдарламасын тұрақты түрде әзірлеу мен қаланың бәсекелік артықшылығын анықтау үшін қолдану мүмкіндігінде.

Зерттеу сұрағы. 2019 жылдың қыркүйек – қараша айларының аралығында (70 күннің ішінде) Алматы қаласының 8 ауданының кәсіпкерлері мен үй шаруашылықтарының қажеттіліктерін анықтау мақсатында маркетингтік талдау жүргізілген болатын. Зерттеу Алматы қаласының кәсіпкерлер палатасы және Алматы әкімдігінің бірлесуімен жүргізілді.

Зерттелген салалар: өңдеу өнеркәсібі, көтерме және бөлшек сауда, автомобильдер және мотоциклдерді жөндеу, көлік және қаттау, орналастыру және тамақтандыру, ақпарат және байланыс, білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер.

Маркетингтік талдау мәселелерді терең зерттеуге және оларды егжей-тегжейлі талдауға арналған [11].

Зерттеу кезеңдері. Төмендегі 1-сурет зерттеуді жүзеге асыру кезеңдерін сипаттайды. 1-кезеңде Алматы қаласының әкімдігі мен кәсіпкерлер палатасы қала кәсіпкерлері мен үй шаруашылықтарының қажеттіліктерін анықтау мақсатында маркетингтік талдау жүргізілсе, 2-кезеңде жүргізілген талдау нәтижелеріне сәйкес кәсіпкерлер өзіне қажетті бизнес-нишаларды электрондық базаның көмегімен анықтап, таңдап алған саланы дамытуға өзінің үлесін қосады.

Сурет 1– Зерттеу кезеңдерінің схемасы
Ескерту – автормен құрастырылған

Зерттеудің нәтижелері. 1-суретке сәйкес зерттеуді жүзеге асырмастан бұрын, Алматы қаласына жүргізілген маркетингтік талдаудың мәліметтеріне тоқталып өтейік.

Алматы қаласының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлерінің қажеттіліктері мен мүмкін болатын бизнес-нишасын анықтау мақсатында іріктеме жоспарын жасап, іріктеме көлемін анықтайық. Іріктеме бірлігі ретінде ұқсас мәселелер бойынша жүргізілген сауалнамаларға тұрақты түрде қатысып жүрген үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлер алынды. Іріктеме шеңберін Алматы қаласының аудандарының әкімдігінің базасында бар тұрғындар мен «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасында тіркелген кәсіпкерлер құрады. Зерттеу үрдісінде іріктеменің «детерминделген» әдісі қолданылды (1-кесте).

Әрбір аудан шегінде репрезентативті бағалау алу міндеті қойылды. Сондықтан бас жиынтықты алдын ала тексеру жүргізілді. Оның гомогенділігі (біртектілігі) мен іріктеменің қажет көлемі статистикалық әдіспен есептелінді [12, 258–270 бб.].

1-кесте – Алматы қаласының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлерінің қажеттіліктері мен мүмкін болатын бизнес-нишасын анықтау үшін іріктемені қалыптастыру үрдісі

Көрсеткіш атауы	Көрсеткіш сипаттамасы
Бас жиынтық	Алматы қаласындағы тұрғындар мен кәсіпкерлердің жалпы саны
Іріктеме бірлігі	Ұқсас мәселелер бойынша жүргізілген сауалнамаларға тұрақты түрде қатысып жүрген үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлер
Іріктеме шеңбері	Алматы қаласының аудандарының әкімдігінің базасында бар тұрғындар мен «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасында тіркелген кәсіпкерлер
Іріктеме көлемі	Статистикалық әдіспен есептелініп, 44 486 үй шаруашылығы мен 53 330 кәсіпкерді құрады.
Іріктеме әдісі	Детерминделген
Іріктеме әдісінің түрі	Квоталық
Ескерту – [12] дереккөз негізінде автормен құрастырылған	

Зерттеуге Алматы қаласының 8 ауданы бойынша 53 330 кәсіпкерлік субъектілері мен 44 486 үй шаруашылықтары қатысты (2-кесте).

2-кесте – Алматы қаласының аудандары бойынша зерттеуге қатысқан үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің саны

Ауданның атауы	Зерттеуге қатысқан үй шаруашылықтарының саны	Зерттеуге қатысқан кәсіпкерлердің саны
Алатау	8 122	4 082
Алмалы	3 509	11 238
Әуезов	9 554	8 746
Бостандық	3 216	10 456
Жетісу	5 354	6 330
Медеу	1 724	7 490
Наурызбай	4 792	1 424
Түркісіб	8 215	3 564
Алматы қаласы	44 486	53 330
Ескерту – [13] дереккөз негізінде автормен құрастырылған		

2-кестеге сәйкес зерттеуге көптеп қатысқан үй шаруашылықтарының саны Әуезов (21,4 %), Түркісіб (18,4 %) аудандары құраса, ал аз қатысқан үй шаруашылықтарының саны Бостандық (7,2 %), Медеу (3,8 %) аудандары болды.

Зерттеуге көптеп қатысқан кәсіпкерлер санына тоқталып өтетін болсақ, Алмалы (21,07%), Бостандық (19,6 %) аудандарында болса, ал аз қатысқан кәсіпкерлер саны Түркісіб (6,6 %), Наурызбай (2,6 %) аудандарында тіркелді. Алдағы бөлімде үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің қажеттіліктерін зерттеуге байланысты нәтижелерді талқылауға ұсынамыз.

Нәтижелер мен талқылаулар. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес үй шаруашылықтарының келбетіне тоқталып өтейік (3-кесте).

3-кесте – Зерттеуге қатысқан үй шаруашылықтарының келбеті

Жынысы	Отбасыдағы орташа адам саны	Үй шаруашылықтарының табыс көзі
49,2 % (21 887) ерлер	50,8 % (22 599) әйелдер	3, соның ішінде 1 адам орта есеппен жұмыс істемейді
		үй шаруашылықтарының 72,6 % (32 297) негізгі табыс көзі – айлық жалақы
Ескерту – [13] дереккөз негізінде автормен құрастырылған		

3-кестеге сәйкес зерттеуге әйелдердің көптеп қатысқанын көруімізге болады 50,8 % (22 599), сондай – ақ әр отбасыда орташа есеппен 3 адам болса, оның 1 адамы жұмыссыз. Жұмыссыз адамдардың

33 %-дан астамы жоғары білімге ие. Сондай-ақ жұмыссыздардың ішінде әйелдердің үлесі жоғары (65,4 %). Оның негізгі себептері: әйелдердің үй шаруасымен айналысуы, бала күтіміне байланысты демалыста болуы. Ал үй шаруашылықтарының 72,6 % (32 297) негізгі табыс көзі – айлық жалақыны құрады. Зерттеуге қатысқан үй шаруашылықтарының 9,4 % (4200-ден астам) кәсіпкерлік әлеуетке ие. Соның ішінде әйелдердің үлесі – 56,4 % (2370 адам). Кәсіпкерлікпен айналысқысы келетін үй шаруашылықтарының көбісі сауда саласында (64,8 %), қоғамдық тамақтануда (19,8 %), көлікке қызмет көрсету (6,7 %) мен білім беру салаларында (6,4 %) өз кәсібін ашқысы келеді.

Ал кәсіпкерлердің келбетіне тоқталып өтетін болсақ оны төмендегі 4- кестеден көруімізге болады.

4-кесте – Зерттеуге қатысқан кәсіпкерлердің келбеті

Жынысы		Кәсіпкерлердің орташа жасы	Кәсіпкерлердің білімі	Кәсіпкерлердің сенім білдіретін банкі	Кәсіпкерлердің жылдық орташа айналымы	Кәсіпорынның ұйымдық-құқықтық формалары
65 % (34 665) ерлер	35 % (18 665) әйелдер	39 жас	98 %-ға жуық кәсіпкерлердің бір немесе бірнеше жоғары білімі бар	35 %-дан (18 665) астам кәсіпкерлер «Халық Банк» АҚ сенеді	41,9 млн. теңге	75 %-дан астам кәсіпорын-дар ЖШС формасында жұмыс істейді

Ескерту – [13] дереккөз негізінде автормен құрастырылған

Кәсіпкерлердің 93 % ішкі нарықта қызмет етуге бағытталған. Зерттеуге қатысқан кәсіпкерлердің 20 %-ы жаңа кадрларды тартудың қажеттілігі бар екендігін атап өтті. Кадрларға қажеттілікті: көтерме және бөлшек сауда (9654 кәсіпкер), басқа да қызмет түрлерін ұсынатын (3280 кәсіпкер), құрылыс (1644 кәсіпкер), өңдеу өнеркәсібі (713 кәсіпкер), білім беру (582 кәсіпкер) салаларында жұмыс істейтін кәсіпкерлер атап өтті. Сұралған кәсіпкерлердің арасында жоғары сұранысқа ие мамандар: менеджер (17,5 %), сатушы (9,9 %), инженер (8,3 %), оператор (5,7 %), бухгалтер (3,7 %).

Сауалнамаға қатысқан кәсіпкерлердің 19,3 % (10293 кәсіпкер) несие алған. Несиені көбінесе бизнесті кеңейтуге (17 %), құрал-жабдықтар (12 %) мен материалдарды сатып алуға (10 %) алған.

Зерттеуге қатысқан үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің келбеті қаланың әр ауданы бойынша әртүрлі болып келеді. Сондықтан біз әр аудан бойынша жүргізілген зерттеудің нәтижелеріне сәйкес ұсыныстарға тоқталып өтеміз.

Алатау ауданының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлерінің сауалнама бойынша нәтижелері мен ұсыныстарын төмендегі 5-кестеден көруімізге болады.

5-кесте – Алатау ауданының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлерінің сауалнама бойынша нәтижелері мен ұсыныстары

Үй шаруашылықтарының сауалнама бойынша нәтижелері	Нәтижелер бойынша ұсыныстар
<ul style="list-style-type: none"> жан басына шаққандағы қала бойынша ең төменгі табыс мөлшері – 58 333 теңге; инфрақұрылыммен қанағаттанудың төмен деңгейі (18,9 %); төмен іскерлік белсенділік; соңғы 5 жылда қолданысқа берілген тұрғын үйдің 24,9 % – Алатау ауданына тиесілі; кәсіпкерліктің жоғары әлеуеті – 21,5 %. 	<ul style="list-style-type: none"> сумен, газбен қамтамасыз ету, кәріз (канализация) салу бойынша инфрақұрылым құрылысын бастау; Almaty Business 2025 бағдарламасы бойынша аудандағы қызмет көрсету саласын дамыту; онлайн және оффлайн форматында ұсынатын ақпараттық-кеңестік қызмет жүйесін дамыту.
Кәсіпкерлердің сауалнама бойынша нәтижелері	Нәтижелер бойынша ұсыныстар
<ul style="list-style-type: none"> респонденттердің 50 %-дан астамы заманауи сауда құрылысын салудың қажеттілігін атап өтті (ойын-сауық кешені, супермаркеттер); өндірістік аймақтың бар екендігі жөнінде өңдеу өнеркәсібі мен құрылыс саласындағы кәсіпкерлердің 70 % білмейді; сұралған кәсіпкерлердің көпшілігі аурухана, мектеп, бала бақшалардың жетіспеушілігін атап өтті. 	<ul style="list-style-type: none"> ойын-сауық кешені мен супермаркеттерді салу; өндірістік аймақ қызметкерлеріне жеңілдік шарттарын ұсыну; өндірістік аймақ қызметі жөніндегі ақпаратты кәсіпкерлерге жеткізуді жылдамдату; кіші өндірістік парктерді құру; мемлекеттік-жекешілік әріптестік шарты негізінде жеке медициналық орталықтар мен мектеп құрылысын бастау.

Ескерту – [13] дереккөз негізінде автормен құрастырылған

5-кестеден байқағанымыздай, Алатау ауданында табыс мөлшерін жоғарылату мақсатында кәсіпкерлікпен айналысқысы келетін халықтың көп болуы (кәсіпкерліктің жоғары әлеуеті – 21,5 %) – аудандағы бизнесті дамытуға негіз болады. Өндірістік аймақтың ауданда орналасуы аудан үшін бәсекелік артықшылыққа айналуы тиіс, алайда көптеген кәсіпкерлердің ол аймақ жөнінде хабардар емес екендігі белгілі болды, сол себепті де алдағы уақытта өндірістік аймақ қызметі жөніндегі ақпаратты көптеп тарату қажет. Сондай – ақ ауданда әлеуметтік бағыттағы нысандардың жетіспеушілігі байқалады, оны мемлекеттік-жекешілік әріптестік шарты негізінде шешуге болады.

Алмалы және Жетісу аудандарында еңбекке жарамды халық жасының қысқаруы байқалады. Алмалы ауданында Жетісу ауданымен салыстырғанда кәсіпкерліктің әлеуеті жоғары (14,5 %, 9 % сәйкесінше). Сол себепті де халықты кәсіпкерлік негіздеріне оқытуға арналған онлайн және оффлайн форматында ұсынатын ақпараттық-кеңестік қызмет жүйесін дамытуға болады.

Алмалы ауданында бизнесті дамыту жобаларының көптігіне (173), іскерлік белсенділік пен интеллектуалдық әлеуеттің жоғары болуына байланысты қала экономикасының маңызды секторларын дамыту үшін ғылыми зерттеулерге негізделген мемлекеттік құралдар мен механизмдерді жүзеге асыруға мүмкіндік бар. Ол үшін: 1) Алматыдағы беделді университеттер негізінде ірі кәсіпорындармен бірлесіп, ғылыми кластерді құру; 2) кіші креативтік парктерді құру; 3) жеке инвесторлардың қаражатын шығармашылық кәсіпкерлікке инвестициялау; 4) қаладағы бейіні бойынша маманданған білім мекемелерінің түлектерін жұмысқа орналастыру арқылы креативті экономиканың әлеуетін дамыту қажет.

Ал Әуезов ауданына келетін болсақ, ауданда мектептердің, бала-бақшалардың, ауруханалардың жетіспеушілігі мен сауда саласындағы кадрларға сұраныстың жоғары екендігі байқалады (6-кесте). Ал аудан тұрғындарының инфрақұрылыммен қанағаттануы және кәсіпкерлік әлеуеттің ең жоғары (23,3 %) екендігі белгілі болды.

6-кесте – Әуезов ауданының үй шаруашылықтарының сауалнама бойынша нәтижелері мен ұсыныстары

Үй шаруашылықтарының сауалнама бойынша нәтижелері	Нәтижелер бойынша ұсыныстар
<ul style="list-style-type: none"> • мектептердің, бала-бақшалардың, ауруханалардың жетіспеушілігі; • сауда саласындағы кадрларға сұраныстың жоғары болуы. 	<ul style="list-style-type: none"> • мемлекеттік-жекешілік әріптестік шарты негізінде жеке медициналық орталықтар мен мектептер ашу; • онлайн және оффлайн форматында ұсынатын ақпараттық-кеңестік қызмет жүйесін дамыту; • халықты кәсіпкерлікке оқыту; • сауда саласындағы мамандарды дайындау бойынша оқу орталықтарын ашу.
Ескерту – [13] дереккөз негізінде автормен құрастырылған	

Кәсіпкерлікті дамыту бойынша шешімдерге тоқталып өтетін болсақ, ауданда жоғары іскерлік белсенділік пен бизнесті дамыту бойынша жобалардың көптігі байқалады (197), сондай-ақ дамыған өңдеу өнеркәсібі бар. Сол себепті ауданда көтерме сауда мен логистиканы дамытуға болады. Ол үшін: 1) e-commerce арқылы сауда саласын дамыту; 2) қойма шаруашылығына жаңа технологияны ендіру үшін ұзақмерзімді ірі инвестицияны тарту; 3) транспорт жүйесін оңтайландыру мен тиімділігін арттыру үшін интеллектуалдық транспорт жүйесіне қысқамерзімді инвестицияларды салу арқылы жеткізу қызметін дамыту; 4) e-commerce және дәстүрлі сауда саласындағы транспорттық-логистикалық компаниялар арасындағы тізбектердің интеграциясын ескере отырып, почталық және курьерлік қызметті жаңғырту; 5) кіші өндірістік парк түрінде кластерлік алаңдарды дамыту қажет.

Ал Бостандық ауданына тоқталып өтетін болсақ, сұралған үй шаруашылықтарының 16,4 % (аудандар арасындағы екінші көрсеткіш) Алматы қаласынан басқа елге кеткісі келетіндігі белгілі болды, ал қала бойынша орташа көрсеткіш – 10 %. Алматы қаласының тұрғындарының миграциялық ағынының негізгі себептеріне: табыс деңгейінің төмендігі (37,1 %), жұмысқа орналасудың қиындығы (24,3 %), жеке баспанасының болмауы (11,3 %), орталықтан қашық орналасуы (8,6 %) және т.б. Сондай-ақ, аудан

тұрғындарының инфрақұрылыммен қанағаттану деңгейінің жоғары екендігі, соңғы 5 жылда қолданысқа берілген тұрғын үйдің 22,7 % – Бостандық ауданында орналасқандығы, кадрға сұраныстың жоғары екендігі анықталды. Аталған мәселелерді онлайн және оффлайн форматында ұсынатын ақпараттық-кеңестік қызмет жүйесін дамыту мен халықты кәсіпкерлік негіздеріне оқыту арқылы шешуге болады.

Зерттеу барысында ауданда кәсіпкерлікті дамытуға байланысты бәсекелік артықшылықтардың бар екендігі белгілі болды, және осы артықшылықтардың негізінде кәсіпкерлікті одан әрі дамыту бойынша шешімдерді атап өтуге болады (7-кесте).

7-кесте – Бостандық ауданының кәсіпкерлерінің сауалнама бойынша нәтижелері мен ұсыныстары

Кәсіпкерлердің сауалнама бойынша нәтижелері	Нәтижелер бойынша ұсыныстар
<ul style="list-style-type: none"> • туристік объектілердің болуы (тау кластері); • креативті жастарды тартуға арналған көптеген коворкинг орталықтардың болуы; • «Шәкен Айманов атындағы «Қазақфильм» АҚ болуы; • «Атакент» ҚІЫО» АҚ болуы; • консалтингтік фирмалардың болуы; • интеллектуалдық әлеуеттің жоғары болуы; • бизнесті дамыту бойынша жобалардың көптігі байқалады (186). 	<ul style="list-style-type: none"> • мемлекеттік құралдар мен механизмдер арқылы ғылыми зерттеулерді қолдау; • Алматыдағы беделді университеттер негізінде ірі кәсіпорындармен бірлесіп, ғылыми кластерді құру; • кіші креативтік парктерді құру; • Шәкен Айманов атындағы «Қазақфильм» АҚ-да кино, видео, телебағдарлама өндірісі кластерін құру; • мультимедиялық және VR технологияларды қолдана отырып «Цифрлық өнерді» дамыту (көрмелер, экспозициялар, галереялар); • білім беру ұйымдарының желісін дамыту арқылы туризм саласындағы кадрлардың кәсіби дайындық деңгейін арттыру; • ғылыми шаралар мен конгрессивті-көрмелік іс-шараларды өткізу саласындағы қаланың әлеуетін өсіру.
Ескерту – [13] дереккөз негізінде автормен құрастырылған	

Жетісу ауданында еңбекке жарамды халық жасының қысқаруы байқалады. Тұрғындардың қажеттіліктерін зерттеу барысында ауданда дәріханалар (57 %) мен техникалық қызмет көрсету станциясына (30 %) сұраныстың жоғары екендігі, ауруханалар мен мектептердің жетіспеушілігі байқалды. Сондай-ақ, ауданда тұрғындардың инфрақұрылыммен қанағаттану деңгейі (15,1 %) мен кәсіпкерлік әлеуеттің (9 %) төмендігі белгілі болды. Аталған мәселелерді мемлекеттік-жекешілік әріптестік шарты негізінде жеке медициналық орталықтар мен мектептер ашу, онлайн және оффлайн форматында ұсынатын ақпараттық-кеңестік қызмет жүйесін дамыту, халықты кәсіпкерлікке оқыту мен сумен, газбен қамтамасыз ету, кәріз (канализация) салу бойынша инфрақұрылым құрылысын бастау арқылы шешуге болады.

Ал аудандағы кәсіпкерлердің қажеттіліктеріне тоқталып өтетін болсақ, ауданда қоймаға сұраныстың жоғары екендігі, өңдеу өнеркәсібін дамытудың қажеттілігі анықталды. Сондай-ақ аудан көтерме және бөлшек сауда мен логистика саласы бойынша маманданған. Жоғарыдағы аталған мәселелерді шешу үшін: 1) e-commerce арқылы сауда саласын дамыту; 2) қоймалар салу; 3) кіші өндірістік парк түрінде кластерлік алаңдарды дамыту қажет.

Медеу ауданында қала бойынша сұралған үй шаруашылықтарының ең көп бөлігі Алматы қаласынан басқа елге кеткісі келетіндігі белгілі болды (17,2 %). Атап айтсақ: Еуропа, АҚШ, Канада, ТМД елдеріне. Ауданда қаланың басқа аудандармен салыстырғанда сапалы білім беру мен денсаулық сақтау мекемелеріне сұраныстың жоғары екендігі анықталды. Зерттеу барысында ауданда кәсіпкерлікті дамытуға байланысты бәсекелік артықшылықтардың бар екендігі белгілі болды, және осы артықшылықтардың негізінде кәсіпкерлікті одан әрі дамыту бойынша шешімдерді атап өтуге болады (8-кесте).

Наурызбай ауданының тұрғындарының қажеттіліктерін зерттеу барысында ауданда 1 үй шаруашылығына тиесілі табыстың (62 500 теңге), инфрақұрылыммен қанағаттанудың (11,3 %), іскерлік белсенділіктің, кәсіпкерлік әлеуеттің (5,6 %) төменгі деңгейлері мен білім беру ұйымдарына сұраныстың жоғары екендігі белгілі болды. Аталған мәселелерді ауданда сумен, газбен қамтамасыз ету, кәріз (канализация) салу бойынша инфрақұрылым құрылысын бастау арқылы, Almaty Business 2025 бағдарламасы бойынша аудандағы қызмет көрсету саласын дамыту, мемлекеттік-жекешілік әріптестік

шарты негізінде жеке мектептерді салу, онлайн және оффлайн форматында ұсынатын ақпараттық-кеңестік қызмет жүйесін дамыту арқылы шешуге болады.

8-кесте – Медеу ауданының кәсіпкерлерінің сауалнама бойынша нәтижелері мен ұсыныстары

Кәсіпкерлердің сауалнама бойынша нәтижелері	Нәтижелер бойынша ұсыныстар
<ul style="list-style-type: none"> іскерлік, мәдени-танымдық туризм мен ойын-сауық индустриясын дамытуға жоғары әлеует; аудан IT – саласы бойынша маманданған («Алатау» «Инновациялық технологиялар паркі» арнайы экономикалық аймағы). 	<ul style="list-style-type: none"> «Алатау» «Инновациялық технологиялар паркі» резидент кәсіпорындарының қызметкерлеріне арнайы бағдарламаларды ұсыну; IT – саласындағы кадрларды дамыту; инновациялық мәдениетті қалыптастыру; IT секторының дамуына жағдай жасау; «Алатау» «Инновациялық технологиялар паркі» қызметі туралы халыққа ақпаратты жеткізу; жергілікті кәсіпорындардың сұранысын қанағаттандыра отырып, IT өнімді экспортқа шығаруды ынталандыру қажет.
Ескерту – автормен [13] дереккөз негізінде құрастырылған	

Аудандағы кәсіпкерлердің қажеттіліктерін зерттеу барысында сауда объектілеріне (ойын-сауық кешені мен орталықтары, супермаркеттер) сұраныстың жоғары екендігі (81 %), тамақтану қызметіне (кафе, ресторан) сұраныстың бар екендігі – 8 %, ауыл шаруашылығына мамандануға болатындығы белгілі болды. Ол үшін: 1) Almaty Business 2025 бағдарламасы арқылы ойын-сауық кешендері мен супермаркеттердің, тамақтану объектілерін салу; 2) тамақ өнеркәсібі саласындағы кіші өндірістік парктерді құру; 3) кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жөніндегі ақпаратты халыққа көптеп жеткізу қажет.

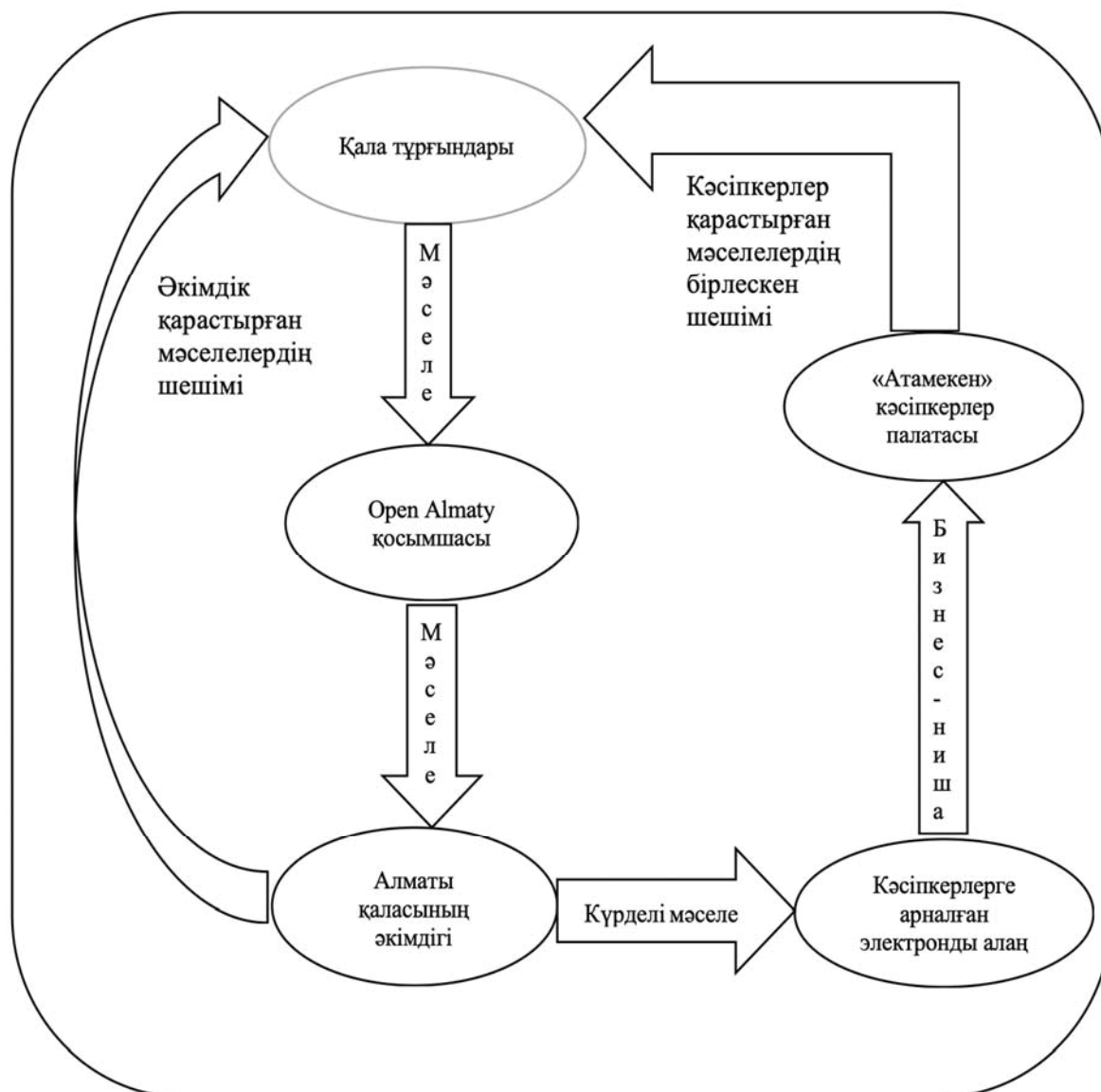
Түркісіб ауданы бойынша жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің сауалнама бойынша нәтижелер мен ұсыныстарды төмендегі 9-кестеден көруімізге болады.

9-кесте – Түркісіб ауданының үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлерінің сауалнама бойынша нәтижелері мен ұсыныстары

Үй шаруашылықтарының сауалнама бойынша нәтижелері	Нәтижелер бойынша ұсыныстар
<ul style="list-style-type: none"> төмен іскерлік белсенділік; мектептердің, ауруханалардың жетіспеушілігі; кәсіпкерліктің төменгі әлеуеті – 6,1 %. 	<ul style="list-style-type: none"> Almaty Business 2025 бағдарламасы бойынша аудандағы қызмет көрсету саласын дамыту; мемлекеттік-жекешілік әріптестік шарты негізінде жеке медициналық орталықтар мен мектептер ашу; онлайн және оффлайн форматында ұсынатын ақпараттық-кеңестік қызмет жүйесін дамыту.
Кәсіпкерлердің сауалнама бойынша нәтижелері	Нәтижелер бойынша ұсыныстар
<ul style="list-style-type: none"> респонденттердің 47 %-дан астамы заманауи сауда құрылысын салудың қажеттілігін атап өтті (ойын-сауық кешені, супермаркеттер); халыққа қызмет көрсету объектілеріне жоғары сұраныс (жаттығу залы, техникалық қызмет көрсету, сұлулық салондары) өңдеу өнеркәсібін дамыту әлеуетінің болуы; құралдар, техника, технологияға жоғары сұраныс. 	<ul style="list-style-type: none"> Almaty Business 2025 бағдарламасы бойынша ауданда ойын-сауық кешені мен супермаркеттерді салу; кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жөніндегі ақпаратты халыққа көптеп жеткізу; кіші өндірістік парктер формасында кластерлік алаңдарды құру; бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеуге IT – компанияларды тарту.
Ескерту – [13] дереккөз негізінде автормен құрастырылған	

Жүргізілген зерттеу қорытындысына сәйкес, Алматы қаласының әрбір ауданы бойынша үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің қажеттіліктері мен соған сәйкес оны қанағаттандыру бойынша шешімдердің ерекшелігі белгілі болды. Сондай-ақ, зерттеу моделіне сәйкес кәсіпкерлерге мүмкін болатын бизнес-нишаларды анықтау және оларды дамыту үшін Алматы қаласына жүргізілген кешенді маркетингтік талдаудың нәтижелері электрондық базаның көмегімен қолжетімді еместігі анықталды [14]. Тұрғындар мен кәсіпкерлердің қажеттіліктері уақыт өткен сайын өзгеріп тұратыны белгілі. Алдағы уақытта маркетингтік зерттеулерді цифрлық технологиялардың көмегімен тұрақты түрде жүргізіп,

аталған мәселелерді уақытылы шешіп отырудың қажеттігін байқадық. Сондықтан аталған мәселелерді шешудің өзіндік моделін төмендегідей ұсынамыз (2-сурет).

2-сурет– Алматы қаласы тұрғындарының мәселелерін шешетін билік пен тұрғындар арасындағы тұрақты диалог моделі
Ескерту – автормен құрастырылған

Ұсынылған моделге сәйкес Алматы қаласының тұрғындардың қажеттіліктері мен мәселелері Open Almaty қосымшасы арқылы Алматы қаласының әкімдігіне келіп түседі. Келген мәселелерді Алматы қаласының әкімдігі сараптаудан өткізеді. Сараптау нәтижесіне сәйкес мәселелерді 2 топқа бөлу қажет: 1-топ – ол әкімшілік шешетін мәселелер; 2-топ – әкімшілік «Атамекен» кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп шешетін күрделі мәселелер. 1-топқа сәйкес мәселерді әкімшілік өз құзыреті шеңберінде шешсе, ал 2-топтағы мәселелерге шешімі ұзақ мерзімді қажет ететін мәселелерді жатқызуға болады. Мысалы, мемлекеттік-жекешілік әріптестік шарты негізінде жеке медициналық орталықтар мен мектептер ашу. Аталған мәселелерді кәсіпкерлер біліп, және оларды шешу үшін мүмкін болатын бизнес-нишаларды анықтайтын әкімшіліктің немесе «Атамекен» кәсіпкерлер палатасының ресми интернет-

ресурсында кәсіпкерлерге, инвесторларға арналған ресми портал мен мобильдік қосымшаны енгізуді ұсынамыз. Ұсынылған ресми портал мен мобильдік қосымша кәсіпкерлерге мүмкін болатын бизнес-нишаларды анықтауға мүмкіндік береді. Ұсынылған ресми портал мен мобильдік қосымшаны Орал қаласының мысалында инвесторларға арналған bko.invest.gov.kz ресми порталы мен Smart Uralsk мобильдік қосымшасынан көре аламыз [15]. Ресми портал мен мобильдік қосымша арқылы кәсіпкерлер тұрғындардың қажеттіліктерін тұрақты түрде қанағаттандырып отырады. Ол үшін әкімшілік тарапынан ұйымдастыру жұмыстарын дұрыс, уақытылы ұйымдастыру қажет.

ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ (ҚОРЫТЫНДЫ)

Жүргізілген маркетингтік талдаудың нәтижесінде Алматы қаласының әрбір ауданындағы үй шаруашылықтары мен кәсіпкерлердің қажеттіліктері анықталып, оларды қанағаттандыру бойынша шешімдер ұсынылды. Зерттеу барысында кәсіпкерлерге мүмкін болатын бизнес-нишаларды анықтау мен оларды дамыту үшін Алматы қаласына жүргізілген маркетингтік талдаудың нәтижелері электрондық базаның көмегімен қолжетімді еместігі анықталды. Сондай-ақ зерттеудің нәтижелері мемлекеттік органдармен Алматы қаласын дамытудың маркетингтік бағдарламасын тұрақты түрде әзірлеу мен қаланың бәсекелік артықшылығын анықтауда қолданбайтындығы белгілі болды. Бұл өз кезегінде зерттеу гипотезасының зерттеу нәтижелеріне сәйкес дәлелденбегендігін білдіреді. Зерттеу гипотезасы дәлелді болуы үшін біз алдағы уақытта маркетингтік зерттеулерді цифрлық технологиялардың көмегімен тұрақты түрде жүргізіп, аталған мәселелерді уақытылы шешудің моделін ұсындық. Ұсынылған модель кәсіпкерлерге электрондық базаның көмегімен мүмкін болатын бизнес-нишаларды анықтап және оларды дамытуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде тұрғындардың қажеттіліктерін уақытылы қанағаттандыру арқылы біз қаланың бәсекеге қабілеттілігін арттыра аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Попова О.И., Тимохина Г.С., Тесленко И.В. Маркетинг территории как инструмент управления социально-экономическим развитием города // Муниципалитет: экономика и управление. – 2017. – № 4 (21). – С. 22–32.
2. Петренко Е.С., Королева А.А. Маркетинговый анализ потенциала кр еативных индустрий городской среды // Креативная экономика. – 2017. – № 4 (11). – С. 445–456. – DOI: 10.18334/ce.11.4.37759
3. Balencourt A. Curado Zafra A. City Marketing: How to promote a city? The case of Umea. – Umea: Umea School of Business, 2012. – 56 p.
4. Dril N., Galkin A., Bibik N. Applying city marketing as a tool to support sustainable development in small cities: case study in Ukraine // Transportation Research Procedia. – 2016. – № 16. – P. 46–53. – DOI: 10.1016/j.trpro.2016.11.006
5. Shaikh A. A., Suyunchaliyeva M. M. Tourism industry development: digitalization and implementation aspects // The Journal of Economic Research & Business Administration. – 2019. – № 1 (127). – P. 257–265. <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2073/2017>
6. Sigalat-Signes E., Calvo-Palomares R., Roig-Merino B., García-Adán I. Transition towards a tourist innovation model: The smart tourism destination Reality or territorial marketing? // Journal of Innovation & Knowledge. – 2020. – № 5. – P. 96–104. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2019.06.002>.
7. Tianchen D., Carola H., Tong Zh. Understanding how Amsterdam City tourism marketing addresses cruise T tourists' motivations regarding culture // Tourism Management Perspectives. – 2019. – № 29. – P. 157–165. – <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.12.001>.
8. Kavaratzis M. What can we learn from city marketing Practice? // European Spatial Research and Policy. – 2009. – № 16 (1). – P. 41–58. – DOI: <https://doi.org/10.2478/v10105-009-0003-7>
9. Avraham E., Ketter E. Media Strategies for Marketing Places in Crisis – Burlington: Butterworth-Heinemann is an imprint of Elsevier, 2008. – 257 p.
10. Braun E. City Marketing. Towards an integrated approach. – Rotterdam: Erasmus Research Institute of Management (ERIM), 2008. – 250 p.

11. Алматыдағы жаңа бизнес-нишаларды скрининг анықтайды [Электронды ресурс] // «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасының ресми интернет-ресурсы [Ресми сайт]. – 2019. – URL: <https://atameken.kz/kk/news/33047-biznes-nishi-almaty-vyuyavit-skrining> (қарау уақыты: 26.07.2020).
12. Дюсембекова Ж. М. Маркетингтік зерттеулер. – Алматы: Экономика, 2013. – 438 б.
13. Отчет по итогам комплексного исследования состояния и тенденций развития предпринимательства Алматы (Скрининг), 2019 год.
14. Алматы қаласы кәсіпкерлік және инвестициялар басқармасы [Электронды ресурс] // Алматы қаласының ресми-интернет ресурсы [Ресми сайт]. – 2020. – URL: https://www.almaty.gov.kz/page.php?page_id=3566&lang=3 (қарау уақыты: 24.07.2020).
15. Запущено мобильное приложение «Smart Uralsk» в рамках Digital AQJAIYQ [Электронный ресурс] // Национальный портал электронного сервиса mail.kz [Офиц. сайт]. – 2018. – URL: <https://mail.kz/ru/news/kz-news/zapushcheno-mobilnoe-prilozhenie-smart-uralsk-v-ramkah-digital-aqjaiyq> (дата обращения: 26.07.2020).

REFERENCES

1. Popova, O.I. and Timokhina, G. S. and Teslenko, I.V. (2017), "Marketing territorii kak instrument upravleniya sotsialno-ekonomicheskim razvitiem goroda", *Munitsipalitet: ekonomika i upravlenie*. Vol. 21 No.4, pp.22-32. (In Russian).
2. Petrenko, E.S. and Koroleva, A.A. (2017), "Marketingovyy analiz potentsiala kreativnyh industriy gorodskoy sredy", *Kreativnaya ekonomika*, Vol. 11 No. 4, pp. 445-456. DOI: 10.18334/ce.11.4.37759 (In Russian).
3. Balencourt, A. and Curado Zafra, A. (2012), *City Marketing: How to promote a city? The case of Umea*, Umea School of Business, Umea, 56 p.
4. Dril, N. and Galkin, A. and Bibik, N. (2016), "Applying city marketing as a tool to support sustainable development in small cities: case study in Ukraine", *Transportation Research Procedia*, Vol. 16, pp. 46-53. DOI:10.1016/j.trpro.2016.11.006.
5. Shaikh, A.A. and Suyunchaliyeva M.M. (2019), "Tourism industry development: digitalization and implementation aspects", *The Journal of Economic Research & Business Administration*, Vol. 1 (127), pp. 257-265. <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2073/2017>.
6. Sigalat-Signes, E. and Calvo-Palomares, R. and Roig-Merino, B. and García-Adán, I. (2020), "Transition towards a tourist innovation model: The smart tourism destination Reality or territorial marketing?", *Journal of Innovation & Knowledge*, Vol.5, pp.96-104. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2019.06.002>.
7. Tianchen, D. and Carola, H. and Tong, Zh. (2019), "Understanding how Amsterdam City tourism marketing addresses cruise T tourists' motivations regarding culture", *Tourism Management Perspectives*, Vol. 29, pp. 157-165. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.12.001>.
8. Kavaratzis, M. (2009), "What can we learn from city marketing Practice?", *European Spatial Research and Policy*, Vol. 16 No. 1, pp.41-58. DOI: <https://doi.org/10.2478/v10105-009-0003-7>.
9. Avraham, E. and Ketter, E. (2008), *Media Strategies for Marketing Places in Crisis*, Butterworth-Heinemann is an imprint of Elsevier, Burlington, 257 p.
10. Braun, E. (2008), *City Marketing. Towards an integrated approach*, Erasmus Research Institute of Management (ERIM), Rotterdam, 250 p.
11. «Атамекен» Qazaqstan Respýblikasynyń Ulttyq kásipkerler palatasynyń resmı internet-resýrsy" (2019), available at: <https://atameken.kz/kk/news/33047-biznes-nishi-almaty-vyuyavit-skrining>. (Accessed July, 26, 2020) (In Kazakh).
12. Dyussebekova Zh. M. (2013), "Marketińtik zertteýler", *Ekonomika*, Almaty, 438 p. (In Kazakh).
13. Отчет по итогам комплексного исследования состояния и тенденций развития предпринимательства Алматы (Скрининг) (2019).

14. "Almaty qalasyńyń resmı-internet resýrsy (2020), available at: https://www.almaty.gov.kz/page.php?page_id=3566&lang=3. (Accessed July, 24, 2020) (In Kazakh).

15. "Nacional'nyj portal elektronnoĝo servisa" (2018), available at: <https://mail.kz/ru/news/kz-news/zapushcheno-mobilnoe-prilozhenie-smart-uralsk-v-ramkah-digital-aqjaiyq>. (Accessed July, 26, 2020) (In Russian).

MARKETING ANALYSIS OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT OF ALMATY CITY

N. B. Shurenov

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to conduct a marketing analysis of Almaty to identify the needs of households and entrepreneurs, as well as free business niches.

Methodology. In the course of researching household needs and identifying business niches for entrepreneurs in Almaty, a desk method was used to analyze secondary information, as well as a quantitative method for conducting field surveys (electronic questionnaire, telephone and individual interviews).

Originality / value is the possibility of applying the results of the study by the relevant state bodies to develop a marketing program for the development of Almaty to determine its competitive advantages regularly.

Findings. In the course of analyzing the results of the questionnaire, the needs of households and entrepreneurs of each district of the city of Almaty were identified and solutions were proposed to satisfy them. In the course of the study, it was revealed that the results of the marketing research of the city of Almaty are not available to entrepreneurs through an electronic database for identifying and developing free business niches. It is known that the needs of citizens and entrepreneurs change over time. Therefore, in the article, we proposed a model of regular marketing research using digital technologies for the timely solution of the above problems. The proposed model will allow entrepreneurs to recognize free business niches using an electronic database and develop them. By timely meeting the needs of citizens, the competitiveness of the city can be increased.

Keywords: marketing analysis, city competitiveness, needs, business niche, Almaty city

Acknowledgement. This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan AR05135078 "Formation and development of the digital economy in the Republic of Kazakhstan: theory and practical implementation measures".

Gratitude to the Almaty City Administration, in particular, the Digitization Department for providing information for this article.

МАРКЕТИНГОВЫЙ АНАЛИЗ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ГОРОДА АЛМАТЫ

Н. Б. Шуренов

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Проведение маркетингового анализа города Алматы с целью выявления потребностей домохозяйств и предпринимателей, а также свободных бизнес-ниш.

Методология. В ходе исследования потребностей домохозяйств и выявления бизнес-ниш для предпринимателей г. Алматы был использован кабинетный метод при анализе вторичной информации, а также количественный метод для проведения полевых опросов (электронный анкетный опрос, телефонное и индивидуальное интервью).

Оригинальность / ценность проведенного исследования заключается в возможности применения результатов исследования соответствующими государственными органами для разработки маркетинговой программы развития города Алматы с целью определения его конкурентных преимуществ на регулярной основе.

Результаты исследования. В ходе анализа результатов анкетирования были определены потребности домохозяйств и предпринимателей каждого района города Алматы и предложены решения по их удовлетворению. В ходе исследования было выявлено, что результаты проведенного маркетингового исследования города Алматы недоступны предпринимателям посредством электронной базы для определения и развития свободных бизнес-ниш. Известно, что потребности горожан и предпринимателей изменяются с течением времени. Поэтому нами в статье была предложена модель регулярного маркетингового исследования с помощью цифровых технологий для своевременного решения вышеупомянутых проблем. Предложенная модель позволит предпринимателям узнавать свободные бизнес-ниши с помощью электронной базы и развивать их. В результате своевременного удовлетворения потребностей горожан можно повысить конкурентоспособность города.

Ключевые слова: маркетинговый анализ, конкурентоспособность города, потребности, бизнес-ниша, город Алматы

Благодарность. Статья написана в рамках проекта AP05135078 «Формирование и развитие цифровой экономики в Республике Казахстан: теория и практические меры реализации» грантового финансирования научных исследований Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Выражаем благодарность акимату города Алматы, в частности Управлению цифровизации, за информационное обеспечение.

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Шуренов Нурсултан Бекетович – PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: nursultan_shurenov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2453-080X>.

МРНТИ 49.01.11

JEL Classification: L96

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РЫНКА СОТОВОЙ СВЯЗИ В КАЗАХСТАНЕ

Б. А. Байтанаева¹, Д. Ш. Касымханова¹

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. На основе анализа текущего состояния рынка сотовой связи в Казахстане и мировых тенденций развития инноваций в сфере телекоммуникаций выявление их экономического эффекта и основных проблем, стоящих на пути дальнейшего развития рынка сотовой связи в стране.

Методология. Исследования проводились с применением методов экономического, статистического, сравнительного анализа, экспертной оценки, метода описания и обобщения. Источниками исследования послужили отчетные данные казахстанских операторов сотовой связи, теоретические и аналитические статьи, труды казахстанских и зарубежных авторов.

Оригинальность / ценность исследования – авторами представлен анализ современного состояния рынка сотовой связи в Казахстане и выявлены основные проблемы и тенденции развития телекоммуникаций. Отмечается важность данной отрасли в условиях пандемии коронавируса и вынужденного повсеместного перехода на дистанционное образование и оказание услуг.

Результаты исследования. Авторами отмечается, что развертывание сетей технологии 5G требует чрезвычайно высоких капиталовложений. В этой связи наблюдается тенденция к объединению компаний на данном рынке. Указываются основные причины снижения доходов, отмечается, что экономический рост в значительной степени связан с доступностью широкополосной связи, но только в случае, когда население удовлетворит свои основные потребности. Также проводится анализ влияния текущей ситуации с пандемией на деятельность компаний. Авторами на основе проведенного анализа современного состояния рынка телекоммуникаций и зарубежного опыта предлагаются возможные направления развития, которые, несмотря на существующие проблемы, позволят компаниям завоевать доверие клиентов и добиться конкурентного преимущества.

Ключевые слова: рынок телекоммуникаций, отрасли связи, сотовая связь, цифровизация, технология 5G, M2M-сервисы.

ВВЕДЕНИЕ

В статье дается общий обзор современного состояния на рынке сотовой связи Казахстана. Актуальность данного исследования определяется переломным моментом в развитии отрасли. В настоящее время на рынке мобильной связи наблюдается насыщение по количеству пользователей. В связи с отсутствием возможности дальнейшего экстенсивного развития данной отрасли компании вынуждены искать другие направления, на основе внедрения новых технологий и повышения эффективности деятельности.

Теоретическую основу исследования составили отчеты казахстанских операторов АО «Кселл», ТОО «Кар-Тел», АО «Казахтелеком» [1], [2], [3], [4], на основе которых проведен сравнительный анализ основных показателей. Проведен анализ отчетов ассоциации GSMA, торговой организации, которая представляет интересы операторов мобильной связи по всему миру [5], независимых экспертов Strategy&, международной консалтинговой компании, предоставляющей услуги уже более 100 лет [6], Федеральной комиссии по связям (США) [7], Американской телекоммуникационной Ассоциации (USTelecom), организации, представляющей интересы телекоммуникационной отрасли США [8], что позволило сделать вывод, что на мировых рынках наблюдаются такие же проблемы, как и на казах-

станском рынке сотовой связи. А, именно, проблемы по необеспеченности всего населения страны широкополосным доступом, необходимости постоянного инвестирования отрасли и поддержки со стороны государства.

В статье рассматривается стратегия развития «Цифровой Казахстан» [9], проводится анализ данных Сборника по развитию связи и информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан [11]. Также отмечается тенденция перехода на технологию 5G и изменения в данной сфере, которые происходят в условиях пандемии и коронавируса.

Отмечается, что мобильные операторы меняют свои бизнес-модели, перестраивают топологию сети и запускают различные M2M-сервисы. В настоящее время телекоммуникационные компании представляют собой не просто компании, предоставляющие услуги по передаче голосовых и пакетных данных, а ИТ-компании, занимающиеся также разработкой и предоставлением различных сервисов. На наш взгляд, у сотовых компаний есть хорошая возможность занять нишу на рынке по предоставлению услуг на основе Big Data. В статье приведены примеры уже запущенных в Казахстане данных видов услуг.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Развитие мобильной связи в Казахстане началось в 1998 г. В настоящее время мобильный рынок страны представлен тремя операторами: ТОО «Кар-Тел» с торговой маркой Veeline_Казахстан, АО «Кселл» с торговыми марками Kcell и Activ и «Мобайл Телеком-Сервис», который включает два бренда: ALTEL и Tele2. В таблице 1 приведены сравнительные данные по основным показателям казахстанских компаний.

Таблица 1 – Основные показатели деятельности компаний за 2019 г.

Показатели	Кселл	Алтел/Теле2	Кар-Тел
Общий операционный доход, млн. тенге	156 657	143 306	160 545
Количество мобильных абонентов, млн.	8,3	7,2	10,2
ARPU (<i>Average revenue per use</i>) – средняя выручка на 1 пользователя, тенге	1 333	1 649	1 283
Примечание – составлено авторами на основе источников [1], [2], [3].			

По итогам 2019 г. ТОО «Кар-Тел» являлась лидером среди трех компаний, как по доходам, так и по количеству абонентов. Из опубликованных отчетов АО «Кселл» [4] и ТОО «Кар-Тел» [2] за I квартал 2020 г. видно, что на начало 2020 г. компания АО «Кселл» стала лидером по доходам (таблица 2).

Таблица 2 – Основные показатели деятельности компаний за I кв. 2020 г.

Показатели	Кар-Тел	Кселл
Общий операционный доход, млн. тенге	38 812	40 062
Выручка от мобильной передачи данных, млн. тенге	18 635,8	13 787
Количество мобильных абонентов, млн.	9,6	8,0
ARPU (<i>Average revenue per use</i>) – средняя выручка на 1 пользователя, тенге	1 283,1	1 419,0
MoU (<i>minutes of use</i>) – метрический показатель, равный количеству использованных минут абонентом оператора связи, мин.	298	222
Примечание – составлено авторами на основе источников [2], [4].		

В конце 2018 г. на рынке мобильной связи в Казахстане произошли существенные изменения. Компания АО «Кселл» вошла в состав группы АО «Казахтелеком», которой уже принадлежит 100 % акций

Khan Tengri Holding BV, под управлением которого с 2015 г. находится мобильный оператор ТОО «Мобайл Телеком-Сервис». В конце 2019 г. доля рынка ТОО «Кар-Тел» составляла 39 %, АО «Казахтелеком» – 61 %. По данным таблицы 3 можно отметить тенденцию существенного увеличения количества абонентов мобильной связи АО «Казахтелеком» по мере объединения компаний.

Таблица 3 – Количество абонентов мобильной связи АО «Казахтелеком»

Показатель	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.
Количество абонентов мобильной связи	851 264	2 028 979	6 439 746	6 914 398	16 128 949	15 529 658
Примечание – составлено авторами на основе источника [3]						

Тенденция к объединению компаний присутствует и в других странах, в частности, для развертывания сети 5G, так как мобильный рынок находится на данный момент на пороге смены технологий. Ожидается, что с переходом на сети сотовой связи пятого поколения со скоростью передачи данных, достигающей 1 Гбит/с, эффективность работы мобильных сетей существенно возрастет. Но необходимая инфраструктура для поддержки услуг требует чрезвычайно высоких капиталовложений, которые будет очень трудно осилить любой компании. Страны, которые хотят оставаться конкурентоспособными в мировой экономике, все быстрее адаптируются к технологиям пятого поколения. Поставщики услуг связи по всему миру конкурируют друг с другом за создание, проверку и развертывание коммерческих сетей 5G, полагая, что предоставление скоростного Интернета даст существенное преимущество на рынке. Сеть пятого поколения запущена в Казахстане 24 октября 2019 г. Исследование данных рынков сотовой связи других стран показывает, что при смене поколений мобильной связи операторы сталкивались со значительным снижением ARPU, и, как, следствие, с падением общих доходов [5]. На западных рынках за последние 10 лет трафик данных увеличился более, чем в 100 раз, но это не привело к соответствующему росту выручки.

По мнению специалистов, в странах с более низким уровнем экономического развития влияние цифровизации не столь выражено. В менее развитых странах факторы, выходящие за рамки цифровизации, имеют более важное значение для качества жизни. Первостепенное значение имеет питание, затем жилье, одежда, вода и энергия. За ними следует здоровье и, наконец, транспорт и связь. В результате, цифровизация оказывает влияние на качество жизни только тогда, когда население удовлетворяет свои основные потребности [6]. Возможности для удовлетворения потребностей пользователей в передаче больших объемов трафика в уже действующей сети есть даже в развитых странах: по состоянию на 2018 г. Федеральная комиссия по связи (FCC) сообщила, что примерно одна пятая часть сельского населения США по-прежнему не имеет доступа к широкополосным сетям [7]. Хотя индустрия широкополосной связи в США сильна, по-прежнему существуют пробелы в развитии сельских районов, которые демонстрируют прогресс примерно в два раза медленнее, чем городские. С 2018 г. цифровой разрыв сократился, но для продолжения прогресса необходимы постоянные инвестиции и поддержка отрасли. Кроме того, поскольку трафик данных постоянно растет, существует потребность в постоянном обновлении сети [8].

Таблица 4 – Количество абонентов ТОО «Кар-Тел», использующих технологию 4G, %

Показатели	1Q2016	1Q2017	1Q2018	1Q2019	1Q2020
Покрытие сети 4G,%	0	29	50	60	69
Проникновение мобильных клиентов 4G,%	0	0	0	31	44
Примечание – составлено авторами на основе источника [2]					

В Казахстане по причине низкой плотности населения мобильным Интернетом охвачены только

населенные пункты, число жителей которых превышает 10 тысяч человек, а больше половины населения не являются пользователями сети LTE (*Long-Term Evolution* – пакетная передача данных со скоростью до 300 Мбит/с, 4G LTE). В рамках реализации программы «Цифровой Казахстан» уровень проникновения домашних сетей широкополосного доступа в Интернет достигнет 84,8 % к 2022 г. [9]. В таблице 4 приведены данные по количеству абонентов ТОО «Кар-Тел» в сети 4G, из которой видно, что количество пользователей LTE в I квартале 2020 г. составляло только 44 % клиентов компании.

В целях снижения цифрового неравенства в 2020 году при поддержке государства в Казахстане началась реализация проекта «250+», благодаря которой операторы сотовой связи обеспечивают покрытие сетями широкополосного доступа населенные пункты с численностью населения более 250 человек [10]. В настоящее время развитие сектора мобильных услуг опережает рост фиксированных, а Интернет заменяет голос. Пока еще обычные телефонные звонки продолжают оставаться крупнейшим источником дохода в отрасли, но благодаря достижениям в области сетевых технологий общая ситуация на рынке меняется.

В таблице 5 приведены данные по изменениям в объемах услуг связи.

Таблица 5 – Объем услуг связи в Казахстане, млн. тенге

Показатели	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.
Объем услуг связи	702 148,0	722 217,4	752 332,0	782 459,1	854 566,4
Объем услуг мобильной связи	257 460,5	245 732,9	х	250 682,1	261 042,5
Услуги по передаче данных по сетям Телекоммуникационным проводным и беспроводным	23 798,5	34 118,2	35 316,9	43 639,1	50 383,3
Доля в ВВП, %	1,9	1,4	1,3	1,1	х
Примечание – составлено авторами на основе источника [11]					

За последние годы объем услуг мобильной связи в Казахстане не растет, наблюдается замедление темпов роста доли в ВВП. В 2018 г. Услуги мобильной связи занимали 32 % в общем объеме услуг связи, а в 2019 г. – 30 % [11]. Одной из причин является насыщение рынка услуг мобильной связи. Получение прибыли компаний на начальных этапах развития во многом зависело от увеличения количества пользователей. В таблице 6 приведены данные по количеству абонентов в Казахстане с 2015 по 2019 гг.

Таблица 6 – Количество абонентов сотовой связи в Казахстане, млн. единиц

Показатели	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.
Население Казахстана	17,54281	17,79406	18,03778	18,2765	18,8963
Число абонентов сотовой связи, тыс. единиц	26,3093	25,5347	26,6933	26,0656	25,7177
Уровень проникновения, %	149,97	143,50	147,99	142,62	136,1
Примечание - составлено авторами на основе источника [11]					

Уровень проникновения – это показатель, отражающий количество SIM-карт на 100 жителей, который в Казахстане превышает 100 % почти в 1,5 раза, что означает исчерпание возможностей для экстенсивного развития. Уменьшение использования двух SIM-карт наблюдается с 2013 г., так как абонентам сейчас предлагают полные интегрированные пакеты услуг – звонки внутри сети и на других операторов, Интернет и другие дополнительные сервисы. Снижение количества абонентов сотовой связи можно также объяснить запуском услуги *Mobile Number Portability (MNP)* в 2016 г. – технологии, позволяющей абонентам переходить к другим сотовым операторам с полным сохранением номера

[12]. К негативным факторам, влияющим на развитие рынка, можно также отнести снижение уровня доходов населения, снижение стоимости разговоров и сокращение жизненного цикла технологий, используемых в телекоммуникационной отрасли, которые требуют значительных инвестиций в инфраструктурные изменения. Доход от голосовых услуг уменьшается, при этом доход от передачи данных показывает рост. Высокоскоростной доступ в Интернет быстро проникает в дома и на предприятия. Самый быстрый рост Интернет-услуг наблюдается через мобильные сети. По данным Комитета по статистике Республики Казахстан, для доступа к сети Интернет 81,5 % домашних хозяйств выбрали технологию мобильного широкополосного соединения [11]. Динамика изменения использования услуг по передаче данных по телекоммуникационным сетям за пять лет приведена на рисунке 1.

Рисунок 1 – Доходы от услуг по передачи данных по телекоммуникационным сетям
Примечание – составлено авторами по данным из источника [10]

В настоящее время уже невозможно представить мир без Интернета. Использование мобильного интернета вошло в повседневную жизнь, позволяя потребителям получать доступ к информации и обмениваться ею на ходу. Быстрый рост объемов трафика способствует увеличению доходов, что отчасти было связано с быстро растущим использованием онлайн-сервисов на основе приложений. Это недорогое и мгновенное средство обмена идеями, знаниями и навыками [13]. Меняется отношение потребителей к использованию мобильных устройств. Мобильные телефоны вытесняются смартфонами и используются уже не только для организации голосовой связи. Интернет стал одним из основных столпов современного мирового информационного общества, а его развитие – одним из основных направлений развития мобильного рынка. Среди факторов роста, которые помогут компенсировать падение расходов на голосовую связь и СМС-сообщения, аналитики отметили увеличивающиеся объемы мобильного трафика и распространение M2M-сервисов [14].

Межмашинные коммуникации (M2M) – новое направление в развитии телекоммуникационной отрасли и значительная мировая тенденция в настоящее время. Каждый год число интеллектуальных устройств, подключенных к глобальной сети, увеличивается. Концепция «Интернет вещей» (Internet of Things) диктует бурное развитие этой отрасли. IoT (Интернет вещей) дает возможность контролировать устройства, снимать показатели, не выходя из кабинета и управлять ими удаленно. Согласно анализу Gartner, мировой рынок может почти утроиться с уровня 2016 г. и достигнет 750 млрд. долл. США в 2021 г. Проекты IoT стартовали в Казахстане в 2019 г. АО «Казахтелеком» выступает в качестве оператора проекта «Умный город», реализуя проект Smart Aqkol. В 13 городах Казахстана организован удаленный сбор показаний со счетчиков ЖКХ [15]. ТОО «КаР-Тел» начала строить экосистему, кото-

рая позволяет отслеживать локацию скота во время выпаса, контролировать перемещение и следить за состоянием здоровья животных.

Инструменты IoT приобретает все большую популярность из-за текущей ситуации с пандемией. Перед промышленными предприятиями остро встал вопрос о необходимости поддержания своей деятельности, обеспечении непрерывности бизнеса и минимизации экономического ущерба за счет обеспечения безопасности сотрудников. Решения по отслеживанию рабочей силы могут помочь обеспечить соблюдение основных мер физического дистанцирования. Если у сотрудников положительный тест на коронавирус, компании могут использовать данные о местоположении устройств, чтобы уведомить коллег, с которыми они находились в непосредственной близости. Если многие вынуждены отсутствовать из-за болезни, устройства будут информировать руководство о нехватке персонала, позволяя идентифицировать области, где могут появиться какие-либо риски. Промышленные компании могут добиться значительного эффекта с помощью отслеживания рабочей силы всего за несколько недель с помощью готовых решений IoT, что обеспечит быстрый переход к удаленным операциям и безопасность сотрудников [16].

Телекомпании обладают потенциалом для предоставления информации о потребителях - например, о том, что они смотрят по телевизору и в Интернете, об их передвижениях. Реклама и информационные услуги для медиакомпаний могут стать важным источником доходов. Телекоммуникационные компании могут помочь получить представление о движениях людей и консультировать о местах размещения рекламы для получения максимальной коммерческой эффективности. Данные о перемещениях также могут помочь службам мобильности, поскольку они могут быть использованы для анализа доли рынка и бизнес-потенциала конкретных маршрутов для авиакомпаний, поездов и автобусов.

Также можно предоставлять услуги, связанные с индивидуальным знанием клиентов и аутентификацией. Эти услуги могли бы упростить регистрацию нового сервисного счета, аутентификацию при снятии средств в банкоматах или проверку личности клиентов, совершающих покупки на цифровых платформах. Телекоммуникационные компании также могут оказывать поддержку сторонним компаниям в их коммерческой деятельности с помощью таких услуг, как целевое ценообразование, оптимизированный кредитный скоринг и управление страховыми рисками. 30 января 2019 г. в г. Алматы Beeline_Казахстан и Первое кредитное бюро (ПКБ) заключили договор на предоставление услуги скоринг и верификация. В настоящее время при получении займа клиенты банков смогут запросить данные по использованию услуг сотовой связи у оператора, что позволит казахстанцам получать займы даже при отсутствии кредитных историй [17]. Но существует также ряд рисков, связанных с переходом на интеллектуальные системы, например, кибератаки. Цифровая жизнь стала напряженной и сложной, так как информация отдельных людей все больше рассеивается. Растет озабоченность по поводу использования персональных данных, и не только у юридических лиц, особенно это беспокоит пожилых людей. Люди не знают, как и кем используются их личные данные и многие обеспокоены тем, что они могут потерять контроль над ними. Телекоммуникационные компании могут взять на себя услуги по обеспечению конфиденциальности данных, которые могли бы включать в себя такие услуги как кошельки паролей, передачу данных доверенным поставщикам, как при автоматическом заполнении форм, административные задачи, которые могут включать обновление домашнего адреса, пароля или платежных реквизитов на разных платформах и приложениях.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Ни одна отрасль промышленности не подвергается более серьезному воздействию, как телекоммуникации. Еще 30 лет назад разговор по мобильному телефону казался фантастическим, а в настоящее время мобильный телефон есть у каждого школьника. Сотовая связь в Казахстане появилась намного позже, чем на зарубежных рынках. С момента ее появления казахстанские операторы развивались за счет наращивания абонентской базы на основе уже существующих технологий и зарубежного опыта. Но, в связи с насыщением рынка, снижением ARPU, снижением доходов населения, низкой плотностью населения в Казахстане на данный момент наблюдается замедление темпов роста доходов операторов. Устарел традиционный подход: больше абонентов – больше доход. Операторы сотовой связи, понимая

сложившееся положение на рынке, расширяют сферу деятельности. Немногие отрасли промышленности могут соперничать с темпами инноваций, наблюдаемыми в телекоммуникационном секторе за последнее десятилетие. Стандарт 3G на рынке Казахстана появился с опозданием от зарубежного рынка на 15 лет, а запуск 5G в Казахстане состоялся в том же году. Также перед операторами сотовой связи на данный момент стоит непростая задача обеспечить надежным покрытием и высокоскоростным Интернетом районы, где будет возможный спрос. Введение последних достижений, запуск проектов IoT свидетельствует о том, что рынок сотовой связи в Казахстане уже достаточно развит. К сожалению, в Казахстане еще не наблюдается повышенного спроса на данные услуги. Высока вероятность, что доля расходов на сотовую связь у населения может снизиться из-за наблюдающейся ситуации с пандемией. По последним данным 130 тысяч семей в Казахстане проживают за чертой бедности. За время пандемии количество бедных увеличилось на 30 тыс. семей [18]. Следовательно, цены на услуги связи, несмотря на значительные инвестиции, должны быть доступными и конкурентоспособными. Для создания преимущества на рынке телекоммуникационных услуг компании, на наш взгляд, должны разработать пакеты услуг, которые конкуренты не смогут быстро воспроизвести. По мнению авторов, повышение конкурентоспособности отечественных компаний может быть достигнуто за счет создания маркетинговых стратегий, которые позволят привлечь больше потенциальных потребителей и решить множество проблем. При этом преодоление плохой репутации отрасли имеет решающее значение для успеха маркетинговых стратегий. Опрос, проведенный Ovum и Adobe, показал, что 25% телекоммуникационных маркетологов заявили, что самый важный способ, которым они планируют противостоять угрозам конкурентов и растущим ожиданиям, - это улучшить качество обслуживания клиентов, больше, чем любой другой метод. Так как гораздо легче удерживать лояльных клиентов [19]. С таким утверждением сложно не согласиться. Считаем целесообразным развивать компании не только в направлении диверсификации услуг и улучшения качества предоставления сервиса. Также необходимо проработать вопросы по улучшению качества обслуживания клиентов. Отчет Brand Finance Telecoms 300 2019 показал, что имидж бренда и репутация телекоммуникационных организаций снижаются на протяжении последних трех лет. Хотя в 2017 году был зафиксирован рост на 7%, с 2018 года этот процент постепенно снижался, достигнув лишь 1% в 2019 году. Это происходит потому, что потребители воспринимают телекоммуникационную компанию как далекую и отстраненную, с непрозрачными системами ценообразования и часто сложным и громоздким обслуживанием клиентов [20].

Таким образом, драйверами дальнейшего роста рынка телекоммуникаций, на наш взгляд, являются:

- увеличение пользователей высокоскоростного Интернета;
- активное развитие технологии «Интернет вещей»;
- правильная и гибкая маркетинговая стратегия;
- улучшение качества предоставления сервиса;
- улучшение качества обслуживания клиентов.

Таким образом, можно сделать вывод, что стабильно будут работать компании, заслужившие доверие клиентов, которые смогут удовлетворить растущие потребности в дополнительных сервисах при надежном, более быстром соединении и передаче данных.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Годовой отчет и финансовая отчетность АО «Кселл» 2019 год "Уверенно двигаясь вперед" [Электронный ресурс] // АО «Кселл» [web-сайт]. – 2019. – URL: https://static.kcell.kz/investors/KCELL_JSC_Annual_Report_2019_ru.pdf (дата обращения: 27.07.2020).
2. Veon Reports & Results [Электронный ресурс] // Veon [web-сайт]. – URL: <https://www.veon.com/investors/reports-results/reports-results/?category=results> (дата обращения: 27.07.2020).
3. Интегрированный годовой отчет 2019, 25 лет Доставляя будущее. [Электронный ресурс] // АО «Казахтелеком» [web-сайт]. – 2019. – URL: <https://telecom.kz/storage/uploads/58/f4/044e580bf4dc8ecf970c9f40eafed7014ad08fe7/GCGg9iz0XYsIR7r6iHdXGnp4zzhuD2BReBtZ7vB.pdf> (дата обращения: 27.07.2020).

4. Финансовые результаты за январь-март 2020 Kcell [Электронный ресурс] // АО «Кселл» [web-сайт]. – 2019. – URL: https://static.kcell.kz/investors/Results%20Report%20Jan-Mar%20Q1_2020_Kcell%20JSC_ru.pdf (дата обращения: 27.07.2020).
5. The 5G guide, A reference for operators [Электронный ресурс] // GSMA [web-портал]. – 2019. – URL: https://www.gsma.com/wp-content/uploads/2019/04/The-5G-Guide_GSMA_2019_04_29_compressed.pdf (дата обращения: 27.07.2020).
6. Karim Sabbagh, Bahjat El-Darwiche, Roman Friedrich, Milind Singh. Maximizing the impact of digitization [Электронный ресурс] // Strategy& is part of the PwC network [web-сайт]. – 2012. – URL: <https://www.strategyand.pwc.com/ml/en/reports/maximizing-the-impact-of-digitization.pdf> (дата обращения: 27.07.2020).
7. Eighth Broadband Progress Report [Электронный ресурс] // FCC [web-сайт]. – 2018. – URL: <https://www.fcc.gov/reports-research/reports/broadband-progress-reports/eighth-broadband-progress-report> (дата обращения: 27.07.2020).
8. USTelecom State of Industry 2020 Update [Электронный ресурс] // USTelecom [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.ustelecom.org/research/ustelecom-industry-metrics-and-trends-2020-update/> (дата обращения: 27.07.2020).
9. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. Государственная Программа "Цифровой Казахстан" [Электронный ресурс] // Әділет [web-portal]. – 2017. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 27.07.2020).
10. С начала года более 600 отдаленных сел обеспечены высокоскоростным интернетом по технологии ВОЛС [Электронный ресурс] // Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан [Офиц. сайт]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/telecom/press/news/details/78562?lang=ru> (дата обращения: 27.07.2020).
11. Статистический сборник «Развитие связи и информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан». [Электронный ресурс] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – 2018. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/19/publication> (дата обращения: 27.07.2020).
12. Отмена «мобильного рабства» (MNP) в Казахстане: оценки и ожидания экспертов. [Электронный ресурс] // Digital Report [web-портал]. – 2015 г. – URL: <https://digital.report/mnp-kazakhstan-experts-261015/> (дата обращения: 27.07.2020).
13. Role Of Internet In The Modern World, Shuvalina [Электронный ресурс] // India Study Channel [web-сайт]. – 2010. – URL: <https://www.indiastudychannel.com/resources/133299-Benefits-Internet-today-s-world.aspx> (дата обращения: 27.07.2020).
14. Отраслевая рамка квалификаций по направлению «Телекоммуникации» [Электронный ресурс] // Атамекен [web-portal]. – 2019. – URL: <https://atameken.kz/files/orc/ОРК%20Телекоммуникации.pdf> (дата обращения: 27.07.2020).
15. Модель умного города Smart Aqkol. [Электронный ресурс] // АО Казахтелеком [Офиц. сайт]. – 2019. – URL: <https://telecom.kz/ru/news/view/29531> (дата обращения: 27.07.2020).
16. Coronavirus: Industrial IoT in challenging times [Электронный ресурс] // McKinsey&Company [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.mckinsey.com/industries/advanced-electronics/our-insights/coronavirus-industrial-iot-in-challenging-times> (дата обращения: 27.07.2020).
17. Beeline и ПКБ запустили мобильный сервис кредитной оценки клиента [Электронный ресурс] // Информбюро [web-portal]. – 2019. – URL: <https://informburo.kz/novosti/beeline-i-pkb-zapustili-mobilnyu-servis-kreditnoy-ocenki-klienta.html> (дата обращения: 27.07.2020).
18. Сколько казахстанцев живут за чертой бедности [Электронный ресурс] // Zakon.kz [web-portal]. 2020. – URL: <https://www.zakon.kz/5036528-skolko-kazahstantsev-prozhivaet-za.html> (дата обращения: 27.07.2020).
19. Ovum High Tech Research Report [web-portal]. 2018. – URL: <https://blog.adobe.com/en/2018/10/03/2018-ovum-high-tech-research-report.html#gs.j9v4g9> (дата обращения: 27.07.2020).

20. Telecoms 300 2019 The annual report on the world's most valuable and strongest telecoms brands [Электронный ресурс] // BrandFinance [web-сайт]. – 2019. – URL: <https://brandirectory.com/download-report/brand-finance-telecoms-300-2019-preview.pdf> (дата обращения: 27.07.2020).

REFERENCES

1. “Godovoi otchet i finansovaya otchetnost’ AO «Kcell» 2019 god "Uverenno dvigayas’ vpered” (2019), available at: https://static.kcell.kz/investors/KCELL_JSC_Annual_Report_2019_ru.pdf (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
2. “Veon Reports & Results” (2019), available at: <https://www.veon.com/investors/reports-results/reports-results/?category=results> (accessed: July 27, 2020).
3. “Integririvannyi godovoi otchet, 25 let dostavlyaya budushchee” (2019), <https://telecom.kz/storage/uploads/58/f4/044e580bf4dc8ecf970c9f40eafed7014ad08fe7/GCGg9iz0XYsIR7r6iHdXGnp4zzhuD2BRtZ7vB.pdf> (In Russian).
4. “Finansovye rezul’taty za yanvar’-mart 2020 Kcell” (2020), available at: https://static.kcell.kz/investors/Results%20Report%20Jan-Mar%20Q1_2020_Kcell_%20JSC_ru.pdf (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
5. “The 5G guide, A reference for operators” (2019), available at: https://www.gsma.com/wp-content/uploads/2019/04/The-5G-Guide_GSMA_2019_04_29_compressed.pdf (accessed: July 27, 2020).
6. Sabbagh, K., El-Darwiche, B., Friedrich, R. and Singh, M. (2012), “Maximizing the impact of digitization”, available at: <https://www.strategyand.pwc.com/ml/en/reports/maximizing-the-impact-of-digitization.pdf> (accessed: July 27, 2020).
7. “Eighth Broadband Progress Report” (2018), available at: <https://www.fcc.gov/reports-research/reports/broadband-progress-reports/eighth-broadband-progress-report> (accessed: July 27, 2020).
8. “USTelecom State of Industry 2020 Update” (2020), available at: <https://www.ustelecom.org/research/ustelecom-industry-metrics-and-trends-2020-update/> (accessed: July 27, 2020).
9. “Postanovlenie Pravitel’stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrya, 2017 goda No. 827” (2017), Gosudarstvennaya Programma "Tsifrovoy Kazakhstan" available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
10. S nachala goda bolee 600 otdalennyh sel obespecheny vysokoskorostnym internetom po tekhnologii VOLS (2020), available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/telecom/press/news/details/78562?lang=ru> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
11. "Ofitsial'naya statisticheskaya informatsiya Agentstva Respubliki Kazakhstan po statistike" (2018), available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/19/publication> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
12. “Otmena “mobil’ nogo rabstva (MNP) v Kazakhstane: otsenki i ozhidaniya ekspertov” (2015), available at: <https://digital.report/mnp-kazakhstan-experts-261015/> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
13. “Role of Internet in The Modern World, Shuvalina” (2010), available at: <https://www.indiastudychannel.com/resources/133299-Benefits-Internet-today-s-world.aspx> (accessed: July 27, 2020).
14. “Otraslevaya ramka kvalifikatsii po napravleniyu "Telekommunikatsii" (2019), available at: <https://atameken.kz/files/orc/ОРК%20Телекоммуникации.pdf> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
15. “Model’ umnogo goroda Smart Aqkol” (2019), available at: <https://telecom.kz/ru/news/view/29531> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
16. “Coronavirus: Industrial IoT in challenging times” (2020), available at: <https://www.mckinsey.com/industries/advanced-electronics/our-insights/coronavirus-industrial-iot-in-challenging-times> (accessed: July 27, 2020).
17. “Beeline i PKB zapustili mobil’nyi servis kreditnoi otsenki klienta” (2019), available at: <https://informburo.kz/novosti/beeline-i-pkb-zapustili-mobilnyy-servis-kreditnoy-ocenki-klienta.html> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).
18. Skol’ko kazahstancsev zhivut za chertoj bednosti (2020), available at: <https://www.zakon.kz/5036528-skolko-kazahstancsev-prozhivaet-za.html> (accessed: July 27, 2020) (In Russian).

19. Ovum High Tech Research Report (2018), available at: <https://blog.adobe.com/en/2018/10/03/2018-ovum-high-tech-research-report.html#gs.j9v4g9> (accessed: July 27, 2020).

20. Telecoms 300 2019 The annual report on the world's most valuable and strongest telecoms brands (2019), available at: <https://brandirectory.com/download-report/brand-finance-telecoms-300-2019-preview.pdf> (accessed: July 27, 2020).

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE MOBILE COMMUNICATIONS MARKET IN KAZAKHSTAN

B. A. Baitanayeva¹, D. Sh. Kassymkhanova¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research based on the analysis of the current state of the mobile communication market in Kazakhstan and global trends in the development of innovations in the field of telecommunications, the identification of their economic effect and the main problems that stand in the way of further development of the mobile communication market in the country.

Methodology. The research was carried out using methods of economic, statistical, comparative analysis, expert evaluation, description and generalization. The sources of the research were the reporting data of Kazakhstan mobile operators, theoretical and analytical articles, works of Kazakhstani and foreign authors.

Originality / value of research. The authors present an analysis of the current state of the mobile communication market in Kazakhstan and identify the main problems and trends in the development of telecommunications. The importance of this industry in the context of the coronavirus pandemic and the forced widespread transition to distance education and services is noted.

Findings. The authors note that the deployment of 5G networks requires extremely high investment. In this regard, there is a tendency to merge companies in this market. The main reasons for the decline in income are indicated, and it is noted that economic growth is largely related to broadband availability, but only if the population meets its basic needs. The impact of the current pandemic situation on companies' operations is also analyzed. Based on the analysis of the current state of the telecommunications market and foreign experience, the authors suggest possible directions of development that, despite the existing problems, will allow companies to gain the trust of customers and achieve a competitive advantage.

Keywords: telecommunications market, communication industries, cellular communications, digitalization, 5G technology, M2M services.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЯЛЫ БАЙЛАНЫС НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Б. А. Байтанаева¹, Д. Ш. Касымханова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Қазақстандағы ұялы байланыс нарығының ағымдағы жай-күйін және телекоммуникация саласындағы инновацияларды дамытудың әлемдік үрдістерін талдау негізінде олардың экономикалық әсерін және елдегі ұялы байланыс нарығын одан әрі дамыту жолында тұрған негізгі проблемаларды анықтау.

Зерттеудің әдіснамасы. Зерттеулер экономикалық, статистикалық, салыстырмалы талдау, сараптамалық бағалау әдістерін, сипаттау және қорыту әдістерін қолдана отырып жүргізілді. Зерттеу көзі қазақстандық ұялы байланыс операторларының есептік мәліметтері, теориялық және аналитикалық мақалалар, қазақстандық және шетелдік авторлардың еңбектері болды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Авторлар Қазақстандағы ұялы байланыс нарығының қазіргі жай-күйін талдауды ұсынды және телекоммуникациялардың негізгі проблемалары мен даму үрдістері анықтады. Бұл саланың коронавирустық пандемия және қашықтықтан білім беру мен қызмет көрсетуге мәжбүрлі түрде жаппай көшу жағдайында маңыздылығы атап өтілді.

Зерттеу нәтижелері. Авторлар 5G технологиясының желілерін орналастыру өте жоғары инвестицияны қажет ететінін атап өтті. Осыған байланысты осы нарықта компанияларды біріктіру үрдісі байқалады. Табыстың төмендеуінің негізгі себептері көрсетілген, экономикалық өсу көбінесе кең жолақты байланыстың қол жетімділігімен байланысты, бірақ халық өзінің негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырған жағдайда ғана. Сондай-ақ, пандемиямен байланысты ағымдағы жағдайдың компаниялардың қызметіне әсерін талдау жүргізілуде. Авторлар телекоммуникация нарығының қазіргі жай-күйіне және шетелдік тәжірибеге жүргізілген талдау негізінде дамудың ықтимал бағыттарын ұсынады, олар орын алған проблемаларға қарамастан, компанияларға клиенттердің сеніміне ие болуға және бәсекелестік артықшылыққа қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: телекоммуникация нарығы, байланыс салалары, ұялы байланыс, цифрландыру, 5G технологиясы, M2M қызметтері.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Байтанаева Бахыт Амантаевна – кандидат экономических наук, и.о. профессора, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: baytanaevab@mail.ru

Касымханова Дарига Шингистаевна – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: dariga.kasymhanova@gmail.com

МРНТИ 06.52.01

JEL Classification: H00, H25, H50

О ПОДДЕРЖКЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

А. С. Исенова

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Нур-Султан, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Изучить меры государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в период пандемии, провести системный анализ с учетом международного опыта, а также изучить каким образом осуществлялось взаимодействие органов государственной власти с бизнесом в рассматриваемый период.

Методология. Для реализации поставленных задач в настоящей работе использован метод теоретического анализа и синтеза. Как известно, данные методы в комплексе позволяют изучить глубину исследуемого объекта, классифицировать основные направления, признаки, характеристики, а также в дальнейшем объединить все это в единую систему. Для проведения исследования использованы данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, научные и исследовательские работы зарубежных и отечественных авторов.

Оригинальность/ценность исследования. Проведен анализ международного опыта поддержки предпринимательства.

Результаты исследования. Согласно проведенного анализа было выявлено, что меры государственной поддержки предпринимательства, объявленные в Казахстане, в сравнении с международной практикой отличаются универсальностью применения. В целях построения эффективного взаимодействия между государством и бизнесом необходимо усиление роли институтов ассоциаций, объединений.

Ключевые слова: государственная поддержка, малое и среднее предпринимательство, пандемия, карантин.

ВВЕДЕНИЕ

Малый и средний бизнес в Казахстане на протяжении длительного времени остается сферой пристального внимания для государства. Период пандемии – ограничительных карантинных мер для многих отраслей экономики – бросил новые вызовы для реагирования государства на возникшие для бизнеса трудности. В самом деле, нынешнее время – испытание для участников взаимодействия «государство и бизнес», время социально-экономического реформирования и насколько эффективным будет принятие решений в данный период, ощутит население Казахстана в ближайший период. Перед государством возникло множество задач по поддержке бизнеса, в частности решение вопросов по административной и финансовой помощи бизнеса. В свою очередь, перед малым и средним предпринимательством стоят не менее важные задачи – сохранить рабочие места, сохранить темпы производства, но и в целом не допустить банкротства.

Глава государства К. Токаев в своем послании народу Казахстана 2 сентября 2019 года отметил, что «развитие массового предпринимательства дает возможность избавиться от укорененных в сознании патерналистских установок и иждивенчества. Поэтому государство продолжит оказывать поддержку бизнесу». Продолжая политику Первого Президента Казахстана Н. Назарбаева по поддержке предпринимательства, диверсификации экономики, Глава государства объявил о ряде мер по поддержке бизнеса, почеркнув при этом, что необходимо «перезагрузить» систему государственной поддержки, а также внедрять новые формы поддержки бизнеса [1].

С момента объявления чрезвычайного положения в стране Глава государства неоднократно обращает внимание на возникшие трудности предпринимателей, поручая Правительству Республики Казахстан, предусмотреть специальные меры по поддержке малого и микробизнеса в рамках Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020» [2], а также иные виды поддержки.

В настоящее время основным исследованием в данной области является работа КРМГ «Пандемия COVID-19: эффективны ли меры господдержки бизнеса в Казахстане? Мнение рынка». Результаты работы сформированы в основные тезисы, среди которых необходимо выделить следующие:

- прогноз доступности мер поддержки для бизнеса: менее половины пострадавших имеют реальный доступ к инструментам государственной поддержки;
- отсутствие единого информационного портала, а также одного оператора по каждой программе расценивается как основной барьер для участия в программах;
- единая коммуникационная платформа для диалога государства и бизнеса.

Вопрос поддержки бизнеса также рассмотрен в работе Амангельдиновой С., Протасовой О., Горковенко Л. «Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса» [3], где отражены основные вызовы для бизнеса в нынешних реалиях по недопущению сокращения работников и избежанию разорения.

Для проведения исследования в настоящей работе использован метод теоретического анализа и синтеза. Как известно, данные методы в комплексе позволяют изучить глубину исследуемого объекта, классифицировать основные направления, признаки, характеристики, а также в дальнейшем объединить все это в единую систему.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

2020 год в связи с пандемией коронавирусной инфекции является вызовом для всего мира по уровню реагирования на масштабные изменения в глобальной экономике. В Республике Казахстан данное явление не стало исключением, увеличив при этом расходы государственного бюджета на социальные меры, а также поддержку бизнеса.

Для анализа необходимо уточнить, что темпы развития предпринимательства до текущего года сохранялись с позитивной динамикой. Так в 2019 году рост количества действующих субъектов малого и среднего предпринимательства составил 7,2 %. Более подробные данные приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства в период с 2015 по 2019 годы

Год	Количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства	В % отношении к прошлому году
2019	1 330 244	107,2
2018	1 241 328	108,3
2017	1 145 994	96,6
2016	1 186 629	90,9
2015	1 304 747	-

Примечание – в соответствии с международной практикой, в целях применения единых подходов к формированию показателей о количестве субъектов МСП и для исключения расхождений с данными Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан, начиная с 1 февраля 2015 года, публикуется показатель количество «действующих» субъектов, вместо «активных» [5].

Режим чрезвычайного положения, объявленный 16 марта 2020 года и продлившийся до 11 мая 2020 года, приостановил деятельность значительного количества отраслей экономики. Далее карантинные меры были смягчены, однако в ряде регионов продолжали действовать ограничения по тем или иным отраслям. С 5 июля 2020 годы введен в действие республиканский карантин с запретом на деятельность отдельных отраслей экономики, такие как сфера услуг, торговли и прочего. Согласно исследования КРМГ в Казахстане во время карантинных ограничений около 300 тыс. субъектов предпри-

нимательства приостановили свою деятельность, 1 млн. субъектов предпринимательства пострадали от пандемии напрямую [4]. Учитывая общее количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства на 1 января 2020 года 1 325 615 ед. [5], доля приостановивших свою деятельность субъектов предпринимательства составляет 22,6 %, доля пострадавших от пандемии напрямую составляет 75,4 % (рисунок 1).

Таким образом, масштабы последствий влияния пандемии на бизнес в Казахстане являются угрожающими для национальной экономики. Ведь доля малого и среднего бизнеса в экономике Казахстана по итогам 2019 года составила 29,5 % [6].

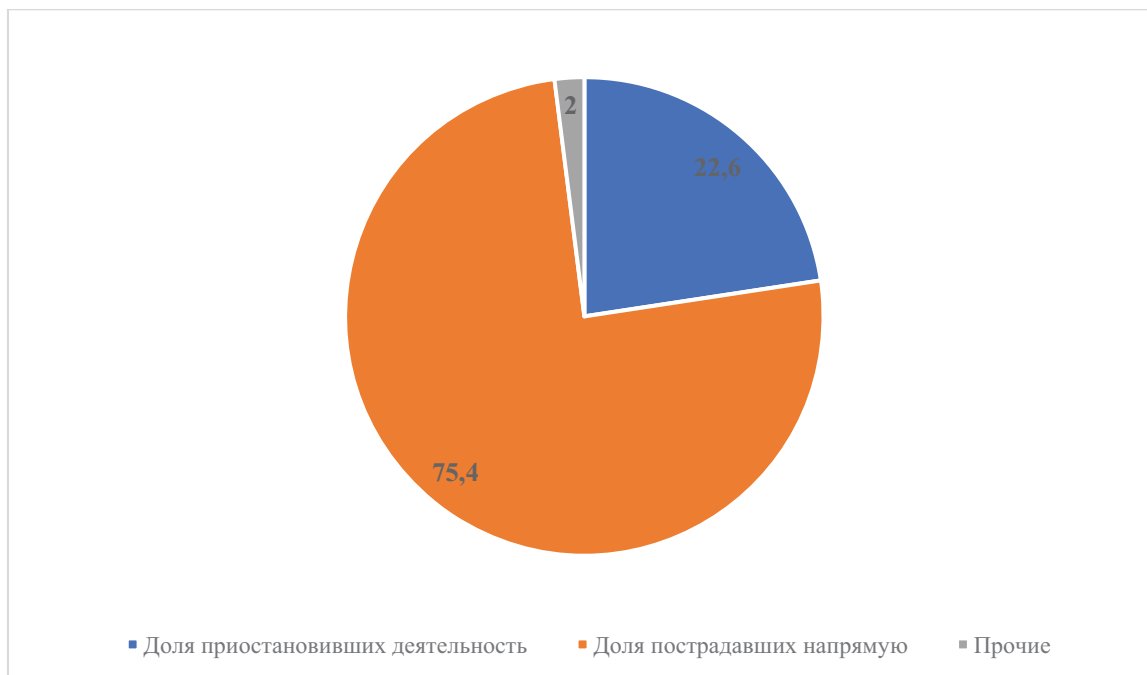

Рисунок 1 – Влияние ограничительных мер на предпринимательство в Казахстане

Примечание – составлено автором на основе источника [5]

Объявленные дополнительные меры государственной поддержки в обобщенном виде включают в себя налоговые и таможенные послабления, административные, финансовые, в сфере государственных закупок и иные. Финансирование малого и среднего предпринимательства осуществляется посредством основных государственных программ «Дорожная карта бизнеса 2025», «Экономика простых вещей», развития продуктивной занятости и массового предпринимательства «Еңбек», развития агропромышленного комплекса. Стоит отметить, что из всех программ наибольший охват предпринимателей посредством инструментов субсидирования процентной ставки по кредиту, частичного гарантирования, государственных грантов и других имеет Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2025».

Снятие отраслевых ограничений для участия в Государственной программе поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2025», несомненно, является одним из самых эффективных механизмов для финансового оздоровления предпринимательства в кризисной ситуации. Однако, в некоторых случаях этого недостаточно. Это объяснимо тем, что большое количество предпринимателей не могут обеспечить себя достаточным залоговым имуществом. Причины могут быть разного характера – низкая ликвидность залогового имущества в регионах, полное отсутствие залогового имущества в силу ведения бизнеса в арендных условиях. Поэтому именно расширение инструмента гарантирования кредитов станет реальной поддержкой предпринимательства в столь сложное время. Несомненно, доступ к кредитным средствам – наиболее эффективная мера для малого и среднего бизнеса, принятая и

расширенная в действии в большинстве стран мира в условиях пандемии. Опыт мер государственной поддержки в мировом сообществе приведен в таблице 2 [7].

Таблица 2 – Международная практика поддержки бизнеса в условиях пандемии

Страна	Основные меры поддержки для бизнеса	Сумма поддержки в % отношении к ВВП за 2019 г.
Великобритания	1. Снижение налогов на бизнес и гранты предприятиям, сильнее всего пострадавшим от коронавируса, прежде всего, розничной торговле и гостиничному бизнесу 2. Гранты малому бизнесу 3. Субсидия малому бизнесу на покрытие расходов по больничным листам. 4. Гарантии по кредитам для бизнеса	16 %
Испания	1. Государственные гарантии по кредитам для бизнеса 2. Приостановка некоторых социальных платежей	16 %
Франция	1. Фонд помощи владельцам магазинов и самозанятым 2. Государственные гарантии по кредитам	16 %
США	1. Государственные кредиты малому бизнесу (штат до 500 человек) на выплату двухмесячной заработной платы, которые превращаются в гранты в случае сохранения штата 2. Поддержка пострадавших от коронавируса предприятий 3. Отсрочка налоговых платежей на 90 дней	13 %
Австралия	1. Субсидирование малого бизнеса для поддержки занятости 2. Субсидии бизнесу пострадавшему от коронавируса, в частности – туризму 3. Субсидирование кредитов бизнесу	8 %
Япония	1. Субсидии туристическим компаниям 2. Субсидирование кредитов малому бизнесу	5,8%
Россия	1. Создание антикризисного фонда для поддержки различных отраслей и граждан 2. Отсрочка налоговых платежей для туристической отрасли и авиаотрасли 3. Снижение страховых взносов малому и среднему бизнесу с 30 % до 15 %	2 %
Казахстан	1. Льготное кредитование в рамках программы «Экономика простых вещей» с конечной ставкой по всем отраслям 6 %. 2. Продолжение мер поддержки по расширению видов деятельности, признаваемых приоритетными для целей господдержки, снижению и унификации ставки кредита, увеличению объема государственных гарантий. 3. Отсрочка и реструктуризация платежей по кредитам МСБ. 4. Отмена начисления и уплаты налогов и других платежей с фонда оплаты труда для субъектов МСБ в наиболее пострадавших секторах экономики на 6 месяцев 5. Отсрочка уплаты всех налогов для МСБ на 3 месяца 6. Субсидирование кредитов малому и среднему бизнесу «Дорожная карта бизнеса 2025»	9 %
Примечание – составлено автором по материалам [4; 8; 9; 10]		

Исходя из данных, представленных в таблице 2, необходимо отметить, что в Казахстане меры поддержки предпринимательства являются универсальными для всех отраслей в отличие от точечной поддержки в некоторых странах (Япония, Австралия). Во избежание административных барьеров не создавались специальные дополнительные фонды поддержки, так как любые посреднические звенья несут в себе коррупционные и иные риски.

Стоит отметить, что инструмент субсидирования кредитов является одним из наиболее востребованных и реализуется в таких странах как Казахстан, Австралия, Япония. Снижение налоговой нагрузки является распространенной мерой в Казахстане, Великобритании, США, России.

Что касается размеров финансовой поддержки максимальной поддержкой в процентном отношении к ВВП (2019 года) оказали Великобритания (16 %), Испания (16 %), Франция (16 %), США (13 %) [4; 7]. Казахстан, в свою очередь, также является одной из лидирующих стран по сумме поддержки – 9 % от ВВП.

В отраслевом разрезе пандемия коронавирусной инфекции более негативно отразилась на секторе услуг – авиа, фитнес, ресторанный бизнес и непродуктовая розничная торговля [4]. Именно этим объясняется международная практика создания специальных фондов поддержки бизнеса, а также точечная поддержка уязвимых отраслей (Великобритания, Австралия, Япония, Россия). В остальных отраслях негативное влияние пандемии отразилось в первую очередь на поставки сырья и товаров импортного производства.

Отдельно хотелось бы добавить, что приоритетом в доступности кредитных средств необходимо выделить целевое назначение – пополнение оборотных средств (инвестиционные цели в данный момент отходят на второй план в силу очевидных обстоятельств). Очевидно, что на сегодняшний день именно оборотные средства – это те так называемые «быстрые деньги», необходимые предпринимателю для сохранения заработных плат, оплаты тех или иных долговых обязательств.

Кроме того, среди дополнительных мер поддержки стоит рассмотреть:

- вопрос по усилению работы и контроля деятельности банков второго уровня, так как именно они принимают окончательное решение по кредиту;
- кредитные каникулы для бизнеса (необходимо определенное время для восстановления, для получения прибыли, чтобы обеспечить возврат кредита).

В столь быстро меняющихся условиях меры государственной поддержки предпринимательства необходимо создавать гибкими. Кроме того, необходимо оперативное реагирование на любые изменения. Для этого, в свою очередь, нужна эффективная коммуникация органов государственной власти и бизнеса. Подтверждением данного утверждения является следующий кейс. Во время чрезвычайного положения представители бизнеса посредством социальных сетей (аккаунт в сети Instagram @sohraminrabotu [11]) обратились к Главе государства с предложениями по выходу из кризисной ситуации для малого и среднего бизнеса. Предложения предпринимателей объединены в 4 основных тезиса: послабления по отчислениям в бюджет из фонда оплаты труда, налоговые послабления, таможенные пошлины, льготное кредитование. Стоит отметить, что все предложения прозвучали достаточно аргументированно. Это говорит о правовой грамотности, экономической «зрелости» сферы предпринимательства Казахстана. Стоит подчеркнуть, что для коммуникации органов государственной власти и бизнеса в Казахстане существуют институты ассоциаций, объединений. Согласно неокорпоративистской модели бизнес-ассоциации являются основными посредниками в таком взаимодействии [12]. В Казахстане главным таким посредником является Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан (далее – НПП Республики Казахстан), осуществляющая свою деятельность на протяжении 7 лет. В рассматриваемой ситуации НПП Республики Казахстан должна взять на себя инициативу аккумулировать все предложения бизнеса для представления их органам государственной власти. Однако, предпринимателям пришлось самостоятельно обращаться к Главе государства посредством социальных сетей. Стоит отметить, что, в свою очередь, Президент Республики Казахстан оперативно отреагировал, опубликовав свой ответ с помощью того же инструмента – социальной сети: первый пост-обращение в аккаунте предпринимателей был опубликован 28 марта текущего года [13], Глава государства ответил 30 марта текущего года [14]. Данный кейс свидетельствует о недостаточной оперативности работы институтов ассоциаций в Казахстане. Однако, стоит принять в счет, что в то же время, НПП Республики Казахстан проводилась активная работа в социальных сетях посредством опроса предпринимателей. Данная работа была формализована в опросники в целях выяснения текущих проблем и трудностей, с которыми столкнулся малый и средний бизнес в условиях кризиса. Опросник состоял из 16 вопросов [15] (включая реквизитную часть), нацеленных на выяснение текущего положения предпринимательства. Однако, стоит отметить, что в целях полноты исследования необходимо было включить в опросную форму возможность для предоставления своих предложений и рекомендаций бизнеса по выходу из кризисного состояния. Данная часть опросной анкеты весьма

важна для работы по совместной выработке предложений и выстраивания конструктивного диалога между государством и бизнесом посредством площадки НПП Республики Казахстан, схематично представленного на рисунке 2.

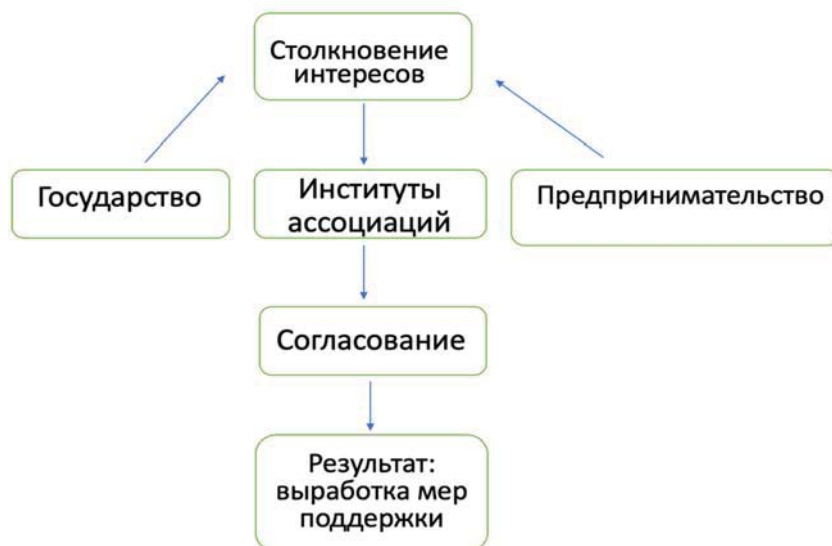

Рисунок 2 – Схема взаимодействия государства и бизнеса посредством институтов ассоциаций
Примечание – составлен авторами

Как представлено на рисунке 2, столкновение интересов государственной власти и предпринимательства возможно эффективно реализовать посредством работы институтов ассоциаций в формулировку и выработку предложений по мерам необходимой поддержки. При этом возможно достичь сбалансированности взаимных интересов.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ЗАКЛЮЧЕНИЕ)

Проведенный анализ текущей ситуации в сфере поддержки малого и среднего предпринимательства в Казахстане в период пандемии показал, в сравнении с зарубежным опытом поддержки малого и среднего предпринимательства стоит отметить универсальность инструментов поддержки, используемых в Казахстане. Рассмотренный в работе кейс показал профессиональную зрелость и готовность бизнеса к эффективному взаимодействию с государством. Однако, также имеются проблемные вопросы, нуждающиеся в особом внимании.

Во-первых, необходимо выделить приоритетность в доступе к кредитным ресурсам цели на пополнение оборотных средств для восстановления финансовой устойчивости предпринимательства, сохранения рабочих мест.

Во-вторых, стоит рассмотреть расширение инструмента частичного гарантирования кредитов в целях реального расширения доступа предпринимательства к кредитным средствам, особенно в вопросах регионального предпринимательства.

В-третьих, в целях построения эффективного взаимодействия между государством и бизнесом необходимо усиление роли институтов ассоциаций, объединений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Токаев К. К. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана [Электронный ресурс]. // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [web-портал].

– 2019. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (дата обращения: 07.08.2020).

2. Токаев К. К. Выступление Главы государства на заключительном заседании Государственной комиссии по чрезвычайному положению [Электронный ресурс]. // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [web-портал]. – 2020. – URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychainomu-polozheniyu (дата обращения: 07.08.2020).

3. Амангельдинова С. Е., Протасова О. В., Горковенко Л. А. Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2020. – № 3 (45) – С. 13–19.

4. КPMG. Пандемия COVID-19: эффективны ли меры господдержки бизнеса в Казахстане? Мнение рынка. [Электронный ресурс] // Официальный сайт КPMG в Казахстане. – 2020. – URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/kz/pdf/2020/07/covid-pandemic-report.pdf> (дата обращения: 07.08.2020).

5. Показатели малого и среднего предпринимательства. [Электронный ресурс] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – 2020. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/6> (дата обращения: 07.08.2020).

6. Елюбаева А. Доля МСБ в экономике Казахстана достигла 29,5 % [Электронный ресурс] // Центр деловой информации Капитал. – 2020. – URL: <https://kapital.kz/economic/84221/dolya-msb-v-ekonomike-kazahstana-dostigla-29-5.html> (дата обращения: 07.08.2020).

7. Ломская Т. Пандемия со скидкой: Россия выделила на помощь населению и бизнесу в 70 раз меньше Германии [Электронный ресурс] // Forbes. – 2020. URL: <https://www.forbes.ru/biznes/396629-randemiya-so-skidkoj-rossiya-vydelila-na-pomoshch-naseleniyu-i-biznesu-v-70-raz-menshe> (дата обращения: 07.08.2020).

8. OECD. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19) Coronavirus (COVID-19): SME policy responses. [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/> (дата обращения: 18.01.2020).

9. Tetlow G., Dalton G. Support for business during the coronavirus crisis. An international comparison. – Institute for Government, 2020. – 39 p.

10. Bengro I. Coronavirus crisis in France: The battle to save the livelihoods of the self-employed [Электронный ресурс] // The Local. – 2020. – URL: <https://www.thelocal.fr/20200522/how-well-does-the-french-governments-7billion-plan-to-save-small-businesses-really-work> (дата обращения: 07.08.2020).

11. Аккаунт инициативной группы предпринимателей в социальной сети Instagram [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.instagram.com/sohranimrabotu/?hl=ru> (дата обращения: 07.08.2020).

12. Янгулбаев М. Коммуникационные механизмы взаимодействия бизнеса и власти. // Коммуникология. – 2017. – Том 5. – № 6. – С. 146–155.

13. Аккаунт инициативной группы предпринимателей в социальной сети Instagram [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.instagram.com/p/B-QZOO6HfKQ/> (дата обращения: 07.08.2020).

14. Официальный аккаунт Президента Республики Казахстан К. Токаева в социальной сети Twitter [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://twitter.com/TokayevKZ/status/1244592488700092417?cxt=HHwWgoC1sceR18UiAAAA> (дата обращения: 07.08.2020).

15. Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан. Опрос повлиянию Covid-19 [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSen44DcBxiIA708cpwh1_ol7PpUSuk1AL8Lw_AOsBhOtQhPrQ/viewform (дата обращения: 07.08.2020).

REFERENCES

1. Tokayev, K. K. (2019) “Konstruktivnyi obschestvennyi dialog – osnova stabilnosti i prosvetaniya Kazakhstana”, available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (accessed: August 7, 2020) (In Russian).

2. Tokayev, K. K. (2020) “Vystupleniye Glavy gosudarstva na zaklyuchitelnom zasedanii Gosudarstvennoi komissii po chrezvychainomu polozheniyu”, available at: [https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychainomu-\(accessed: August 7, 2020\)](https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychainomu-(accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
3. Amangeldinova, S. E., Protasova, O. V. and Gorkovenko, L. A. (2020) “Kazakhstan v novykh zhiznennykh realiyakh v period pandemii koronavirusa”, *Innovatsionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya*, No. 3 (45), pp.13–19 (in Russian).
4. “Pandemiya COVID-19: effektivny li mery gospodderzhki biznesa v Kazakhstane? Mneniye rynka” (2020), KPMG available at: [https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/kz/pdf/2020/07/covid-pandemic-report.pdf \(accessed: August 7, 2020\)](https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/kz/pdf/2020/07/covid-pandemic-report.pdf (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
5. “Pokazateli malogo i srednego predprinimatel'stva” (2020) available at: [https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/6 \(accessed: August 7, 2020\)](https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/6 (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
6. Yelyubayeva, A. (2020) “Dolya MSB v ekonomike Kazakhstana dostigla 29,5%” *Tsentr delovoi informacii kapital*, available at: [https://kapital.kz/economic/84221/dolya-msb-v-ekonomike-kazakhstana-dostigla-29-5.html \(accessed: August 7, 2020\)](https://kapital.kz/economic/84221/dolya-msb-v-ekonomike-kazakhstana-dostigla-29-5.html (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
7. Lomskaya, T. “Pandemiya so skidkoi: Rossiya vydelila na pomoshch naseleniyu i biznesu v 70 raz men'she Germanii” *Forbes*, available at: [https://www.forbes.ru/biznes/396629-pandemiya-so-skidkoy-rossiya-vydelila-na-pomoshch-naseleniyu-i-biznesu-v-70-raz-menshe \(accessed: August 7, 2020\)](https://www.forbes.ru/biznes/396629-pandemiya-so-skidkoy-rossiya-vydelila-na-pomoshch-naseleniyu-i-biznesu-v-70-raz-menshe (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
8. OECD (2020) *OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19) Coronavirus (COVID-19): SME policy responses*, available at: [https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/ \(accessed: August 7, 2020\)](https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/ (accessed: August 7, 2020).).
9. Tetlow, G. and Dalton, G. (2020) “Support for business during the coronavirus crisis. An international comparison”, *Institute for Government*, 39 p.
10. Bengro, I. (2020) “Coronavirus crisis in France: The battle to save the livelihoods of the self-employed”, *The Local*, available at: [https://www.thelocal.fr/20200522/how-well-does-the-french-governments-7billion-plan-to-save-small-businesses-really-work \(accessed: August 7, 2020\)](https://www.thelocal.fr/20200522/how-well-does-the-french-governments-7billion-plan-to-save-small-businesses-really-work (accessed: August 7, 2020).).
11. Akkaunt initsiativnoi gruppy predprinimatelei v sotsial'noi seti Instagram (2020), available at: [https://www.instagram.com/sohranimrabotu/?hl=ru \(accessed: August 7, 2020\)](https://www.instagram.com/sohranimrabotu/?hl=ru (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
12. Yangulbayev M. (2017), “Kommunikacionnye mekhanizmy vzaimodeistviya biznesa i vlasti”, *Kommunikologiya*. Tom 5, No. 6, pp. 146–155 (In Russian).
13. Akkaunt initsiativnoi gruppy predprinimatelei v sotsial'noi seti Instagram (2020), available at: [https://www.instagram.com/p/B-QZOO6HfKQ/ \(accessed: August 7, 2020\)](https://www.instagram.com/p/B-QZOO6HfKQ/ (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
14. Ofitsial'nyi akkaunt Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.Tokayeva v sotsial'noi seti Twitter, available at: [https://twitter.com/TokayevKZ/status/1244592488700092417?ctx=HHwWgoC1sceR18UiAAAA \(accessed: August 7, 2020\)](https://twitter.com/TokayevKZ/status/1244592488700092417?ctx=HHwWgoC1sceR18UiAAAA (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).
15. Natsional'naya palata predprinimatelei Respubliki Kazakhstan (2020) “Opros po vliyaniyu Covid-19”, available at: [https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSen44DcBxiIA708cpwh1_ol7PpUSuk1AL8Lw_AOsBhOtQhPrQ/viewform \(accessed: August 7, 2020\)](https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSen44DcBxiIA708cpwh1_ol7PpUSuk1AL8Lw_AOsBhOtQhPrQ/viewform (accessed: August 7, 2020) (In Russian).) (In Russian).

SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES DURING THE PANDEMIC

A. Issenova

Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research. Is to study measures of state support for small and medium-sized businesses during the pandemic, to conduct a systematic analysis based on international experience, and to study how the interaction of public authorities with business was carried out during the period under review.

Methodology. The method of theoretical analysis and synthesis is used to implement the tasks set in this paper. As you know, these methods in a complex allow you to study the depth of the object under study, classify the main directions, signs, characteristics, and further combine all this into a single system. The research uses data from the statistics Committee of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan, scientific and research works of foreign and domestic authors.

Originality /value of research. The analysis of international experience in supporting entrepreneurship has been carried out.

Findings. According to the analysis, it was revealed that the measures of state support for entrepreneurship announced in Kazakhstan, in comparison with international practice, are distinguished by their universality of application. In order to build effective interaction between the state and business, it is necessary to strengthen the role of the institutions of associations and unions.

Keywords: government support, small and medium-sized businesses, pandemic, quarantine.

ПАНДЕМИЯ КЕЗЕҢІНДЕ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОЛДАУ ТУРАЛЫ

А. С. Исенова

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Пандемия кезеңінде шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау шараларын зерделеу, халықаралық тәжірибені ескере отырып, жүйелі талдау жүргізу, сондай-ақ қаралып отырған кезеңде мемлекеттік билік органдарының бизнеспен өзара іс-қимылының қалай жүзеге асырылғанын зерделеу.

Әдіснамасы. Осы жұмыста қойылған міндеттерді орындау үшін теориялық талдау және синтез әдісі қолданылды. Өздеріңіз білетіндей, кешендегі бұл әдістер зерттелетін объектінің тереңдігін зерттеуге, негізгі бағыттарды, белгілерді, сипаттамаларды жіктеуге, сонымен бірге осының барлығын біртұтас жүйеге біріктіруге мүмкіндік береді. Зерттеу жүргізу үшін Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері, шетелдік және отандық авторлардың ғылыми және зерттеу жұмыстары пайдаланылды.

Зерттеудің бірегейлігі /құндылығы. Кәсіпкерлікті қолдаудың халықаралық тәжірибесіне талдау жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Талдау нәтижелері бойынша Қазақстанда жария етілген кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау шаралары халықаралық тәжірибемен салыстырғанда қолданудың әмбебаптылығымен ерекшеленетіндігі анықталды. Мемлекет пен бизнестің тиімді өзара іс-қимылын құру үшін бірлестіктер мен одақтар институттарының рөлін күшейту қажет.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қолдау, шағын және орта кәсіпкерлік, пандемия, карантин.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Исенова Айғаным Сагандековна – PhD докторант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: a.isenova@apa.kz; aiganym_is@mail.ru

МРНТИ 06.56.31.

JEL Classification: Q580

ҚАЗАҚСТАНДА ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ДАМУЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Г. Н. Сансызбаева¹, Л. Ж. Аширбекова¹, А. Жидебекқызы¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Қазақстан Республикасында және шет елдерде жаңартылатын энергия көздерін (ЖЭК) пайдалану практикасын зерделеу және талдау негізінде Қазақстан Республикасында баламалы энергия көздерін дамыту перспективаларын айқындау.

Зерттеу әдістемесі. Қазақстан Республикасында баламалы энергетиканың дамуын талдау процесінде зерттеудің аналитикалық және статистикалық әдістері, әртүрлі елдерде ЖЭК пайдалануды талдау, жалпылау және салыстыру әдістері қолданылды.

Зерттеудің өзіндік / құндылығы. Отандық және шетелдік тәжірибені зерделеу негізінде Қазақстанда жаңартылатын энергия көздерін жедел және белсенді пайдалану қажеттілігі негізделген.

Зерттеу нәтижелері. Жаңартылатын энергетиканы дамытудың оң және теріс жақтары және оның дамуына кедергі келтіретін факторлар анықталды. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасының жаңартылатын энергия көздері негізінде экономиканы орнықты дамытуға көшуін жеделдету жөніндегі шаралар ұсынылды.

Түйінді сөздер: тұрақты даму, «жасыл» экономика, жаңартылатын энергия көздері, баламалы энергетика, күн энергиясы, жел энергиясы.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасы қоршаған ортаға теріс әсерді төмендетуді ескере отырып, тұрақты және «жасыл» дамуға қол жеткізу үшін ресурсқа бағдарланған экономикадан экологиялық бағдарланған экономикаға көшуге бағыт алды.

Кез-келген қоғамның тұрақты әлеуметтік-экономикалық даму моделі, ең алдымен, қоршаған ортаны қорғауға қойылатын талаптарды ескере отырып, елдің дамуын болжайды. Қоршаған орта және даму жөніндегі халықаралық комиссияның баяндамасында тұрақты экономикалық өсу деп «болашақ ұрпақтардың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіне қауіп төндірмей, қазіргі уақыттың қажеттіліктерін қанағаттандыратын даму түсініледі» [1].

2015 жылғы 25 қыркүйекте БҰҰ Бас Ассамблеясының отырысында 193 мемлекет, оның ішінде БҰҰ-ға мүше Қазақстан Республикасы «Әлемді қайта құру: 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған тұрақты даму саласындағы күн тәртібі» жаңа бағдарламасын қабылдады, оған планетаның тұрақты дамуының 17 мақсаты кірді [2].

Қазақстан Республикасы тұрақты даму мақсаттарын іске асыру жөніндегі тапсырмаларды стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға белсенді енгізді. Соңғы бес жыл ішінде біздің елімізде тұрақты дамудың 17 мақсаты жүзеге асырыла бастады. «Тұрақты даму мақсаттарының 79,9 %-ы мемлекеттік жоспарлау жүйесінің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарында көрініс тапты» [3, 14 б.].

«Жасыл» экономикаға көшу мемлекет экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. «Жасыл» экономика ұғымына деген көзқарас бір мәнді емес, ал әлемдік экономикада ол кеңінен қолданылса да, біз «жасыл» экономика деп БҰҰ-ның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұйымы (UNEP) қабылдаған редакциядағы анықтаманы түсінеміз – «бұл адамдардың әл-ауқатын арттыратын және әлеуметтік

әділеттілікті қамтамасыз ететін, сонымен бірге қоршаған орта мен табиғаттың сарқылуы үшін тәуекелдерді едәуір төмендететін шаруашылық қызмет» [4].

Зерттеушілердің едәуір бөлігі «жасыл» экономика деп ұзақ мерзімді перспективада қоршаған орта үшін тәуекелдерді төмендететін қазіргі заманғы инновацияларды әзірлеу және пайдалану арқылы экономиканың төмен көміртекті даму, ресурс тиімділігі мен халықтың әл-ауқатын арттыру бағытына көшуінің серпінді процесін түсінеді. Қазақстан Республикасында ресурс үнемдеу, оның ішінде энергия үнемдеу саясатының нашар іске асырылуына байланысты энергиямен қамтамасыз етудің күрделі жағдайы қалыптасуда. Қазақстанның «жасыл» экономикаға көшуі жөніндегі тұжырымдамада көрсетілгендей [5, 31 б.] энергетика саласы үшін генерациялайтын және желілік жабдықтардың тозуы, қоршаған ортаға теріс әсер ететін энергия өндіру үшін көмірді пайдалану, ең жоғары жүктеме жағдайларына энергетикалық ресурстардың жетіспеушілігі тән. Осыған байланысты қайта қалпына келтірілетін энергия көздерін қамтитын энергия ресурстарының жаңа түрлерін іздеу мен пайдаланудың өзектілігі артып келеді.

Қазақстан – әлемдегі энергияны көп қажет ететін елдердің бірі. Ел экономикасы үшін табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдалану, атмосфераға зиянды заттардың көптеп шығарылуы, өндірістің қатты тұрмыстық және басқа да қалдықтарын қайта өңдеудің және халықтың тіршілік әрекетінің төмен үлесі тән. Қазақстан Республикасы 2013-2020 жылдарға арналған «жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасын қабылдады [5], ол өз алдына экономиканы «жасылдандыру» бойынша ауқымды міндет қойды және Орталық Азияда алғашқы болып «жасыл» экономика бағытындағы халықаралық бастамаларды белсенді қолдады.

«Қазақстан – 2050» стратегиясы және басқа да бағдарламалық құжаттар экономиканың түрлі секторларында елеулі мақсаттар қойды. Мысалы, электр энергетикасы саласында баламалы және жаңартылатын энергия үлесін 2050 жылға қарай 50 %-ға дейін жеткізу, энергия тиімділігі саласында жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) энергия сыйымдылығын 2015 жылға қарай 10 %-ға және 2008 жылмен салыстырғанда 2020 жылға қарай 25 %-ға төмендету, т.б. [5, 6 б.]. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін жаңартылатын энергия көздерін дамыту қажет. Жаңартылатын энергия көздері (ЖЭК) – қоршаған ортадан алынатын күн, жел, су ағындары, геотермалдық жылу энергиясы. Бұл көздер табиғи түрде толықтырылады, сондықтан дәстүрлі энергия түрлеріне қарағанда жаңартылатын деп аталады.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Мақаланы жазу кезінде тұрақты даму, «жасыл» экономика, жаңартылатын энергия көздері мәселелеріне қатысты халықаралық және қазақстандық стратегиялық және бағдарламалық құжаттар, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі мен Энергетика министрлігінің ұлттық шолулары, «жасыл» экономикаға көшу жөніндегі тұжырымдаманы іске асыру саласындағы халықаралық мониторинг пен есептердің нәтижелері, Қазақстан Республикасында тұрақты даму мақсаттары зерделенді және талданды.

Тұрақты және «жасыл» даму мәселелеріне қатысты ғылыми жарияланымдарға талдау жасалды, ғылыми, аналитикалық, экономикалық-статистикалық, салыстырмалы және жүйелік зерттеу әдістері қолданылды.

Бүкіл әлемде ғалымдар, практиктер және халықаралық ұйымдар «жасыл» қағидаттар негізінде тұрақты экономикалық дамуға үлкен көңіл бөлуде, көптеген мемлекеттерде тиісті нормативтік-құқықтық құжаттама жасалды. Қазақстан Республикасы Орталық Азияда алғашқы болып «жасыл» даму бағытына көшуді жүзеге асырды. Осы мәселелерге қатысты жарияланымдарды шолу нәтижесінде ЖЭК дамыту қажеттілігі айқындалды. Профессор Т.А. Селищева өз мақаласында «жасыл» экономика табиғи ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді, баламалы энергетика мен жаңартылатын көздерді пайдалана отырып, табиғи капиталды қалпына келтіреді деп санайды. Мақалада электр энергиясының экологиялық таза түрлерін мемлекеттік қолдау қажеттілігі негізделеді [6].

Е. А. Лясковская, К. А. Григорьева дамыған елдердегі жаңартылатын энергия көздеріне инвестициялық белсенділікті қарастырады – оны экономиканың тұрақты даму моделінің негізгі бағыты ретінде атап көрсетеді [7].

Жаңартылатын энергия көздерінің жай-күйі туралы Жаһандық есепте [8] планетаның тұрақты энергетикалық болашағының перспективалары қарастырылады, жаңартылатын энергия көздерін интеграциялау қажеттілігі, жаңартылатын энергия көздеріне инвестиция салудың жаһандық тенденциялары туралы сөз қозғалады, сонымен қатар ғаламшардағы тіршіліктің экологиялық қауіпсіздігі туралы халықаралық ұйымның есебінде айтылады [9]. Аталған жарияланымдарды талдау тұрақты экономикалық өсудің негізгі бағыттарының бірі жаһандық инвестициялық қолдауды қажет ететін жаңартылатын энергия көздері болып табылатынын көрсетті.

Біздің елімізде энергетикалық ресурстардың (мұнай, көмір, газ, уран) үлкен қоры, сондай-ақ қайта қалпына келтірілетін ресурстар бар. Энергетикалық сектор Қазақстанда маңызды рөл атқарады. Елде электр энергиясын өндіру және тасымалдау бойынша салыстырмалы түрде үлкен қуаттар бар. Қазақстанның аумағы үлкен болғандықтан, ол тиісті электр энергетикалық желі құруды талап етеді. Қазақстандағы электр беру желілерінің жалпы ұзындығы шамамен 460 мың км құрайды [10]. Үлкен аумақ арқылы электр энергиясын беру тағайындалған жерге байланысты шамамен 15-20 % құрайтын айтарлықтай қуат жоғалуына әкеледі. Бұл елдің әртүрлі аймақтарындағы электр энергиясының теңсіздігінің негізгі факторларының бірі, сонымен қатар әртүрлі аймақтардағы техникалық қызмет көрсету мен пайдалану шығындарының әртүрлілігі орын алған [11]. Елдің негізгі өндірістік қуаттары Қазақстанның орталық бөлігінде: Қарағанды, Шығыс Қазақстан және Павлодар облыстарында шоғырланған. Олар электр энергиясының негізгі жеткізушілері. Сондықтан елдің кейбір аймақтары әлі де электр энергиясын импорттайды, өйткені бұл экономикалық және техникалық мүдделер тұрғысынан ақылға қонымды.

Қазақстанда өңірлік бөліністе үш энергетикалық аймақ құрылды: Солтүстік аймақ: Ақмола, Ақтөбе, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстары және Нұр-Сұлтан қаласы. Қазақстанның бірыңғай энергетикалық жүйесін (БЭЖ) қалыптастыру орталығы Солтүстік аймақ болып табылады. Мұнда өндіруші қуаттың 70 %-дан астамы шоғырланған және Қазақстанның БЭЖ-ін Ресей БЭЖ-мен байланыстыратын 220-500-1150 кВ дамыған электр желілері бар. Солтүстік аймақ Екібастұз ГРЭС-1, ГРЭС-2-де өндірілетін электр энергиясын Ресейге экспорттайды. Бұл аймақта энергия жетерлік. Солтүстік аймақтың электр станцияларын генерациялау есебінен Ресейге электр энергиясын беру жүзеге асырылады, сондай-ақ Қазақстанның оңтүстік өңірінің тапшылығын жабу қамтамасыз етіледі.

Оңтүстік аймақ: Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Жамбыл, Алматы облыстары, Байқоңыр ауданы және Алматы қаласы. Меншікті бастапқы отын-энергетикалық ресурстардың және тиісінше оларды генерациялайтын қуаттардың жеткілікті және қолжетімді болмауы салдарынан оңтүстік аймақтың энергия балансы үлкен тапшылықпен қалыптасады. Тапшылықты жабу Қазақстанның Солтүстік-Оңтүстік транзиті бойынша беру есебінен жүзеге асырылады.

Батыс аймағы: Батыс Қазақстан, Маңғыстау және Атырау облыстарының республика аумағы бойынша Қазақстан БЭЖ-мен электр байланысы жоқ. Батыс аймақтағы электр энергиясының тапшылығы Ресейден келетін импорт есебінен ішінара жабылады. Маңғыстау, Атырау және Батыс Қазақстан облыстары өзара 220 кВ кернеулі бір тізбекті транзитке ие (шамамен 1 400 км). Батыс Қазақстан облысы орта Еділдің (Ресей) БЭЖ-мен байланысы бар. Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның электр желісі де Қытай Республикасының электр желісімен өзара байланысты.

Технологияның дамуы жыл сайын арта отырып энергияға үлкен сұранысқа әкелді. Энергия тиімділігі және энергия сыйымдылығы мәселелері Қазақстан экономикасы үшін өзекті мәселелер болып табылады. Қазақстанның ЖІӨ энергия сыйымдылығы орташа әлемдік көрсеткішпен салыстырғанда 2 есе, Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы (ЭБДҰ) елдерімен 4 есе жоғары, Тәуелсіз мемлекеттер достастығы (ТМД) елдері арасында Қазақстан Республикасы 5-орынды алады [3, 60 б.]. Сонымен бірге, 2010-2015 жылдар кезеңінде Қазақстанның ЖІӨ энергия сыйымдылығының төмендеуі 11 %-ды құрады, ал әлемнің барлық елдерінің ЖІӨ энергия сыйымдылығының жалпы төмендеуі 5 %-ды құрады. Қазақстан ЖІӨ-нің энергия сыйымдылығының төмендеу қарқыны бойынша басқа елдерден

озып келеді: ЭЫДҰ елдері – 8 %, ЭЫДҰ-на кірмейтін елдер – 9 % және Қытайдан басқа Азия елдері – 9 %. Қазақстан энергия сыйымдылығын одан әрі төмендетуді жоспарлап отыр: 2025 жылға қарай – 25 %, 2050 жылға қарай – 50 % [3, 61 б.] жоспарланған.

2019 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанда жалпы қуаты 1042 МВт (ГЭС – 228; ЖЭС – 283; СЭС – 529; биогаз қондырғысы – 2,4) қайта қалпына келтірілетін 87 объект жұмыс істейді. Олар өткен жылы 1,35 млрд. кВтс (2017 жылға 115 %) электр энергиясын өндірді. Электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жаңартылатын энергия көздері арқылы өндіруші объектілердің үлесі – 1,3 % [3]. «Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы» заңда [12] мемлекеттік шаралар мен преференциялар, жаңартылатын энергия көздерін сәтті пайдалану үшін шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін белгіленген тарифтер мен шекті аукциондық бағалар көрсетілген.

2018 жылғы аукциондық сауда-саттық-бұл елдегі жаңартылатын энергия көздері саласындағы алғашқы халықаралық сауда-саттық болды, олар жергілікті және халықаралық қатысушылардың үлкен қызығушылығын көрсетті. Сауда қорытындысы бойынша 30 компания жалпы қуаты 804 МВт болатын 15 жылға жаңартылатын энергия көздері арқылы электр энергиясын бірыңғай сатып алушымен келісім-шартқа қол қойды. Аукциондық сауда-саттықты өткізу нәтижесінде 2018 жылы жел генерациясы бойынша аукциондық бағаның барынша төмендеуі 23,3 %-ды, күн генерациясы бойынша – 48 %-ды, шағын ГЭС жобалары бойынша-23,4 %-ды, БиоЭС-1 %-ды құрады, бұл бәсекелестік алаңды құру жаңартылатын энергия көздері өндіретін электр энергиясының нарықтық бағасын анықтауға мүмкіндік бергенін растайтын жақсы нәтиже болып табылады [3, 60 б.].

Мемлекеттің стратегиялық міндеттерінің бірі энергияны үнемдеу, сонымен бірге энергетикалық және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі әдісі болып табылады, бірінші кезекте, бұл барлық салаларда, өңірлерде және жалпы елде энергия тиімділігін арттыру. Энергия тиімділігі жүйесін енгізетін кәсіпорындардың үлесі жыл сайын өсіп келеді (2015 жылғы 9,8 %-дан 2018 жылы 49,9 %-ға дейін). Бірнеше жылдан бері қазақстандықтар «жер сағаты» Дүниежүзілік экологиялық акциясын қолдап келеді. Әлем бойынша миллиардтаған адамдар планетаның болашағын қолдау үшін бір сағатқа жарық пен тұрмыстық электр құралдарын өшіреді. Отын-энергетикалық кешен салаларының өнімдерін сатудан түскен кірістер Қазақстанның инфрақұрылымын белсенді дамытуға, озық технологиялар трансфертін жүзеге асыруға мүмкіндік береді, экономиканың инновациялық дамуына ықпал етеді, еңбекке қабілетті халықтың едәуір бөлігінің жұмыспен қамтылуына кепілдік береді, әлеуметтік саланың дамуына ықпал етеді. Металлургия және мұнай мен газ өндіру сияқты елдің негізгі салалары жоғары энергия сыйымдылығымен сипатталады.

2018 жылдан бастап жаңартылатын энергия көздері жобаларын іске асыру үшін іріктеу аукцион механизмі бойынша өтуде. Бұл жобалар мен инвесторларды іріктеу процесін ашық және түсінікті етуге, жаңартылатын энергия көздері қуаттарын енгізуден соңғы тұтынушылардың тарифтеріне әсерін азайтуға мүмкіндік беретін неғұрлым тиімді технологиялар мен жобаларға көңіл аударуға мүмкіндік берді [3, 60 б.].

1-суретте 2010-2018 жылдары Қазақстан Республикасында электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жаңартылатын энергия көздері арқылы өндірілген электр энергиясының үлесі көрсетілген, %. Қазіргі уақытта бұл үлес 1,3 %-ды құрайды, яғни бұл көрсеткішті 2020 жылға қарай 3,0 %-ға дейін жеткізу жоспары орындалмаған.

Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі [14] 2020 жылғы 15 қаңтарда 2020-2026 жылдарға арналған электр энергиясының болжамды теңгерімін бекітті, оның ішінде электр энергиясын өндірудегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесі 2021 жылы 5,0 %-ды құрауы тиіс, ол ағымдағы жылы 1,8 %-ды құрайды (1-кесте).

1-сурет – 2010-2018 жылдары Қазақстан Республикасында электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі ЖЭК өндірген электр энергиясының үлесі, %
Ескерту – [13] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

1-кесте – Қазақстан Республикасының Бірыңғай энергетикалық жүйесіндегі электр энергиясының 2021 жылға арналған болжамды теңгерімі

млрд кВтсағ

Атауы	Солтүстік аймақ	Оңтүстік аймақ	Батыс аймақ	Барлығы
Электрэнергияны тұтыну	72,6	23,2	14,8	110,7
Электрэнергия өндірісі	85,7	11,7	16,1	113,5
Жаңартылған энергия көздері	2,26	2,47	0,31	5,0
Тапшылық (+), артық қалу (-)	-13,0	11,5	-1,3	-2,9

Ескерту – [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

2019 жылғы 14 қаңтарда Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі 2019-2025 жылдарға арналған электр энергиясының болжамды теңгерімін ұсынды, оның негізінде 2-кесте жасалды. 1 және 2-кестелердің мәліметтерінен көрініп тұрғандай, электр энергиясы теңгерімінің болжамын түзету республика бойынша тұтастай алғанда электр энергиясын өндіру мен тұтынудың төмендеу жағына қарай жүзеге асырылды, алайда, өндірістің жалпы көлеміндегі жаңартылған энергия көздерінің үлесі айтарлықтай өсті, дегенмен біз жоспарлы көрсеткішке қол жеткізбегенімізге қарамастан, 2020 жылға қарай 1,8 % орнына 3,0 %-ға жетті.

Қазақстанның географиялық орналасуы елдегі жел энергетикасын дамытуға мүмкіндік береді. Қазақстан аумағының шамамен 50 %-ында жел энергетикасын дамытуға қолайлы желдің орташа жылдамдығы (4-6 м/с) бар. Каспий теңізі, Қазақстанның орталық және солтүстік бөлігі, сондай-ақ Алматы облысында орналасқан Жоңғар қақпасы жел энергетикасын дамыту үшін жақсы әлеуетке ие.

Жел энергетикасының тиімділігін бағалауға мүмкіндік беретін негізгі көрсеткіштер жел ағынының жылдамдығы төмен аумақтар үшін тиімді конструкциялар болып табылады. Бұл тік айналу осі бар жел генераторлары, яғни карусель немесе ротор түрі. Біздің елімізде желдің тұрақты қозғалысы 4 м/сек және одан жоғары жерлерде жұмыс істеуге жарамды шағын қуатты жел қондырғыларының жұмыс үлгілері

бар. Бірнеше ондаған жылдар бойы метеорологиялық бақылаулар көрсеткендей, тиімді жылдамдықпен желдің жоғары тұрақтылығы Балқаш қаласының ауданында байқалады – 62,6 %, яғни бұл ауданда жылына 228 күн жел соғады. Павлодарда бұл 50,6 %, Петропавлда – 59,2 % немесе 220 күн, Ақтауда – 51,5 %, Атырауда – 55,2 % және Нұр-Сұлтанда – 48,2 %. Ал Алматы туралы айтатын болсақ, бұл мегаполис дәстүрлі жел энергетикасын дамыту үшін перспективасыз болып табылады, өйткені оның үлесіне тек 1,1 % ғана келеді.

2-кесте – Қазақстан Республикасының Бірыңғай энергетикалық жүйесіндегі электр энергиясының 2021 жылға арналған болжамды теңгерімі

млрд кВтсағ

Атауы	Солтүстік аймақ	Оңтүстік аймақ	Батыс аймақ	Барлығы
Электрэнергияны тұтыну	72,8	23,8	15,6	112,2
Электрэнергия өндірісі	87,2	14,3	18,3	119,7
Жаңартылған энергия көздері	1,2	2,2	-	4,0
Тапшылық (+), артық қалу (-)	-14,5	9,6	-	-7,5
Ескерту – [15] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған				

2004 жылғы желтоқсанда «Қазақстан – жел энергиясын дамыту бастамасы» жобасы іске қосылып, 2011 жылғы маусымда аяқталды. Бұл жобаны Жаһандық экологиялық қор қаржыландырды, ал оны іске асыруды БҰҰ Даму Бағдарламасы мен Қазақстан Үкіметі (Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі) жүргізді. Жел энергетикасына қатысты әртүрлі мәселелер бойынша экологиялық, техникалық және коммерциялық зерттеулер жүргізілді. Осы зерттеудің арқасында жел турбиналарын орнатуға арналған учаскелер, электр желісінің жарамдылығы, қаржыландырудың инновациялық тетіктері мен нормативтік-құқықтық база анықталды. Зерттеулер Қазақстанда жел энергетикасының дамуына кедергі жоқ екенін көрсетті.

Қазақстанда алғашқы жел станцияларын жобалау басталды. Нұр-Сұлтан өңірінде қуаты 0,05 МВт болатын алғашқы жел электр станциясы іске қосылды. 2019 жылы жалпы қуаты шамамен 230 МВт болатын 15 ЖЭС жұмыс істеді [16]. Елімізде қуаты 45 МВт Ерейментау жел станциясы, 21 МВт Қордай жел станциясы жұмыс істейді, Ақтөбе облысында 50 МВт жел станциясын, Маңғыстау облысында 42 МВт жел станциясын іске қосу жоспарлануда [16]. Техникалық, экологиялық және коммерциялық сипаттамаларды зерттеу негізінде белгілі бір учаскелер мен белгіленген қуаттар бойынша инвестициялық ұсыныстар дайындалды. Жел энергетикасын дамыту жөніндегі жұмысқа көптеген халықаралық әзірлеушілер тартылды, олар Қазақстанның энергия қызметтері нарығын білу мен түсіністікке ие болды.

Қазіргі уақытта жаһандық жел энергетикасы индустриясы 70 млрд долларға бағаланады. 1 МВт жел энергиясының орташа құны шамамен 1,5-2,5 миллион АҚШ долларын құрайды. 20 жылдық қызмет ету ұзақтығы 1 МВт жел энергиясы шамамен 50 ГВт электр энергиясын өндіре алады [17].

Қазақстанда жел энергетикасының әлеуеті жылына 920 млрд. кВтсағ құрайды. Қазақстанда баламалы энергетиканы дамытудың 2013-2020 жылдарға арналған жоспары бойынша 2020 жылға қарай жалпы белгіленген қуаты 1787 МВт болатын 34 жел электр станциясы нысанын пайдалануға беру жоспарлануда. ЖЭС бойынша жобаларды іске асыру үшін шамамен 5 млрд теңге қажет [18].

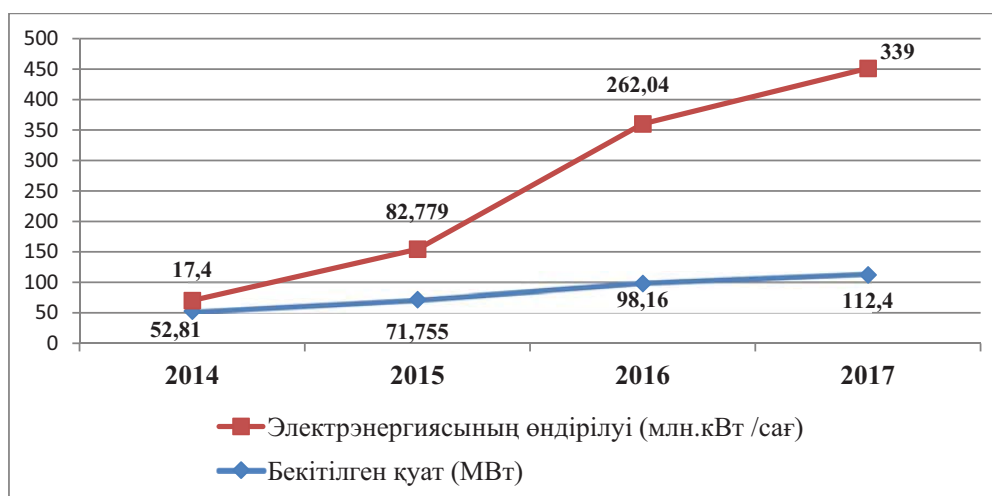
Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2017 жылғы 24 ақпандағы бұйрығында жаңартылған энергия көздерін пайдалану бойынша объектілерді орналастыру жоспары бекітілді. Қазақстанның оңтүстік бөлігінде жел электр станцияларын салу белгілі бір шамада энергияға сұранысты қанағаттандыруы тиіс (3-кесте).

2017 жылға дейін тарифтер 22,68 теңге/кВтс мөлшерінде тіркелген, 2019 жылы жел электр станцияларынан алынатын энергияның шекті тарифі 22,66 теңге/кВтсағ құрады. Бұл тарифтің шамалы төмендеуі жел энергетикасына айтарлықтай инвестициялар тартты және жел энергиясын өндірудің өсуін қамтамасыз етті (2-сурет).

3-кесте – Қазақстан Республикасында орнатылған қуаттар бойынша жел электр станцияларын орналастыру жоспары

Аймақ	Бекітілген қуат, МВт
Солтүстік аймақ	317,45
Оңтүстік аймақ	489,25
Батыс аймақ	143,4
Ескерту – [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған	

4 жыл ішінде белгіленген қуат 18,9 МВт, 26,4 МВт, 14,24 МВт-қа артты. Белгіленген қуаттың ұлғаюы жел электр станцияларына инвестициялардың құйылуын білдіреді, бұл өз кезегінде оның Қазақстанда үздіксіз дамуын негіздейді (2-сурет).

2-сурет – Қазақстан Республикасындағы жел электрстанцияларының электр энергия өндірісі
Ескерту – [19] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Бүгінгі таңда жел энергетикасы жаңартылатын энергия көздерінің неғұрлым серпінді дамып келе жатқан коммерциялық түрлерінің бірі болып табылады. 2020 жылдың бірінші тоқсанындағы деректер бойынша ЖЭК объектілерімен электр энергиясын өндіру 548,4 млн. кВтс құрады, оның ішінде жел электр станциялары – 247,08 млн. кВтс немесе өндірілетін энергияның жалпы көлемінің 45,0 %.

Жел энергетикасын одан әрі дамыту қажеттілігі мынадай факторларға байланысты:

- парниктік газдар мен зиянды заттар шығарындыларының болмауы;
- отын бағасының өзгеруіне тәуелді емес жаңартылатын энергия ресурсы;
- белгіленген қуаттың бәсекелестік құны (1000-1400 АҚШ доллары). АҚШ доллары / кВт);
- жел қондырғыларының дамыған әлемдік нарығы;
- отын құнына тәуелді емес электр энергиясының бәсекелестік құны;
- шалғай аудандарды электр энергиясымен орталықтандырусыз қамтамасыз ету мүмкіндігі;
- жел электр станциясын (ЖЭС) салудың қысқа мерзімі, оның қуатын талап етілетін жүктемеге бейімдеу.

Жел энергетикасының табысты дамуы кезінде Қазақстан мынадай пайда ала алады:

- жел энергетикасын дамытудың ұлттық бағдарламасын іске асыру 2030 жылға қарай ел экономикасына \$ 18 млрд. (2,6 трлн. теңге) дейін әкелуі тиіс);
- электр энергиясының бөлінген өндірісімен энергетикалық қауіпсіздікті нығайту;
- егер 2030 жылғы мақсатқа қол жеткізілсе, онда шығарындыларды жылына 4,2 млн. CO₂-ге дейін немесе жел станциясының 20 жылдық қызмет ету мерзімі ішінде шамамен 84 млн. тонна CO₂-ге дейін қысқарту күтілуде.

- ауылдық аймақтарды дамыту;

- салық базасын қосымша салық түсімдері ретінде жылына 100 млн. АҚШ долларына дейін ұлғайту.

Табиғи-климаттық жағдайлар мен үлкен аумақты негізге ала отырып, Қазақстан Республикасы үшін жел және күн энергиясы, шағын су электр станциялары неғұрлым перспективалы екендігі белгілі болды. Елімізде айтарлықтай су ресурстары бар. Теориялық тұрғыдан алғанда, елдің барлық су ресурстарының қуаты жылына 170 млрд. кВт.сағ құрайды, яғни қазіргі уақытта гидроресурстардың аз ғана бөлігі пайдаланылады.

Қазақстанда ЖЭК-тің тағы бір түрі су электр станциясы (СЭС) болып табылады. ЖЭК осы түрінің даму әлеуеті Қазақстанның шығыс және оңтүстік бөліктеріне тиесілі. Негізінен экономикалық тиімді гидроресурстар елдің шығысында (Таулы Алтай) және оңтүстігінде шоғырланған, ол үшін Іле, Ертіс және Сырдария өзендері қолайлы болып табылады.

Ең ірі СЭС: Шүлбі, Бұқтырма, Қапшағай (Іле өзенінде), Өскемен (Ертіс өзенінде) ел қажеттілігінің 8-10 % қамтамасыз етеді. СЭС-тің құрылысы капиталды көп қажет етеді және көп жағдайда өзін-өзі ақтау үшін көп уақытты талап етеді. Қазақстанда су электр станциясының құрылысы кеңес заманында басталды. Қазақстандағы электр энергияның үштен екісі көмір зауыттарында өндірілді. Кеңестік жоспарлаушылар Тәжікстан мен Қырғызстанның шығысында орналасқан Одақтың Орталық Азия су электр станцияларын әзірледі және бұл аймақтар электр энергиясын өндіру үшін Орталық Азияның, Амудария мен Сырдарияның ірі өзендерінің шыңдарын пайдаланды. Қазақстандағы су электр станциялары елдің электр энергетикалық жүйесіне аз ғана үлес қосады, қазіргі уақытта ол елдегі энергия өндірісінің жалпы көлемінің шамамен 12 %-ын қамтамасыз етеді.

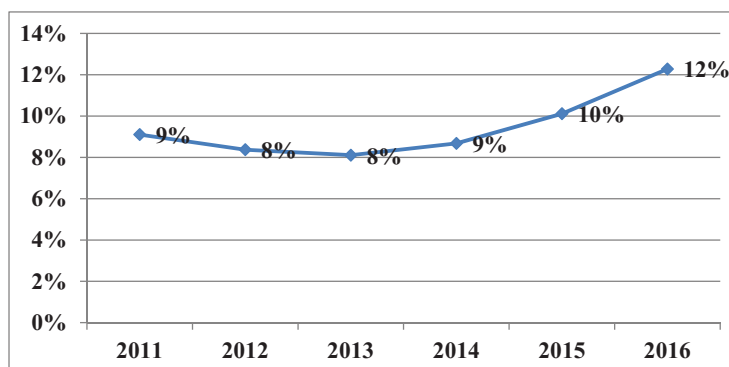
Бүгінгі күні жалпы белгіленген қуаты 474,1 МВт СЭС-тің 30 объектісін ғана орналастыру бойынша жоспар бар (4-кесте).

4-кесте – Белгіленген қуаттар бойынша СЭС орналастыру жөніндегі жоспар

Аймақ	Бекітілген қуат, МВт
Солтүстік аймақ	42,165
Оңтүстік аймақ	431,97
Батыс аймақ	0

Ескерту – [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Елдің оңтүстік бөлігіндегі энергия тапшылығына байланысты ЖЭК объектілерінің көпшілігі осы өңірде салынууда. СЭС-те электр энергиясын тиімді өндіру үшін екі негізгі факторды ескеру қажет: жыл бойы сумен кепілді қамтамасыз етілуі және өзендердің тік еңістері, бедердің каньон тәрізді түрлері гидрокұрылысқа өте қолайлы әсер етеді. Сондықтан елдің оңтүстік бөлігі СЭС-ті дамыту үшін барынша қолайлы.

3-сурет – Су электр станциялары өндірген электр энергиясы өндірісінің динамикасы

Ескерту – [19] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

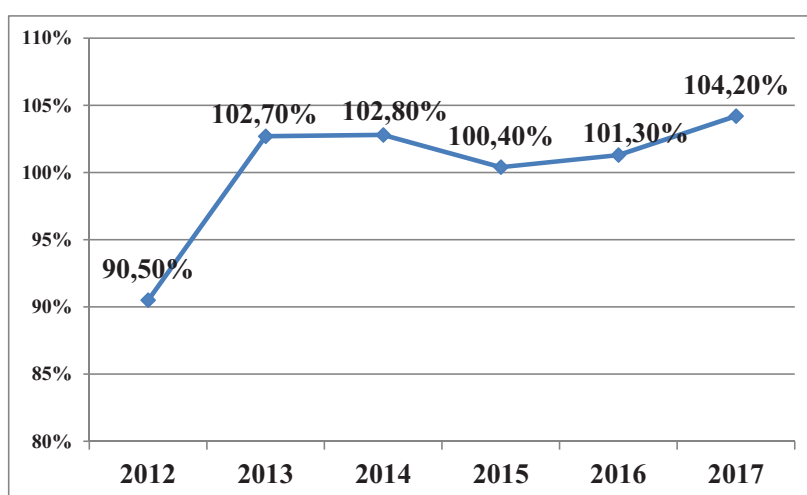
СЭС энергиясын өндіру үлесі 2011 жылмен салыстырғанда 3 %-ға өсті (3-сурет). Бүгінгі таңда СЭС Қазақстандағы ЖЭК-тің ең дамыған түрі болып табылады, өйткені ЖЭК энергиясын өндірудің барлық үлесі СЭС-ке тиесілі. 2017 жылы СЭС-тің белгіленген қуаты 170,8 МВт құрады, 2020 жылға қарай жалпы белгіленген қуаты 539 МВт СЭС-тің 41 объектісі салынуы тиіс.

Қазақстанда күн электр энергетикасын дамыту үшін қолайлы климаттық жағдайлар бар. Сарапшылардың пікірінше, күн сағаттарының саны жылына 2200-3000, күн сәулесінің энергиясы 1300-800 кВт-ты құрайды. Күн электр станцияларын орналастыру үшін ең қолайлы жер Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облыстары және Арал маңы ауданы болып табылады. Қазақстанда (БҰҰ қаражатына) жүзеге асырылған осы саладағы ең маңызды жоба – 2002 жылы Арал өңірінің екі ауылының тұрғындарын әрқайсысының өнімділігі 100 л су болатын 50 дана призмалық гелиокондырғыларды және Сырдария өзенінен ауыз су жасайтын 50 дана күн арқылы тұщыландырғыштарды орналастыру есебінен ауыз су және ыстық сумен қамтамасыз ету болып табылады.

Елде күн энергиясының қазіргі белгіленген қуаты шамалы болса да, толық рұқсат етілген және дайын жобалардың саны тез өседі деп күтілуде. Энергетика министрлігінің баламалы және жаңартылатын энергетика жөніндегі қызметінің жоспары бойынша 2020 жылдың соңына қарай күн энергиясы саласында жалпы белгіленген қуаты 713,5 МВт болатын 28-ге жуық жоба жоспарланған.

Бүгінгі күні елдегі күн энергетикасы жел энергетикасы сияқты дамымаған. Күн энергетикасының алғашқы энергиясы 2012 жылы өндіріле бастады. Бес жыл ішінде оның өнімділігі 88382,1 мың кВт-қа өсті.

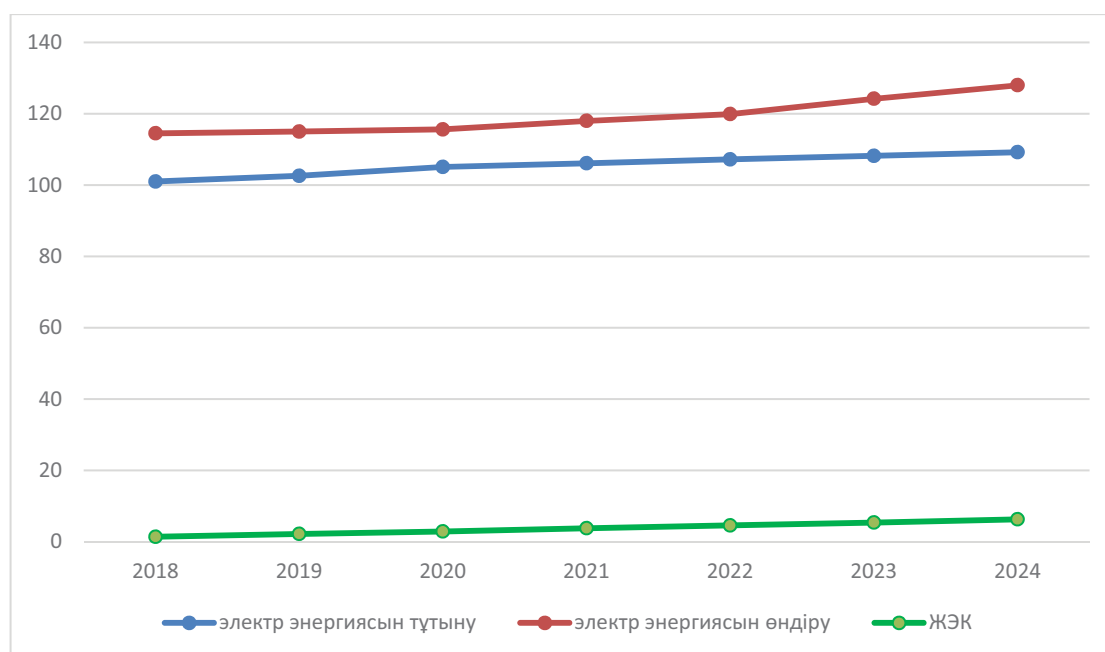
Кейбір күн электр станциялары күн панельдерінің отандық өнімдерін пайдаланады. 2011 жылы KazPV «Қазатомөнеркәсіп» жобасы басталды, оның мақсаты фотоэлектр модульдерін өндіру үшін күн энергетикалық технологияларының толық интеграцияланған өндірістік желісін әзірлеу және құру болып табылады. Компания ішкі нарықтағы өз мүмкіндіктерін белсенді зерттей бастады, сондай-ақ жақын арада шетелдік нарықтарға шығуды жоспарлап отыр. Біздің еліміз инновациялық, экологиялық таза, «жасыл» жобалар бағытын белгілейтінін мәлімдеді және осы курс аясында қуатты күн электр станцияларын салу жоспарлануда. Энергияның осындай мөлшерін өндіру үшін Қазақстанда «Astana Solar» ЖШС шығаратын қуатты түрлендіргіштер қажет болатыны анық. Тұтастай алғанда, осы мақсаттар үшін елде толық тігінен интеграцияланған өндірістік цикл құрылады. Бұл сыртқы жеткізушілерден және оның қол жетімді құнынан тәуелсіз өндірілген энергияның тұрақты көлемін қамтамасыз етеді.

4-сурет – Өндірілетін электр энергиясының ішкі нарықтағы үлесі
Ескерту – [19] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Жергілікті өндірушілердің ұсынысының артуына энергия нарығының реакциясы – бұл бағаның өсуінің баяулауы. 2017 жылдың 8 айында отандық энергетиктер 67 млрд. кВт/сағ немесе 2016 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 10,8 %-ға артық электр энергиясын өндірді. Соңғы 5 жылда бұл ішкі электр энергиясын өндірудің ең күрт өсуі. Нәтижесінде өндіріс көлемі ішкі нарықта электр энергиясын тұтыну көлемінен 4,2 %-ға асып түсті, тұтыну көлемі өз кезегінде бір жыл ішінде 7,8 %-ға ұлғайды. 2016 жылғы қаңтар — тамыздағы деңгеймен салыстырғанда электр энергиясы экспортының деңгейі 2,2 есе немесе 3,6 млрд. кВт/сағ-қа артты (4-сурет).

Қазақстан Республикасы Энергетика Министрлігінің болжамы бойынша 2018 жылдан 2024 жылға дейін елдегі электр энергия өндірісі артуы орын алады. ЖЭК үлесі 2018 жылдан 2024 жылға дейінгі кезеңде өседі, бірақ олардың үлесі шамалы болады (5-сурет).

5-сурет – Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің электр энергиясын тұтыну және өндіру болжамы
Ескерту – [19] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Даму әлеуетін объективті бағалау біздің елде күн және жел энергетикасын дамыту үшін барлық жағдайлар бар екенін көрсетеді, бірақ бұл әлеуетті тиімді пайдалану мүмкін емес, өйткені басқа факторлар, атап айтқанда байланысты салалар, нарық сыйымдылығы, стратегия жеткілікті дамымаған және сонымен қатар Қазақстанның дәстүрлі бәсекелестік артықшылықтары дәстүрлі және ядролық энергетиканың әлеуетіне негізделген.

Әсіресе Қазақстанның оңтүстік-шығысы ЖЭК-ке бай. Мұнай, көмір және газ кен орындары сияқты дәстүрлі энергия көздерінен алыс болғандықтан, бұл аймақты энергиямен қамтамасыз ету жүздеген мың шақырымға тасымалдауды қажет етеді, бұл айтарлықтай шығындарға әкеледі.

Жел энергиясының үлкен қорының біздің елімізде іс жүзінде дамымауының негізгі себептерінің бірі Қазақстанда машина жасау және электр техникалық өндірісінің болмауы болып табылады. Бұл кемшілік Жоңғар және Іле Алатауының таулы өзендерінде жел және күн энергетикасы объектілерін, орта және шағын СЭС салуға және жаппай инвестициялар тартуға мүмкіндік бермей отыр.

5-кестеде Қазақстанда ЖЭК дамуына әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар сипатталатын ЖЭК SWOT-талдауы келтірілген.

5- кесте – Қазақстандағы ЖЭК дамуын SWOT-талдау

Күшті жақтар	Әлсіз жақтар
салықтық инвестициялық преференциялар; үлкен сыйымдылықтағы негізгі өткізу нарықтарына жақындығы; шағын инновациялық турбиналар үшін 10 МВт/кв жел әлеуеті немесе жылына 1 трлн кВтсағаттан астам. БҰҰДБ бағалауы бойынша әлемдегі ең үздік көрсеткіштердің бірі; елдің су әлеуеті жылына 62 млрд кВтсағ құрайды; соңғы тұтынушыға электр энергиясын тегін тасымалдау; қолайлы күн климаты; бекітілген тарифтер бойынша мемлекеттің «жасыл» энергияны кепілді сатып алуы.	ЖЭК объектілері құрылысының пайдаланылуын шектейтін және құнын ұлғайтатын оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Қазақстандағы сейсмикалық белсенділік; ЖЭС объектілерін пайдалануды шектейтін және құрылыс құнын ұлғайтатын қатты және екпінді желдер, әсіресе Жоңғар қақпасында жылдамдығы 50 м/сек дейін, импорттық жабдықтардан құрылыс объектілерінің жоғары құны; ұзақ мерзімді өтелімділік; электр техникалық және машина жасау жабдықтарын дайындау бойынша жеке өндірістердің болмауы; жоғары энергия құны; ғылыми әлеуеттің жоқтығы; жоғары шығындармен электр беру желілері инфрақұрылымының жеткіліксіздігі.
Мүмкіндіктер	Қауіптер
қосымша экспорттық және транзиттік энергетикалық маршруттар құру; жасыл энергетика, құрылыс саласында отандық өндірістер мен технологиялар құру; соңғы тұтынушыда станцияны орнату, бұл желілердегі шығындарды азайтады; мегаполистердің экологиялық жағдайын оларды энергиямен жабдықтауды экологиялық таза және ЖЭК-ке ауыстыру арқылы жақсарту; елді мекендерді жылумен және электрмен жабдықтау үшін энергияны жинақтау.	жабдық жеткізушілермен өзара қарым-қатынас; жаңа технологияларды әзірлеу және енгізу үшін технологиялық және жобалау-конструкторлық тәжірибенің жетіспеушілігі; құрылыс пен монтаждың кешігуіне әкелуі мүмкін үйлестіру, жоспарлау тәуекелдері; жаңа өткізу нарықтарына кіру қажеттілігі; климаттық және ауа-райы қауіптері; шұғыл континенттік климат жағдайларында пайдалану және қызмет көрсету; электр энергиясын тасымалдау желісінің дамыған инфрақұрылымының жетіспеушілігі.
Ескерту – есептік материалдар мен талданатын деректер негізінде автормен құрастырылған.	

Мемлекет Қазақстанда баламалы энергетиканы дамыту үшін қолайлы жағдай жасады. Алайда, SWOT-талдау арқылы бұл саланың тартымсыздығын көруге болады. Егер бұл сала сатып алушылар мен өндірушілер арасында сұранысқа ие болса, онда елде баламалы энергетика туралы ғылымның дамуы және бұл өз кезегінде отандық жабдықтарды өндіруге алып келер еді. ЖЭК Қазақстанда, әсіресе қалаларда, электр энергиясын қамтамасыз ете отырып, ластанған ауаны және қоршаған ортаны тазарту үшін жақсы резерв бола алады. Бүгінгі таңда елде тек күн модульдері шығарылады. Бірақ, өкінішке орай, бұл су электр станциясының өзіндік құнын жылу электр станциясының энергиясымен теңестірмейді.

Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің деректері бойынша 2020 жылғы 9 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда 2018 жылғы 67 объектіге қарағанда жиынтық қуаты 1050,1 МВт (19вэс–283,8 МВт; 31 СЭС–541,7 МВт; 37 СЭС – 222,2 МВт; 3 БиоЭС – 2,42 МВт) болатын жаңартылатын энергия көздерінің жұмыс істеп тұрған 90 объектісі бар. 2020 жылдың басынан бастап қуаттылығы 504,55 МВт болатын 21 ЖЭК нысаны пайдалануға берілді. 2020 жылдың соңына дейін ЖЭК санын жалпы қуаттылығы 1655 МВт болатын 90-нан 108-ге дейін жеткізу жоспарлануда [19].

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жел энергетикасының көрсетілген артықшылықтарына қарамастан, оларды пайдалану кезінде жекелеген тәуекелдерді де көрсету керек. Мәселен, келесі кемшіліктерді атап өтуге болады:

- жел энергиясының шашырауы мен тұрақсыздығы, бұл қосымша батареяларды қажет етеді және алынған жел энергиясының құнын арттырады;
- теле-және радио хабарларын тарату кезінде кедергі келтіретін өндірістік жел генераторларының шуы;
- электр энергиясының төмен шығысы;
- жел технологиясының айналмалы пышақтары құстар мен жәндіктердің қоныс аударуына кедергі келтіреді;

- қалақтары желдің әртүрлі жылдамдығына төтеп беретін сапалы жел технологияларын әзірлеу, бұл олардың құнының қымбаттығына әкеледі;

- жел жиі соғатын жерде жел технологиясын құру қажеттілігі.

Зерттеу көрсеткендей, күн және жел энергетикасын неғұрлым тиімді дамыту үшін қажетті технологияларды дайындайтын елде машина жасау және электр техникалық өндірістердің болмауы кедергі келтіреді, бұл алынатын энергияның құнын төмендетіп, инвестициялар тартуға ықпал етер еді.

Гидроэнергетика саласындағы мамандар шағын СЭС-тердің құрылысын шығыны аз, ықшам және ұтқыр деп негіздейді [20].

Зерттеу көрсеткендей, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану кезінде қандай да бір агрегатты орнатудың кешенді шығындарын бағалау қажет [21]. Мысалы, желдің әртүрлі жылдамдығында қолдануға болатын инновациялық технологияларды құру. Баламалы энергия көздерін енгізу әрдайым оң пайда әкелмейді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жаңартылатын энергия көздеріне сұраныс бүкіл әлемде үнемі артып келеді. Зерттеушілер 2050 жылға қарай энергия тұтынудың жалпы көлеміндегі ЖЭК үлесінің артуы 35 %-ды құрайды деп болжайды. Жаңартылатын энергия көздерінің сарқылмайтындығына және экологиялық тазалығына байланысты көптеген дамыған елдер оларды белсенді пайдаланады.

Мақалада көрсетілгендей, Қазақстан Республикасының экономикасын тұрақты дамыту саласында көп жұмыстар атқарылуда, «жасыл» экономиканы дамыту, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану саласында тиісті заңнамалық база құрылды. Алайда, зерттеу көрсеткендей, бағдарламалық құжаттардың міндеттері кешігіп орындалады немесе мүлдем орындалмайды.

Мақала жазу бойынша жүргізілген жұмыс негізінде «жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасын және Қазақстан Республикасының басқа да стратегиялық құжаттарын іске асыру үшін таза экологияны қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік реттеуді қатаңдату қажет екендігі анықталды:

- мемлекеттік басқарудың қабылданған міндеттерді мерзімінде орындауға жауапкершілігін арттыру және тапсырманың мерзімінде орындалмауының себебін анықтау. Өйткені, электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесі 2020 жылы жоспарланған 3,0 % емес 1,8 %-ды құрады;

- шығарындыларды шектеу, жаңартылатын ресурстарды пайдалану және өндіріс пен тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың энергия тиімділігін арттыру жөніндегі нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру;

- жаңартылатын энергия көздерін өндіру және пайдалану көрсеткіштерін неғұрлым нақты болжау, өйткені бұл елдің бюджет қаражатының үлкен шығындарына алып келеді, ал алынған міндеттемелер орындалмайды. Мысалы, 2021 жылы электр энергиясын өндірудегі жаңартылатын энергия көздерінің жоспарланған мөлшері 5 %, алайда, 2020 жылдың бірінші тоқсанында ол 1,8 % құрауына байланысты, оның қаншалықты мүмкін екендігі ойландырады;

- кәсіпкерлерді жеңілдетілген несие беру және салық салу арқылы жаңартылған энергия көздерін пайдалануға ынталандыру қажет;

- өндіруші салалардың энергия сыйымдылығын төмендетуді ынталандыру;

- энергия үнемдеу негізінде тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты басқару жүйесін жаңғырту;

- «жасыл» инфрақұрылымның ескірген объектілерін жаңарту.

- халықты экономиканың тұрақты «жасыл» даму негіздеріне оқытуды жандандыру.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) / Перевод с английского под ред. С. А. Евтева и Р. А. Перелета. – М., Прогресс. 1989. – 376 с.

2. В 2015 году мир поставил перед собой 17 амбициозных целей и конкретные показатели для каждой из них, которые должны быть достигнуты к 2030 году или раньше [Электронды ресурс] // ООН. Программа по окружающей среде [web-сайт]. – URL: <https://www.unenvironment.org/ru/temy/celi-v-oblasti-ustoychivogo-razvitiya> (қарау уақыты: 28.04.2018).

3. Казахстан: добровольный национальный обзор «О реализации повестки до 2030 года» [Электронды ресурс] // Министерство национальной экономики Республики Казахстан, АО «Институт экономических исследований». – 2019. – 141 с. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23453_KAZAKHSTAN_VNR_Kazakhstan_web_site_2019.pdf (қарау уақыты: 22.01.2020).

4. Глобальный «зеленый» новый курс: доклад UNEP. — 2009. [Электронды ресурс]. – URL: http://greenlogic.by/content/files/GREEN_TRANSPORT/UNEP90_RUS.pdf (қарау уақыты: 28.04.2018).

5. Концепция по переходу к «зеленой» экономике на 2013-2020 годы. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан № 577 от 30 мая 2013 года. [Электронды ресурс] // Коалиция за «зеленую экономику» и развитие G-Global. – URL: https://greenkaz.org/images/for_news/pdf/npa/konceptsiya-porehodu.pdf (қарау уақыты: 30.04.2019).

6. Селищева Т. А. «Зеленая» экономика как модель устойчивого развития стран ЕАЭС//Евразийский международный научно-аналитический журнал. – 2018. – № 3 (67). – С. 6–12.

7. Лясковская Е. А., Григорьева К. А. Формирование «зеленой» экономики и устойчивость развития страны и регионов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». Т. 12. – 2018. – № 1. – С.15–22.

8. RENEWABLES 2019. Global Status Report. REN21 Secretariat. c/o UN Environment.1 rue Miollis. Building VII.75015 Paris (France).

9. Green Industrial Policy: Concept, Policies, Country Experiences. PAGE Partnership for Action on Green Economy. PAGE Secretariat. UN Environment, Resources and Markets Branch, 11-13 Chemin des Anemones, CH-1219, Chatelaine, Geneva, Switzerland.

10. Электроэнергетика [Электронды ресурс] // Я.Мозг [web-портал]. – URL: <https://ibrain.kz/ekonomika-kazahstana/elektroenergetika>. (қарау уақыты: 28.04.2018).

11. ЦУР 7. Недорогостоящая и чистая энергия [Электронды ресурс] // UNDP Kazakhstan [web-сайт]. – URL: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/sustainable-development-goals/goal-7-affordable-and-clean-energy.html> (қарау уақыты: 28.07.2019).

12. Закон «О поддержке использования возобновляемых источников энергии. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2009 года № 165-IV. [Электронды ресурс] // ИС «Параграф» [web-портал]. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30445263 (қарау уақыты: 28.01.2020).

13. Статистические данные с официального сайта Электронного Правительства Республики Казахстан. – URL: www.egov.kz (қарау уақыты: 28.01.2020).

14. Об утверждении прогнозных балансов электрической энергии и мощности на 2020-2026 годы. Приказ Министра энергетики Республики Казахстан № 15 от 15 января 2020 года. [Электронды ресурс] // ИС «Параграф» [web-портал]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39563927 (қарау уақыты: 28.01.2020).

15. Приказ Министра энергетики Республики Казахстан от 14 января 2019 года № 10. Об утверждении прогнозных балансов электрической энергии и мощности на 2019-2025 годы. [Электронды ресурс] // ИС «Параграф» [web-портал]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39563927 (қарау уақыты: 28.01.2020).

16. Ветроэнергетика Казахстана: вчера, сегодня, завтра. [Электронды ресурс] // Energy Media [web-сайт]. – URL: <https://eenergy.media/2019/06/17/vetroenergetika-kazahstana-vchera-segodnya-zavtra/> (қарау уақыты: 22.01.2020).

17. Казахстан. Добровольный национальный обзор «О реализации повестки дня до 2030 года в области устойчивого развития» [Электронды ресурс] // UN. Department of Economics and Social Affairs. Sustainable Development [web-сайт]. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23453KAZAKHSTAN_VNR_Kazakhstan_web_site_2019.pdf (қарау уақыты: 22.01.2020).

18. Приказ Министра энергетики Республики Казахстан от 24 февраля 2017 года № 68 «Об утверждении плана размещения объектов возобновляемых источников энергии [Электронды ресурс] // ИС «Параграф» [web-портал]. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35255067 (қарау уақыты: 22.01.2020).

19. Банк развития Казахстана. Обзор электроэнергетической отрасли РК в 2013 году [Электронды ресурс] // Tengrinews [web-сайт]. – 2014. – URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/promyishlennost/id-P1000001129/ (қарау уақыты: 02.07.2019).

20. Инвестиционный проект сетевой СЭС 50 МВт. [Электронды ресурс] // ТОО «М-Кат» [web-сайт]. – 2016. – URL: <http://images.mofcom.gov.cn/kz/201706/20170602194654255.pdf> (қарау уақыты: 22.01.2020).

21. Калмыков Д. Е. Краткий гид по «зеленой» экономике. – Караганда: ЭкоМузей, CINEST, 2017. – 32 с.

REFERENCES

1. “Nashe obshchee budushchee. Doklad Mezhdunarodnoj komissii po okruzhayushchej srede i razvitiyu (MKOSR)”, translated from English, edited by S. A. Evteeva and R. A. Pereleta, Progress, Moscow, 1989, 376 p.

2. “V 2015 godu mir postavil pered soboj 17 ambicioznyh celej i konkretnye pokazateli dlya kazhdoy iz nih, kotorye dolzhny byt' dostignuty k 2030 godu ili ran'she”, available at: <https://www.unenvironment.org/ru/temy/celi-v-oblasti-ustoychivogo-razvitiya> (accessed: April 28, 2020).

3. “Kazahstan: dobrovol'nyj nacional'nyj obzor «O realizacii povestki do 2030 goda»” (2019), 141 p., available at: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23453KAZAKHSTAN_VNR_Kazahstan_web_site_2019.pdf (accessed: January 22, 2020).

4. “Global'nyj «zelenyj» novyj kurs: doklad UNEP” (2009), available at: http://greenlogic.by/content/files/GREENTRANSPORT/UNEP90_RUS.pdf (accessed: April 28, 2020).

5. “Konceptsiya po perekhodu k «zelenoj» ekonomike na 2013-2020 gody. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan № 577 ot 30 maya 2013 goda”, available at: https://greenkaz.org/images/for_news/pdf/npa/konceptsiya-po-perehodu.pdf (accessed: April 30, 2020).

6. Selishcheva, T. A. (2018), “«Zelenaya» ekonomika kak model' ustojchivogo razvitiya stran EAES”, *Evrazijskij mezhdunarodnyj nauchno-analiticheskij zhurnal*, No. 3 (67), pp. 6–12 (In Russian).

7. Lyaskovskaya, E. A. and Grigor'eva, K. A. (2018), “Formirovanie «zelenoj» ekonomiki i ustojchivost' razvitiya strany i regionov”, *Vestnik YUUrGU. Seriya «Ekonomika i menedzhment»*, Vol. 12, No. 1, pp.15–22 (In Russian).

8. RENEWABLES 2019. Global Status Report. REN21 Secretariat. c/o UN Environment.1 rue Miollis. Building VII.75015 Paris (France).

9. Green Industrial Policy: Concept, Policies, Country Experiences. PAGE Partnership for Action on Green Economy. PAGE Secretariat. UN Environment, Resources and Markets Branch, 11-13 Chemin des Anemones, CH-1219, Chatelaine, Geneva, Switzerland.

10. “Elektroenergetika”, available at: <https://ibrain.kz/ekonomika-kazahstana/elektroenergetika> (accessed: April 28, 2020) (In Russian).

11. “CUR 7. Nedorogostoyashchaya i chistaya energiya”, UNDP Kazakhstan, available at: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/sustainable-development-goals/goal-7-affordable-and-clean-energy.html> (қарау уақыты: accessed: July 28, 2020) (In Russian).

12. “Zakon «O podderzhke ispol'zovaniya vozobnovlyаемых istochnikov energii. Zakon Respubliki Kazahstan ot 4 iyulya 2009 goda № 165-IV”, available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30445263 (accessed: January 28, 2020) (In Russian).

13. Statistical data from the official website of the Electronic Government of the Republic of Kazakhstan, available at: www.egov.kz (accessed: January 28, 2020).

14. “Ob utverzhdenii prognoznyh balansov elektricheskoy energii i moshchnosti na 2020-2026 gody. Prikaz

Ministra energetiki Respubliki Kazahstan № 15 ot 15 yanvarya 2020 goda”, available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39563927 (accessed: January 28, 2020) (In Russian).

15. “Prikaz Ministra energetiki Respubliki Kazahstan ot 14 yanvarya 2019 goda № 10. Ob utverzhdenii prognoznyh balansov elektricheskoy energii i moshchnosti na 2019-2025 gody”, available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39563927 (accessed: January 28, 2020) (In Russian).

16. “Vetroenergetika Kazahstana: vchera, segodnya, zavtra”, available at: <https://eenergy.media/2019/06/17/vetroenergetika-kazahstana-vchera-segodnya-zavtra/> (accessed: January 22, 2020) (In Russian).

17. “Kazahstan. Dobrovol'nyj nacional'nyj obzor «O realizacii povestki dnya do 2030 goda v oblasti ustojchivogo razvitiya»”, UN. Department of Economics and Social Affairs. Sustainable Development, available at: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23453KAZAKHSTAN_VNR_Kazahstan_web_site_2019.pdf (accessed: January 22, 2020) (In Russian).

18. “Prikaz Ministra energetiki Respubliki Kazahstan ot 24 fevralya 2017 goda № 68 «Ob utverzhdenii plana razmeshcheniya ob"ektov vozobnovlyaemyh istochnikov energii””, available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35255067 (accessed: January 22, 2020) (In Russian).

19. “Bank razvitiya Kazahstana. Obzor elektroenergeticheskoy otrasli RK v 2013 godu” (2014), available at: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/promyishlennost/id-P1000001129/ (accessed: July 02, 2020) (In Russian).

20. “Investicionnyj proekt setevoy SES 50 MVt.” (2016), available at: <http://images.mofcom.gov.cn/kz/201706/20170602194654255.pdf> (accessed: January 22, 2020) (In Russian).

21. Kalmykov, D. E. (2017), “Kratkij gid po «zelenoj» ekonomike”, EkoMuzej, CINEST, Karaganda, 32 p. (In Russian).

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IN KAZAKHSTAN

G. N. Sansyrbayeva¹, L. Zh. Ashirbekova¹, A. Zhidebekkyzy¹

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. Based on the study and analysis of the practice of using renewable energy sources (RES) in the Republic of Kazakhstan and foreign countries, to determine the prospects for the development of alternative energy sources in the Republic of Kazakhstan.

Methodology. In the process of analyzing the development of alternative energy in the Republic of Kazakhstan, analytical and statistical research methods, methods of analysis, generalization and comparison of the use of renewable energy in different countries were used.

Originality / value of research. The necessity of accelerated and active use of renewable energy sources in Kazakhstan based on the study of domestic and foreign experience is justified.

Findings. The positive and negative aspects of the development of renewable energy are identified, and the factors hindering its development are identified. As a result of the research, measures are proposed to accelerate the transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable economic development based on renewable energy sources.

Keywords: sustainable development, "green" economy, renewable energy sources, alternative energy, solar energy, wind energy.

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ
ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В КАЗАХСТАНЕ**

Г. Н. Сансызбаева¹, Л. Ж. Аширбекова¹, А. Жидебекқызы¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. На основе изучения и анализа практик использования возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в Республике Казахстан и зарубежных странах определить перспективы развития альтернативных источников энергии в Республике Казахстан.

Методология. В процессе анализа развития альтернативной энергетики в Республике Казахстан были использованы аналитический и статистический методы исследования, методы анализа, обобщения и сравнения использования ВИЭ в различных странах.

Оригинальность/ценность исследования. Обоснованы необходимость ускоренного и активного использования возобновляемых источников энергии в Казахстане на основе изучения отечественного и зарубежного опыта.

Результаты исследования. Выявлены положительные и отрицательные стороны развития возобновляемой энергетики и факторы, препятствующие ее развитию. В результате проведенного исследования предложены меры по ускорению перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию экономики на основе возобновляемых источников энергии.

Ключевые слова: устойчивое развитие, «зеленая» экономика, возобновляемые источники энергии, альтернативная энергетика, солнечная энергия, ветровая энергия.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Сансызбаева Галия Нурымовна – экономика ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: gns1981@mail.ru

Аширбекова Лаура Жалгасовна – экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: turar200480@mail.ru

Жидебекқызы Акнур – PhD, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: aknur.zh@gmail.com

МРНТИ 06.39.41

JEL Classification: O3, R1, C4

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОНЦЕПЦИИ МАРКЕТИНГА-МИКС

Р. К. Сагиева¹, А. С. Жупарова¹, Д. С. Жайсанова¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Данное исследование направлено на рассмотрение модели оценки индикаторов инновационной деятельности на основе концепции маркетинга-микс «4Р» с учетом индивидуальных особенностей компаний, факторов влияния на инновационный потенциал компаний и процесса разработки или внедрения новых продуктов или технологий и оценку степени готовности отечественных компаний к переходу к наукоемкой экономике

Методология исследования. Исследование содержит методы описательного и количественного характера с применением структурированного исследовательского опроса по анализу готовности перехода к наукоемкой экономике компаний Казахстана на основе обобщения мнений руководителей крупных национальных компаний и представителей бизнес-компаний.

Оригинальность / ценность исследования. Исследование показывает, что компании микро и малого размера влияют на оценку данных индикаторов в Казахстане, а также государственные программы по стимулированию инновационной деятельности должны предусматривать механизмы, предусматривающие обеспечение обратной связи с потребителями в отношении новых продуктов и услуг и вовлечение маркетинга в процесс разработки или внедрения новых продуктов или технологий.

Результаты исследования. По оценке больше чем 37 % респондентов опроса по индикаторам инновационной деятельности за последние 3 года все индикаторы остались на прежнем уровне, однако больше чем 22 % респондентов считают, что есть небольшое улучшение. При этом 50 % произведенных продуктов из этих исследований были принципиально новыми для компании, 42 % принципиально новыми для Республики Казахстан и 8 % были принципиально новыми на мировом уровне. Сделан вывод о том, что успешность разработки радикально новых или значительно улучшенных продуктов или услуг и скорость вывода инновационных продуктов или услуг на рынок подходят в качестве индикаторов инновационной деятельности.

Ключевые слова: индикаторы инновационной деятельности, концепция маркетинга-микс «4Р», Казахстан, внедрение новых продуктов или технологий.

Благодарность. Статья публикуется в рамках проекта грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан № AP05131314 «Формирование эффективных моделей финансирования наукоемких производств в Республике Казахстан».

ВВЕДЕНИЕ

Главенствующая роль государства необходима в создании законодательной базы, регулирующей хозяйственные отношения экономических субъектов, при формировании и реализации макроэкономической политики. Социальная модернизация Казахстана состояла в том, чтобы подготовить общество к жизни в условиях новой индустриально-инновационной экономики, найти оптимальный баланс между форсированным экономическим развитием Казахстана и широким обеспечением общественных благ, и одной из главных задач модернизационного процесса было создание эффективной модели социально-трудовых отношений, в основе которой будут механизмы партнерства государства, частного

сектора и профессиональных объединений [1]. Государственная власть в европейских странах все в большей степени расширяет функции регулирования и управления не только системой образования, исследованиями и разработками, но и системой освоения результатов, получаемых в ходе научных исследований. В свою очередь, развитие инноваций напрямую зависит от государственной поддержки и наличия взаимосвязи науки с бизнесом [2], создания специальных образовательных программ для интеграции молодых учёных и новаторов с зарубежным опытом, и инфраструктуру, в которой они могли бы разрабатывать инновационные продукты и услуги наряду с технологиями.

Благоприятная инновационная среда подразумевает создание специальных механизмов, учитывающих индивидуальные особенности компаний, а также внешние и внутренние факторы, воздействующие на инновационный потенциал компаний. При рассмотрении теоретических подходов к формированию конкурентного преимущества: рыночный подход, который фокусируется на стоимости и дифференциации, ресурсный подход и маркетинговый подход, который находит компромисс между этими двумя подходами, отмечают конкретный подход, создающий новое основанное на знаниях преимущество; сотрудничество государственного, частного и некоммерческого секторов; сеть и партнерство [3]. В целях создания пространства для инновационных компаний и молодых генераторов идей создаются технологические хабы, бизнес-инкубаторы, центры акселерации, а также стартап проекты.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Исследования в области промышленной экономики были в основном сосредоточены на внешних факторах, влияющих на инновации фирмы, таких как рыночные возможности [4], структура рынка и размер фирмы [5; 6], и способы финансирования [7]. Для практики выработки политики важно иметь точные индикаторы, чтобы четко оценивать предложения различных претендентов на инновационные проекты и оценивать ход субсидируемых проектов. Улучшение процесса оценки инноваций может также помочь инвесторам финансировать новые предприятия. Индикатор считается измеренным значением, которое предоставляет информацию о конкретном явлении или статус-кво. Зарубежные ученые рассматривали инновационные индикаторы как источник информации, из которого можно обнаружить проблемы в инновационной системе [8].

В руководстве Осло [9] широко рассматривается теория маркетинга, которая сосредоточена на поведении потребителя, рыночном обмене между покупателем и продавцом, а также необходимостью постоянно адаптировать свою продукцию к спросу с учетом объективных характеристик продуктов и их социальных характеристик и имиджа предприятия. В 1960 году ученым Маккарти была предложена концепция маркетинга-микс, под названием «4P» и объединяющая четыре элемента (product, place, price, promotion). Данная концепция определялась набором основных маркетинговых инструментов, включаемых в программу маркетинга: товарная политика (product), сбытовая политика (place), ценовая политика (price), коммуникационная политика или политика продвижения (promotion) [10]. Эти инструменты нашли широкое применение в бизнес-среде, так как их использование оказывало непосредственное влияние на спрос, могло стимулировать потребителей к совершению покупок. Со стороны авторов, было рассмотрено применение концепции маркетинга-микс «4P» в оценке инновационной деятельности в компаниях Казахстана и посредством каких из вышеперечисленных индикаторов:

- успешность разработки радикально новых или значительно улучшенных продуктов или услуг;
- время разработки новых продуктов или услуг;
- скорость вывода инновационных продуктов или услуг на рынок;
- показатель окупаемости инвестиций (ROI) в инновационную деятельность.

Экономический переход от материального производства к информационному производству вызвал переоценку работников фирмы. Вместе с тем, роль интеллектуальных работников в основе функций организации в качестве разработчиков концепции и технологий, а также специалистов по финансам и управлению все усиливается.

В теории, основанной на знаниях, отличительными чертами человеческого капитала являются творческие и квалифицированные сотрудники, которые являются основным источником новых идей и знаний в организации [11]. В частности, такой интеллектуальный капитал влияет на дополнительные

и радикальные инновационные возможности [12]. Собственность определяет структуру управления фирмой и, таким образом, влияет на инновационное поведение. Например, эмпирические исследования показали, что государственные предприятия в Китае имеют более низкую эффективность НИОКР, чем негосударственные фирмы, а иностранные фирмы имеют более высокую эффективность НИОКР, чем отечественные фирмы [13]. В целях исследования особенностей компаний, влияющих на индикаторы инновационной деятельности были рассмотрены следующие особенности и их связь с оценкой индикаторов инновационной деятельности:

- размер организации и наличие государственной и иностранной собственности компании;
- участие в государственных субсидиях;
- повышение квалификации научных кадров, а также наличие расходов НИОКР и инновации.

При определении целей, выбора направления стратегического развития осуществляется анализ потенциала предприятия, в особенности его инновационной составляющей, а также факторы внешней среды косвенного и непосредственного влияния, которые могут оказывать воздействие на деятельность фирмы. Норрис – один из исследователей, который сосредоточился на экономических и политических аспектах доступности и использования инфраструктуры связи и информационных технологий и выделил три иерархических уровня: макроуровень, имеющиеся технологические и экономические ресурсы и их распределение, мезоуровень, роль, которую играют политические институты, и микроуровень, индивидуальные ресурсы и индивидуальная мотивация [14]. Таким образом, при определении инновационного потенциала компаний рассматривалась внешняя среда косвенного влияния – макросреда, воздействующая на организацию, формы и результаты инновационной деятельности предприятия в долгосрочном периоде, прямой контроль над которыми оно осуществлять не имеет возможности. В формировании условий внешней инновационной среды непрямого влияния существенную роль играет государственная политика в области НИОКР и государственное регулирование инновационной деятельности предприятия.

Учитывая вышеизложенное, вопрос исследования следующий: Какие из вышеперечисленных факторов влияют на индикаторы инновационной деятельности?

- экономические риски;
- высокие затраты на инновации;
- высокие проценты по кредитам;
- сложность получения заемных средств для инвестиций в инновационные проекты;
- отсутствие высококвалифицированного персонала;
- организационная негибкость внутри компании;
- нехватка информационных технологий;
- нехватка информации о рынках и потребностях клиентов;
- влияние государственного регулирования и требований стандартов;
- отсутствие обратной связи от потребителей в отношении новых продуктов и услуг.

Чтобы понять, как инновационный процесс развивается внутри фирмы, важно отметить, что инновации – это вопрос, который приобрел центральное значение в любом бизнесе из-за изменений в мировой экономике и последующей глобальной конкурентоспособности, с которой сталкивается большая часть компаний. В целях исследования процессах разработки или внедрения новых продуктов или технологий приведен следующий вопрос исследования: «Вовлечение какого подразделения в процесс разработки или внедрения новых продуктов или технологий может повлиять на оценку индикаторов инновационной деятельности?»

- вовлечение высшего руководства;
- вовлечение подразделения по производству;
- вовлечение подразделения по продажам;
- вовлечение подразделения маркетинга;
- вовлечение подразделения исследования и разработки;
- вовлечение подразделения службы технической поддержки.

В результате литературного обзора и гипотез исследования в рисунке 1 приведена модель исследования:

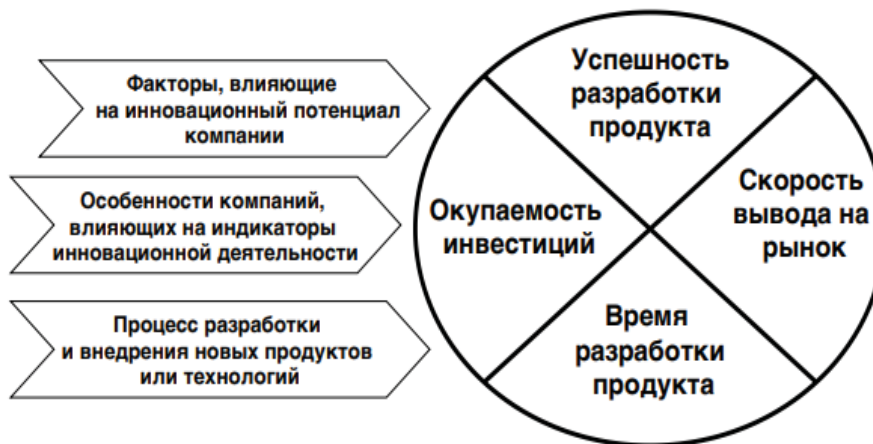

Рисунок 1 – Концептуальная модель по оценке индикаторов инновационной деятельности компаний
Примечание – составлено авторами

Методика исследования. Данное исследование носит описательный и количественный характер. В рамках опроса по анализу готовности перехода к наукоемкой экономике компаний Казахстана, респонденты в лице руководителей компаний государственного и частного сектора заполняли данные по отрасли, к которой относится основная деятельность компании, а также размер компании в соответствии с Гражданским кодексом Республики Казахстан. Данные были проанализированы с помощью программы R. Показатель Альфы Кронбаха был использован для измерения надежности элементов конструкции исследовательского опроса ($\alpha=0.74$ – надежный [15]). Кроме того, факторный анализ был применен в целях подтверждения вопросов исследования на основе исследовательского опроса.

Вместе с тем, основные аспекты исследовательского опроса по анализу готовности к наукоемкой экономике приведены в рисунке 2:

Рисунок 2 – Структура исследовательского опроса
«Анализ готовности перехода к наукоемкой экономике компаний Казахстана»

Примечания – составлено авторами

В выборку эмпирического исследования вошло 120 респондентов с характеристиками исходя из схемы опроса. В соответствии с данными результатов опроса (рисунок 3) респонденты преимущественно ведут работу с промышленными потребителями (B2B) (29 %), с конечными потребителями (на потребительских рынках, B2C) (24 %), государственными учреждениями и предприятиями (15 %), с дилерами, дистрибьюторами и менее с франшизой и компаниями розничной торговли (6 %) и в сегмент другого потребителя вошли дочерние организации, сельхоз товаропроизводители, обучающиеся студенты, заказчики и сама компания (8 %). В процессе исследования опроса выяснилось, что 66 % респондентов проводили внутренние исследования и разработки за последние 3 года. При этом, 50 % произведенных продуктов из этих исследований были принципиально новыми для компании, 42 % принципиально новыми для Республики Казахстан и 8 % были принципиально новыми на мировом уровне.

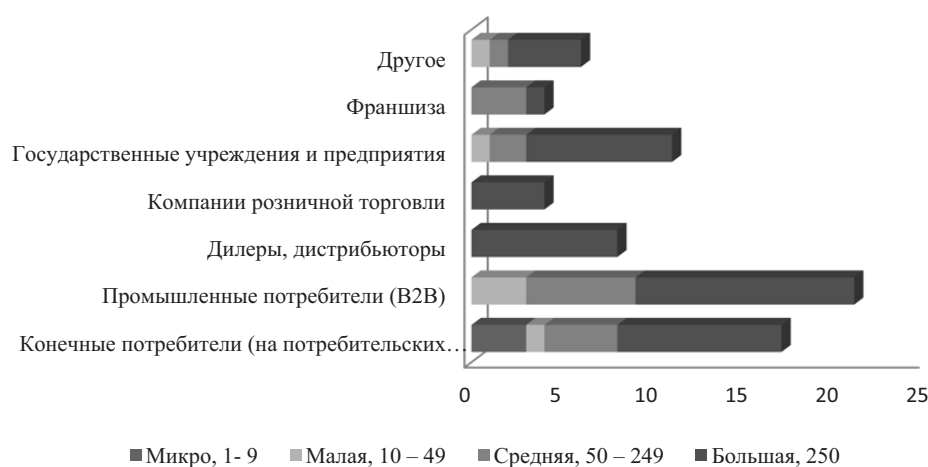

Рисунок 3 – Структура выборки респондентов по работе с клиентами
Примечание – составлено авторами на основе данных по результатам опроса

По основным методам финансирования НИОКР, наблюдается преобладание корпоративного финансирования среди респондентов в размере 39 %, 34 % – другое (собственные средства и не финансируется), 29 % гранты и субсидии, 12 % – налоговое стимулирование и остальные менее 5 % соответственно (рисунок 4).

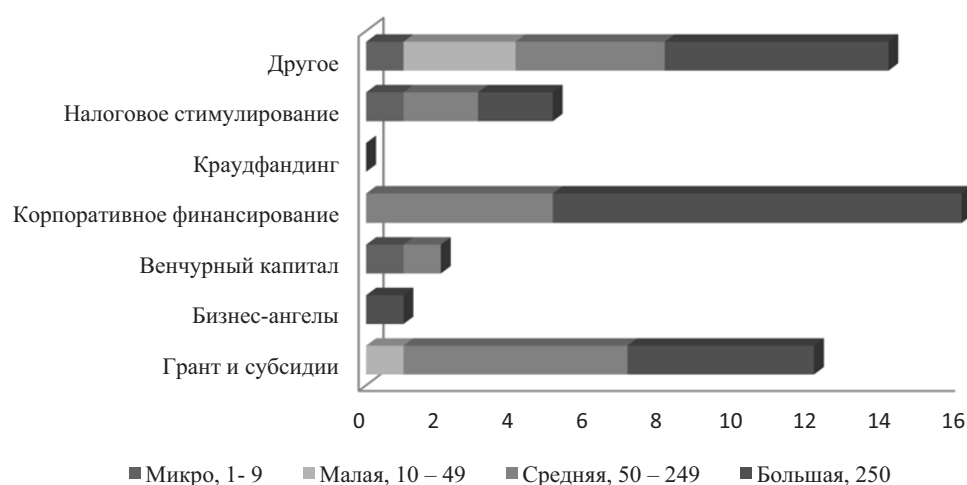

Рисунок 4 – Основные методы финансирования НИОКР
Примечание – составлено авторами на основе данных по результатам опроса

По основным показателям эффективности успешности инновационной деятельности компании подавляющее большинство респондентов 56 % отметило, что экономическая прибыль или приращение стоимости компании отразило результат, 22 % – рентабельность собственного капитала, 20 % – рентабельность активов, и остальные менее чем 10 % (рисунок 5).

Рисунок 5 – Основные показатели эффективности инновационной деятельности
Примечание – составлено авторами на основе данных по результатам опроса

Мы выполнили пошаговый регрессионный анализ для тестирования вопросов исследования, в особенности посредством определения значимости уравнения множественной регрессии, которая оценивается с помощью F-критерия Фишера.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Инновационный потенциал определяется внутренними характеристиками, такими как компетентность персонала, уровень технологической инфраструктуры, сотрудничество в области управления знаниями, внутренний бюджет на исследования и разработки (НИОКР), организация работы и защита знаний, созданных в рамках организации, а также как по сектору окружающей среды, включая рынок, отношения между компанией с клиентами, конкурентами, поставщиками и кооператорами [16].

Вовлечение маркетинга в процессы разработки или внедрения новых продуктов или технологий играет значительную роль в успешности разработки радикально новых или значительно улучшенных продуктов или услуг и скорость вывода инновационных продуктов или услуг на рынок в то время как, эффект от организационной негибкости внутри компании незначителен (таблица 1). В случае успешности разработки радикально новых или значительно улучшенных продуктов или услуг, организации микро-размера имеют влияние на индикатор инновационной деятельности, наряду с такими показателями как влияние государственного регулирования и требований стандартов и отсутствие обратной связи от потребителей в отношении новых продуктов и услуг. В случае скорости вывода инновационных продуктов или услуг на рынок, организации малого размера имеют влияние на индикатор, наряду с таким показателем как участие в программах государственных субсидий. Поскольку, преимущества малого бизнеса в том, что он обладает высокой степенью гибкости и эффективности в принятии решений, открыт к инновациям в производстве и управлении, быстро адаптируем к внешним воздействиям и местным условиям, высоким уровнем специализации производства и труда, быстрой оборачиваемостью средств, и низким уровнем управления [17].

Таблица 1 – Результаты валидации модели с учетом факторного отбора всех шагов

Факторы	Индикатор	Успешность разработки радикально новых или значительно улучшенных продуктов или услуг		Скорость вывода инновационных продуктов или услуг на рынок	
		t-value	p - value	t-value	p - value
Размер организации:					
Микро		-2.558	0.01621*	-0.477	0.63694
Маленькое		0.267	0.79130	-0.935	0.00372**
Средний		-1.184	0.24645	-0.477	0.35734
Вовлечение маркетинга в процессы разработки или внедрения новых продуктов или технологий		3.591	0.00124**	3.590	0.00116**
Организационная негибкость внутри компании		1.850	0.07484.		
Влияние государственного регулирования и требований стандартов		2.573	0.01568*		
Отсутствие обратной связи от потребителей в отношении новых продуктов и услуг		-2.451	0.02075*		
Участие в программах государственных субсидий				-2.610	0.01400*
p-value		0.0008944		0.002251	
Уровень значимости: 0 '****' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1					
Примечание – составлено авторами					

ВЫВОДЫ

В результате проведенного эмпирического исследования можно сделать следующие выводы:

- Исходя из концепции маркетинга-микс «4Р» в качестве индикаторов оценки инновационной деятельности компаний Казахстана применимы такие индикаторы как успешность разработки радикально новых или значительно улучшенных продуктов или услуг и скорость вывода инновационных продуктов или услуг на рынок;

- Успешность разработки радикально новых или значительно улучшенных продуктов или услуг реализуется в микро-организациях при вовлечении в процесс разработки или внедрения новых продуктов или технологий подразделения маркетинга, при этом на инновационный потенциал компании могут повлиять такие факторы, как организационная негибкость внутри компании, влияние государственного регулирования и требований стандартов, отсутствие обратной связи от потребителей в отношении новых продуктов и услуг;

- Скорость вывода инновационных продуктов или услуг на рынок реализуется в предприятиях малого размера, при вовлечении в процесс разработки или внедрения новых продуктов или технологий подразделения маркетинга, с участием в программах государственных субсидий.

Наши результаты показывают, компании микро и малого размера играют важную роль в продвижении инноваций для фирм в Казахстане, так как организационная негибкость является важным фактором для улучшения индикаторов инновационной деятельности. Кроме того, вовлечение маркетинга в процессы разработки или внедрения новых продуктов или технологий может способствовать успешному продвижению инноваций, что также невозможно без государственного регулирования и налаживания обратной связи с потребителями для микро-компаний, и невозможно без участия в государственных субсидиях для компаний малого размера.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация — главный вектор развития Казахстана», 27 января 2012 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – URL: www.akorda.kz/

ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana_1339760819 (дата обращения: 06.06.2020).

2. Zhaisanova D., Isatayeva G., Kalmakova D. Science-industry interaction in the conditions of the knowledge-based economy: Perspectives of using innovation voucher scheme in the Republic of Kazakhstan // The 32nd IBIMA conference, 15-16 November, Seville Spain. – 2018. – P. 2176–2183.

3. Tovma A. T., Shurenov N. B., Bimendiyeva L. A., Kozhamkulova Z. T., Akhmetova Z. B. Territorial marketing and its role in determining regional competitiveness. Evaluating supply // Uncertain Supply Chain Management. – 2020. – Vol. 8. – P. 1–16.

4. Coad A., Segarra A., Teruel M. Innovation and firm growth: Does firm age play a role? // Research Policy. – 2016. – Vol. 45(2). – P. 387–400.

5. Hall B. H., Ziedonis R. H. The patent paradox revisited: An empirical study of patenting in the US semiconductor industry, 1979-1995. // RAND Journal of Economics. – 2001. – Vol. 32. – Issue 1. – P. 101–128.

6. Rogers M. Networks, firm size and innovation // Small Business Economics. – 2004. – Vol. 22 (2). – P. 141–153.

7. Kortum S., Lerner J. Assessing the Contribution of Venture Capital to Innovation // RAND Journal of Economics. – 2000. – Vol. 31 (4). – P. 674–692.

8. Borrás S., Edquist C. The choice of innovation policy instruments // Technol. Forecast. Social. Change. – 2013. – Vol. 80 (8). – P. 1513–1522.

9. Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям, Организация экономического сотрудничества и развития, 2010.

10. Котлер Ф. Основы маркетинга / Краткий курс.: Пер с англ. / Издательский дом «Вильямс», 2015. – 656 с.

11. Snell S. A., Dean J. W. Jr. Integrated manufacturing and human resource management: A human capital perspective // Academy of Management Journal. – 1992. – Vol. 35 (3). – P. 467–504.

12. Subramaniam M., Youndt M. A. The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities // Academy of Management Journal. – 2005. – Vol. 48 (3). – P. 450–463.

13. Zhang A., Zhang Y., Zhao R. A study of the R&D efficiency and productivity of Chinese firms // Journal of Comparative Economics. – 2003. – Vol. 31(3). – P. 444–464.

14. Norris P. Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. – Cambridge, UK; New York, NY, USA – Cambridge University Press, 2001. – 303 p.

15. Nunnally J. Psychometric theory // New York: McGraw-Hill, 1978. – 701 p.

16. Koziół, L., Koziół, W., Wojtowicz, A. Pyrek, R. Diagnosis of innovation enterprises – study theoretical and empirical results // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – Vol. 175. – P. 137 – 145.

17. Sabden O., Turginbayeva A. Transformation of national model of small innovation business development // Academy of Entrepreneurship Journal. – 2017. – Vol. 23 (2). – P. 1–14.

REFERENCES

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Sotsial'no-ekonomicheskaya modernizatsiya — glavnyi vektor razvitiya Kazakhstana» (2012), available at: www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana_1339760819 (accessed: June 06, 2020).

2. Zhaisanova, D., Isatayeva, G., & Kalmakova, D. (2018) “Science-industry interaction in the conditions of the knowledge-based economy: Perspectives of using innovation voucher scheme in the Republic of Kazakhstan”, The 32nd IBIMA conference, 15-16 November, Seville Spain, P. 2176–2183.

3. Tovma, A. T., Shurenov, N. B., Bimendiyeva, L. A., Kozhamkulova, Z. T., & Akhmetova, Z. B. (2020) “Territorial marketing and its role in determining regional competitiveness. Evaluating supply”, Uncertain Supply Chain Management, Vol. 8., pp.1–16.

4. Coad, A., Segarra, A. and Teruel, M. (2016) “Innovation and firm growth: Does firm age play a role?”, *Research Policy*, Vol. 45 (2), pp. 387–400.
5. Hall, B. H. and Ziedonis, R. H. (2001) “The patent paradox revisited: An empirical study of patenting in the US semiconductor industry, 1979-1995”, *RAND Journal of Economics*, Vol. 32, Issue 1, pp. 101–128.
6. Rogers, M. (2004) “Networks, firm size and innovation”, *Small Business Economics*, Vol. 22 (2), pp. 141–153.
7. Kortum, S., and Lerner, J. (2000) “Assessing the Contribution of Venture Capital to Innovation”, *RAND Journal of Economics*, Vol. 31 (4), pp. 674–692.
8. Borrás, S. and Edquist, C. (2013) “The choice of innovation policy instruments”, *Technol. Forecast. Social. Change*, Vol. 80 (8), pp. 1513–1522.
9. “Rukovodstvo Oslo. Rekomendatsii po sboru i analizu dannykh po innovatsiyam” (2010), Organizatsiya ekonomicheskogo sotrudnichestva i razvitiya (In Russian).
10. Kotler, F. (2015), “Osnovy marketinga. Kratkij kurs”, translated from English, Izdatel'skij dom «Vil'yams», Moscow, 656 p.
11. Snell, S. A. and Dean, J. W., Jr. (1992) “Integrated manufacturing and human resource management: A human capital perspective”, *Academy of Management Journal*, Vol. 35 (3), pp. 467–504.
12. Subramaniam, M., and Youndt, M. A. (2005) “The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities”, *Academy of Management Journal*, Vol. 48 (3), pp. 450–463.
13. Zhang, A., Zhang, Y. and Zhao, R. (2003) “A study of the R&D efficiency and productivity of Chinese firms”, *Journal of Comparative Economics*, Vol. 31 (3), pp. 444–464.
14. Norris, P. (2001) “Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide”, Cambridge, UK; New York, NY, USA – Cambridge University Press. 303 p.
15. Nunnally, J. (1978), “Psychometric theory”, New York: McGraw-Hill, 701 p.
16. Koziół, L., Koziół, W., Wojtowicz, A. and Pyrek, R. (2015) “Diagnosis of innovation enterprises – study theoretical and empirical results”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 175, pp. 137–145.
17. Sabden, O. and Turginbayeva, A. (2017) “Transformation of national model of small innovation business development”, *Academy of Entrepreneurship Journal*, Vol. 23 (2), pp. 1–14.

EVALUATION EFFICIENCY OF ENTERPRISES' INNOVATIVE ACTIVITY USING THE CONCEPT OF MARKETING-MIX

R. K. Sagiyeva¹, A. S. Zhuparova¹, D. S. Zhaisanova¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. This study is aimed to consider the model for assessing indicators of innovation activity based on the concept of marketing-mix "4P", taking into account the individual characteristics of companies, factors influencing the innovative potential of companies and the process of developing or introducing new products or technologies, and assessing the degree of the Kazakhstan companies transition readiness to the to the knowledge-intensive economy.

Methodology. The study contains descriptive and quantitative methods using a structured research survey to analyze the readiness of the transition to the knowledge-based economy of companies in Kazakhstan based on the opinion of heads of large national companies and representatives of business companies

Originality / value of research. The study shows that micro and small companies influence the assessment of these indicators in Kazakhstan, and state programs of innovation development is needed to include mechanisms for providing feedback to consumers on new products and services and involving marketing in the process of developing or introducing new products or technologies

Findings. According to estimates, more than 37 % of survey respondents consider that all indicators of innovation performance indicators remained at the same level over the past 3 years, however, more than 22 % of respondents believe that there is increased slightly. At the same time, 50 % of the products produced from these studies were fundamentally new to the company, 42 % were fundamentally new to the Republic of Kazakhstan and 8 % were fundamentally new at the global level. It is concluded that the success of developing radically new or significantly improved products or services and the speed the launch of innovative products or services on the market are suitable indicators of innovation.

Keywords: indicators of innovation, marketing mix concept «4P», Kazakhstan, introduction of new products or technologies.

Acknowledgement: The article is published within the framework of the grant funding project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan № AR05131314 "Formation of effective models for financing high-tech industries in the Republic of Kazakhstan".

КӘСПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИОННО-ҚЫЗМЕТТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН МАРКЕТИНГ-МИКС ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ АРҚЫЛЫ БАҒАЛАУ

Р. К. Сағиева¹, А. С. Жупарова¹, Д. С. Жайсанова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Бұл зерттеу компаниялардың жеке ерекшеліктерін, компаниялардың инновациялық әлеуетіне әсер ететін факторларды және жаңа өнімдерді немесе технологияларды әзірлеу немесе енгізу процесін ескере отырып, «4P» маркетингтік микс тұжырымдамасы негізінде инновациялық қызмет көрсеткіштерін бағалау моделін қарастыруға бағытталған және білімге негізделген экономикаға ғылымды көшуге отандық компаниялардың дайындық дәрежесін бағалауға бағытталған.

Әдіснамасы. Зерттеуде ірі ұлттық компаниялардың басшылары мен бизнес-компаниялар өкілдерінің пікірлерін жалпылау негізінде қазақстандық компаниялардың білімге негізделген экономикасына өтуге дайындықты талдау үшін құрылымдық зерттеу сауалнамасын қолданатын сипаттамалық және сандық әдістер қолданылған.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеу көрсеткендей, Қазақстандағы бұл көрсеткіштерді бағалауға микро және шағын компаниялар әсер етеді, ал инновацияны ынталандырудың мемлекеттік бағдарламалары жаңа тауарлар мен қызметтер тұтынушыларымен байланысты және маркетингті жаңа өнімдерді немесе технологияларды әзірлеуге арналған процеске енгізуді қамтамасыз ету керек.

Зерттеу нәтижелері. Инновациялық қызметтің индикаторлары бойынша сауалнамаға қатысқан респонденттердің 37 %-дан астамының бағалауы бойынша, соңғы 3 жыл ішінде барлық индикаторлар сол деңгейде қалды, дегенмен респонденттердің 22 %-ы жақсарды деп санайды. Сонымен бірге, осы зерттеулерден өндірілген өнімнің 50 %-ы компания үшін принципіалды, 42 %-ы Қазақстан Республикасы үшін және 8 %-ы жаһандық деңгейде жаңа болып табылады. Түбегейлі жаңа немесе едәуір жақсартылған өнімдерді немесе қызметтерді дамытудағы жетістік және нарыққа инновациялық өнімдерді немесе қызметтерді шығару жылдамдығы инновацияның қолайлы индикаторлары болып табылады деген қорытындыға келдік.

Түйін сөздер: инновация индикаторлары, «4P» маркетингтік микс тұжырымдамасы, Қазақстан, жаңа өнімдерді немесе технологияларды енгізу.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің № AR05131314 «Қазақстан Республикасында жоғары технологиялық өндірістерді қаржыландырудың тиімді модельдерін қалыптастыру» гранттық қаржыландыру жобасы аясында жарияланып отыр.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Сагиева Римма Калымбековна – доктор экономических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: rimmasagiyeva@gmail.com

Жупарова Азиза Сериковна – PhD, и. о. доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: aziza_z@mail.ru

Жайсанова Динара Сайлауовна – докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: zhaisanova15@gmail.com

МРНТИ 06.73.55
JEL Classification: G28

СИСТЕМНО ЗНАЧИМЫЕ БАНКИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ: КРИТЕРИИ ИДЕНТИФИКАЦИИ, РОЛЬ И ПОДХОДЫ К РЕГУЛИРОВАНИЮ

С. А. Святков¹, М. А. Святова²

¹ Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

² Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – на основе изучения международной практики идентификации системно значимых банков уточнить методiku их оценки, выявить системно значимые банки для экономики Казахстана, провести их классификацию и обосновать необходимость дифференцированного подхода при регулировании банковской деятельности.

Методология. Для реализации поставленных задач в статье использованы методы логического и статистического анализа, наблюдения, обобщения, сравнения и классификации. Были изучены работы зарубежных и отечественных ученых и практиков, материалы международных организаций и научных центров, статистические данные и отчеты Национального банка Республики Казахстан, отраслевые и отраслевые обзоры ведущих международных рейтинговых агентств.

Результаты исследования. Проведен сравнительный анализ международной практики идентификации и регулирования системно значимых банков, выявлены банки, имеющие системную значимость для экономики Казахстана, предложена их классификация по уровню системной значимости и показаны подходы к их регулированию.

Выводы и рекомендации могут быть использованы Национальным банком Казахстана, органами банковского надзора для повышения уровня и качества корпоративного управления в крупных кредитных институтах и дальнейшего совершенствования регулирования банковской деятельностью.

Ключевые слова: глобально системно важные банки, национальные важные банки, Базельский комитет по банковскому надзору, системно значимые банки, критерии идентификации, пропорциональный подход к регулированию банковской деятельностью.

ВВЕДЕНИЕ

Проблема исследования. Мировой финансовый кризис 2007–2008 годов выявил негативную роль крупных кредитных институтов как в возникновении мировой финансовой нестабильности, так и в кризисных явлениях внутри отдельно взятых национальных экономик.

В силу их значительного размера, сложности структуры и взаимосвязанности операций дефолты крупных банков являются разрушительными и для мировой экономики в целом, и для национальных экономик, в частности. Банкротство крупных банков неизбежно порождает проблему ликвидности в экономике страны в целом. В силу больших масштабов бизнеса крупных игроков ликвидность и финансовая устойчивость банковского сектора не может быть восстановлены в короткие сроки одними усилиями мелких и средних банков. Как показывает опыт многих стран, для кардинального решения необходима поддержка государства и вливание значительных финансовых средств.

Одним из важных уроков мирового финансового кризиса является понимание, уже ставшего очевидным, факта, что деятельность крупных кредитных институтов требует иного, более глубокого, чем ранее мониторинга и контроля со стороны общества. Вместе с тем, в рамках традиционно сложившегося механизма банковского регулирования эффективно управлять рисками крупных банков пока не удается.

Только за последнее десятилетие государство вынуждено было участвовать в реструктуризации целого ряда казахстанских частных банков, отвлекая на это значительные бюджетные средства. Среди них – кредитные институты, которые входили в пятерку крупнейших банков Казахстана. Это – АО «Казкоммерцбанк», АО «БТАбанк», АО «Альянс банк», АО «Цеснабанк». Их совокупные активы составляли почти половину банковского сектора страны. Проблемы крупнейших банков не могут не транслироваться на экономику через рост объемов проблемных кредитов, ухудшение ликвидности, ограничение спектра и качества оказываемых банковских услуг, ужесточение стандартов и ограничение объемов кредитования, нарушение платежной дисциплины и др.

В этой связи чрезвычайно важным становится анализ влияния крупных банков на развитие национальной экономики, обеспечение ее устойчивости, стабильности и эффективности. Правильная идентификация тех кредитных институтов, от эффективного развития которых зависит устойчивость экономической системы и прогресс страны в целом является сегодня наиболее актуальной как теоретической, так и практической задачей в этой сфере. Такие кредитные организации, учитывая их важную роль в национальной экономике и банковском секторе, определены как «системно значимые» институты.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

В современной зарубежной и отечественной экономической литературе существуют различные определения понятий «системно значимый банк». Наиболее распространен подход, связывающий его с размером кредитного института. Указанный термин применяется в отношении банков, которые, как правило:

- имеют большое экономическое и социальное значение для развития национальной экономики;
- доля которых на рынке банковских услуг страны существенна.

В указанных выше случаях понятие «системно значимый» или как еще иногда называют «системообразующий банк» используется как синоним понятия «крупный банк».

Согласно другой точке зрения (она получила преимущественное распространение в российской экономической литературе) к системно значимым банкам относятся и банки, обслуживающие определенные государственные программы, так называемые уполномоченные банки. Как правило, по своим размерам - это также крупные финансовые институты, в них обычно сосредоточены временно свободные средства крупных государственных компаний и национальных холдингов, они активно участвуют в различных национальных программах и государственных тендерах, через них проходят большие денежные потоки.

Общим в различных определениях понятия «системно значимый банк» является указание на их важную роль для нормального функционирования экономики страны. Банкротство или неплатежеспособность таких институтов чревато тяжелыми последствиями как для национальной банковской системы, так и национальной экономики в целом. В отдельных случаях их дефолт может привести и к системному банковскому кризису.

Существенная роль данной группы банков в развитии национальных экономик предполагает наличие априори особого отношения государства к их деятельности и, в частности, возможность предоставления государственной финансовой поддержки в случае ухудшения их экономического положения, проведения реструктуризации проблемной задолженности на довольно «мягких» условиях и др. Такая практика получила распространение во многих странах в ходе последнего мирового финансового кризиса.

Надежда на такую возможную поддержку побуждает и казахстанские банки ускоренно, иногда и за счет манипуляций с отчетностью, наращивать свои размеры, чтобы попасть в перечень системно значимых для национальной экономики.

Если строго следовать принципам системного анализа элемент системы можно рассматривать в качестве системообразующего, если без него (элемента) система существовать и функционировать не может.

Однако банкротство любого коммерческого банка, каким бы крупным и «социально-значимым» он ни был, вряд ли может привести к коллапсу всей национальной банковской системы, за исключением

банковского сектора страны с чрезвычайно высокой его монополизацией. В этой связи, крупные банки правильнее называть «системно значимыми», а не «системообразующими». Это полностью согласуется с позицией международных институтов.

По предложению созданного странами-участницами G20 Совета по финансовой стабильности (Financial Stability Board, FSB), крупнейшие банки, действия которых могут угрожать стабильности мировой финансовой системы, были определены как G-SIBs (global systemic important banks) [1].

Что касается национального уровня, то местным регуляторам было рекомендовано определить список и принять дополнительные меры для усиления контроля и ужесточения регулирования банков, которые являются системно значимыми для своих национальных экономик. Такие банки были определены как D-SIBs -domestic important banks [2].

Таким образом, по рекомендации международных организаций принято выделять два вида системно значимых банков – на глобальном и национальном уровнях.

В нашем Законе «О банках и банковской деятельности» нет понятий «системообразующий» или «системно значимый банк», нет и указаний на особенности их регулирования. Как отмечается в данном документе все банки, независимо от размера их активов, капитала, количества «дочек» и доли на рынке, относятся ко второму уровню банковской системы (кроме Банка Развития Казахстана) и к ним применяются одинаковые требования в части соблюдения пруденциальных нормативов и других мер банковского надзора.

Иначе говоря, разные по значимости и размерам коммерческие банки являются субъектами одного и того же уровня банковской системы и до последнего времени конкурировали между собой в рамках одной регуляторной среды.

Термин «системно значимые банки», а чаще «системообразующие банки» в казахстанской научной литературе и средствах массовой информации обычно применяется, когда речь идет о крупных банках, однако четких критериев выделения, как и особенностей регулирования их деятельности до последнего времени не было.

В октябре 2012 года Базельский комитет по банковскому надзору выпустил рекомендации по работе с национальными системно значимыми банками (D-SIBs), где были изложены методологические основы оценки и важнейшие принципы и критерии отнесения банков к системно значимым на национальном уровне, а также основные требования к подобным институтам и подходы к их регулированию. Национальным органам банковского надзора было рекомендовано учесть местные особенности и внести соответствующие изменения в свое законодательство.

В странах Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС) на базе рекомендаций Базельского комитета по банковскому надзору разработаны свои подходы к определению системно значимых финансовых организаций с учетом национальных особенностей и опыта развитых стран.

Следует отметить, что данные подходы, хотя и основаны на единых принципах, отличаются как количеством используемых индикаторов, так и их весами, и периодом, принимаемым для расчета.

По методике Центрального Банка России обобщающий показатель уровня системной значимости рассчитывается как средняя доля банка на рынке, рассчитанная по отдельным статьям активов, взятых с определенным весом: размер кредитной организации – 50 %, межбанковские активы и пассивы – по 12,5 % и вклады физлиц – 25 % и т. д. Если обобщающий результат банка меньше 1 %, он не может попасть в число системно значимых [3].

Список системно значимых кредитных организаций России на конец 2019 года включал в себя 11 банков из 484 действовавших, их активы составляют 60 % активов банковского сектора страны. Три банка из них (Сбербанк, ВТБ и Альфа банк) имеют свои дочерние банки в Казахстане. Более того, первый из них входит в тройку крупнейших банков Казахстана.

Сейчас для всех системно значимых банков действует надбавка к капиталу в размере 1 %. В будущем регулятор предлагает: для банков с долей 1 % – 10 % оставить надбавку на уровне 1 %. По более крупным- увеличить ее до 1,5 % и 2,5 %.

Национальный банк Украины (НБУ) определил 14 системно важных банков из 75 действующих [4]. Для них предусмотрены более жесткие требования, призванные обеспечить дополнительный запас

прочности. НБУ в зависимости от значения показателя системной важности разделил банки и определил надбавку к капиталу в размере 1 %, 1,5 % и 2 %. Кроме того, банки должны выполнять усиленный норматив максимального размера кредитного риска на одного контрагента и разработать планы восстановления деятельности для стабилизации работы в условиях кризиса.

В Кыргызстане перечень системно значимых банков не подлежит опубликованию. Количественная оценка осуществляется на основе совокупности из 12 индикаторов, характеризующих размер кредитного института (доля 50 %), взаимосвязанность (14 %) и взаимозаменяемость (36 %). В соответствии с уровнем системной значимости банки классифицируются по трем категориям:

Системно-значимый – последствия несостоятельности будут значительными (обобщающий показатель = 10 % и больше);

Значимый - последствия несостоятельности будут умеренными (обобщающий показатель от 3 % до 10 %);

Ограниченно значимый - последствия несостоятельности будут ограниченными (обобщающий показатель от 0 % до 3 %) [5].

У нас в Казахстане сам термин «системообразующий банк» и его характеристики впервые были определены в утвержденных Национальным банком Казахстана в 2014 году «Правилах отнесения финансовых организаций к числу системообразующих». В этом документе дано довольно общее определение системообразующего банка как «банка от стабильного функционирования которого зависит стабильность финансовой системы страны в целом или отдельных ее сегментов» [6].

В новой редакции правил [7] определение «системообразующий» было приведено в соответствие с терминами, используемыми Базельским комитетом по банковскому надзору и Советом по финансовой стабильности - «systemically important bank», «systemically important financial institution», что означает «системно значимый банк» и «системно значимая финансовая организация». Данное определение более точно характеризует содержание, роль и значение таких кредитных институтов.

Признание кредитного института системно значимым базируется на рекомендациях Базельского комитета по банковскому надзору и основывается на совокупности количественных индикаторов, характеризующих следующие параметры:

- 1) размер банка;
- 2) взаимосвязанность банка с участниками финансового рынка;
- 3) взаимозаменяемость банка;
- 4) комплексность (сложность) проводимых банком операций.

В Казахстане обобщающий показатель для количественной оценки уровня системной значимости кредитного института рассчитывается на основе 11 количественных индикаторов [7].

В соответствии с указанными Правилами обобщающий показатель банка (ОП) рассчитывается по формуле:

$$\text{ОП} = \sum_{j=1}^{11} \text{Вп}_j \times \frac{\sum_{i=1}^4 \text{П}_{ij}}{4},$$

где:

ОП - обобщающий показатель банка;

П_{ij} - значение j-го показателя (П1-П11) в процентах за i-тый квартал;

Вп_j - вес j-го показателя (П1-П11) в обобщающем показателе, значение которого составляет:

$\text{В}_{п1} = 20 \%$;

$\text{В}_{п2} = 20 \%$;

$\text{В}_{п3} = 5 \%$;

$\text{В}_{п4} = 5 \%$;

$\text{В}_{п5} = 10 \%$;

$$\begin{aligned} V_{п6} &= 10 \% ; \\ V_{п7} &= 7 \% ; \\ V_{п8} &= 3 \% ; \\ V_{п9} &= 5 \% ; \\ V_{п10} &= 5 \% ; \\ V_{п11} &= 10 \% . \end{aligned}$$

Показатели, характеризующие основные (базовые) компоненты имеют следующие веса: размер банка – 40 %, взаимосвязанность с другими участниками финансового рынка – 20 %, взаимозаменяемость – 20 %, комплексность (сложность) проводимых операций – 20 %. Системно значимыми являются банки с обобщающим показателем 8 % и более, банки с показателями от 3 % до 8 % считаются потенциально системно значимыми. В Казахстане список таких кредитных институтов и сам расчет системной значимости банков второго уровня, к сожалению, не публикуется в открытой печати.

Поэтому, в соответствии с указанной выше методикой, на основе данных трех кварталов 2020 года (на 1 января, 1 апреля и 1 июля), нами проведены расчеты обобщающего показателя для десяти ведущих банков Казахстана. Результаты расчетов обобщающего показателя, а также сведения о наиболее важном показателе, определяющем долю отдельных банков в совокупных активах (П1), представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Показатели системной значимости 10 ведущих коммерческих банков Казахстана по состоянию на 1 июля 2020 года

	Наименование банка	Обобщающий показатель (ОП) в %	Уд. вес в активах БВУ на 01.07.2020 (П1) в %
1	АО «Народный банк Казахстана»	34,25	32,69
2	ДБ АО «Сбербанк»	10,28	9,28
3	АО «Forte Bank»	6,59	7,16
4	АО «Kaspi Bank»	8,41	8,67
5	АО «Банк ЦентрКредит»	6,14	5,76
6	АО «АТФбанк»	4,40	4,78
7	АО «Жилстройсбербанк Казахстана»	4,14	5,17
8	АО «First Heartland Jysan Bank»	5,28	4,96
9	АО «Евразийский банк»	3,50	4,06
10	АО «Ситибанк Казахстан»	3,01	3,10

Примечание – рассчитано авторами по данным [8; 9; 10].

Результаты проведенных нами расчетов по состоянию на 1 июля 2020 года свидетельствуют о том, что для финансовой системы Казахстана системно значимым являются АО «Народный банк Казахстана» (ОП = 34,25 %), ДБ АО «Сбербанк» (10,28 %), АО «Kaspi Bank» (8,41 %). К числу потенциально значимых относятся следующие банки – АО «Forte Bank» (6,59 %), АО «Банк ЦентрКредит» (6,14 %), АО «First Heartland Jysan Bank» (5,28 %) и ряд других банков, входящих в десятку ведущих банков Казахстана. На десять указанных выше банков приходится 86 % совокупных активов всего банковского сектора Казахстана.

Для идентификации банка как системно значимого и его отнесения к той или иной группе, на наш взгляд, недостаточно исходить только из количественных индикаторов. Последние должны дополняться качественными характеристиками, экспертными оценками, мотивированным суждением. Многие качественные особенности банков при простом анализе количественных индикаторов уловить просто невозможно. Поэтому необходимо учитывать это при отнесении банка к той или иной группе по степени системной значимости.

Вместе с тем, учитывая разнообразную структуру банковского сектора страны, уровень его концентрации, особенности аллокации активов и пассивов, пространственное размещение сети, на наш взгляд, представляется целесообразным разделить банки по уровню их системной значимости на три

группы. Первая – с обобщающим показателем (ОП) свыше 8 %, вторая – от 5 % до 8 %, третья – от 3 % до 5 %. Данные количественные границы являются основой для отнесения банка к той или иной группе. В тоже время, в отдельных исключительных случаях, кредитный институт может быть отнесен к более высокой группе и при некотором несоответствии установленным количественным индикаторам.

Принимая во внимание целый ряд таких качественных характеристик, на наш взгляд, АО «Forte Bank» и АО «Банк ЦентрКредит», следует также отнести к первой группе.

При предлагаемом нами подходе к первой группе относятся 5 банков, ко второй – 3, к третьей – 2. Их удельный вес в активах банковской системы страны составляет соответственно 63,56 %, 14,91 % и 7,16 %.

Выделение из всей совокупности кредитных институтов крупных системно значимых банков не означает игнорирования роли средних и мелких банков для развития экономики страны.

Однако, принимая во внимание роль крупных системно значимых банков, Казахстан, как и другие страны, нуждается в изменении традиционного «усредненного» подхода к регулированию банковской деятельности. Необходим особый механизм контроля и регулирования крупных, системно значимых кредитных институтов. Речь идет о внедрении пропорционального подхода в банковском регулировании, когда степень регуляторной нагрузки ставится в прямую зависимость от объема и особенностей бизнеса банка.

Исходя из рекомендаций Базельского комитета по банковскому надзору было бы целесообразным установить дополнительные требования (надбавки) к капиталу системно значимых банков в следующих размерах: для первой группы — 2 %, второй – 1,5 % и третьей – 1,0 %. А также определить конкретные сроки их достижения.

Следует определить повышенные требования к системам управления рисками и внутреннего контроля крупных банков.

Необходимо повысить требования к качественному составу Совета директоров системно значимых банков, обеспечить их реальную независимость при принятии решений. Позицию Председателя Совета директоров таких банков должны занимать независимые директора.

Требуется и пересмотр политики вознаграждения топ-менеджмента системно значимых банков с целью ориентации на выполнение стратегических задач и ограничение проведения высокорисковых операций.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Basel Committee on Banking Supervision. – Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement. – 2013. – 23 p.
2. Basel Committee on Banking Supervision. – A framework for dealing with domestic systemically important banks. – 2012. – 17 p.
3. Доклад Банка России «Об определении системно значимых кредитных организаций и подходов к их регулированию». // Доклад для общественных консультаций. – Москва. – 2020. – 30 с.
4. National Bank of Ukraine Updates the List of Systemically Important Banks [Электронный ресурс] // National Bank of Ukraine [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://bank.gov.ua/en/news/all/natsionalniy-bank-opoviv-perelik-sistemno-vajlivih-bankiv> (дата обращения: 25.07.2020).
5. Положение о критериях системности коммерческих банков и небанковских финансово – кредитных организаций [Электронный ресурс] // Национальный банк Кыргызской Республики [web-сайт]. – URL: <https://www.nbkr.kg/contout.jsp?item=103&lang=RUS&material=81527> (дата обращения: 25.07.2020).
6. Правила отнесения финансовых организаций к числу системообразующих [Электронный ресурс] // Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 24 декабря 2014 года № 257. – www.nationalbank.kz (дата обращения: 25.07.2020).
7. Правила отнесения финансовых организаций к числу системно значимых [Электронный ресурс]

// Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 23 декабря 2019 года № 240. – URL: <https://www.nationalbank.kz> (дата обращения: 25.07.2020).

8. Сведения по остаткам на балансовых и внебалансовых счетах [Электронный ресурс] // Национальный Банк Казахстана [web-сайт]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/svedeniya-po-ostatkam/rubrics/1464> (дата обращения: 25.07.2020).

9. Инвестиционный портфель по пенсионным активам [Электронный ресурс] // АО «Единый накопительный пенсионный фонд» [web-сайт]. – URL: <https://www.enpf.kz/ru/indicators/invest/structure.php> (дата обращения: 25.07.2020).

10. Список компаний [Электронный ресурс] // Казахстанская фондовая биржа KASE [web-сайт]. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/> (дата обращения: 25.07.2020).

REFERENCES

1. “Basel Committee on Banking Supervision” (2013), *Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement*, 23 p.

2. “Basel Committee on Banking Supervision” (2012), *A framework for dealing with domestic systemically important banks*, 17 p.

3. “Doklad Banka Rossii «Ob opredelenii sistemno znachimyh kreditnyh organizacij i podhodov k ih regulirovaniyu»” (2020), *Doklad dlya obshchestvennyh konsul'tacij*, Moscow, 30 p. (In Russian).

4. “National Bank of Ukraine Updates the List of Systemically Important Banks” (2020), available at: <https://bank.gov.ua/en/news/all/natsionalniy-bank-onoviv-perelik-sistemno-vajlivih-bankiv> (accessed: July 25, 2020).

5. “Polozhenie o kriteriyah sistemnosti kommercheskih bankov i nebankovskih finansovo – kreditnyh organizacij”, available at: <https://www.nbkr.kg/contout.jsp?item=103&lang=RUS&material=81527> (accessed: July 25, 2020) (In Russian).

6. “Rules for classifying financial organizations as systemically important”, Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated December 24, 2014, No. 257, available at: www.nationalbank.kz (accessed: July 25, 2020).

7. “Rules for classifying financial organizations as systemically important”, Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated December 23, 2019, No. 240, available at: <https://www.nationalbank.kz>. (accessed: July 25, 2020).

8. “Information on balances on balance sheet and off-balance sheet accounts”, National Bank of Kazakhstan, available at: <https://nationalbank.kz/ru/news/svedeniya-po-ostatkam/rubrics/1464> (accessed: July 25, 2020).

9. “Investment portfolio for pension assets”, available at: <https://www.enpf.kz/ru/indicators/invest/structure.php> (accessed: July 25, 2020).

10. List of companies, *Kazakhstan Stock Exchange KASE*, available at: <https://kase.kz/ru/issuers/> (accessed: July 25, 2020).

**SYSTEMICALLY IMPORTANT BANKS IN THE NATIONAL ECONOMY:
IDENTIFICATION CRITERIA, ROLE AND APPROACHES TO REGULATION**

S. A. Svyatov¹, M. A. Svyatova²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is based on the study of the international practice of identifying systemically important banks, clarify the methodology for their assessment, identify systemically important banks for the economy of Kazakhstan, classify them and substantiate the need for a differentiated approach in regulating banking activities.

Methodology. To implement the set tasks, the article uses the methods of logical and statistical analysis, observation, generalization, comparison and classification. The works of foreign and domestic scientists and practitioners of international organizations and scientific centers, statistical data and reports of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, country and industry reviews of leading rating agencies were studied.

Findings. A comparative analysis of the international practice of identification and regulation of systemically important banks is carried out, banks that have systemic importance for the economy of Kazakhstan are identified, their classification by the level of systemic importance is proposed, and approaches to their regulation are shown.

The conclusions and recommendations can be used by the National Bank of Kazakhstan, banking supervisory authorities to improve the level and quality of corporate governance in large credit institutions and further improve the regulation of banking activities.

Keywords: global systemically important banks, domestic important banks, Basel Committee on Banking Supervision, systemically important banks, identification criteria, proportional approach to banking regulation.

**ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ЖҮЙЕЛІК МАҢЫЗЫ БАР БАНКТЕР:
СӘЙКЕСТЕНДІРУ КРИТЕРИЙЛЕРІ, РЕТТЕУ РӨЛІ ЖӘНЕ ТӘСІЛДЕРІ**

С. А. Святлов¹, М. А. Святлова²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Инновациялық Еуразия Университеті, Павлодар, Республика Казахстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Жүйелік маңызды банктерді анықтаудың халықаралық тәжірибесін зерттеу негізінде оларды бағалаудың әдістемесін нақтылау, Қазақстан экономикасы үшін жүйелік маңызды банктерді анықтау, оларды жіктеу және банктік қызметті реттеуде сараланған тәсілдің қажеттілігін негіздеу.

Әдіснамасы. Алға қойылған міндеттерді жүзеге асыру үшін мақалада логикалық және статистикалық талдау, бақылау, жалпылау, салыстыру және жіктеу әдістері қолданылды. Шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері, халықаралық ұйымдар мен ғылыми орталықтардың материалдары, статистикалық мәліметтер мен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің есептері, жетекші халықаралық рейтингтік агенттіктердің елдік және салалық шолулары зерттелді.

Зерттеу нәтижелері. Жүйелік маңызды банктерді анықтау мен реттеудің халықаралық тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасалды, Қазақстан экономикасы үшін жүйелік маңызды бар банктер анықталды,

оларды жүйелік маңыздылық деңгейі бойынша жіктеу ұсынылды және оларды реттеу тәсілдері көрсетілді.

Қорытындылар мен ұсыныстарды ірі несиелік ұйымдардағы корпоративтік басқару деңгейі мен сапасын арттыру және банк қызметін реттеуді одан әрі жетілдіру үшін Қазақстан Ұлттық Банкі, банктік қадағалау органдары қолдана алады.

Түйін сөздер: банктік қадағалау жөніндегі Базель комитеті, жүйелік маңызды банктер, сәйкестендіру критерийлері, банктік реттеудің пропорционалды тәсілі.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Святов Серик Аманжолович – доктор экономических наук, Председатель Совета директоров НАО «Университет Нархоз», Алматы, Республика Казахстан, e-mail: serik.svyatov@narхоз.kz

Святова Маржан Аманжоловна – кандидат экономических наук, доцент, Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан.

МРПТИ 06.56.21
JEL Classification: E3

**THE SMALL AND MEDIUM BUSINESS LENDING MARKET IN KAZAKHSTAN:
ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE**

A. M. Kabdulsharipova¹, M. U. Rakhimberdinova¹, E. S. Madiyarova¹

¹D. Serikbaev East Kazakhstan Technical University,
Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of this article. Is to analyze and assess the level of lending to small and medium-sized businesses in Kazakhstan based on statistical information for a number of years in the context of industries and regions of the country.

Methodology. Methods of quantitative analysis and synthesis, methods of statistical groupings and dynamic series, econometric methods, in particular, correlation and regression analysis are used.

Originality / value of research. This article uses methods of economic and economic-mathematical analysis to assess the level of lending to the most important sector of the economy: small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan. An attempt has been made to identify the links between important macroeconomic indicators: growth of gross domestic product, the weighted average interest rate on loans, and the volume of loans issued to small and medium-sized businesses. In addition, it should be noted that the main provisions of the study can be used in the work of state bodies when developing recommendations for improving the monetary policy of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan. In addition, it should be noted that the main results of the study can be used in the work of state bodies in developing recommendations for improving the monetary policy of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan.

Findings. On the basis of the study, an assessment of the small and medium-sized business lending market in the Republic of Kazakhstan is given, problems and shortcomings in this area are identified. The resulting equation of communication made it possible to confirm the thesis that the successful functioning of small and medium-sized businesses largely depends on the availability of financial resources.

Keywords: small and medium business, crediting of small and medium business, micro-crediting, entrepreneurship development fund, economic and mathematical model.

INTRODUCTION

Small and medium-sized business in its development and formation faces a number of problems, the main among which business representatives and researchers call the lack of sufficient financing of enterprises. Financing of small and medium-sized in the experience of those countries in which the market economy is developed, should be carried out both from internal and external sources.

In global science, the activation of scientific research into the problems of the formation and functioning of small and medium-sized businesses is associated with the formation of special state programs of the postwar period. Researchers include scientists in economics, marketing, and management such as M. Armstrong [1], M. Meskon [2], R. Kaplan [3], D. Norton [3], P. Drucker [4], and others. Many aspects of the emergence and development of small businesses have been reflected in the studies of T. Alimova [5], A. Rubchinsky [6], V. Kovalev [7], A. Ignatyev, A. Krutik, A. Muravyov, P. Myagkov, M. Lapusta, A. Orlov, V. Radayev, S. Saveliev, N. Chernikoy, A. Shulus, and others [8]. Scientific research and studies in the field of formation and development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan were conducted by M. Ten [9], N. Mamyrov [10], A. Sakhanova, M. Akhmetova, L. Bruzati, and others [11].

Despite the high scientific interest to the problem under study and the available scientific background [12],

it should be noted that the issues of financing small and medium-sized businesses in a market economy are somehow developed and in demand not properly, which determined the relevance of this study.

MAIN PART OF RESEARCH

The system of small and medium enterprises in the vast majority of countries with the market and mixed economies is the basis of social relations. It is on the basis of small business that not only medium but also large capitals are formed. The development of small and medium-sized businesses is always directly linked to the level of lending [12].

In our country, the small business segment as an integral part of small business is beginning to gain momentum. On average, there are about 16 small businesses per resident of Kazakhstan, while in the European Union countries this figure is around 40 to 50 [12]. It should be noted that the credit market for small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan has a growing trend. In 2019 the volume of loans from banks to the economy amounted to 11485155 million Kazakhstani tenge. Thus, the indicator grew by 885830 million Kazakhstani tenge compared to 2014.

The volume of all loans issued by banks to the Kazakh economy is shown in Table 1.

Table 1 – The volume of loans issued by banks to the Kazakhstan economy for the period from 2014 to 2019

Indicator	Year					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Volume, mln. KZT	10599325	9350500	9836060	10819118	11399132	11485155
Note – compiled by the authors according to the data of the source [13]						

Loans issued by banks to small and medium-sized businesses also show positive growth over the last 6 years. Thus, the volume of loans issued to these businesses in 2019 grew by 547480 million Kazakhstani tenge compared to 2014 and amounted to 1745744 million Kazakhstani tenge (table 2).

Table 2 – The volume of loans issued by banks to the Kazakhstan small and medium businesses for the period from 2014 to 2018

Indicator	Year					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Volume, mln. KZT	1198264	1278731	1984190	1524442	1733008	1745744
Note – compiled by the authors according to the data of the source [14]						

The share of credits issued to small and medium-sized businesses compared to credits issued to the national economy is shown in Figure 1. As can be seen, the share of loans issued by banks to small and medium-sized businesses in 2018 and 2019 is only 15.2 percent of the total volume of loans to the country's economy, thus demonstrating the insufficiency and low financing of this economy sector.

Looking at banks' lending to small and medium-sized businesses in the context of industries, it should be noted that the entire amount of loans granted to various sectors of the economy has increased. The number of loans issued to the industrial sector in 2014 was 114971 million Kazakhstani tenge. In 2015, this amount increased by 42052 million Kazakhstani tenge (36 percent). In 2016, there is also a trend of increasing loans to industry. The number of such loans increased by 16549 million Kazakhstani tenge (10.5 percent). 2017 was no exception; the number of loans issued increased by 119 257 million (68.7 percent) to 292829 million Kazakhstani tenge. In 2019, compared to 2018, there was a decline in lending by 61963 million Kazakhstani tenge. In general, for the period from 2014 to 2019 the number of issued loans to the national industry increased by 156173 million Kazakhstani tenge (2.4 times).

In the agricultural sector, there is also a tendency to increase the number of issued loans, except for 2016 and 2019. In the period from 2014 to 2019, the number of loans issued to agriculture increased by 43892 million Kazakhstani tenge (2.64 times).

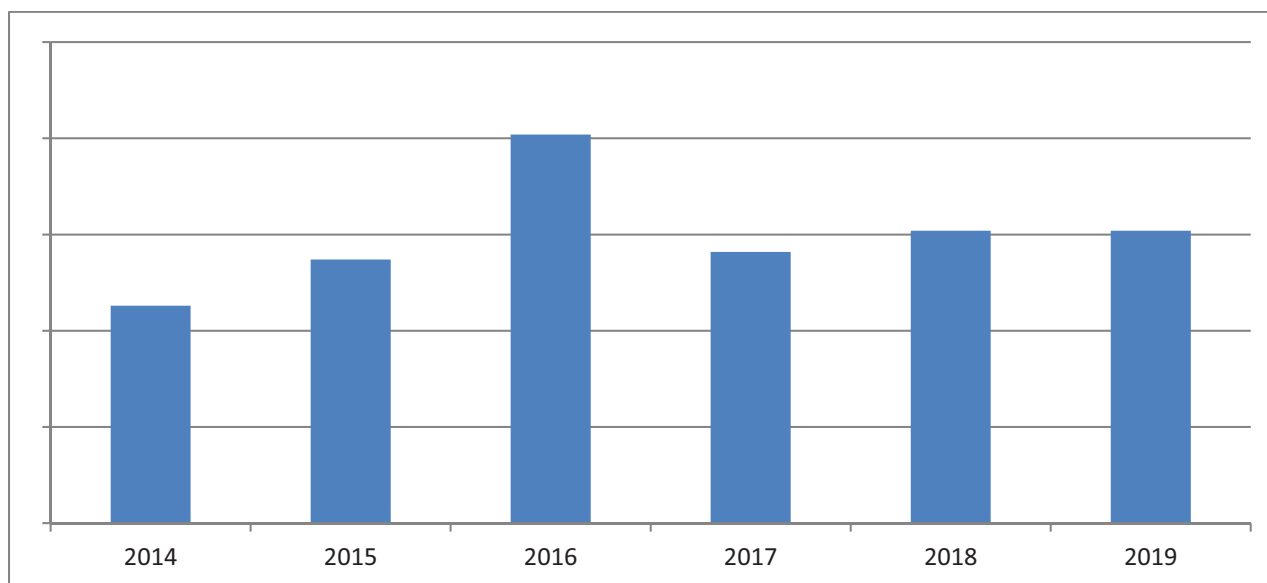

Figure 1 – Share of loans issued to small and medium businesses compared to loans issued to the economy of the Republic of Kazakhstan

Note – compiled by the authors according to the data of the source [13]

In the construction and building sector, the number of loans issued for 2014 was 86 862 million Kazakhstani tenge. Over the last 6 years, the number of loans issued to the construction sector increased by 171728 million Kazakhstani tenge (2.9 times).

In the transport lending sphere, there has been an increase over the last 6 years. For instance, in 2014 the number of loans was 47136 million Kazakhstani tenge, in 2019, compared to 2018, the amount decreased by 29253 million Kazakhstani tenge. Over 6 years, lending to the national transport industry increased by 54843 million Kazakhstani tenge (2.2 times).

In 2016, the number of loans in the communications sector decreased by 3 952 million Kazakhstani tenge (34.4 percent). In 2017, the number of loans issued increased by 150 million Kazakhstani tenge (2 percent). In 2018, lending to the communications sector increased by 7526 million Kazakhstani tenge (doubled). However, in 2019, lending again decreased by KZT 7801 million (by half).

By 2014, the number of loans in the trade area amounted to 457713 million Kazakhstani tenge. In 2017 it was possible to observe the growth of crediting in the sphere of trade, so the number of credits increased by 529952 million Kazakhstani tenge (2 times). However, in 2018 and 2019, lending decreased, so in 2019 compared to 2014 by 30955 million Kazakhstani tenge (6.8 percent). Over 6 years, the number of loans in other industries also increased. Thus, if in 2014 we had loans of 138987 million Kazakhstani tenge, by the end of the analytic period this indicator reached the level of 630931 million Kazakhstani tenge (table 3).

Table 3 – Loans issued by banks to small and medium-sized businesses by sectors of the national economy for the period from 2014 to 2019

Indicator	Year					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Total by sector of economy, mln. KZT, including:	889708	1198264	1278731	1984190	2055079	1781219
Industry	114971	157023	173572	292829	333107	271144
<i>relative importance, %</i>	12,92	13,10	13,57	14,76	16,2	15,3
Agriculture	40501	44826	34030	140610	184583	84393

<i>relative importance,%</i>	4,55	3,74	2,66	7,09	9,0	4,7
Building and construction	86862	114949	163251	150918	245073	258590
<i>relative importance,%</i>	9,76	9,59	12,77	7,61	11,9	14,7
Transport	47136	53787	50793	57161	131232	101979
<i>relative importance,%</i>	5,30	4,49	3,97	2,88	6,5	5,7
Communication	3538	11482	7530	7680	15206	7405
<i>relative importance,%</i>	0,40	0,96	0,59	0,39	0,7	0,4
Trade	457713	619741	527379	1057331	427058	426774
<i>relative importance,%</i>	51,45	51,72	41,24	53,29	20,8	23,9
Others	138987	196456	322176	277662	718818	630931
<i>relative importance,%</i>	15,62	16,40	25,19	13,99	34,9	35,3
Note – compiled by the authors according to the data of the source [13]						

From Table 3, you can see that the largest share is occupied by the sphere of trade, the smallest – by the sphere of communication.

Analyzing the loans issued by banks to small and medium-sized businesses by region, we can identify the leading regions by the number of loans issued.

These include the city of Almaty, Nur-Sultan and Karaganda regions. The regions with a low level of credit should include Almaty, Kyzylorda and Zhambyl regions (table 4) [7].

Table 4–Loans issued by banks to small and medium-sized businesses by region from 2014 to 2019

Region (Oblast’)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 to 2014, %
National total, mln. KZT	889708	1198264	1278731	1984190	1524442	1481737	166,5
<i>including:</i>							
Akmola region	15588	23158	29377	21287	54238	30936	198,5
Aktobe region	31362	33156	25691	27700	34183	35110	119,6
Almaty region	10537	12030	9293	9663	9657	10374	0,98
Atyrau region	25429	28594	27032	44072	45573	38037	149,6
East Kazakhstan region	51107	46455	39202	39164	62090	51154	100,1
Jambyl region	17441	22777	17633	19789	29831	33410	191,5
West Kazakhstan region	19119	23187	21905	22470	32194	24486	128,1
Karaganda region	71176	75037	52146	71438	105968	89998	126,4
Kostanay region	46142	31636	22900	26893	31696	40739	88,3
Kyzylorda region	10156	15981	17642	16504	20 321	14461	142,4
Mangystau region	18802	16634	13038	23562	29 805	27876	148,3
Pavlodar region	63526	51247	41582	58761	34 766	41872	66,9
North Kazakhstan region	20341	26910	27956	42973	54 824	29794	146,5
Turkistan region	39535	47599	46664	45087	51 565	43323	148,3
Almaty	357151	567261	712423	923704	697791	869255	243,3
Nur-Sultan	91895	176604	174245	591123	229940	100771	109,7
Note – compiled according to the National Bank of Kazakhstan [15]							

From Table 4 it becomes clear that all regions except for Pavlodar, Kostanay, and Almaty regions show the tendency of growth by the volume of loans issued for the last 6 years.

Thus, in Akmola region the figure increased 2 times, in Aktobe region by 19.6 percent, in Atyrau region by 49.6 percent, in Jambyl region by 91.5 percent, in Kyzylorda region by 42.1 percent, in Mangistau region by 48.3 percent, in North-Kazakhstan region by 46.5 percent, in South-Kazakhstan region by 48.3 percent, in the cities of Almaty and Nur-Sultan by 2.4 times and 9.7 percent respectively. Based on these statistics, we can identify regions with the highest growth of this indicator. Such regions can be referred to Akmola, Jambyl regions and Almaty.

The weighted average interest rate on local currency loans in 2019, compared to 2014, increased from 10 to 12.0 percent. It should be noted that to a large extent this case depends on the government's financial policy and the influence of economic factors [14].

The dynamics of the weighted average interest rate on bank credits issued in national currency for the last 10 years is shown in Figure 2.

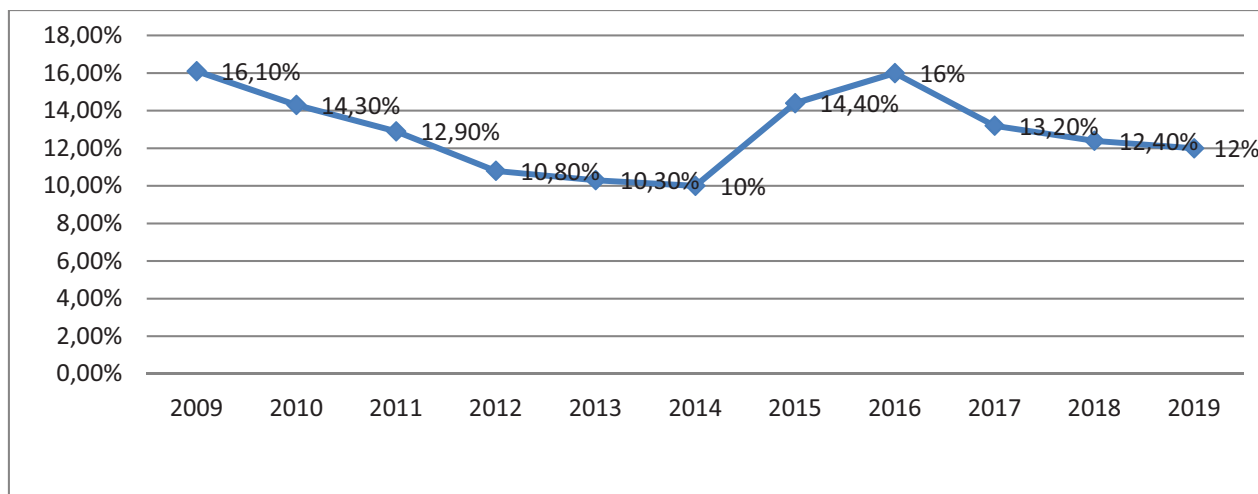

Figure2 – Dynamics of weighted average interest rate on loans of banks issued in national currency for 2009-2019

Note – compiled by the authors according to the data of the source [14]

Crediting of national small and medium business is carried out by many financial institutions, both banks and non-bank credit institutions. This list includes commercial banks, microcredit organizations, as well as state credit structures: such as the program of direct financing of small and medium businesses of “DAMU” Entrepreneurship Development Fund” JSC [15]. The Foundation's mission is to play an active role in the sustainable development of micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs) in Kazakhstan, through the implementation of comprehensive and effective support tools.

Microcredit organizations in lending to small and medium-sized businesses, as opposed to banks (which include credit cooperatives, partnerships, pawnshops), occupy less affluent customers' smaller amounts. Because of this, to achieve their financial stability, microfinance institutions have to look for ways to reduce their risks. One of the standard ways to do this is to give loans at a higher rate. Sometimes it can increase the rate on the loan in two times.

As a rule, microcredit organizations give out loans in small amounts, about 400-500 dollars. Applicants for the services of such companies are mainly entrepreneurs from the agricultural sector.

According to analysts, the number of registered microcredit organizations in Kazakhstan in 2019 amounted to 1136 units. Of these: operating– 609 and active – 353 units (table 5).

Table 5 – Number of microcredit organizations for the period (2014– 2019)

Indicator	Year					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Registered	1623	1583	1 505	1437	1380	1136
Operating	686	684	647	605	573	609
Active	445	398	331	331	325	353

Note – compiled by the authors according to the data of the source [13]

Due to stricter requirements for the activities of microcredit organizations by the National Bank, at the moment in Kazakhstan, there is a decrease in the number of registered, operating, and active such organizations. For example, the number of registered microcredit organizations for the 6-year period has decreased by 487 units, (operating and active by 77 and 92 units respectively) [14].

Despite this fact, the volume of loans issued by microcredit organizations from 2014 to 2019 increased by 4 853 912 ths. Kazakhstani tenge (2.8 times), which is can be explained by the National Bank of Kazakhstan requirement to increase the equity capital of microcredit organizations in re-registration and obtaining their official status (table 6).

Table 6 – The volume of issued loans to microcredit organizations by regions of Kazakhstan (2014–2019)

Indicator	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019к 2014,%или раз
Republic of Kazakhstan	2652397	3371879	23334456	3750412	4096028	7506309	2,8
Akmola region	16050	103659	-	-	-	-	-
Aktobe region	16626	-	-	-	-	-	-
Almaty region	60720	1500	7350	7800	5000	-	-
Atyrau region	5100	-	-	-	-	-	-
West Kazakhstan region	27873	78250	-	113982	88340	119800	4,3
Jambyl region	5000	-	-	-	-	91230	18,2
Karaganda region	40590	20731	-	--	-	-	-
Kostanay region	27350	21206	57990	--	-	28000	102,4
Kyzylorda region	308864	242383	520844	-	289900	353130	114,3
Mangystau region	47000	21000	84000	26700	31000	-	-
Sought Kazakhstan region	1329406	1067649	824430	1234377	1890251	-	-
Pavlodar region	-	-	-	-	-	5800	-
North Kazakhstan region	73900	85200	94041	178100	108300	-	-
East Kazakhstan region	32503	12980	-	-	-	72300	2,2
Nur-Sultan	165000	137170	88694	193200	170800	357900	2,2
Almaty	496415	1544421	543807	1152603	1890251	3403099	6,9

Note – compiled by the authors according to the data of the source [13]

In our country, a tremendous source of funding for small and medium-sized businesses are funds for the development and support of entrepreneurs, such as the “DAMU” Entrepreneurship Development Fund” JSC. The Foundation's mission is to play an active role in the sustainable development of micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs) in Kazakhstan, through the implementation of comprehensive and effective support tools. National Development Institute, established to stimulate the establishment and economic growth of business entities in the Republic of Kazakhstan, as well as to improve the efficiency of the use of government funds aimed at supporting entrepreneurship. “DAMU” Fund offers a whole system of lending programs through second-tier banks, microfinance organizations, leasing organizations, subsidizing interest rates to support businesses and the population with entrepreneurial initiative. The Unified Business Support and Development Program (so-called “Business Road Map 2020”) is designed to ensure sustainable and balanced growth of regional entrepreneurship, as well as to maintain free market existing and create new permanent jobs [16].

To achieve the ultimate goal and key performance indicators of the Road Map, operations will be divided into following areas:

- support most of the business initiatives of entrepreneurs of single-industry towns and rural settlements;
- active sectoral support for entrepreneurs/subjects of industrial and innovative activity, operating in priority sectors of the economy and manufacturing industries;
- reducing currency risks of entrepreneurs [16].

Accordingly, in 2019 the following funds were allocated for this program:

- from the State budget – 8969748 ths. Kazakhstani tenge;
- from the local (region) budget – 30000000 ths. Kazakhstani tenge;
- from the National Fund of the Republic of Kazakhstan to subsidize the interest rate on loans aimed at replenishing working capital to existing enterprises [16].

In order to determine the factor signs impact of small and medium businesses on the national economy development, an economic and mathematical model was developed, which involves the active use of mathematical statistics methods. Carrying out calculations on this model, as well as analysis of the results obtained in 2008-2019 years on the basis of state statistics.

In our opinion, the main indicators that characterize the state of small and medium-sized businesses are: volume of production, loans to SMEs, loans as a percentage of loans to the economy, weighted average interest rate, the number of SMEs, the number of employees

In accordance with the methodology for conducting correlation-regression analysis, we single out factor and effective indicators among the above indicators and replace them with conditional variables:

In accordance with the methodology for conducting correlation-regression analysis, we single out factor and effective indicators among the above indicators and replace them with conditional variables (y , x_1 , x_2 , x_3 , x_4 , x_5):

- the indicator of GDP, billion tenge is used as an effective indicator (y);
- as factor signs (x) we take:
 - x_1 - production volume, billion tenge;
 - x_2 - weighted average interest rate, percentage;
 - x_3 - number of personnel, thousand people;
 - x_4 - number of enterprises, thousand units;
 - x_5 - loans to small and medium-sized businesses, million tenge;
 - x_6 - loans to SMEs as a percentage of loans to the economy, percentage.

As a result of the calculations, it was obtained:

- the coefficient of determination (D) 0.998 means that the calculated parameters of the model explain the relationship between the selected parameters of the model by 99.8%, the constructed model is qualitative. The change in GDP by 99.8% depends on changes in the factors studied. While the share of other factors is 0.2% of the variation in the effective indicator;

- the coefficient of multiple correlation (R) was 99.9%, which shows a high connection between all factors and the result;

-the coefficient of significance of equation (F) is 490.49. This indicator significantly exceeds the tabular value of 3.87, which means the significance of the regression equation and the multiple regression coefficient. The tabular value is determined for the following parameters: the probability level is 0.05 and the number of degrees of freedom: $K_1 = 6$, the number of factors in the model $K_2 = n-m-1 = 5$;

- the average approximation error (ε) is used to estimate the accuracy of the constraint equation. In this model, $\varepsilon = 1094.5$ is obtained. Based on the fact that in economic calculations an error of 5-8% is permissible, we conclude that the resulting relationship equation very accurately characterizes the model under study.

The resulting multiple regression equation is presented in table 7.

Table 7 – Constraint equation calculation

Constraint equation	R	D	F	E
$Y=26116,5+1,35X_1-124,9X_2+1,1X_3+6,0X_4+6,76X_5 + 5,58X_6$	0,9991	0,9983	490,49	1038,4

As you can see, the equation coefficients for each indicator reflect the impact of each factor on the resultant indicator while the others are constant.

Thus, according to the obtained model, we can give the following estimate of GDP:

- increase of 1.35 billion Kazakhstani tenge with an increase in the volume of SME production by 1.35 billion Kazakhstani tenge;

- decrease by 124.9 billion Kazakhstani tenge with an increase in the weighted average interest rate by 1 %;

- increase by 1.1 billion Kazakhstani tenge with an increase in the number of employees per thousand people;

- increase by 6.6 billion Kazakhstani tenge with an increase in the number of enterprises by 1 thousand units;

- increase by 6.76 billion Kazakhstani tenge with an increase in loans to small and medium-sized businesses by 1 million tenge;

- increase by 5.58 billion Kazakhstani tenge with an increase in the share of SME loans as a percentage of loans to the economy, by 1%.

The obtained result allows us to confirm the fact that one of the main factors for the successful development of small and medium-sized businesses and increasing their share in the country's GDP is their financing and lending.

RESEARCH RESULTS

As a result of the research paper, we can conclude that, in general, the volume of loans issued to the national small and medium-sized businesses has a steady upward trend. However, the share of loans issued by second-tier banks to small and medium-sized businesses from all loans to the country's economy is insignificant. Thus in 2018, this indicator was only 15,2 percent. The limited access of small businesses to financial sources of second-tier banks stimulates the development of microfinance in the country. Certainly, microcredit organizations cannot become an absolute alternative to the national banking sector because of its impossibility to achieve large-scale lending. Nevertheless, they still can become an alternative in those economic areas where banks are less enthusiastic or not represented at all (like in agriculture).

According to some market participants, the growth points for microcredit organizations may be the following measures: expansion of the range of provided services, the transition from microcredit to microfinance. In the national market of small and medium-sized businesses crediting, there are a few credit instruments such as direct financing, leasing, or production development under global brands, franchising. The application of economic and mathematical modeling methods in this research allowed us to identify a direct and sufficiently strong correlation between the GDP rate of small and medium businesses and the level of its crediting.

Thus, an increase in financial support to small and medium-sized businesses, which is one of the main factors in the further development of business and entrepreneurship in Kazakhstan, will significantly increase the national GDP growth.

REFERENCES

1. Армстронг М., Барон А. Управление результативностью: Система оценки результатов в действии. – М.: Эксмо, 2016. – 255 с.
2. Мескон М., Альберт М. Основы менеджмента. – М.: Дело, 2016. – 632 с.
3. Каплан Р., Нортон Д. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты. – М. Олимп-Бизнес, 2016. – 344 с.
4. Друкер П. Эффективный руководитель. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 280 с.
5. Алимова Т. А., Ченина А. В. Теория предпринимательства в России. По материалам «Глобального мониторинга предпринимательства». – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2014. – 304 с.
6. Рубчинский А. А. Методы и модели принятия управленческих решений. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 526 с.
7. Ковалев В. В. Теория и практика финансового менеджмента. – М.: Проспект, 2017. – 544 с.

8. Переверзев М. П. Инновационный менеджмент в малом бизнесе. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 431 с.
9. Тен М. Проблемы развития функции малого бизнеса в Казахстане // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – № 6. – 2014. – С. 52–56.
10. Мамыров Н. К. Основы предпринимательства. – Алматы: Экономика, 2014. – 140 с.
11. Окаев К. О., Смагулова Н. Т., Бекетова Е. Б., Абдулина З. Т. Предпринимательство в Республике Казахстан. – Алматы: Экономика, 2015. – 172 с.
12. Денисова О. К., Кабдулшарипова А. М. Оценка современного состояния развития малого и среднего бизнеса в Казахстане // Журнал ВАК, Экономика и статистика. – 2019. – № 1. – С. 78–84.
13. Основные социально-экономические показатели: количество выданных кредитов по целям кредитования [Electronic source] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики [web-portal]. – 2019. URL: http://stat.gov.kz/kolichestvo_vydannyh_kreditov_po_celiam_kreditovaniia_ru.zip (accessed: 21.11.2019)
14. Развитие микрофинансирования в Казахстане, место и роль МКО «KazMicroFinance» [Electronic source] // Book.lib-i [web-portal]. – 2018. – URL: <http://www.book.lib-i.ru/25ekonomika/218995-1-soderzhanie-missiya-videnie-privetstvie-predsedatelya-pravleniya-razvitie-mikrofinansirovaniya-kazahstane-mesto-rol.php/> (accessed: 21.11.2019).
15. Денежно-кредитная и банковская статистика. Индикаторы финансовой устойчивости [Electronic source] // Национальный банк Казахстана [web-portal]. – 2019. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/page/indikatory-finansovoy-ustoychivosti> (accessed: 21.11.2019).
16. Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 августа 2018 года №522. Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса [Electronic source] // Spinform [web-portal]. – 2019. – URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=109465/ (accessed: 21.11.2019).

REFERENCES

1. Armstrong, M. and Baron, A. (2016), *Upravlenierezul'tativnost'yu: Sistema ocenki rezul'tatov v dejstvii*, Eksmo, Moscow, 255 p. (In Russian).
2. Meskon, M. and Albert, M. (2016), *Osnovymenedzhmenta, Delo*, Moscow, 632 p. (In Russian).
3. Kaplan, R. and Norton, D. (2016), *Strategicheskieskarty. Transformaciyanematerial'nyhaktivov v material'nyerezul'taty*, Olymp-Business, Moscow, 344 p. (In Russian).
4. Drucker, P. (2018), *Effektivnyjrukovoditel'*, Mann, Ivanov and Ferber, Moscow, 280 p. (In Russian).
5. Alimova, T.A. and Chenina, A. V. (2014), *Teoriya predprinimatel'stva v Rossii. Po materialam Global'nogomonitoringapredprinimatel'stva*, Higher School of Economics Publishing, Moscow, 304 p. (In Russian).
6. Rubchinsky, A.A. (2019), *Metody i modeli prinyatiya upravlencheskih reshenij*, Yurayt Publishing House, Moscow, 526 p. (In Russian).
7. Kovalev, V. V. (2017), *Teoriya i praktika finansovogo menedzhmenta*, Prospect, Moscow, 544 p. (In Russian).
8. Pereverzev, M. P. (2011), *Innovacionnyj menedzhment v malom biznese*, INFRA-M, Moscow, 431 p. (In Russian).
9. Ten, M. (2014), "Problemy razvitiya funkcii malogo biznesa v Kazakhstane", *Bulletin of KazNU. Economic series*, Vol. 2 No. 6, pp. 52–56 (In Russian).
10. Mamurov, N. K. (2014), *Osnovy predprinimatel'stva*, Economics, Almaty, 140 p. (In Russian).
11. Okayev, K. O., Smagulova, N. T., Beketova, E. B. and Abdulina, Z. T. (2015), *Predprinimatel'stvo v Respublike Kazakhstan*, Economics, Almaty, 172 p. (In Russian).
12. Denisova, O. K. and Kabdulsharipova, A. M. (2019), "Ocenka sovremennogo sostoyaniya razvitiya malogo i srednego biznesa v Kazakhstane", *Economics and Statistics Scientific CIS Journal*, Vol. 1. No. 2, pp. 78–84 (In Russian).
13. "Osnovnye social'no-ekonomicheskie pokazateli: kolichestvo vydannyh kreditov po celyam kreditovaniya" (2019), available at: http://stat.gov.kz/kolichestvo_vydannyh_kreditov_po_celiam_kreditovaniia_ru.zip (accessed: November, 21, 2019) (In Russian).

14. "Razvitie mikro finansirovaniya v Kazakhstane, mesto I rol' MKO "KazMicroFinance" (2018), available at: <http://www.book.lib-i.ru/25ekonomika/218995-1-soderzhanie-missiya-videnie-privetstvie-predsedatelya-pravleniya-razvitie-mikrofinansirovaniya-kazahstane-mesto-rol.php/> (Accessed November, 21, 2019) (In Russian).

15. "Denezhno-kreditnaya I bankovskaya statistika. Indikatory finansovoj ustojchivosti" (2019), available at: <https://nationalbank.kz/ru/page/indikatory-finansovoy-ustoychivosti> (Accessed: November, 21, 2019) (In Russian).

16. "Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 25 avgusta 2018 goda №522. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy podderzhki I razvitiya biznesa" (2018), available at: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=109465/ (Accessed: November 21, 2019) (In Russian).

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСКЕ НЕСИЕ БЕРУ НАРЫҒЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙҒА БАҒА БЕРУ

А. М. Кабдулшарипова¹, М. У. Рахимбердинова¹, Э. С. Мадиярова¹

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты Елдің салалары мен өңірлері бойынша статистикалық ақпарат негізінде Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнесті кредиттеу деңгейін талдау және бағалау болып табылады.

Әдіснамасы. Сандық талдау және синтез әдістері, статистикалық топтастыру және динамикалық қатарлар әдістері, эконометрикалық әдістер, атап айтқанда корреляциялық-регрессиялық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу бірегейлігі / құндылығы. Бұл мақалада экономиканың маңызды секторына: Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнесті несиелендіру деңгейін бағалау үшін экономикалық және экономикалық-математикалық талдау әдістері қолданылды. Маңызды макроэкономикалық көрсеткіштер – жалпы ішкі өнімнің ұлғаюы, несиелер бойынша орташа алынған сыйақы мөлшерлемесі, шағын және орта бизнеске бөлінетін несиелер мөлшері, арасындағы байланыстарды айқындауға тырысады. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнестің кредит-ақша саясатын жетілдіру жөніндегі ұсынымдарды әзірлеу кезінде мемлекеттік органдардың жұмысында зерттеудің негізгі ережелерін пайдалану мүмкіндігін атап өткен жөн.

Зерттеу нәтижелері. Жүргізілген зерттеу негізінде Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлікті кредиттеу нарығының жай-күйіне баға берілді, осы саладағы проблемалар мен кемшіліктер анықталды. Алынған өзара байланыс теңдеуі шағын және орта бизнестің тиімділігі қаржы ресурстарының болуына тікелей байланысты деген ережені растауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: шағын және орта бизнес, шағын және орта бизнесті (ШОБ) несиелендіру, шағын несиелеу, кәсіпкерлікті дамыту қоры, экономикалық-математикалық модель.

**РЫНОК КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА КАЗАХСТАНА:
ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ**

А. М. Кабдулшарипова¹, М. У. Рахимбердинова¹, Э. С. Мадиярова¹

¹Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью данной статьи является анализ и оценка уровня кредитования малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан на основе статистической информации за ряд лет, в разрезе по отраслям и регионам страны.

Методология. Используются методы количественного анализа и синтеза, методы статистических группировок и динамических рядов, эконометрические методы, в частности, корреляционно-регрессионный анализ.

Оригинальность / ценность исследования. В данной статье применены методы экономического и экономико-математического анализа для оценки уровня кредитования важнейшего сектора экономики: малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан. Сделана попытка выявить связи между важными макроэкономическими показателями: увеличение валового внутреннего продукта, средневзвешенной процентной ставки по кредитам, суммой выделенных кредитов малого и среднего бизнеса. Кроме того, следует отметить, возможность использования полученных выводов в работе государственных органов при разработке рекомендаций по совершенствованию кредитно-денежной политики малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан.

Результаты исследования. На основании проведенного исследования дана оценка состояния рынка кредитования малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан, выявлены проблемы и недостатки в этой сфере. Полученное уравнение взаимосвязи позволило подтвердить положение о том, что успешное функционирование малого и среднего бизнеса в значительной мере зависит от наличия финансовых ресурсов.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, кредитование малого и среднего бизнеса (МСБ), микрокредитование, фонд развития предпринимательства, экономико-математическая модель.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Kabdulsharipova Aliya Mukhtarabovna – Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: akabdulsharipova@mail.ru

Rakhimberdinova Madina Umargalievna – Doctor PhD, Associate Professor, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: rmu_uk@mail.ru

Madiyarova Elvira Sobetollaevna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: emadiyarova@mail.ru

МРНТИ: 06.35.31
JEL Classification: N83

БИОЛОГИЯЛЫҚ АКТИВТЕРДІ ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А. К. Канабекова

Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Ғылыми мақаланың мақсаты ауыл шаруашылық қызметпен шұғылданатын ұйымдардың биологиялық активтер есебіндегі ерекшеліктерді қарастыру, олардың 41 Қаржылық есептіліктің халықаралық стандартына (41 ҚЕХС) талаптарының орындалуын және оларды бағалау әдістерін зерттеу.

Әдіснамасы. IAS 41 «Ауыл шаруашылығы» стандартына көзделген талаптарға сәйкес биологиялық активтер болып саналатын өсімдіктер мен жануарлар есебіндегі бағалау ерекшеліктеріне салыстырмалық талдама жүргізілді. Стандарт талаптарын орындауда кейбір елдердегі мәселелер айқындалды. Зерттеу жүргізу барысында бағалауда әділ құн әдістемесін қолдану тиімділігі анықталды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Ғылыми мақаланың өзгешелігі IAS 41 «Ауыл шаруашылығы» стандартының ерекшеліктері мен қолдану тәртібі және әділ құн әдісінің ауыл шаруашылық ұйымдарының есебіндегі тиімділігін анықтау болып табылады.

Зерттеу нәтижелері – IAS 41 «Ауыл шаруашылығы» стандартында көрініс тапқан талаптардың орындалуы қаржылық есептілік сапасына әсер етеді. Стандарт ауыл шаруашылық ұйымдарының биологиялық активтердің түрлері, құны, өзгерістері, пайда мен залал жөнінде ақпараттың ашылуын талап етеді. Егер мұндай талап сақталса, ауыл шаруашылық ұйымдардың қаржылық жағдайы мен қорытынды нәтижесі туралы жалпы ақпараттарға қол жеткізіліп, шынайы баға беріледі.

Түйін сөздер: 41 «Ауыл шаруашылығы» ҚЕХС, есепке алу, биологиялық актив, бағалау, әділ құн, ақпарат.

КІРІСПЕ

Бухгалтерлік есептің IAS 41 «Ауыл шаруашылығы» халықаралық стандарты биологиялық активтер мен ауыл шаруашылық қызметіне қатысты есеп тәртібін, қаржылық тізімдемені жасауды белгілейді. Бұл стандарт науқан кезінде алынған өнімді қайта өңдеуді қарастырмайды, өйткені бұл үдеріс IAS 2 – «Босалқылар» халықаралық стандартында сипатталған.

Әдебиеттерде ҚЕХС-мен байланысты бірнеше тиімді артықшылықтар атап өтілген: стандарттардың жоғарғы сапасы, капитал құнының төмендеуі, бағалы қағаздарға деген инвесторлар сұранысының ұлғаюы және қор нарығындағы өтімділік [1]. Дегенмен, елдер арасындағы қоршаған ортада болатын әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтар тіпті осы стандарттардың орындалуын және сәйкесінше олардың сапасын да төмендетіп жіберді [2; 3]. Сонымен қоса, детерминанттар басқару мен ынталандыру құралдарына қатаң деңгейде әсер етеді, және осыдан ҚЕХС сәйкестігіне ықпал етеді [4; 5].

Бүкіл әлемдегі экономикалық және қаржылық өмірдің қарқынды дамуына, жылдық қаржылық есептіліктегі ақпаратқа сыртқы пайдаланушылардың сұранысының артуына және халықаралық есеп органдарының оларды қанағаттандыруға деген ұмтылысына байланысты әділ құн тұжырымдамасының ауқымы кеңейе түсті.

Әділ құнмен бағалау баяғыда пайда болған және әлемде салыстырмалы түрде ұзақ уақыт бойы қолданылып келеді. Сөйтсе де, бүгінгі күнге дейін бағалаудың бұл түрі ғылыми қауымдастықпен жиі талқыланатын мәселенің бірі болып табылады, әсіресе биологиялық активтер есебін зерттеуде.

Ғылыми зерттеу мақаланың мақсаты болып ауыл шаруашылығына қатысты халықаралық стандарттың есеп талаптарының ерекшеліктерін зерделеп, биологиялық активтерді бағалаудың тиімді әдісін қарастыру.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

IAS 41 «Ауыл шаруашылығы» стандарты ауыл шаруашылық қызметінің есебін орнатады – биологиялық активтердің (тірі жануарлар мен өсімдіктерді) ауыл шаруашылық өніміне (осы активтерден алынған өнім) айналуы. Стандарт әдетте, биологиялық активтердің сату шығындарын шегергендегі әділ құны бойынша бағаланғанын талап етеді.

Әділ құнмен бағалау кезінде тек бастапқы тануға және қатаң жағдайда қолдануға рұқсат етілген бір ерекшелік – ол нарықтық бағаның қол жетімсіз болуы және ұйым әділ құнының шынайы бағасына кепілдік бере алмауы. Мұндай жағдайда ұйым әділ құнының сенімсіздік категориясын қолданып, биологиялық активтерді амортизация мен құнсыздандуды шегергендегі өзіндік құны бойынша таниды. Сонымен қоса, ауылшаруашылық өнімдері олардың жинау немесе алу кезінде сату шығындарын шегергендегі әділ құнмен бағалануы керек [6].

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарында бағалау сұрақтарына ерекше көңіл бөлінеді. Өйткені бағалау – бұл қаржылық есептілік элементтері баланста және жиынтық табыс туралы есептілікте танылатын және бағаланатын ақшалай бірліктерін анықтау процесі. Сол мақсатпен нақты бір әдісі таңдау қажет. Биологиялық активтерді бағалауда біртұтас бағалайтын жүйе болмаған кезде мәселе тұғызады. Бір бизнес секторындағы ауыл шаруашылық ұйымдарының шоттарын салыстыруға келмейді, себебі олардың әрқайсысы өз әдісін қолданады.

Биологиялық активтерді бағалау кезінде олардың өсу кезеңдерін ескерген жөн. Атап айтқанда көпжылдық ағаштар мен өнім беретін жануарлар ұзақ мерзімдік сипатқа ие және олардың вегетациялық кезең ішіндегі әділ құнының өзгеруі айтарлықтай болады. Егер де биологиялық активтер олардың өсуі кезінде өзіндік құнмен бағаланса және әділ құнының өзгеруіне қарай пайда немесе зиян құрамында қайта бағаланбаса, онда жиынтық табыс туралы есептілік биологиялық активтердің экономикалық мәнін көрсетпейді.

Демек, биологиялық активтерді жүйелі түрде әділ құны бойынша қайта бағалау қажеттілігі бар. Әділ құндағы өзгерістерді жиынтық табыс туралы есептілікте сипаттау биологиялық активтерден есепті кезеңде нақты алынған табыс үшін талап етіледі [7].

Биологиялық активтердің құнын анықтау көбінесе олардың шығу тегі бойынша, яғни өсімдіктер немесе жануарлар түрлерімен анықталады. Сондай-ақ мерзіміне қарай қысқа мерзімді (тұтынылатын) немесе ұзақ мерзімді биологиялық активтер болып ажыратылады.

Көпжылдық дақылдар сияқты ұзақ мерзімді активтер тобына жататын өсімдік тектес биологиялық активтер үшін Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының кеңесі (IASB) бағалаудың екі негізін ұсынды: тарихи құн және әділ құн тұжырымдамаларын. Тарихи (жинақталған) құн түсігіні көпжылдық өсімдіктер дайындық кезеңінде болғанда ғана қолданылады, яғни олардың әлі толық құнарлылыққа жете алмауына қарай. Мысалға, бау-бақша немесе жүзім ағаштарын олардың толықтай өнім беретіндей кезеңіне жеткенге дейінгі уақыт сатысын айтамыз. Және олардың жетілуі түріне және сортына байланысты бірнеше жылды алуы мүмкін. Бұл фаза тұқымның құны бау-бақша бағына немесе басқа көпжылдық плантацияларға салынған инвестицияларға негізделген жылдық шығындардан жоғары болғанға дейін созылады [8].

Тірі жануар болып саналатын биологиялық актив тек ҚЕХС 41 бойынша есеп жүргізуді талап етеді, және олар 16-ші стандартқа сәйкес жеміс беретін өсімдік болып саналмауы тиіс. Себебі ҚЕХС кеңесі өсімдіктерге қарағанда мал жерге байланбайды және әдетте олар үшін белсенді нарықтың болуымен байланысты деп түсіндірген. Ал бұл дегеніміз әділ құн туралы ақпарат қол жетерлік болып, оны қолдану шығындарды өлшеуге қарағанда оңайырақ болады.

Сол сияқты, бір реттен көп пайдалану мүмкіндігі бар өсімдіктер (мысалы, кесілетін ағаштық материал үшін де, жеміс үшін де өсірілетін ағаштар) ҚЕХС 41 (IAS) сәйкес есепке алынуы керек. Өйткені 16 (IAS) ҚЕХС-тың қолдану аясына кіретін жеміс өсімдіктері – олар тек ауылшаруашылық өнімдерін өндіру немесе жабдықтауда ғана қолданылатындар (16 және 41 ҚХЕС түсініктемелері негізінде). Сонымен қатар, шай жапырақтары мен кофе тұқымдары сияқты жемісті өсімдіктерде өсірілетін өнімдер биологиялық актив болып табылады [9].

41-ші стандарт тірі жануарлар немесе өсімдіктер табыс әкелетін ауыл шаруашылық қызметіне әсер етеді және сол активтердің жиналған өнімдерін өзіне қосады, мысалы, егер биологиялық актив сүтті мал болса, ауыл шаруашылық өнімі сүт болады. Сондай айырмашылық ағаштармен жүзеге асырылуы мүмкін (орманнан алынған кесілген ағаштар). Биологиялық активтерге жеміс беретін өсімдіктер кірмейді.

Осы стандартқа сәйкес ауыл шаруашылығындағы есептің ұйымдастырылу ерекшелікті төмендегі 1-сурет арқылы көрсете аламыз.

1 сурет – 41 «Ауыл шаруашылығы» (IAS) ҚЕХС-ның қолдану аясы
Ескерту – сурет автормен құрастырылған

Зерттеушілер бухгалтерлік ақпаратқа қызығушылық танытқандар тарихи құн әдісінің қағидасын сынағанын және мұндай әдіс «болашақтағы ақша ағындарын болжауға көмектеспейді» деп атап өткен. Бұл ой жаңа тенденцияның құрылуына, ең өзекті ақпаратты ұсынатын қолайлы деп экономикалық бағалау әдісін қорғайтын әділ құн тұжырымдамасының пайда болуына әкелді [10].

Дәл осы сыни ортада әділ құн деген түсінік пайда болды. Бұл әдіс ауыл шаруашылық активтерін бағалаудағы құнның негізі ретінде тарихи құнның нұсқасы ретінде қарастырылды. Белсенді нарығы жоқ өнімдер үшін бұл жаңа әдіс уақытқа сай ақша құнын есепке алады және сол активтің болашақтағы пайда әкелетін қабілетіне сәйкес өнімнің құнын өлшейді. Әділ құнмен бағалау пікір таластыру критериясын қолдануды талап етеді және бағалаушының қабылдауына немесе бағалау мақсатына сәйкес активтің құны әртүрлі болуы мүмкін. Мұндай тәсіл активті қаржылық бағалауға субъективтілік бере отырып, әдісті сынға алуды тұғызады. Себебі бұл форматта өлшенген сома бағалау кезінде тараптар арасындағы келісімді көрсетеді және бұл консенсус әртүрлі факторларға байланысты өзгеруі мүмкін [11].

Тұжырымдамалардың ешқайсысы мінсіз емес. Әділ құны пайда мен зиян туралы есептілік тарапынан, ал тарихи құн - баланс жағынан шатастыруға әкеледі [12].

Бухгалтерлік есептің әділ құны бойынша кемшіліктері мынада: қаржылық есептіліктегі жүзеге асырылмаған сомалар қаржылық коэффициенттердің мәнін бұрмалайды және пайдаланушыларды шатастыруы мүмкін. Және ең бастысы, бағалаудың әртүрлі әдістері қолданылған әділ құнының бағалануы сенімсіз, субъективті болып, қымбатқа түседі. Бастапқы құн бойынша есеп жүргізу ұйым қызметі туралы неғұрлым сенімді ақпарат береді: активтер өзіндік құнмен бағаланады, ал ол басшылыққа қаржылық ақпаратты бұрмалауға аз мүмкіндік беретін объективті және заңды түрде расталған құн болып табылады. Одан басқа, тарихи шығындар әдісін қолдану кезінде қаржылық есептіліктегі бірқатар мәліметтер субъективті белгілі бір болжамдарға негізделген субъективті болып келеді. Сол уақытта қаржылық есептіліктегі активтер құны олардың нарықтық бағасынан айтарлықтай ерекшеленеді де, ал қаржылық ақпарат экономикалық шешім қабылдауға қолайлы бола бермейді [13].

Биологиялық активтер тарихи құнмен өлшенген кезде оларға болжам жасай алмайтындай етеді. Әділ құнымен бағалау биологиялық активтердің жағымсыз әсерін жағымдыға ауыстырып, биологиялық активтерді түсініксіз мөлшерін тиісті ақпарат көзіне айналдырады. Бұл айғақтар уақыт бойынша әдел құнға қарамастан болжамдардың дәлдігінің әр түрлі көрсеткіштеріне тұрақты болып, сондай-ақ, бухгалтерлік есеп стандарттарын жақсартуға негізделген [14].

Кейбіреулердің пікірінше, әділ құнмен берілген есептілік фирмалардың болашақ ақша ағымдарын әкелу қабілетіне қатысты менеджерлердің күтуін аша отырып, ақпараттық ортаны жақсартады. Олардың ойынша, әділ құн бойынша есептілік тиісті фирмалардың құнын бағалауға қатысты басшылықтың құпия ақпаратын ашып, болжамдардың нақтылығын арттыруы тиіс [15].

Тағы бір зерттеушілер сенімділік пен консерватизмге басты назар аударғанда, тарихи құн есебі ұйымның шынайы қызмет нәтижесін жасыратын релеванттық еместіктің көзі болып табылады. Сол уақытта әділ құн есебінің мәліметтері ықтималды төлемдер мен дефолт тәуекелін бағалауға мүмкіндік беретін ақпаратты ұсынады деп тұжырымдайды [16].

Анықтама бойынша әділ құн активтер немесе міндеттемелерді иелік етуден алынған күтілетін болашақ табысты қосқандағы нарықта тапқан кіріске жатқызылады [17].

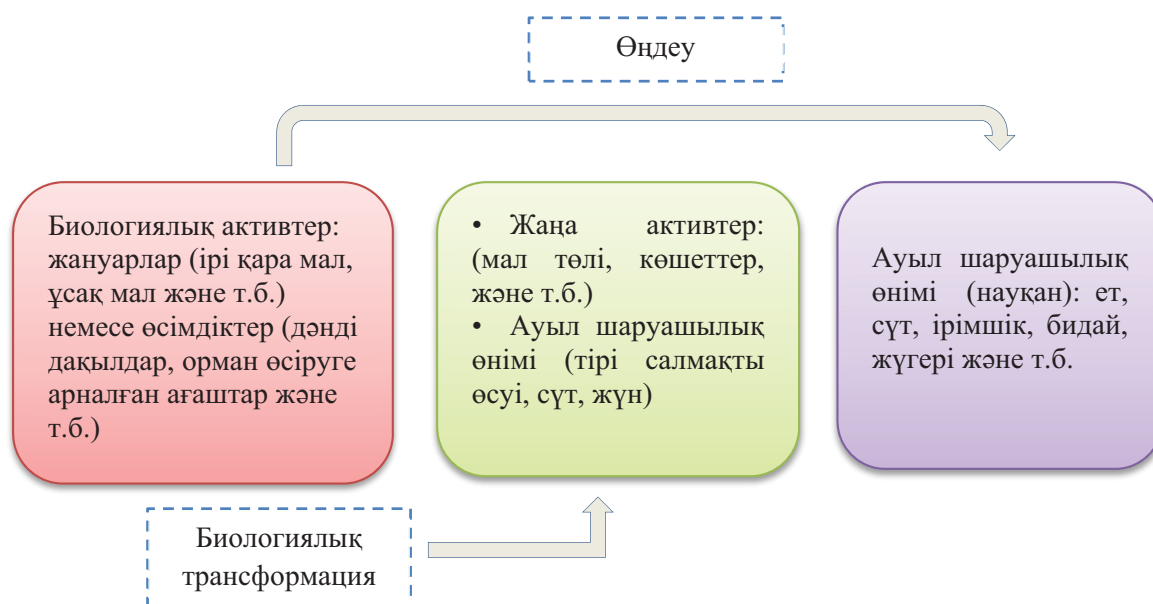
Биологиялық активтерге келсек, тарихи құн биологиялық трансформациялардың экономикалық құндылығын қажетті түрде бағалай алмайды. Соған қарамастан, ол биологиялық активтерді өтеуге, жинауға және сатуға дейінгі түсім мен ағымдағы мәліметтер туралы хабарламайды. Әділ құн есептік деректер түрінде ағымдағы кез-келген биологиялық трансформацияны көрсетеді. Осылайша ол тарихи құнға қатысты ақша қаражаттарының болашақ ағымдарын болжау үшін жаңартылған және пайдалы ақпаратты ұсынады.

Сонымен қоса, биотрансформациямен болатын биологиялық активтердегі сандық және сапалық өзгерістер тұрақты түрде бақыланады және ауыл шаруашылық қызметін басқару процестерінің бір бөлігі ретінде өлшенеді [18].

Трансформация нәтижесінде биоактивтер өседі, көбейеді және өнім береді. Осындай өзгерістердің процесі 2-суретте бейнеленген.

Болашақ пайда әділ құн моделі аясында үлкен болжамдық қасиетін көрсетеді [19]. Ал сол уақытта тарихи құн моделі бухгалтерлік есептің қателік жіберу тәжірибесіне бейімделу үшін құжатталған. Биологиялық активтерді бағалаудың екі моделінің бірін қолдану кезінде пайда болған қиындықтарды талдай келе (аграрлық секторда жұмыс істейтін фермерлер және есепшілер қатысқан эксперимент негізінде), тарихи құн көптеген қиындықтарға әкелгенін құжаттық негізде растаған [20].

Биологиялық активтердің құны жөнінде ақпараттың ашылуын зерттеген кезде оған осы активтердің интенсивтілігі, меншіктік шоғырлануы мен көлемі сияқты факторлардың әсері бар екені анықталған. Сондай-ақ зерттеушілер бұл активтер түрінің құнын бағалау жұмысы қымбатқа түсіп, қаржылық есептілік пайдаланушыларымен анықталатыны туралы қорытындыларды растаған. Ал әділ құнды есепке алуды зерттеу тұрғысынан биологиялық активтерге қатысты қаржылық есептілік салыстыруға келмейді және сәйкес те келе бермейді. Бағалау әдістерінің әртүрлілігі теңдессіз қаржылық нәтижелерді қамтамасыз етеді [21].

2-сурет – Биологиялық активтердің түрлену процесі

Ескерту – сурет автормен құрастырылған

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жалпы алғанда 41 (IAS) ҚЕХС-ның енуі мен қолдануға қатысты көптеген елдердің мысалында зерттеулер жүргізілген. Соған сәйкес тиісті нәтижелер анықталды. Сол елдердің 41-ші стандартта көзделген әділ құн бойынша бағалау моделіне қатысты қорытындыларды төменде келтірілген 1-кесте арқылы көрсетуге болады.

1-кесте – Мемлекеттердің есеп тәжірибесіндегі ҚЕХС (IAS) 41 қолдану бойынша айқындалған зерттеу нәтижелері

№	Мемлекеттер	Зерттеу нәтижелері
1	2	3
1	Онтүстік Африка	Биологиялық активтердің есептік мәндерін анықтауда қолданылатын бағалау әдістері бір біріне сәйкес келмейді және ҚЕХС 41 талаптарына сәйкес келмейді [22].
2	Малайзия	Ұсынушыға арналған биологиялық активтер үшін нарықтық ақпарат болмаған, олардың пайдасынан асатын активтерді әділ бағалауға жұмсалатын шығындар және ұсынушыға арналған биологиялық активтерді бағалауға қажетті қажетті білімнің болмауы кезінде туындайтын мәселелер анықталды [23].
3	Латвия	Биологиялық активтерді бағалауға қатысты, биологиялық активтердің көпшілігі үшін белсенді нарық жоқ екенін және бұл активтердің құны туралы нақты ақпарат жоқ екенін ескеру қажет. Бұл биологиялық активтерді бағалау кезінде әділ құн қағидасын қолдану өте қиын болатынының басты себептерінің бірі [24].
4	Түркия	Нәтижелерге сәйкес компаниялардың тиімділік рейтингтері уақыт өте келе өзгереді, бірақ іріктеу кезеңінде ҚЕХС (IAS) 41 қолданатын компаниялар әрқашан жоғары тиімді деп көрсетілді. Бұдан басқа, талданатын іріктемелі топ үшін ҚЕХС (IAS) 41 қолдануды тоқтатқаннан кейін қаржылық көрсеткіштердің рейтингі төмендейтіні байқалған. Осылайша, ҚЕХС (IAS) 41 қаржылық нәтижелерге оң әсер етуі мүмкін деп сеніммен айтуға болады [25].
5	Австралия	Ауыл шаруашылығы секторында әділ құн есебі алғаш рет енгізілген Австралияда санамаланған барлық аграрлық кәсіпорындар алына келе, нарықтық бағалар немесе басшылықпен алынған бағалау құны пайдаланылатынына қарамастан, биологиялық активтердің әділ құны болашақ операциялық ақша ағындарын болжауда қосымша мүмкіндіктерін бермейтінін анықталды [26].

6	Чехия	<p>Әділ құнды бағалау ұсынушыға жетілген биологиялық активтер үшін жарамсыз, өйткені мұндай активтер биологиялық трансформацияға ұшырамайды, сондықтан ҚЕХС (IAS) 16 арналған негізгі құралдарға ұқсас [27].</p> <p>Зерттеу ауылшаруашылық компаниялары экономистерінің биологиялық активтер мен ауылшаруашылық өнімдерін бағалаудың негізі ретінде әділ құнды пайдалануға қатысты скептицизмін анықтады.</p> <p>Себептер негізінен объективті әділ құнды анықтаудың мүмкін еместігінде немесе болмауында айқын көрінеді. Осылайша, Чех Республикасында ҚЕХС (IAS) 41 әлеуетті қолдану осы екі аспектіде де айтарлықтай қиындықтарға тап болады [28].</p>
7	Филиппиндер	<p>Зерттеу барысында бірқатар компаниялар өздерінің биологиялық активтерін бағалауда тарихи құн мен әділ құнын үйлесімділікпен қолданатынын көрсетті. Сонымен қатар, анықталғандай, ауыл шаруашылық компанияларын бағалауды таңдау фирманың көлемімен және компания аудиторының биологиялық активтің әділ құнына қатысты көзқарасымен айтарлықтай байланысты [29].</p> <p>Зерттеу нәтижелері мал шаруашылығымен айналысатын шаруашылықтардың қызмет көлеміне, бизнесті ұйымдастыруға және бизнес сипатына байланысты есепке алудың әр түрлі тәжірибелерін көрсетеді. Артқы ауланың фермерлері есеп жүргізбеді, сондықтан 41 IAS / PAS талаптарына сәйкес келмеді, бірақ мал қорларын бағалау кезінде коммерциялық шаруашылықтар қолданған әділ нарықтық әдісті қолданды [30].</p>
8	Индонезия	<p>ҚЕХС (IAS) 41 сәйкес әділ құнды бағалау да сенімсіз болып саналады, өйткені ол дәлелді дәлелдерсіз субъективтілікке толы. Биологиялық активті бағалаудың өзіндік тәсілі бар екендігі анықталды. Фермерлер әрқашан ақшаны биологиялық активті бағалау көрсеткіші немесе тиімділік көрсеткіші ретінде пайдаланбайды. Индонезиялық фермерлердің пайдалы жинақтауды тіркеудің ерекше тәсілдері бар [31].</p>
9	Румыния	<p>Зерттеулер бізге Румынияның Ұлттық бухгалтерлік есеп нормалары мен ҚЕХС (IAS) 41 арасындағы қарама-қайшылықтар аграрлық азық-түлік компаниялары әділ құнның пайдасына тарихи құнды бағалаудың маңыздылығын төмендететіндігімен байланысты екенін анықтауға мүмкіндік берді. Алайда, әділ құнды бағалаудың нақты тәжірибесі көбінесе мүмкін емес, өйткені нарықтық баға белгілі бір шарттарға немесе саралау критерийлеріне байланысты тиісті ауылшаруашылық өнімдерінің немесе биологиялық активтің құнын көрсетеді. Әсіресе ауылшаруашылық өнімдерінің кейбір түрлері жергілікті биржалардағы баға белгілеулерінде жиі кездеседі [32].</p>
Ескерту – кесте автормен құрастырылған		

IFRS «Әділ құн» 13-стандартында әділ құны белсенді нарық бағаларына негізделеді деп көзделген. Егер аймақтық деңгейде бірнеше белсенді нарық жұмыс атқарса, биологиялық активтердің әділ құнын анықтау үшін олар жоспар бойынша сатылатын нарықтың бағасы алынады [33].

Осы орайда, мемлекеттердің әділ құнды анықтау қиындықтарға соғатынын, немесе бағалау жүргізуге көп шығын жұмсалудың дәйектеп келтірген. Кейбір зерттеулерде белсенді нарықтың болмауын алға тартып, әділ құнды анықтау мүмкін еместігі атап өтілген. Сөйтсе де, белсенді нарық болмаған жағдайда, ҚЕХС-да балама бағалау әдістері белгіленген. Өсімдіктердің маусымдылығын ескеретін болсақ, нарықтағы бағаны сатып алушылар белгілейтіні белгілі. Науқан уақыты жеткенде ғана әділ құнына қол жеткізуге мүмкіндік пайда болады. Ал ауыл шаруашылық жануарларына келетін болсақ, оларға деген сұраныс жыл мезгілдеріне қарамастан үнемі болып тұрады. Соған сәйкес мәміле жасалатын нарықтағы баға әділ құн деп есепке алынады.

Бұл жерде біздің елде көбінесе малдың әділ құны үкіметтің бақылаушы органынан немесе нарық қатысушыларынан алынған малдың 1 кг. етінің нарықтық бағасына негізделеді. Мұнда биологиялық активтердің нарықтағы бағасына, мысалы ірі қара малды алсақ, оған тұқымы, жасы, салмағы, сүтті немесе етті болуы сияқты факторлар әсер етеді. Сонымен қатар, бұл жерде ескеретін жайт, малдың салмағы ай сайын өсіп, өзгеріп отырады. Осыған байланысты олардың ай сайын қайта бағалау жүргізілсе, әділ құны да өседі. Сондықтан әділ құнмен биологиялық активтерді бағалау ауыл шаруашылық ұйымдарының шынайы жағдайын сипаттауға, болашақтағы алатын пайдасына болжам жасауға мүмкіндік береді.

Әділ құнның маңыздылығы туралы алғышарт оның болашақтағы ақша ағындары мен кірістерін болжау қабілеттілігінде. Осылайша, әділ құнды ақпараттың пайдалылығын осыған байланысты алынған нәтижелерді талдау арқылы тікелей тексеруге болады. Әділ құнға негізделген толық есеп жүйесінде

бухгалтерлік баланс фирма активтері мен міндеттемелерінің құны туралы толық ақпаратты қамтуы керек. Бұл жағдайда бухгалтерлік балансқа сәйкес әділ құнның өзгерістері пайда мен шығындар туралы есепте көрсетіледі. Пайдаға әділ құн әсер етеді, өйткені активтерді кейінгі бағалау және құнсыздануды тестілеу пайда мен залал туралы есептілікте дереу танылатын табыс мен шығынға әкеледі. Егер активтердің көп бөлігі кейіннен әділ құн бойынша өлшенетін болса, онда пайда өзгеруі мүмкін және нарық конъюнктурасына байланысты сенімсіз болуы мүмкін. Егер нарықтар өтімді болса, әділ құн активтер мен міндеттемелердің сенімді өлшемі болып табылады, өйткені бағалау ақшалай қаражаттардың күтілетін ағындарының дисконтталған құнын білдіреді және ондағы өзгерістер (мысалы, іске асырылмаған пайда мен залал) болашақ нәтижелердегі өзгерістерде көрінуі керек [34].

Әділ құн бойынша жүргізілген есептің артықшылығы айдан анық. Өйткені қаржылық есептілікте берілген ақпарат тек экономикалық шешімдерді қабылдау мен ақша ағымдарының болжамы үшін ғана емес, сонымен қатар нарықтағы өзгерістерді және олардың ұйымға әсерін сипаттау үшін де өзекті және орынды болып келеді.

Әділ құн бойынша есепке алудың басқа да бірқатар артықшылықтары бар:

- ол қосымша ақпарат береді, активтердің нақты құнын шынайы бағалауды қамтамасыз етеді;
- ол шешім қабылдау үшін пайдалы, өйткені экономикалық шындықты бейнелейді;
- қаржылық есептілік – бизнесті бағалауда ақпарат көздерінің бірі болып табылады.

Осылайша, бұл стандарт басқалармен қатар инвесторларға нарықтарды оңай салыстыруға мүмкіндік береді және компанияның жағдайы туралы қызығушылығы бар тұлғаларды хабардар ету мақсатымен әзірленеді. Одан басқа, ҚЕХС сәйкес есептілікті қалыптастыру – бұл халықаралық капитал нарығына қосылудың маңызды шарты болып табылады. Дегенменде, бұл бағалау әдісінің артықшылығы шынайы және өзекті ақпарат негізінде ең тиімді шешім қабылдау құралына ие тек ұйым менеджерлерінде, сондай-ақ осылайша нарықтағы компания жағдайы туралы көбірек ақпараты бар және бизнесті бағалау үшін инвесторларда ғана байқалады.

Әділ құн бойынша бағалаудың артықшылықтарына мәліметтердің ашықтығы, ақпараттылығы және толықтығы сияқты сипаттамалардың артуын жатқызуға болады. Сонымен қатар, ұйымның қызмет нәтижелерін басқа кәсіпорындармен бір кезеңге бірқатар жылдар бойынша салыстырмалы талдау жүргізуге жағдай пайда болады.

Алайда, бұл әдіс тұрақсыз экономикалық жағдайда айқын көрінетін кемшіліктерсіз болмайды – дағдарыс кезіндегі үлкен шығындарды тану (өсу кезінде активтерді асыра бағалау), бағаны анықтау қиындықтары, сақтық қағидасын сақтамау.

Қорытынды

Осыдан, жүргізілген зерттеуді қорытындылай келе, 41-«Ауыл шаруашылығы» стандарты бойынша биологиялық активтердің есепке алынуы мен бағалануына байланысты талаптардың орындалуында ерекшеліктер бар екені анықталды. Стандарт әділ құн моделін қолдануды көздейді, тек оны анықтау мүмкін болмағанда ғана басқа жолдар қарастырылған.

Стандарт талабы мүлтіксіз орындалған жағдайда қаржылық есептіліктегі ақпараттар ұйымның қаржылық жағдайы турал шынайы көрініс береді.

Біздің елде белсенді нарықтың болуы осы әділ құнның қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сол себепті бұл бағалау әдісін кеңінен қолдану биологиялық активтердің өсуі мен трансформациясын есепке алуда ең сенімді ақпарат құралы болып табылады.

Соған қоса, 41 «Ауыл шаруашылығы» ҚЕХС талаптарының орындалуы ұйымның қызметіне ғана емес, оған қызығушылығы бар компаниялардың шешім қабылдауына үлкен ықпалын тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Amiraslani H., Latridis G. E., Pope P. F. Accounting for asset impairment: a test for IFRS compliance across Europe. – London: Cass Business School, 2013. – 68 p.
2. Ball R. International Financial Reporting Standards (IFRS): pros and cons for investors // Accounting and business research. – 2006. – Vol. 36. – P. 5–27.

3. Tsalavoutas I., Dionysiou D. Value relevance of IFRS mandatory disclosure requirements // *Journal of Applied Accounting Research*. – 2014.
4. Amiraslani H., Latridis G. E., Pope P. F. Accounting for asset impairment: a test for IFRS compliance across Europe. – London: Cass Business School, 2013.
5. Wysocki P. New institutional accounting and IFRS // *Accounting and business research*. – 2011. – Т. 41. – №. 3. – С. 309–328.
6. IAS 41 «Agriculture» [Электронды ресурс] – IFRS [web-портал]. – URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-41-agriculture/> (қарау уақыты: 24.07.2020).
7. Arbidane I., Mietule I. Problems and solutions of accounting and evaluation of biological assets in Latvia. – 2018.
8. Zachariadis M., Hileman G., Scott S. V. Governance and control in distributed ledgers: Understanding the challenges facing blockchain technology in financial services // *Information and Organization*. – 2019. – Vol. 29. – No. 2. – P. 105–117.
9. Muniraju M., Ganesh S. R. A Study on the Impact of International Financial Reporting Standards Convergence on Indian Corporate Sector // *Journal of Business and Management*. – 2016. – Vol. 18(4). – P. 34–41.
10. Young E. Fipecafi. Manual de normas internacionais de contabilidade: IFRS versus normas brasileiras–1. ed.–3. Reimpr. – São Paulo: Atlas. – 2009. – 364 p.
11. Catty J. P. IFRS: guia de aplicação do valor justo. – Bookman Editora, 2013. – 632 p.
12. Alexander D., Fasiello R. Valore reale, fair value and the business model: was Besta best after all? // *AMIS 2014*. – 2014. – P. 703–723.
13. Budrionytė R., Gaižauskas L. Historical cost vs fair value in forest accounting: the case of Lithuania // *Entrepreneurship and Sustainability*. – 2018. – Issues 6(1). – P. 60–76.
14. Argilés-Bosch J. M., Miarons M., Garcia-Blandon J., Benavente C., Ravenda D. Usefulness of fair valuation of biological assets for cash flow prediction. // *Spanish Journal of Finance and Accounting / Revista Española de Financiación y Contabilidad*. – 2018. – Vol. 47(2). – P. 157–180.
15. Liang L., Riedl E. J. The effect of fair value versus historical cost reporting model on analyst forecast accuracy // *The Accounting Review*. 2014. – Vol. 89(3). – P. 1151–1177.
16. Barlev B., Haddad J. R. Fair value accounting and the management of the firm // *Critical Perspectives on Accounting*. – 2003. – Vol. 14. – P. 383–415.
17. Evans M., Hodder L., Hopkins P. E. The predictive ability of fair values for future financial performance of commercial banks and the relation of predictive ability to banks' share prices // *Contemporary Accounting Research*. – 2014. – Vol. 31(1). – P. 13–44.
18. Методические рекомендации по применению международного стандарта бухгалтерского учета (IAS) 41 «Сельское хозяйство» [Электронды ресурс] // «Параграф. Юрист» АЖ [web-портал]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30037850#pos=0;0 (қарау уақыты: 24.07.2020).
19. Argilés J., Garcia-Blandon J., Monllau T. Fair value versus historical cost-based valuation for biological assets: predictability of financial information // *Spanish Accounting Review*. – 2011. – Vol. 14. – No. 2. – P. 87–113.
20. Argilés Bosch J., Aliberch A.S. Garcia-Blandon J. A comparative study of difficulties in accounting preparation and judgment in agriculture using fair value and historical cost for biological assets valuation // *Spanish Accounting Review*. – 2012. – Vol. 15. – No. 1. – P. 109–142.
21. Gonçalves R., Lopes P. Firm-specific Determinants of Agricultural Financial Reporting // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Vol. 110. – P. 470–481.
22. Baigrie I., Coetsee D. An analysis of the financial reporting compliance of South African public agricultural companies // *Journal of Economic and Financial Sciences*. – 2016. – Vol. 9. – No. 3. – P. 833–853.
23. Muhammad K., Ghani E. K. A fair value model for bearer biological assets in promoting corporate governance: A proposal // *Journal of Agricultural Studies*. – 2013. – Vol. 2. – No. 1. – P. 16–26.
24. Arbidane I., Mietule I. Problems and solutions of accounting and evaluation of biological assets in Latvia. – 2018. – Vol. 6(1). – P. 10–22.

25. Acar M. Performance Ranking of Turkish Companies Implementing “IAS 41: Agriculture” Via Topsis Method. – Ankara: Congress Book. – 2019.
26. He L. Y., Wright S., Evans E. Is fair value information relevant to investment decision-making: Evidence from the Australian agricultural sector? // *Australian Journal of Management*. – 2018. – Vol. 43. – №. 4. – P. 555–574.
27. Jana H., Marta S. The fair value model for the measurement of biological assets and agricultural produce in the Czech Republic // *Procedia economics and finance*. – 2014. – Vol. 12. – P. 213–220.
28. Hinke J., Stárová M. Application possibilities and consequences of biological assets and agricultural produce reporting in accordance with IFRS principles in the Czech Republic // *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*. – 2013. – Vol. 5. – P. 77–89.
29. Kakalta M. Evaluation of Biological Assets and Agricultural Disclosures Required by Companies in Philippines // *International Journal of Social Sciences and Humanities Research*. – 2013. – Vol. 1(1). – P. 83–89.
30. Miranda H. D. et al. Accounting Practices and International Accounting Standard (IAS)/Philippine Accounting Standard (PAS) 41 Compliance of Cattle Farms: Evidence from the Philippines // *Journal of Global Business and Trade*. – 2017. – Vol. 13. – No. 1. – P. 55–77.
31. Kurniawan R., Mulawarman A. D., Kamayanti A. Biological assets valuation reconstruction: A critical study of IAS 41 on agricultural accounting in Indonesian farmers // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Vol. 164. – P. 68–75.
32. Mates D. et al. Biological assets and the agricultural products in the context of the implementation of the IAS 41: A case study of the Romanian agro-food system // *Archives of Biological Sciences*. – 2015. – Vol. 67. – No. 2. – P. 705–714.
33. Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 13 «Справедливая стоимость» [Электронный ресурс] // «Параграф. Юрист» АЖ [web-портал]. – URL: <https://www.online.zakon.kz> (қарау уақыты: 20.07.2020).
34. Menicucci E. Fair Value Accounting and Earnings Quality // *Earnings Quality*. – Palgrave Pivot, Cham, 2020. – P. 107–137.

REFERENCES

1. Amiraslani, H., Latridis, G. E., & Pope, P. F. (2013) “Accounting for asset impairment: a test for IFRS compliance across Europe”, London: Cass Business School.
2. Ball, R. (2006) “International Financial Reporting Standards (IFRS): pros and cons for investors”, *Accounting and business research*, Vol. 36, pp. 5–27.
3. Tsalavoutas, I., and Dionysiou, D. (2014), “Value relevance of IFRS mandatory disclosure requirements”, *Journal of Applied Accounting Research*.
4. Amiraslani, H., Latridis, G. E., & Pope, P. F. (2013) “Accounting for asset impairment: a test for IFRS compliance across Europe”, London: Cass Business School.
5. Wysocki, P. (2011), “New institutional accounting and IFRS”, *Accounting and business research*, Vol. 41(3), pp. 309–328.
6. “IAS 41 Agriculture”, available at: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-41-agriculture/> (accessed: July 24, 2020).
7. Arbidane, I., and Mietule, I. (2018). “Problems and solutions of accounting and evaluation of biological assets in Latvia”.
8. Zachariadis, M., Hileman, G., and Scott, S. V. (2019), “Governance and control in distributed ledgers: Understanding the challenges facing blockchain technology in financial services”, *Information and Organization*, Vol. 29(2), P. 105–117.
9. Muniraju, M., and Ganesh, S. R. (2016). “A Study on the Impact of International Financial Reporting Standards Convergence on Indian Corporate Sector”, *Journal of Business and Management*, Vol. 18(4), pp. 34–41.

10. Young, E. (2009) Fipecafi. “Manual de normas internacionais de contabilidade: IFRS versus normas brasileiras–1”, ed.–3. reimpr. São Paulo: Atlas, 364 p.
11. Catty, J. P. (2013), “IFRS: guia de aplicação do valor justo”, Bookman Editora, 632 p.
12. Alexander, D., & Fasiello, R. (2014) “Valore reale, fair value and the business model: was Besta best after all?” AMIS 2014, 703–723.
13. Budrionytė, R. and Gaizauskas, L. (2018), “Historical cost vs fair value in forest accounting: the case of Lithuania”, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 6(1), pp. 60–76.
14. Argilés-Bosch, J. M., Miarons, M., Garcia-Blandon, J., Benavente, C., & Ravenda, D. (2018). Usefulness of fair valuation of biological assets for cash flow prediction. *Spanish Journal of Finance and Accounting/ Revista Española de Financiación y Contabilidad*, Vol. 47(2), pp. 157–180.
15. Liang, L. and Riedl, E. J. (2014), “The effect of fair value versus historical cost reporting model on analyst forecast accuracy”, *The Accounting Review*, 89(3), pp. 1151–1177.
16. Barlev, B., and Haddad, J. R. (2003), “Fair value accounting and the management of the firm”, *Critical Perspectives on Accounting*, Vol. 14, pp. 383–415.
17. Evans, M., Hodder, L., and Hopkins, P. E. (2014), “The predictive ability of fair values for future financial performance of commercial banks and the relation of predictive ability to banks’ share prices”, *Contemporary Accounting Research*, Vol. 31(1), pp. 13–44.
18. “Metodicheskie rekomendacii po primeneniyu mejdunarodnogo standarta buhgalterskogo ucheta _ IAS, 41 «Selskoe hozyaistvo»”, available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30037850#pos=0;0 (accessed: July 24, 2020) (In Russian).
19. Argilés, J., Garcia-Blandon, J. and Monllau, T. (2011) „Fair value versus historical cost-based valuation for biological assets: predictability of financial information”, *Spanish Accounting Review*, Vol. 14, No. 2, pp. 87–113.
20. Argilés Bosch, J., Aliberch, A. S. and Garcia-Blandon, J. (2012), „A comparative study of difficulties in accounting preparation and judgment in agriculture using fair value and historical cost for biological assets valuation”, *Spanish Accounting Review*, Vol. 15, No. 1, pp. 109–142.
21. Gonçalves, R. and Lopes, P. (2014), „Firm-specific Determinants of Agricultural Financial Reporting”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 110, pp. 470–481.
22. Baigrie, I., and Coetsee, D. (2016) “An analysis of the financial reporting compliance of South African public agricultural companies”, *Journal of Economic and Financial Sciences*, Vol. 9(3), pp. 833–853.
23. Muhammad, K., and Ghani, E. K. (2013) “A fair value model for bearer biological assets in promoting corporate governance: A proposal”, *Journal of Agricultural Studies*, Vol. 2(1), pp. 16–26.
24. Arbidane, I., and Mietule, I. (2018) “Problems and solutions of accounting and evaluation of biological assets in Latvia”, *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, Vol. 6(1), pp. 10–22.
25. Acar, M. (2019) “Performance Ranking of Turkish Companies Implementing “IAS 41: Agriculture” Via Topsis Method”, *Congress Book*, Ankara
26. He, L. Y., Wright, S., and Evans, E. (2018) “Is fair value information relevant to investment decision-making: Evidence from the Australian agricultural sector?”, *Australian Journal of Management*, Vol. 43(4), pp. 555–574.
27. Jana, H., and Marta, S. (2014), “The fair value model for the measurement of biological assets and agricultural produce in the Czech Republic”, *Procedia economics and finance*, Vol. 12, p. 213–220.
28. Hinke, J., and Starova, M. (2013) “Application possibilities and consequences of biological assets and agricultural produce reporting in accordance with IFRS principles in the Czech Republic”, *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, Vol. 5(4), pp. 77–89.
29. Kakalta, M. (2014) “Evaluation of biological assets and agricultural Disclosures required by companies in Philippines”, *International Journal of Social Sciences and Humanities Research*, Vol. 1(1), pp. 83–89.
30. Miranda, H. D., Mojica, L. E., Madamba, J. A. B., and Zapata Jr, N. R. (2017) “Accounting Practices and International Accounting Standard (IAS)/Philippine Accounting Standard (PAS) 41 Compliance of Cattle Farms: Evidence from the Philippines”, *Journal of Global Business and Trade*, Vol.13, No.1, pp. 55–77.

31. Kurniawan, R., Mulawarman, A. D., and Kamayanti, A. (2014) “Biological assets valuation reconstruction: A critical study of IAS 41 on agricultural accounting in Indonesian farmers”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 164, pp. 68–75.

32. Mates, D., Grosu, V., Hlaciuc, E., Bostan, I., Bunget, O., Domil, A., ... Artene, A. (2015) “Biological assets and the agricultural products in the context of the implementation of the IAS 41: A case study of the Romanian agro-food system”, *Arhiv Za Bioloske Nauke*, Vol. 67(2), pp. 705–714.

33. “Mezhdunarodnyj standart finansovoj otchetnosti (IFRS) 13 «Spravdlivaya stoimost'»”, available at: <https://www.online.zakon.kz> (accessed: July 20, 2020) (In Russian).

34. Menicucci, E. (2020) “Fair Value Accounting and Earnings Quality. In *Earnings Quality*, Palgrave Pivot, Cham, pp. 107–137.

FEATURES OF ACCOUNTING AND VALUATION OF BIOLOGICAL ASSETS

A. K. Kanabekova

Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the scientific article. Is to consider the features of accounting for biological assets of organizations engaged in agricultural activities, to study their compliance with the requirements International Accounting Standards (IAS) 41 and to study methods for their assessment.

Methodology. A comparative analysis of the features in accounting for the valuation of plants and animals that are biological assets in accordance with the requirements of IAS 41 "Agriculture". Problems identified in some countries with compliance with the standard. In the course of the study, the effectiveness of the application of the fair value methodology was determined.

Originality. The specifics of the scientific article are the features and procedure for applying standard 41 (IAS) "Agriculture" and determining the effectiveness of the fair value method in accounting for agricultural organizations.

Findings. Compliance with the requirements of IAS 41 "Agriculture" affects the quality of the financial statements. The standard requires disclosures about the types, values and changes of biological assets in the income statement. If this requirement is met, an objective assessment will be given and general information on the financial condition and results of agricultural organizations will be available.

Keywords: IAS 41 "Agriculture", accounting, biological assets, valuation, fair value, information.

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА И ОЦЕНКИ БИОЛОГИЧЕСКИХ АКТИВОВ

А. К. Канабекова

Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью научной статьи является рассмотрение особенностей учета биологических активов организаций, осуществляющих сельскохозяйственную деятельность, изучение их соответствия требованиям МСФО 41 и изучение методов их оценки.

Методология. Проведен сравнительный анализ особенностей в учете оценки растений и животных, являющихся биологическими активами в соответствии с требованиями МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство». Выявлены проблемы в некоторых странах с соблюдением требований стандарта. В ходе исследования определена эффективность применения при оценке методики справедливой стоимости.

Оригинальность / ценность исследования. Спецификой научной статьи является особенности и порядок применения стандарта 41 (IAS) «Сельское хозяйство» и определение эффективности метода справедливой стоимости в учете сельскохозяйственных организаций.

Результаты исследования. Соблюдение требований МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство» влияет на качество финансовой отчетности. Стандарт требует раскрытия информации о видах, стоимости и изменениях биологических активов в отчете прибылях и убытках. Если такое требование выполняется, будет дана объективная оценка и доступна общая информация о финансовом состоянии и результатах сельскохозяйственных организаций.

Ключевые слова: МСФО 41 «Сельское хозяйство», учет, биологический актив, оценка, справедливая стоимость, информация.

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Канабекова Алида Канабековна – PhD докторанты, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: alida80@mail.ru, alida.kanabekova@narhoz.kz

МРНТИ: 06.01.05
JEL Classification: R11

СИСТЕМА ОСНОВНЫХ ИНДИКАТОРОВ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

А. Е. Кулжамбекова¹, Ж. А. Бекбосынова¹

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Нур-Султан, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Выявление реального уровня и качества жизни населения Жамбылской области методом социологического исследования.

Методология. В исследовании использованы эмпирические (сравнение, анкетирование) и теоретические методы исследования (анализ и синтез). Применение комплекса методов позволит изучить исследуемую проблему со всех аспектов и параметров.

Оригинальность / ценность. На основе проведенного социологического опроса дана экспертная оценка проводимой в регионе работе по улучшению качества жизни населения Жамбылской области.

Результаты исследования показали, что существует несколько проблемных зон, затрагивающих уровень и качество жизни населения в Жамбылской области, которые необходимо решить. Данные проблемы касаются социальной и экономической политики региона, а также поиска возможных вариантов повышения благосостояния населения.

Ключевые слова: качество жизни населения, уровень жизни населения, критерии эффективности деятельности.

ВВЕДЕНИЕ

Создание необходимых условий для обеспечения достойного уровня и качественной жизни граждан является главной задачей любого государства. Качество жизни представляет собой категорию, аккумулирующую все необходимые для личности условия существования.

В разные периоды развития научной мысли ученые обращались к теме качества и уровня жизни, таким образом, она была важным аспектом социологических, экономических, философских трудов, и остаются актуальными, и по сей день.

Трансформации, направленные на совершенствование деятельности государственных органов, привели к повышению роли регионов в осуществлении модернизационных преобразований, разработки и практического внедрения механизмов обеспечения качества жизни.

Для преодоления вышеуказанных факторов необходимо повышение качества регионального управления [1].

Обзор библиографии. Международные эксперты Х. Булека и Л. Мура считают, что при оценке качества жизни, деятельность государственных органов власти играют наиболее важную роль. Также экспертами предлагается подход повышения качества жизни населения, при котором большой упор делается на клиентоориентированность исполнительных органов, и на уровень обслуживания населения, уделяя внимание на ресурсы и соответствие стандарту качества [2].

Регионы страны имеют социально-экономические особенности, что влияет на уровень и качество жизни населения. К факторам, препятствующим повышению качества жизни, следуя высказываниям Дж. К. Гэлбрейта, можно отнести:

- не разработанность законодательства в сфере оценки и обеспечения качества жизни на республиканском и региональном уровнях;
- принятие государственных решений без учета мнения населения;
- слабую экономическую обеспеченность роста благосостояния граждан [3].

Из современных российских ученых, активно занимающихся изучением данного вопроса можно назвать российского социолога Ф. М. Бородкина. В своих трудах социальный индикатор, автор характеризует как единицу измерения качества жизни населения, зависимость от результата деятельности местных органов власти [4].

Предпосылкой для изучения качества жизни населения для казахстанских ученых стали программные документы, принятые после провозглашения независимости нашей страны. Также разработка проблемы исследования диспропорций в уровне жизни населения Казахстана предполагает необходимость управления социальными процессами, оценки проводимой экономической и социальной политики с точки зрения изменения уровня жизни и сокращения бедности в стране. Разные аспекты управления социальными процессами, взаимодействие в этом процессе различных уровней власти исследуют социологи, экономисты, политологи, философы, юристы, психологи. Среди них особое внимание заслуживают научные труды *З. К. Шаукеновой, А. Н. Нысанбаева и Г. С. Абдирайымовой, которые указывают на важность проведения социологических исследований, в целях оценки качества жизни населения, и в формировании рекомендаций органам государственной власти, в частности, местным исполнительным органам, по улучшению их деятельности* [5].

По мнению известных современных ученых в области государственной политики К. Нокса и С. Жаниной, в Казахстане несмотря на значительную политическую поддержку социальной сферы, реформы также были сосредоточены на институциональных, структурных и правовых изменениях с необходимым вниманием к тому, как они повлияют на качество жизни населения. Также данные реформы были направлены на улучшение благосостояния народа, кроме того основаны на результатах развития, и адаптируются под концепцию «лучшей жизни» [6].

Постановка проблемы. Высокий уровень жизни населения с точки зрения системы государственного управления является важнейшим организационным критерием оценки эффективности реализации обозначенной цели [7].

Данные реформы не обошли стороной и Жамбылскую область, региона о котором будет идти речь в статье. В качестве исследования регион выбран не случайно.

Перспективы развития Жамбылской области, сосредоточены на следующих преимуществах:

Во-первых, это – наличие полезных ископаемых на территории области. Регион богат минерально-сырьевыми ресурсами, запасами золота и газа.

Во-вторых, географическое расположение, издавна область находится на стыке торговых путей.

В-третьих, индустриальные возможности региона.

Все перечисленные факторы могут благоприятно повлиять на реализацию инвестиционных проектов в регионе. Также со времен Советского Союза Жамбылская область является флагманом в химической отрасли Центральной Азии.

Административно-территориальная структура Жамбылской области состоит из 10 районов и областного центра города – Тараз. Также есть 3 города районного значения (Шу, Жанатас, Каратау), в данное время развивающиеся по программе развития моногородов.

На сегодняшний день регион обладает хорошими социально-экономическими показателями роста. К примеру, валовый региональный продукт по Жамбылской области по итогам 2019 года составил 1690,6 млрд. тг. Краткосрочный экономический индикатор по итогам первого полугодия 2020 года достиг 99,2 % [8]. Во всех основных сферах экономики, кроме транспорта и торговли, наблюдается положительная динамика. Также общий объем инвестиций 2019 году составил 293,8 млрд. тг. [9].

Кроме того, в текущем году местными исполнительными органами реализуются государственные программы: Стратегия «Казахстан – 2050», «Стратегический план – 2025», Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса – 2020», «Цифровой Казахстан», Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан, Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы «Еңбек» и отраслевые программы.

Однако, несмотря на указанные хорошие социально-экономические возможности и показатели, большие запасы природных ресурсов область находится в списке дотационных регионов.

Область хотя и имеет соседство с двумя крупными мегаполисами Казахстана – Алматы и Шымкентом, уровень развития экономики региона намного отстает.

Что является главной причиной этому? Слабый менеджмент, коррупция, сырьевая зависимость, неправильное распределение бюджетных средств или неэффективность имеющихся программ развития?

Возможно изучив уровень восприятия населением качества жизни станет реальным резюмировать на что обратить внимание местным исполнительным органам при реализации своей деятельности.

В целях изучения данного вопроса в статье проанализировано реальное качество жизни населения Жамбылской области глазами самих же жителей, путем проведения социологического опроса. Данный метод позволит раскрыть причины недостаточной эффективности деятельности местного исполнительного органа (МИО), главные существующие проблемы региона (социальные, экономические, инфраструктурные, экологические и т.д.).

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Качество жизни населения глазами самих жителей сельской местности

В рамках социологического опроса, направленного на изучение восприятия населением уровня и качества своей жизни, были выбраны 3 района Жамбылской области, которые являются не только густонаселенными районами, но и имеют наиболее высокую экономическую активность (*Байзакский – 82 784 чел., Жуалынский – 51 260 чел. и Т. Рыскуловский районы – 63 691 чел., что составляет около 30 % населения всей области, не считая, административного центра г. Тараз*). Опрос был проведен в июне 2020 года с охватом 150 человек.

Возрастная категория респондентов градировалась от 18 до 58 лет и выше. Среди респондентов 78 граждан имеют одно или несколько высших образований, 22 – средне-специальное, 50 – среднее образование. По социальному статусу: 110 имеют работу, 11 – пенсионеры, 7 – студенты, 22 – безработные. В числе опрошенных 51 мужчин, 99 женщин.

20 % безработных, принявших участие в опросе, имеют высшее образование, еще 20 % – несколько высших.

В опросе значимыми составляющими по определению качества жизни выступили следующие выборочные интегральные индикаторы, о которых было указано во введении:

1. Благополучие населения, указывающие на уровень удовлетворения населением материальными потребностями. Данный аспект символизирует параметры доходов, сбережения, наличие товаров длительного пользования, накопление имущества и др.

2. «Качество» населения, обеспеченного, удовлетворенного сферами образования и здравоохранения, характеризующего уровень образования и квалификация кадров в системе здравоохранения и образования.

3. Уровень жизнедеятельности граждан, интегрирующие оценку среды проживания, коммунально-жилищных условий, доступность инфраструктуры и коммуникаций, продуктов питания, товаров первой необходимости и т. п.

4. Характеристика обеспечения безопасной жизни (социальная и экологическая безопасность населения), физической и материальной безопасности, и т.п.

По первому интегральному индикатору в анкете сформулирован ряд вопросов: материальное положение респондентов, его ухудшение или улучшение за последний год; возможность сделать крупные покупки; возможность делать сбережения; ожидания по изменению цен на потребительские товары и услуги и др.

Ответы респондентов выглядят следующим образом:

В настоящее время материальное положение своей семьи как «хорошее» оценивает всего 25 % сельских жителей, из них 21 % из числа всех работающих и 41,6 % пенсионеры. 66,7 % ответивших, т.е. большинство – это люди со средним достатком. Плохое материальное положение у 8,3 % респондентов (25 % из них безработные, 75 % работающее население), т.е. эти жители хоть и имеют постоянную работу, но этот доход не позволяет им быть в числе населения с хорошим материальным положением. Иначе говоря, их доход не способен перекрыть расходы.

У 8,3 % жителей сельской местности за последний год материальное положение семьи ухудшилось. Такой ответ дали 20 % безработных. Популярным ответом на данный вопрос стал «осталось без изменений», его придерживается каждый второй респондент (50 %).

В данное время позволить себе крупные покупки могут 40 % респондентов, что составляет лишь 20 % из участвовавших в опросе пенсионеров, 37 % работающих. Не имеют такую возможность 47,8 % опрошенных (90,4 % из них – это работающее население).

Данные свидетельствуют о том, что основная масса респондентов тратят свои доходы в основном на товары текущего потребления. Отказывая себе в приобретении товаров длительного пользования.

Вопрос о возможности делать сбережения, исходя из доходов, выявил следующую картину: меньше четверти (23 %) респондентов могут позволить себе сбережения, при этом 64 % опрошенных не имеют для этого достаточных доходов.

Если рассмотреть по категориям участников опроса, то можно заметить, что лишь четверть работающих делают сбережения. Видимо, доходы большинства покрывают только их ежемесячные расходы. Однако, большинство тех, кто делает сбережения, не смогли назвать точную сумму. Ответы опрошенных на вопрос о минимальной сумме сбережений показывает широкий диапазон восприятия населением понятия сбережения. В среднем это 50 000-60 000 тг. Есть и ответы с суммой 5 000 тг. Характерно, что минимальные суммы сбережений даны в ответах безработных и домохозяек, и в рамках возрастной категорией до 25 лет. Предпочитают инвестировать всего 11 % респондентов.

Среди причин, не позволяющих делать сбережения за исключением тех, кто не имеет такую возможность (46 %), всего 6,3 % отмечают отсутствие финансовой грамотности и самодисциплины, 4 % не объяснили причину, такое же количество респондентов считают, что нет надежных способов для хранения сбережений.

Необходимо отметить, что каждый десятый респондент считает, что копить в настоящее время не имеет смысла и предпочитает сразу тратить заработанный доход.

В развитых странах накоплен не малый опыт формирования сбережений населением. Тем не менее, его нельзя внедрить, не учитывая специфики экономики Казахстана. Необходимо искать новые решения в сфере исследования доходов. Также сбережения являются важными в улучшении качества жизни граждан страны.

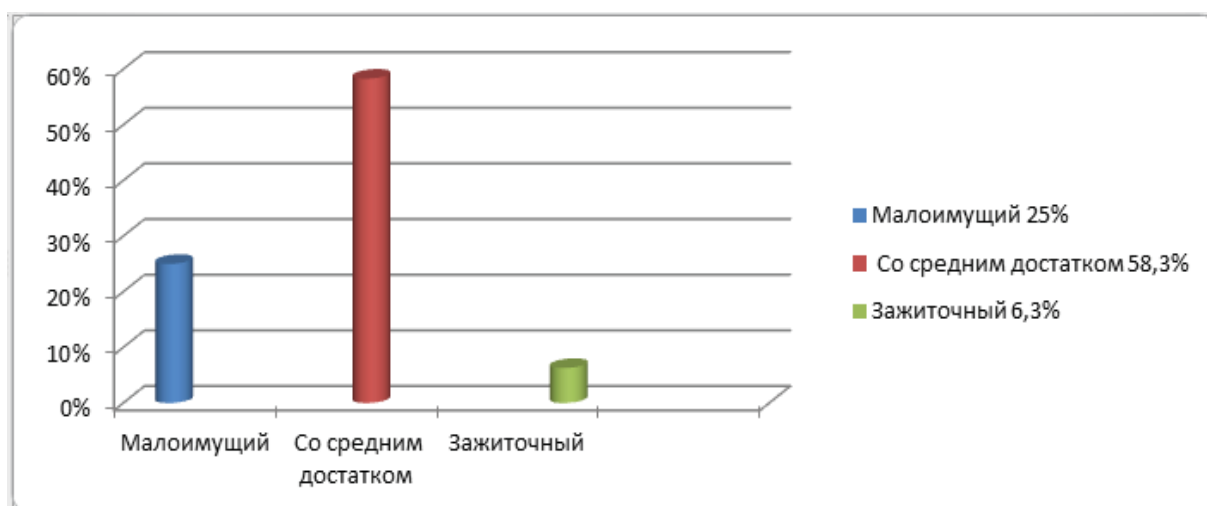

Рисунок 1 – Диаграмма ответов респондентов на вопрос «К какой категории общества Вы себя относите?»
Примечание – составлено авторами на основе данных опроса

Еще одной дополнительной причиной не накопления сбережений населением, возможно, является слабая финансовая грамотность сельских жителей, и в целом всего населения страны. Об этом свиде-

тельствует и опрос, проведенный Казахстанским фондом гарантирования депозитов (КФГД), Ассоциацией финансистов Казахстана (АФК) и 16 казахстанских банков в 2019 году. Опрос охватил 45 городов и населенных пунктов Казахстана [10]. В этом есть и доля вины местных исполнительных органов: наблюдается слабое информационное освещение данного вопроса через региональные средства массовой информации (СМИ), так как население среди форм и видов получения информации доверяют местным масс-медиа: газетам и телевидению (*согласно ответам респондентов в ходе опроса*).

Кроме того, ответы респондентов раскрывают реальную картину, поскольку государственные решения, касающиеся инвестиционной политики, доказывают значимость сбережений населения, стимулирующие развитие экономики.

Что касается состава общества в данных районах по материальным категориям на рисунке 1 можно увидеть, что 25 % опрошенных причислили себя к малоимущим. Из них 24,3 % – представители рабочей группы, 20 % – из группы безработных. Следует отметить, что менталитет жителей сельской местности не позволяет называть себя малоимущими, даже при отсутствии доходов, респонденты относили себя к слою со средним достатком.

Вызывает интерес тот факт, что к малоимущему населению относят себя работающий человек мужского пола с высшим или средне специальным образованием в возрастной группе от 26 до 57 лет. Данный факт свидетельствует о том, что расходы респондентов значительно выше доходов. К зажиточному слою общества отнесли себя только 5 респондентов.

В этой связи, в целях раскрытия реальной картины – местным акиматам следует отнестись с более высокой ответственностью к работам по адресному сбору данных о материальном положении жителей. Согласно этим работам для выявления необходимости выдачи адресной социальной помощи (АСП) или субсидии в рамках Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан, полученные сведения забиваются в электронную базу. По причине того, что работа во многом проводится формально, существуют некоторые расхождения с действительностью, о чем свидетельствуют и результаты социологического исследования.

Большая часть семей сельской местности имеют диверсифицированные источники доходов. Известно что, важным инструментом в этом может стать самозанятость, в частности, это является личное хозяйство. Главную роль в доходе населения играет именно средства от данной деятельности [11].

В этой связи основная задача местных органов власти в значительной степени состоит в налаживании партнерских отношений между органами местной власти, бизнеса и населением в целях повышения качества жизни. Важно, утвердиться в понимании того, что реальные перемены улучшения качества жизни населения возможны, прежде всего, на местном уровне управления, где социальные цели реализуются применительно к каждой семье, каждому человеку [12].

Кроме того, повышение уровня и качества жизни сельского населения является главной задачей не только государства, в первую очередь местного исполнительного органа. Исходя из этого необходимо, развивать направления, обеспечивающие занятость (само занятость) сельского населения и стимулировать инициативу среднего и малого предпринимательства: необходима диверсификация сельской экономики; усиление государственной поддержки сельхоз товаропроизводителей [13].

Разумеется, вопросы касающиеся материального благополучия населения в текущем году сильно скорректировало введение чрезвычайного положения в стране в связи с *пандемией коронавирусной инфекции*. «COVID-19» абсолютно изменил отношение к бизнесу в стране. Некоторые отрасли предпринимательства потерпели неудачу, а другие, такие как онлайн-торговля и т.д. открыли новые возможности развития. Негативные последствия, во всех сферах жизнедеятельности, ощутили не только в Казахстане, но и во всем мире. Социальную выплату в размере 42 500 тг. получили граждане, потерявшие доход во время чрезвычайного положения (ЧП). А работникам бюджетных организаций продолжали выплачиваться заработные платы, тоже самое касается и пенсионеров, и лиц, получающих государственные пособия.

В современных условиях для повышения качества жизни населения в сельской местности необходимо развитие социальной инфраструктуры, которое является одним из эффективных путей повышения занятости и понижения уровня бедности сельских жителей [14]. Развитие социальной ин-

фраструктуры позволит повысить мотивацию к труду, заработную плату, улучшить материальное благосостояние семьи, состояние здоровья сельчан, их образовательный уровень.

По второму интегральному показателю респондентам было предложено ответить на вопросы о качестве среднего образования, удовлетворенности качеством медицинских услуг и др. Так как для страны, которая позиционирует себя услугодателем в сфере образования и здравоохранения, данные области социальной жизни, являются особо важными и для сельских жителей.

Таким образом, ответы на вопросы, связанные социальными сферами выглядят следующим образом:

На вопрос, связанный качеством среднего образования в регионе, 62,5 % респондентов выбрали положительный ответ, и еще 14,6 % «больше да, чем нет».

Тем самым наблюдается эффективность вклада в человеческий капитал в качестве финансирования системы образования. К примеру, в 2019 году на строительство объектов сферы образования выделены средства в размере 3,5 млрд. тг. Также в 2019 году из бюджета области с учетом займов с республиканского бюджета в сферу образования были направлены 133,8 млрд. тг., что составляет 37,3 % из общего бюджета.

Это способствовало укреплению материально-технической базы организаций образования области и повышению качества знаний.

Также согласно данным акимата Жамбылской области, в 2019 году 5 374 педагога прошли курсы по обновленному содержанию образования (всего в 2016-2019 годы курсы прошли 20 788 учителей).

Что касается, сферы здравоохранения, то услугами государственных медицинских учреждений пользуется 71 % опрошенных респондентов. Однако, 44 % из них не довольны качеством оказанных услуг. Среди самых основных причин (23 %) неудовлетворенности респонденты назвали:

- отсутствие профессионализма у работников медицинского учреждения;
- отсутствие нужных специалистов.

Прибегают к услугам частных медучреждений 21 %, а 8,3 % респондентов предпочитают лечиться самостоятельно.

Что касается нехватки квалифицированных специалистов, согласно данным акимата Жамбылской области, в 2019 году в область прибыли 133 молодых специалиста, 93 из них трудоустроены в сельской местности. В целях оказания молодым специалистам социальной поддержки, трудоустроенных в сельской местности, из местного бюджета выделено 75,2 млн. тг. для 93 специалистов. Распределение молодых специалистов было реализовано следующим образом:

Рисунок 2 – Распределение молодых специалистов в Жамбылской области по итогам 2019 года

Примечание – составлен авторами на основе источника [9]

К примеру, Жуалынский район состоит из 13 сельских округов и имеет 49 населенных пунктов. Из рисунка 2 можно заметить, что в 2019 году в район прибыло 9 специалистов, и это очень низкий показатель.

Нужно также учитывать тот факт, что большинство молодых специалистов, набрав необходимый опыт в селе, перебираются в областной центр или в другие регионы, и тем самым в сельской местности постоянно ощущается нехватка высококвалифицированных медицинских работников.

По третьему интегральному показателю в анкету включены вопросы о жилищных условиях, удовлетворенности качеством и доступностью продуктов питания, социальной и географической мобильности опрашиваемых.

Большинство жителей, опрашиваемых районов, в целом, довольны состоянием инфраструктуры села (35,4 % – положительно ответили).

Хорошие жилищные условия для проживания отметили 46,7 % опрошенных, 6,3 % анкетированных признались, что жилищные условия плохие, 42 % опрошенных текущие жилищные условия назвали терпимыми и удовлетворены положением, и 4 % затруднились ответить. Необходимость улучшения жилищных условий имеется у 62,5 % опрошенных, а 27 % не нуждаются в улучшении. Следует отметить, что фактически все респонденты, указавшие плохие жилищные условия, не располагают средствами для его улучшения. И число таких респондентов составило 33 %, еще 10 % затруднились ответить.

В целях раскрытия полной картины качества жизни в области были проведены беседы с сельскими акимами, которые в свою очередь признались, что районные и сельские акиматы вопрос об оказании помощи социальным группам населения, нуждающихся в улучшении условий проживания или потерявшим жилье по объективным причинам решают самостоятельно при поддержке спонсоров. Возникает необходимость решения данного вопроса систематически.

В свою очередь, на вопрос, связанный с оценкой качества отечественных продуктов питания, имеющих на прилавках, 66,2 % опрошенных ответили, что потребляют продукты питания только отечественного производства; 31 % иностранного производства ввиду ограниченности ассортимента отечественных продуктов питания. Нет респондентов, которые предпочитают исключительно продукты импортного производства.

В целом рацион питания сельских жителей отличается от городских жителей. К примеру, в основном население в районах областей употребляют мясные и молочные продукты, овощи и фрукты собственного хозяйства. Некоторые продукты питания, пользующиеся популярностью среди городских жителей, на селе могут быть не столь актуальными.

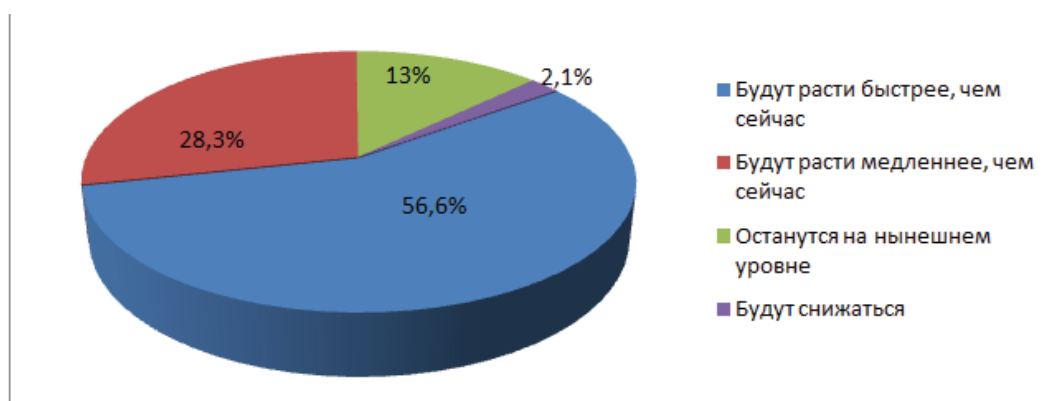

Рисунок 3 – Диаграмма ответов респондентов на вопрос «Как, на Ваш взгляд будут меняться цены на основные потребительские товары и услуги в ближайшие один-два месяца?»

Примечание – составлено авторами на основе использования данных опроса

На вопрос о мнении респондентов на изменение цен на основные потребительские товары и услуги в ближайшее время, большинство опрошенных (56,6 %) ответили, что цены будут расти быстрее, чем сейчас. Данного мнения придерживаются 60 % из числа работающего населения.

Согласно рисунку 3 наблюдается негативная тенденция в ответах на данный вопрос, так как только 2,1 % респондентов выбрали ответ «будут снижаться». Лишь имеющие работу респонденты считают, что цены останутся без изменений, что свидетельствует о высоких инфляционных ожиданиях.

Четвертый интегральный показатель включает в себя вопросы безопасности, влияния экосистемы на благополучие населения и т.п.

По результатам исследований, было выявлено, что вопросы экологии и материального благополучия не сильно беспокоят сельчан. В числе приоритетных ценностных показателей у респондентов на первом месте со значительным отрывом стоит здоровье, безопасность места проживания занимает второе место, на третьем доступность образования, затем чистая окружающая среда и на последнем месте материальное благополучие.

Из рисунка 4 можно заметить, что 75 % респондентов считают воздух на селе достаточно чистым. Только 21 % полагают, что воздух загрязнен. 67 % сельчан считают воду, используемую для питья, достаточно чистой, 14,6 % не удовлетворены качеством воды и полагают, что вода загрязнена.

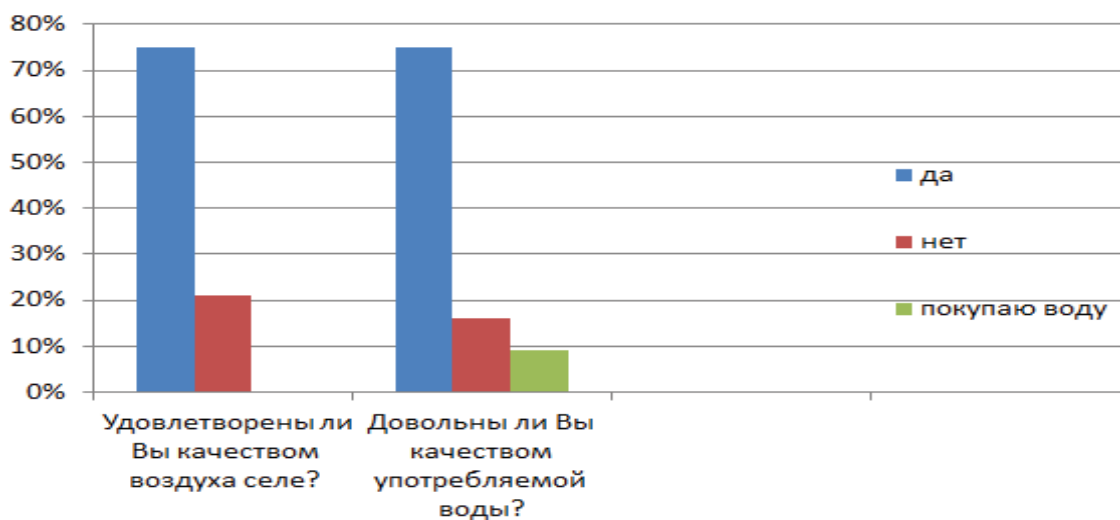

Рисунок 4 – Диаграмма ответов респондентов на вопросы «Удовлетворены ли Вы качеством воздуха селе?» и «Довольны ли Вы качеством употребляемой воды»

Примечание – составлено авторами на основе данных опроса

Качество воздуха, доступ к питьевой воде являются важными факторами изучения уровня жизни населения. В целом, Жамбылская область считается экологически благополучным регионом. На качество воздуха области воздействует территория государственного лесного фонда Жамбылской области, которая составляет 4 427,0 тыс. га. Ежегодно на территории государственного лесного фонда, на площади 5 000,0 га производится посадка саженцев и посев семян лесных культур.

Также следует отметить, что в целях улучшения биологической и экологической обстановки Жамбылской области, сохранения и развития редких и находящихся под угрозой исчезновения видов животных и птиц принята Декларация.

Преимущественно положительный ответ респондентов о качестве питьевой воды во многом результат деятельности местных исполнительных органов. К примеру, из 373 сельских населенных пунктов 57,4 % (с численностью населения 493 449 или 72,6 %) обеспечены централизованным водоснабжением. В 2019 году на строительство объектов питьевого водоснабжения выделено 5,3 млрд. тг. В 2019 году сдано в эксплуатацию 10 объектов (Жуалынский район – с. Карасаз, Кордайский район Альжан

ана, Мойынқумский район – ст. Бұрылбайтал, с. Мирный-Киякты, Сарысуский район – с. Қызылдіхан, с. Арыстанды, Таласский район – с. Есейхан, с. Қасқабулак и Шуский район – с. Мойынқум).

Вопросы об оценке деятельности местных исполнительных органов касались качества оказания государственных услуг, профессиональной этики служащих, участия граждан в формах общественного контроля, доверия к органам государственной власти.

При ответе на вопрос об уровне профессиональной этики поведения и вежливости госслужащего при оказании государственных услуг мнения респондентов разделились. Равное число респондентов (41,6 %) указали на высокий и низкий уровень профессионализма и этики госслужащих. Также 12,5 % ответивших считают, что госслужащие не соблюдают этику при оказании госуслуг.

Проведение прозрачного приема граждан и общения по проблемам через социальные сети является для 33,6 % опрошенных респондентов показателем открытости и прозрачности деятельности местных исполнительных органов. Так ответило больше половины пенсионеров и работающих респондентов в возрасте от 26 по 36 лет. Столько же респондентов отдают предпочтение информации на официальном веб-сайте государственного органа, менее популярно среди участников опроса выступление, интервью первого руководителя государственного органа. Также один респондент указал свой вариант ответа, в котором утверждает, что прозрачность деятельности может гарантировать – предоставлением индивидуальных отчетов каждого госслужащего ежеквартально.

По ответам респондентов можно заметить, что в век цифровизации все больше граждан (каждый третий) в поисках информации о деятельности государственного органа, и в целях получения государственной услуги выбирают электронный формат, так как это удобно, оперативно и эффективно. Не стоит забывать и о прямом контакте госслужащих с населением при осуществлении своей деятельности. Этика и профессионализм каждого сотрудника является лицом всего госоргана.

Что касается электронного формата взаимодействия с населением, то здесь не каждый районный акимат может похвастаться функциональностью и полным контентным содержанием своего электронного ресурса. Многие обязательные пункты остаются не заполненными, та информация, которая размещена, вовремя не обновляется, структура самого веб-сайта не сформирована логически. Это общие для многих веб-сайтов недостатки, поэтому на данный момент особо важно, создать единый портал официальных электронных ресурсов всех государственных органов.

В свою очередь, этот критерий тоже является показателем развитости общества, показателем качества доступа населения к информационным ресурсам.

Вопрос «Довольны ли Вы качеством оказанных государственным органом услуг/ответом на Ваше официальное обращение?» вызвало затруднение у 19 % участников социологического исследования. Количество респондентов не довольных ответами на обращения составляет 24 %. Таким образом, снова возникает вопрос об улучшении профессионализма сотрудников госоргана.

Говоря о деятельности местного исполнительного органа как об основном факторе, влияющем на качество жизни населения, нельзя не затронуть тему коррупции в государственных органах.

В ходе социологического исследования был анализирован вопрос о проявлении коррупции при обращении граждан в местные исполнительные органы. Радует тот факт, что на вопрос «Сталкивались ли Вы с проявлениями коррупции при обращении в государственный орган?» 62,5 % респондентов ответили отрицательно, а 29 % подтвердили факт коррупции, указав на ответ «да, лично сталкивался», еще 6,3 % затруднились ответить. 30 % работающих сталкивались с данной проблемой.

Данный факт подтверждается и сведениями Управление комитета по правовой статистике и специальным учетам при Генеральной Прокуратуре Республики Казахстан (УКПСИСУ ГП Республики Казахстан), согласно которым в 2019 году в области среди государственных служащих акиматов и их структурных подразделений зарегистрировано 33 коррупционных правонарушения. В большинстве случаев они связаны с взяточничеством, злоупотреблением должностными полномочиями и хищением.

Больше половины опрошенных каждый год посещает отчетные встречи акимов сельских округов и районов, и считают, что в ходе такого рода отчетов можно получить очень много полезной информации из уст первого руководителя. С ними не согласны 14 % респондентов и разделяют мнение, что

вопросы постановочные, а вход строго по списку. Также 21 % участников соцопроса редко посещают, и не могут задать вопрос лично. Так считает около половины (48,9 %) безработных респондента.

В ходе исследования выяснилось, что жители сельской местности намного охотнее соглашаются участвовать в общественно-политической жизни своего места проживания, нежели горожане. Это также демонстрирует готовность населения сельских округов использовать возможность быть вовлеченным в процесс управления и тем самым обеспечить прозрачность деятельности МИО [15].

Этот факт также подтверждают ответы и на следующий вопрос: «*В каких формах общественного контроля или общественного содействия Вы принимаете участие?*». Все респонденты указали что имеют опыт работы в данном направлении, принимая участие в общественных слушаниях по вопросам проблемных аспектов и совершенствования системы местного управления (25 %); программ развития со стороны населения (21 %); участие в общественных советах (16,6 %); участие в опросах для оценки деятельности МИО (10 %); обращения на блог госорганов (6,3 %) и т.д.

Однако, касаясь предложений со стороны населения по совершенствованию деятельности МИО, лишь 25 % респондентов сумели дать предложения. *К примеру, большинство предложений были о восприимчивости к голосу народа, об увеличении зарплаты и стабилизации цен на продукты питания, повышении ответственности госслужащих руководящих должностей за совершенные ими правонарушения, о проведении газификации в населенные пункты.*

Одним из исследуемых был вопрос о доверии населения к различным органам власти и политическим институтам.

17 % опрошенных ответили, что не доверяют ни органам власти, ни политическим институтам. Администрации Президента, Верховному суду, Генеральной Прокуратуре в общей совокупности доверяют 35 % респондентов. Уровень доверия акиматам (областным, районным, сельским) 33 %, министерствам 14,5 %. *Ни один респондент не выразил доверие к Парламенту Республики Казахстан, Маслихатам и политическим партиям.* Полиции доверяют всего лишь 4 % респондентов.

Озвученное в 2019 году Президентом К. Токаевым, развитие концепции «*слышащего государства*» позволит сформировать открытое государство, вести конструктивный диалог, своевременно реагировать на запросы граждан, тем самым повысить доверие населения к органам власти.

Проведение в 2020 году Праймериза внутри партии «*Нұр Отан*» возможно изменит ситуацию с доверием населения к представительным органам власти.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Резюмируя результаты социологического опроса можно выделить нескольких проблемных зон, затрагивающих уровень и качество жизни населения в Жамбылской области.

Первая проблемная зона касается социальной политики государства и поиска возможных вариантов повышения благосостояния населения. Принимаемые в рамках государственных программ меры: по увеличению финансового обеспечения работников бюджетной сферы, по расширению социальных программ не обеспечивают всеобщего повышения уровня жизни населения страны. Более того, единичные, разрозненные мероприятия могут создавать определенные трудности и препятствовать планомерному росту благосостояния основной массы населения.

В этом контексте Министерству национальной экономики Республики Казахстан совместно с местными исполнительными органами следует обратить внимание на проведение планомерной работы по выявлению реальных доходов населения в расчете на каждого члена семьи и внести предложение в Правительство Республики Казахстан о возможности пересмотра размера минимальной заработной платы. Надо отметить, что данный вопрос неоднократно был озвучен Министерством Труда и социальной защиты Республики Казахстан.

Переходя к следующей актуальной проблеме, хочется обратить внимание МИО на решение жилищной проблемы. Судя по результатам опроса большинство жителей районов (62,5 %) имеют необходимость улучшения жилищных условий. В частности, как уже было сказано в основной части стоит обратить более пристальное внимание на вопрос модернизации жилищно-коммунальной системы, получения жилья и земельного участка социально уязвимым слоям населения.

Нужно отдать должное тому, что осуществляется в данном направлении в области: к примеру, в 2020 году по программе «Нұрлы жер» выделено 23 млрд. тг. На арендное жилье – 5,5 млрд. тг. На кредитные дома приходится 12 млрд. тг. Однако большинство данных работ реализуются в областном центре – городе Тараз.

Также социальное исследование показало о необходимости решения проблемы с дефицитом специалистов медицинской сферы. Для этого областному акимату совместно с Министерством здравоохранения Республики Казахстан и Министерством образования и науки Республики Казахстан, следует изучить вопрос о предоставлении дополнительных квот и грантов для сельской молодежи. Таким образом, можно обязать молодых специалистов после окончания учебы вернуться в свой родной аул и трудиться, тем самым местный исполнительный орган может сэкономить на расходах на подъемные (обеспечение жильем, обустройство жилья и т.д.).

Второй проблемной зоной определена область экологии. Существующие национальные институты, направленные на защиту окружающей среды не очень хорошо приспособлены для управления ресурсами, являющимися общим достоянием. Кроме того, вопросы собственности и доступа к ресурсам могут оказать сильное воздействие на устойчивость экосистемного менеджмента.

В связи с этим, центральному государственному органу, уполномоченному в данном вопросе, возможно, следует поддержать Декларацию, разработанную акиматом Жамбылской области, с целью интеграции деятельности по усилению координации мер по охране окружающей среды.

Третьей проблемной зоной является качество предоставления государственных услуг и рассмотрение обращений местными исполнительными органами, а также доверие к органам власти.

Согласно социологическому исследованию 24 % не довольны качеством оказания государственных услуг местным органом и 19 % затруднились ответить. В данном случае районным акиматам следует рассмотреть возможность создания информационных Smart-центров (по аналогу ЦОН – Центра обслуживания населения), принимающих обращения, компетентно отвечающих на проблемные вопросы населения и обеспечивающих оперативную обратную связь. Также можно использовать опыт фронт-офиса, уже используемых в акимате города Шымкент или проект «Ashykcabinet» акимата города Павлодар. Данный формат работы будет также иметь цель – укрепления доверия населения к органам власти, установления обратной связи между населением и госорганами, переноса акцент на открытость, прозрачность и доступность работы госорганов, на что указало подавляющее большинство респондентов.

Также трансформацию отношений власти и общества можно достичь через воплощение в жизнь концепцию «слышащего государства».

Кроме того, согласно ответам респондентов многие готовы использовать возможности онлайн связи. В этой связи МИО необходимо широко использовать возможности социальных сетей для информирования населения, уделив внимание качеству справочных материалов на официальных веб-сайтах. В целом, имея во внимании замечания, отмеченных в основной части, о не качественном контенте официальных сайтов, есть необходимость создания единой информационной платформы. Это поможет оперативному информированию, разъяснению, консультированию населения и решению экономических и социальных проблем.

Согласно результатам опроса население не удовлетворено форматом проведения отчетных встреч акимов различных уровней.

Возможно, нужно обеспечить свободный доступ населения на встречи, также широко использовать возможности IT-технологий, интернет-платформ, позволяющих расширить аудиторию вещания и разнообразить подачу отчетного материала.

Следующим шагом в процессе развития общественного контроля за деятельностью МИО стало бы привлечение к этому процессу и простых граждан, из числа активного населения, имеющих авторитет среди жителей и влияющих на формирование общественного мнения.

Для эффективной деятельности сельских акимов стоит работать над повышением их профессиональных навыков. В этой связи можно использовать разработанную в 2009 году и эффективно реализованную Государственную программу «С дипломом в село» и внедрением ее в сферу регионального управления.

Кроме того, следует отметить, что есть и другие сильные стороны и направления для улучшения экономической ситуации в регионах, такие как гранты и субсидии, выделяемые государством на развитие секторов малого и среднего предпринимательства среди жителей сельской местности.

В нашей стране данная государственная поддержка уже много лет реализуется во всех регионах, но до сих пор информированность граждан о таких возможностях является слабой.

ВЫВОДЫ

Таким образом, можно сделать вывод, что существует необходимость модернизации деятельности местных исполнительных органов областного, районного и сельского значения. Необходимо напрямую заниматься решением реальных проблем граждан, учитывая их потребности и нужды, а также использовать возможности цифровых инструментов (активное продвижение интернет-платформы государственного органа).

По результатам социологического опроса можно заключить, что реальные возможности сельских жителей значительно отстают от приоритетных, желаемых, уровень и качество жизни сельчан много ниже своего потенциала. В связи с чем ряд стандартных продуктов и товаров длительного пользования отнесены респондентами в ряд недоступных для приобретения, потребления.

Кроме того, вовлечение жителей в работу МИО может способствовать улучшению качества получаемых государственных услуг. Таким образом, можно сформировать открытый для населения МИО, способствующий развитию сельской местности и общества, в целом.

Результатом такого взаимодействия должно стать улучшение качества жизни, повышение благосостояния населения. А это станет залогом устойчивого развития местных сообществ и основой для устранения социальных проблем таких как: низкое качество образования и оказываемых медицинских услуг, плохая инфраструктура и экология и т.д.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Казахстан за №954 «О системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы» [Электронный ресурс] // Эділет [web-портал]. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000954_ (дата обращения: 03.08.2020)
2. Buleca J., Mura L. Quantification of the Efficiency of Public Administration by Data Envelopment Analysis // *Procedia Economics and Finance*. – 2014. – № 15 (39). – P. 162–168.
3. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. – СПб.: Гранзиткнига, 2004. – 602 с.
4. Бородкин Ф. М. Социальные индикаторы – что это такое? // *Мир России*. – 2006. – № 4 (21). – С. 62–99.
5. Шаукенова З. К., Нысанбаев А. Н., Абдирайымова Г. С. Реальность казахстанского общества: социологический проект // *Социологические исследования*. – 2014. – № 8. – С. 30–37.
6. Knox C., Janenova S. Civil service reform in Kazakhstan: trajectory to the 30 most developed countries? // *International Review of Administrative Sciences*. – 2019. – № 6 (85). – P. 27–42.
7. Политика доходов и качество жизни населения // под ред. Горелова Н. А. – СПб.: СПбГУЭФ, 2003. – 275 с.
8. Рост инвестиций, ускорение темпов строительства и активные меры по восстановлению экономики – как развивается Жамбылская область [Электронный ресурс] // Официальный сайт Премьер-Министра Республики Казахстан. – 2020. – URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/rost-investitsiy-uskorenie-tempov-stroitelstva-i-aktivnye-mery-po-vozstanovleniyu-ekonomiki-kak-razvivaetsya-zhambylskaya-oblast-1652514> (дата обращения: 06.08.2020).
9. Основные показатели социально-экономического развития Жамбылской области за 2019 год [Электронный ресурс] // Официальный сайт акимата Жамбылской области. – 2020. – URL: <https://www.zhambyl.gov.kz/ru/news/otchet-akima-oblasti/1186> (дата обращения: 06.08.2020).

10. Как на самом деле казахстанцы делают сбережения? [Электронный ресурс] // Zakon.kz [web-портал]. – 2019. – URL: <https://yandex.kz/turbo/s/zakon.kz/4982756-kak-na-samom-dele-kazahstantsy-delayut.html> (дата обращения: 06.06.2020).
11. Andersen L. B., Boesen A., Pedersen L. H. Performance in Public Organizations: Clarifying the Conceptual Space // *Public Administration Review*. – 2016. – № 6 (76). – P. 852–862.
12. Третьякова Л. А., Лаврикова Н. И. Качество жизни населения – индикатор устойчивости развития сельских территорий // *Экономика региона*. – 2012. – № 3 (31). – С. 227–233.
13. Аймакова Г., Айтмагамбетов О. Борьба с бедностью – важное условие социально-экономического роста страны в посткризисный период // *Экономика и статистика. Агентство Республики Казахстан по статистике*. – 2011. – № 1 (12). – С. 20–26.
14. Фатхуллина Л. З. Качество жизни сельского населения: от теории к практике // *Вестник Казанского государственного технологического университета*. – 2011. – № 14 (23). – С. 235–243.
15. План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2015. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100> (дата обращения: 04.08.2020).

REFERENCES

1. “Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan za №954 «O sisteme ezhegodnoj ocenki effektivnosti deyatelnosti central'nyh gosudarstvennyh i mestnyh ispolnitel'nyh organov oblastej, gorodov respublikanskogo znacheniya, stolicy»”, available at: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000954_ (accessed: August 03, 2020) (In Russian).
2. Buleca, J., Mura, L. (2014), “Quantification of the Efficiency of Public Administration by Data Envelopment Analysis”, *Procedia Economics and Finance*, No. 15 (39), pp. 162–168.
3. Gelbrejt, J. K. (2004), “Novoe industrial'noe obshchestvo”, *Tranzitkniga, Saint-Peterborough*, 602 p. (In Russian).
4. Borodkin, F. M. (2006), “Social'nye indikatory – chto eto takoe?”, *Mir Rossii*, No. 4 (21), pp. 62–99 (In Russian).
5. Shaukenova, Z. K., Nysanbaev, A. N. and Abdirajymova, G. S. (2014), “Real'nost' kazahstanskogo obshchestva: sociologicheskij proekt”, *Sociologicheskie issledovaniya*, No. 8, pp. 30–37 (In Russian).
6. Knox, C. and Janenova, S. (2019), “Civil service reform in Kazakhstan: trajectory to the 30 most developed countries?”, *International Review of Administrative Sciences*, No. 6 (85), pp. 27–42.
7. “Politika dohodov i kachestvo zhizni naseleniya” (2003), edited by Gorelov N. A., SPbGUEF, Saint-Peterborough, 275 p. (In Russian).
8. “Rost investicij, uskorenie tempov stroitel'stva i aktivnye mery po vosstanovleniyu ekonomiki – kak razvivaetsya Zhambylskaya oblast” (2020), available at: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/rost-investicij-uskorenie-tempov-stroitel'stva-i-aktivnye-mery-po-vosstanovleniyu-ekonomiki-kak-razvivaetsya-zhambylskaya-oblast-1652514> (accessed: August 06, 2020) (In Russian).
9. “Osnovnye pokazateli social'no-ekonomicheskogo razvitiya Zhambylskoj oblasti za 2019 god” (2020), available at: <https://www.zhambyl.gov.kz/ru/news/otchet-akima-oblasti/1186> (accessed: August 06, 2020) (In Russian).
10. “Kak na samom dele kazahstancy delayut sberezheniya?” (2019), available at: <https://yandex.kz/turbo/s/zakon.kz/4982756-kak-na-samom-dele-kazahstantsy-delayut.html> (accessed: June 06, 2020) (In Russian).
11. Andersen, L. B., Boesen, A. and Pedersen, L. H. (2016), “Performance in Public Organizations: Clarifying the Conceptual Space”, *Public Administration Review*, No. 6 (76), pp. 852–862.
12. Tret'yakova, L. A. and Lavrikova, N. I. (2012), “Kachestvo zhizni naseleniya – indikator ustojchivosti razvitiya sel'skih territorij”, *Ekonomika regiona*, No. 3 (31), pp. 227–233 (In Russian).
13. Ajmakova, G. and Ajtmagambetov, O. (2011), “Bor'ba s bednost'yu – vazhnoe uslovie social'no-ekonomicheskogo rosta strany v postkrizisnyj period”, *Ekonomika i statistika. Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike*, No. 1 (12), pp. 20–26 (In Russian).

14. Fathullina, L. Z. (2011), “Kachestvo zhizni sel'skogo naseleniya: ot teorii k praktike”, Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo tekhnologicheskogo universiteta, No. 14 (23), pp. 235–243 (In Russian).

15. “Plan natsii – 100 konkretnykh shagov po realizatsii pyati institucional'nykh reform Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva” (2015), available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100> (accessed: August 04, 2020).

SYSTEM OF BASIC INDICATORS OF LIVING STANDARDS OF THE POPULATION

A. Kulzhambekova¹, Zh. Bekbosynova¹

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research. Is identification of the real level and quality of life of the population of the Zhambyl region by the method of sociological research.

Methodology. The study used empirical (comparison, questioning) and theoretical research methods (analysis and synthesis). The use of a set of methods will allow you to study the problem under study from all aspects and parameters.

Originality / value of the research. On the basis of a sociological survey, an expert assessment of the work carried out to improve the quality of life of the population of the Zhambyl region was given.

Findings. The results of the study showed that there are several problem areas affecting the level and quality of life of the population in the Zhambyl region that need to be addressed. These problems relate to the social and economic policy of the region, as well as the search for possible options for improving the welfare of the population.

Keywords: the quality of life of the population, the standard of living of the population, performance criteria.

ХАЛЫҚТЫҢ ТҰРМЫС ДЕҢГЕЙІНІҢ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕРІ ЖҮЙЕСІ

А. Е. Құлжамбекова¹, Ж. А. Бекбосынова¹

¹Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясы,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Әлеуметтік зерттеу әдісі арқылы Жамбыл облысы тұрғындарының өмір сүру сапасы мен деңгейінің шынайы көрінісін анықтау.

Әдіснамасы. Зерттеу барысында эмпирикалық (салыстыру, сауалнама) және теориялық (талдау мен синтез) әдістер қолданылды. Әдістер кешенін қолдану зерттеу мәселесін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Жүргізілген әлеуметтік сауалнама негізінде өңірде Жамбыл облысы тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсарту бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстарға эксперименттік баға беріледі.

Зерттеу нәтижелері. Жамбыл облысының тұрғындарының өмір сүру деңгейі мен сапасына қатысты шешуді талап ететін бірнеше өзекті мәселелер бар екенін көрсетті. Аталған мәселелер өңірдің әлеуметтік және экономикалық саясатына қатысты, сонымен қатар, тұрғындардың әл-ауқатын арттырудың мүмкін болып табылатын жолдарын іздеуге арналады.

Түйін сөздер: тұрғындар өмір сүру сапасы, тұрғындар өмір сүру деңгейі, қызмет тиімділігінің критерийлері.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Кульжамбекова Алма Есильхановна – PhD, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: alma.kulzhambekova@ara.kz

Бекбосынова Жамиля Аргинбаевна – докторант PhD, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: zh.bekbossynova@ara.kz, zhamy_bek@mail.ru

МРНТИ 06.39.02

JEL Classification: A22

КӘСІПКЕРЛІК УНИВЕРСИТЕТ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМДІ ДАМЫТУДЫҢ МОДЕЛІ РЕТІНДЕ

Б. К. Тундикбаева¹, А. О. Базарбаев², Б. К. Купешова²

¹КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты. Қазақстандық университеттерді зерттеу-кәсіпкерлік тұрғысынан анықтау және қарастыру, қазақстандық жоғары оқу орындарының трансформациясының тежеуші элементтерін анықтау.

Әдіснамасы. Қазақстандағы жоғары білімді дамытудың моделі ретіндегі кәсіпкерлік университет зерттеудің әдіснамалық негізі жүйелілік және институционалдық тәсіл қағидаттары негізінде жоғары білім беруді реформалау проблемасын зерделеу болып табылады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мақалада еліміздің жоғары оқу орындарының білім беру және ғылыми-зерттеу саласының проблемалары ашылады және оларды шешудің мүмкін жолдары (стратегиялары) айқындалады.

Зерттеудің нәтижесінде. Кәсіпкерлікті оқыту студенттерге табысты мансап тұрғысынан айтарлықтай әсер етуі мүмкін, ол мінез-құлықты, дағдылар мен күзiреттiлiктердi қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды қамтиды, бұл өз кезегінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құндылықты арттырады.

Түйін сөздер: университет, университет моделі, білім беру, кәсіпкерлік, Start-up, модуль, кәсіпкерлік университет.

КІРІСПЕ

Бүкіл әлемнің білім беру мекемелеріне олардың өзгеруін талап ететін қысым күшейе түсуде: жаһандану, әлеуметтік ұтқырлық, интернеттегі технологияның дамуы, демография және үкіметке мемлекет қаржыландыратын қызметтерге инвестицияларды қайта қарау үшін экономикалық қысым – бұл жоғары білім үшін өте белгісіз және болжанбайтын орта жасайды. Мұндай жағдайларда кәсіпкерліктің әсері – бұл туындаған проблемалар мен мүмкіндіктерді шешуге және пайдалануға ұйымдардың барабар жауабы болып табылады.

Кәсіпкерлік университеті ұғымы белгілі бір белгілерді, атап айтқанда, ұйымдастыру, инновация, коммерцияландыру, жаңа кәсіпорындар құру, жұмысқа орналасу мүмкіндіктері, бизнеспен өзара әрекеттесу және қоғамды дамыту және т.б. қамтиды. Академиялық контексте және қоршаған ортада кәсіпкерлікті кәсіпкерлерге тән жеке мінез-құлық, дағдылар мен көзқарастар жиынтығын дамыту ретінде қарастыруға болады [1].

Кәсіпкерлік университеттің мәнін түсіну үшін оның эволюциясын қарастырған жөн, бұл кез-келген институттың дамуы үшін табиғи құбылыс. Сонымен, 1983 жылы Ицковицтің жұмысында кәсіпкерлік университет патенттерді сатудан түскен түсімдер сияқты кіріс көздері бар мекеме ретінде түсініледі, онда зерттеулер келісімшарттар есебінен қаржыландырылады және жеке бизнеспен серіктестік пайда болады. Бұл жерде кәсіпкерлік университетті бағалаудағы негізгі көрсеткіштер университеттің зияткерлік меншік мәселелерімен айналысу қабілетін, компаниялар құру және технологиялар трансфері бойынша мүмкіндіктерін бағалау үшін сандық критерийлер болып табылатыны көрінеді. 1990-шы жылдардың соңына қарай Ропке мен Кларк кәсіпкерлік университеттің анықтамасында ұйымдастырушылық сипаттағы елеулі өзгерістер, кәсіпкерлік университеттің дамуындағы адам

ресурстарының рөлі және сыртқы ортамен өзара әрекеттесу рөлі туралы тезистер пайда болады [2]. Ал, 2000 жылдары кәсіпкерлік университет туралы тезистер өзін аймақтық экономикада ерекше маңызды актер ретінде көрсететін тұтас құбылыс ретінде тұжырымдалады, сондықтан оның қызметін бағалауға кешенді көзқарасты қажет етеді (1-кесте).

1-кесте – «Кәсіпкерлік университет» ұғымының эволюциясы

Жыл	Автор	«Кәсіпкерлік университет» анықтамасының түйінді сөздері
1983	Ицковиц (Etzkowitz)	Қаржыландыру көзі ретінде патенттер, келісімшарттар бойынша зерттеулерді қаржыландыру, жеке бизнеспен серіктестік
1995	Крисман, Хайнс және Фрейзер (Chrisman, Hynes, Fraser)	Профессорлар мен университеттің басқа да қызметкерлерінің, сондай-ақ студенттердің жаңа компаниялар құруы
1995	Дилл (Dill)	Технологиялар трансфері және технологиялар трансферінің құрылымы
1998	Кларк (Clark)	Ұйымдастырушылық өзгерістер, университеттің өз бетінше әрекет ету қабілеті
1998	Ропке (Ropke)	Университет тұтас құрылым ретінде, университеттегі адамдар, университеттің сыртқы ортамен өзара әрекеттесуі
1999	Суботски (Subotzky)	«Университет-бизнес» серіктестік қатынастары, қаржыландырудың сыртқы ресурстарын бағалау, басқарудың институционалдық аспектісіндегі менеджменттің тиісті этикасы, көшбасшылық, жоспарлау
2002	Кирби (Kirby)	Университеттің инновацияларға, мүмкіндіктерді тануға және құруға қабілеттілігі, командада жұмыс істеу, тәуекелдерді қабылдауға және оларға жауап беруге дайындығы
2003	Ицковиц (Etzkowitz)	Табиғи инкубатор, оқытушылар мен студенттерге арналған құрылымдық қолдау, жаңа кәсіпорындар құру (зияткерлік, коммерциялық, бірлескен)
2003	Уилльямс (Williams)	Білім индустриясы қызметтерін сағу
2003	Якоб, Лундквист, Хеллсмарк (Jacob, Lundqvist, Hellsmark)	Білім беру, консалтинг және басқа да қызметтер, сонымен қатар патенттер, лицензиялар және студенттік стартаптар саласындағы өз мүмкіндіктерін коммерцияландыру
2006	Герреро-Кано, Кирби, Урбано (Guerrero-Cano, Kirby, Urbano)	Анықтама алдыңғы жұмыстардың негізінде біріктірілген сипатқа ие: университеттің инновацияға қабілеттілігі, мүмкіндіктерді тану және құру қабілеті, командада жұмыс істеу, тәуекелдерді өзіне қабылдауға және оларға ден қоюға дайындығы; ұйымдастырушылық сипаттағы құрылымдық өзгерістер; табиғи инкубатор, оқытушылар мен студенттер үшін құрылымдық қолдау, жаңа кәсіпорындар (зияткерлік, коммерциялық, бірлескен) құру.
Ескерту – [3] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған		

Қазіргі уақытта білім беру құрылымдық дағдарысты бастан кешуде. Нарықтық экономиканың жаһандық кеңістігінде университетті ұйымдастырудың қолданыстағы моделінің тиімсіздігі Батыста да, Қазақстанда да жоғары оқу орындарының қызметкерлері мен зерттеушілердің едәуір бөлігі үшін айқын болды. Үкімет тарапынан білім беру жүйесін қаржыландырудың қысқаруына және білім беру қызметтері нарығының кеңеюіне байланысты жоғары оқу орындарында менеджментті жетілдіру және кәсіпкерлік қызметті дамыту қажеттілігі туындады.

Университеттік білім берудің қазіргі даму кезеңі уақыт талаптарына сай келетін университет моделін іздеумен сипатталады. Зерттеушілер кәсіпкерлік университетті осындай модельдердің бірі деп санайды [4]. Кәсіпкерлік университеттің әртүрлі сипаттамалары бар («инновациялық», «қызмет көрсету», «корпоративті»), олар әдетте тиісті құрылымның, құндылықтардың және қызметтің болуын білдіреді. Кәсіпкерлік университеттің жалпыға ортақ ерекшелігі – бұл қызметтің экономикалық аспектілеріне, тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігіне баса назар аударылуы [5].

Біздің қарқынды дамып келе жатқан дәуіріміз қоғам өмірінің түрлі аспектілеріне жаңа, қазіргі заманғы шындыққа сәйкес келетін талаптар қояды. Бұл әсіресе жоғары білім беру жүйесіне қатысты, өйткені бұл бүкіл елдің экономикалық өсуінің жетекші факторы болып табылатын білім беру саласы.

Дәстүрлі «Гумбольдт» университеттерінің қызметі оқыту мен зерттеудің бірлігі идеясына негізделгені белгілі. Мұндай университеттің міндеті студенттерге жеке пәндер бойынша ақпарат беру

ғана емес, сонымен қатар ғылыми білімді арттыру болып табылады [6]. Бірақ әлемдегі және біздің еліміздегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, ақпараттандыру, жаһандану және коммерцияландыру процестері жоғары мектеп қызметіне жаңа талаптар қояды. Жоғары білім беруге және іргелі зерттеулерге арналған мемлекеттік қаржыландырудың қысқаруы, «мамандардың кетуі», нарықтық қысым және көптеген факторлар білім беру нарығында жоғары оқу орындары арасында жоғары бәсекелестік жағдайын тудырады. Университеттер өз қызметін жалпы қоғамның, қалыптасқан әлеуметтік топтардың, жұмысшылар мен жұмыс берушілердің өсіп келе жатқан қажеттіліктеріне сәйкес қайта бағыттауға мәжбүр. Қазіргі жоғары мектеп тек ғылыми және білім беру мекемесі ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық орталық ретінде қарастырыла бастайды.

Бұл жағдайда қазіргі заманғы университет жұмысының басты бағыттарының бірі – кәсіпкерлік тәсілді енгізу, болашақ мамандардың кәсіпкерлік дағдыларын дамыту болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі Б. Кларк тұжырымдамасы болды, оған сәйкес кәсіпкерлік университеттің қалыптасуының маңызды элементі кәсіпкерлік типтегі әлуетті мәдениетті қалыптастыру болып табылады [7]. Кәсіби ұйым ретінде классикалық университеттің мәдениеті үшін – бұл ең алдымен академиялық құндылықтар [8]. Кәсіпкерлік типтегі мәдениетті қалыптастыру процесінде дәстүрлі академиялық және жаңа кәсіпкерлік құндылықтар сөзсіз қақтығысады. Бұл ретте кәсіпкерлік құндылықтардың басты жақтаушылары кәсіпкерлік университетті дамыту үшін қажетті ұйымдастырушылық өзгерістерді «жоғарыдан» бастайтын университеттік менеджерлер, ал академиялық құндылықтардың тасымалдаушылары негізінен университеттік оқытушылар болып табылады. Нәтижесінде университет менеджерлерінің кәсіпкерлік құндылықтары мен оқытушылардың академиялық құндылықтары арасында «алшақтық» пайда болады. Мұндай жағдайда университет менеджерлерінің міндеті – оқытушылардың қажетті кәсіпкерлік құндылықтарды қабылдауына әсер ету. Оқытушылардың кәсіпкерлік құндылықтарды қабылдау деңгейі неғұрлым жоғары болса, кәсіпкерлік университеттің мәдениеті соғұрлым қуатты болады.

Шетелдік және отандық авторлардың ғылыми жұмыстарының болуына қарамастан, кәсіпкерлік білім беруді дамыту мәселелері классикалық білім беруді кәсіпкерлікке айналдыру процесінің басталуын және мемлекеттің инновациялық және бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін кәсіпкерлік мәдениетті қалыптастыру мен дамыту қажеттілігін ескере отырып, тереңірек зерттеуді қажет етеді. Осы зерттеуде біз келесі әдіснамалық тәсілдерді қолданамыз: кәсіпкерлік университеттің дамуын зерттеудің жүйелік, кешенді және тарихи тәсілдері; материалдар ретінде нарыққа шолу, кәсіби ұйымдардың есептері, Қазақстанның кәсіпкерлік университеттерімен байланысты үрдістер мен жағдайды қамтитын мемлекеттік саясат құжаттары, сондай-ақ шетелдік және отандық ғалымдардың кәсіпкерлік білім беру және кәсіпкерлік қызметтің қалыптасуы проблемалары жөніндегі жұмыстарының тұжырымдары пайдаланылады.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында шағын және орта бизнестің жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨҚ үлесін 2025 жылға қарай 35 %-ға дейін арттыру міндеті қойылған (2018 жылы бұл көрсеткіш 27 %-ды құрады) [9]. Бұл студенттердің оқудан кейін компанияларда жалдамалы қызметкер болуға емес, өз бизнесін құруға ұмтылуы үшін олардың Кәсіпкерлік құзыреттерін қалыптастыру кезінде ғана мүмкін болады. Кәсіпкерлік білім беруді дамыту арқылы ғана Қазақстанда шағын және орта бизнесті (ШОБ) дамыту үрдісін күшейтуге болады.

Дүниежүзілік экономикалық форумға сәйкес болашақтың ең жақсы 10 дағдыларының ішінде soft skills басым екенін ескере отырып, оны тек кәсіпкерлік білім арқылы игеруге болатын, либералдық кәсіпкерлік университеттерінің айрықша ерекшелігіне айналуы керек, өйткені либералды университет студентке мамандық емес, өмірлік нұсқаулық, белгілі бір дүниетаным береді [10].

Бәсекеге қабілеттілікті арттыру, интернационалдандыру және жоғары оқу орындарын басқаруды реформалау арқылы біз жоғары оқу орындарының үшінші миссиясы – экономика мен қоғамға impact (ықпал ету) іске асыра аламыз.

Кәсіпкерлік университетті құрудың мақсаты – Кларктың үш спиральды дамуын ынталандыратын спираль аясында бизнес пен мемлекеттік сектор үшін тиімді серіктес болып табылатын тұрақты университетті ұйымдастыруға бағытталған жетістіктерді құру болып табылады. Бұл университет интеграцияланған, сонымен қатар қолдау көрсететін, автономды және өзі жұмыс істейтін ортада жауапты болған жағдайда ғана мүмкін болады.

Кәсіпкерлік университеттің негізгі міндеті – қала, өңір, ел экономикасының дамуына кәсіпкерлік ықпал ету: инновациялар генерациясы (XXI ғасыр).

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік университет тұжырымдамасын әзірлеудің өзектілігі мыналарға байланысты:

- 1) қазақстандық экономиканың инновациялық даму моделіне көшу қажеттілігі;
- 2) білім беру саласындағы мемлекеттік қаржыландырудың қысқаруы;
- 3) ғылыми және білім беру қызметтері үшін ішкі және халықаралық нарықтардағы бәсекелестіктің күшеюі;
- 4) бизнес қоғамдастықтың әлемдік еңбек нарығында бәсекеге түсе алатын мамандарды даярлауға қойылатын талаптары;
- 5) қазіргі заманғы университет қалыптастыратын және коммерциаландыратын білімнің сипатын қайта қар университеттер мен олардың халықаралық рейтингтерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттілігі;
- 7) кәсіпкерлік ойлауды және кәсіпкерлік рухты дамыту қажеттілігі.

Қазақстандағы университеттік білім беруді дамыту мен қайта құрудың қазіргі кезеңі заманауи инновациялық-кәсіпкерлік университеттің оңтайлы моделін белсенді іздеумен сипатталады. Инновациялық технологияларды дамытуға, еңбек нарығының, ғылымды қажет ететін ғылыми-зерттеу жобаларына және оларды басқаруға бағытталған университеттерді жаңа үлгідегі ұйымдарға (кәсіпкерлік университет) айналдырудың жолдары өзекті мәселе болып табылады.

Жоғары оқу орындарының кәсіпкерлікпен белсенді өзара іс-қимылы елдің инновациялық дамуының құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстанның жоғары оқу орындарының «Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес» мамандықтарының білім беру бағдарламаларын кәсіпкерлік бағалау деңгейін анықтаудағы «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлік палатасы жүргізген зерттеуін қарастырамыз.

Рейтинг «Атамекен» палатасы әзірлеген критерийлер негізінде жасалды, оның құрамында түлектердің орташа жалақысы, жұмыс іздеу ұзақтығы және басқа да өлшемдер ескерілген.

2-кесте – Қазақстан жоғары оқу орындарының мамандықтар бойынша білім беру бағдарламаларының рейтингі

Қаржы – 5B050900		Есеп және аудит – 5B050800		Менеджмент – 5B050700		Маркетинг – 5B051100	
Университет	Балл	Университет	Балл	Университет	Балл	Университет	Балл
КИМЭП Университеті	3.79	КИМЭП Университеті	4.00	Қазақстан-Неміс университеті	4.01	КИМЭП Университеті	3.66
Қазақстан – Британ техникалық университеті	3.74	ҚазГЮУ университеті	3.98	Қазақстан – Британ техникалық университеті	3.40	Сүлейман Демирель университеті	3.55
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті	3.68	Сүлейман Демирель университеті	3.81	КИМЭП Университеті	3.39	Нархоз Университеті	3.34
Сүлейман Демирель университеті	3.45	Қазақстандық инженерлік – технологиялық университеті	3.59	Алматы менеджмент университеті	3.36	Қазақстан-Неміс университеті	3.32
ҚазГЮУ университеті	3.41	М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті	3.50	С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті	3.35	Каспий қоғамдық университеті	3.30

Ескерту – [11] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған.

Кестеде Жоғары оқу орындарының (ЖОО) 2019 жылғы білім беру бағдарламаларының рейтингі қарастырылған. Онда «Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес» мамандықтарының рейтингте алғашқы бестіктегі орындары берілген. Кестеден көріп отырғанымыздай барлық мамандықтар бойынша КИМЭП Университеті – 4 жайғасым бойынша алдыңғы қатарда тұр. Сонымен қатар, Сүлейман Демирель университеті – 3; Қазақстан-Неміс университеті – 2; Қазақстан-Британ техникалық университеті – 2; ҚазГЮУ университеті – 2; М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті – 2; ал, Нархоз Университеті, Қазақстандық инженерлік – технологиялық университеті, Алматы менеджмент университеті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Каспий қоғамдық университеті – 1 жайғасымнан иеленген.

Кәсіпкерлік білім беру мансаптық өсу тұрғысынан студенттерге айтарлықтай әсер етуі мүмкін мінез-құлық, дағдылар мен құзыреттіліктерді дамытуға бағытталған іс-шараларды қамтиды, бұл өз кезегінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құндылықты арттырады.

Кәсіпкерлік білім беру студенттерді өзгеретін ортаға дайындаудың тамаша құралы болып табылады. Бұл белсенді өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді және академиялық институттар мен сыртқы ұйымдар арасында байланыс жасайды.

Кәсіпкерлік туралы білім және кәсіпкерлік әлеуетті дамыту тек жұмысқа орналасумен ғана байланысты емес, ол жемісті, тәуелсіз кәсіби өмір сүруге мүмкіндік береді. Кәсіпкерлік университеттердің студенттері өздерінің мансаптық кезеңінде кәсіпкерлік қызмет арқылы қоғам үшін маңызды әлеуметтік, мәдени және экономикалық маңыздылықты жүзеге асыру үшін барлық мүмкіндіктерге ие болады.

Кәсіпкерлік университетке көшу университет ғылыми-зерттеуге аз көңіл бөледі дегенді білдірмейді, бірақ ғылыми-зерттеу және білім беру қызметі капитал ретінде қарастырылады және университет өз қызметінен, негізінен бизнес жобалары арқылы пайда табады деп күтеді.

Егер біз инновацияны дамытуға ұмтылатын болсақ, студенттердің/түлектердің және шағын және инновациялық фирмаларда (компанияларда) жұмыс істейтіндердің кең ауқымы арасында кәсіпкерлік әлеуетті дамытудың маңызды қажеттілігі бар. Содан кейін бұл жерде кәсіпкерлік ойлауды, сананы және іс-әрекетті ынталандыратын білім беру мен білім беру мүмкіндіктерін дамытуда университеттер үшін білім беру басымдықтарын қалыптастырудың нақты рөлі бар [12].

Қазақстанда кәсіпкерлік университеттерді құру және дамыту процесі бастапқы даму сатысында тұр. Көп жағдайда қазақстандық ЖОО негізінен білім беру қызметіне тартылған. Қазақстандағы университеттерді кәсіпкерлікке айналдырудың негізгі тетіктері мен тәсілдерін, әдістерін әзірлеумен және енгізумен келесі университеттер белсенді айналысады: Назарбаев университеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Алматы Менеджмент университеті, Тараз инновациялық гуманитарлық университеті, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті және т.б. [13].

Кәсіпкерлік университеттерді құруға жәрдемдесудің мақсаты экономиканың нақты секторында жұмыс істей алатын және өз шешімдері үшін тәуекелдер мен жауапкершілікті өз мойнына алатын инновациялық және бастамашыл болашақ кәсіпкерлерді даярлау болып табылады. Қазақстан университеттері ұлттық басымдықтар, өңірлік ерекшеліктер мен өз қызметінің ерекшелігі негізінде өздерінің даму стратегияларын әзірлеуі және өздерін университеттік ортада танытуы қажет [14].

Өкінішке орай, қазақстандық жоғары оқу орындарын кәсіпкерлік университеттерге айналдыру процестерін тежейтін бірқатар проблемалар бар [15]:

- университеттерде қажетті инновациялық және кәсіпкерлік экожүйе жеткіліксіз;
- технологиялар трансферті бойынша білікті менеджерлер мен мамандардың жетіспеушілігі;
- жоғары оқу орнының жеткілікті дербестігінің болмауы;
- қызметкерлердің ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру саласындағы білімінің жеткіліксіздігі;
- қоғамда экономикалық құндылықты қалыптастыруға бағытталған кәсіпкерлік ойлау дамымаған;
- кәсіпкерлік университеттер мен олардың құрылымдарының қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіз дамуы;
- кәсіптік білім берудің және университеттің әдіснамалық және теориялық негіздемесінің, сонымен қатар оның ғылыми-зерттеу және кәсіпкерлік құзыреттілігін дамытудағы инновациялық рөлінің болмауы;

- үздік теориялық дайындықпен қатар кәсіпкерлік қызметте тәжірибесі бар білікті қызметкерлер мен оқытушылардың жеткіліксіз саны;

- басқарушылық өзектің, профессорлық-оқытушылық құрамның, жоғары оқу орындарының қызметкерлері мен білім алушыларының классикалық білімді кәсіпкерлік білімге айналдыруға дайын еместігі;

- университеттер құрамына кіретін инновациялық және кәсіпкерлік экожүйелер тиімділігінің төмендігі және олардың жұмыс істеу нәтижелерінің шектеулі ашықтығы;

- кәсіпкерлік университетті қалыптастырудың мотивациялық тетігінің болмауы;

- білім беру мазмұны мен еңбек нарығының сұранысы арасындағы сәйкессіздік: жоғары оқу орындарын бітірушілердің басым бөлігі мамандық бойынша сұранысқа ие емес.

Әлемдік инновациялық қызметін қалыптастыруды зерделеу мақсатында университеттің оқытушылары мен қызметкерлері әлемнің түрлі кәсіпкерлік университеттеріне әртүрлі іскерлік сапарлары жүзеге асырылады, оның барысында кәсіпкерлік үлгідегі университеттерді (атап айтқанда, Стэнфорд және Беркли) қалыптастыру тәжірибесі зерделенеді, сондай-ақ әлемдік инновациялық экожүйенің архитектурасын қалыптастыру, университеттің кәсіпкерлік экожүйесін құру, ғылыми және технологиялық әзірлемелерді коммерцияландыру бойынша Start-up жобаларын гранттық және венчурлық қаржыландыру бойынша бірқатар семинарларға қатысу жүргізіледі.

Иссапарлардың нәтижелері бойынша бірқатар бакалавриат және магистратура мамандықтары бойынша модульдік білім беру бағдарламалары қайта өңделеді, атап айтқанда каталогтарға кәсіпкерлік құзіреттілікті қалыптастыратын модульдердің бірқатар пәндері енгізілді.

Сондай-ақ, мұндай сапарлардың нәтижесін университеттің кәсіпкерлік инфрақұрылымында халықаралық Start-up академиясын құру деп атауға болады, бұл кәсіпкерлікке 1000-нан астам университет студенттері мен магистранттарын тарту және дамыту үшін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Кәсіпкерлік құзыреттердің элементтері белгілі бір дәрежеде белгілі бір адамға тиесілі болуы мүмкін (олар табиғаттан берілген), бірақ білім алу процесінде олардың қалыптасуы мен дамуы мүмкін. Университетте оқу барысында бизнесті жүргізу (маркетинг, ресурстарды басқару, қаржылық менеджмент) бойынша дағдылар мен құзыреттіліктерді дамытуға немесе алуға болады. Басқаша айтқанда, жақсы бизнес-жобаны, бизнес-идеяны ұсыну үшін жоғары кәсіби білім қажет емес, бірақ жоғары оқу орнында білім болашақтағы бизнесті құруға және дамытуға көмектеседі (кез келген басқа кәсіптің дамуы сияқты) [16].

Университеттің кәсіпкерлік сипаты, мүдделі тараптармен қарым-қатынасына және қоршаған ортаны (ішкі және сыртқы) дамытуға деген алаңдаушылығына байланысты, сонымен қатар университеттің дамуында өте маңызды рөл атқаратын университеттің жақсы имиджін қалыптастыруға ықпал етеді. Жақсы имидж студенттердің көп болуына, жобалардың көбеюіне, демек, университеттің қалыпты жұмыс істеуі мен дамуы үшін жоғары табыс әкеледі.

Қазіргі заманғы кәсіпкерлік университеттер мемлекеттік және жеке меншік серіктестерінің көмегімен технология, инновация және экономикалық дамудың шешуші құралы болып табылады, олардың бүгінгі бәсекеге қабілетті қоғам үшін өзгеріс агенттері ретіндегі рөлін түсіну қажет. Олардың жаңа білімді жасаушылар мен таратушылар, пәнаралық қызметті ұйымдастырушылар ретінде стратегиялық әрекет етуі, сондай-ақ жаңа серіктестік келісімдерге ықпал етуі үлкен қызығушылық тудырады. Кең қауымдастықпен өзара әрекеттесуді дамыта отырып, кәсіпкерлік бағыттағы университет әрекет ете алады және өзіне де, жалпы қоғамға да пайда әкелетін өзгерістер жасай алады [17].

Кәсіпкерлік білім беруде қаражат жоғалған немесе университеттің беделіне нұқсан келген жағдайда сәтсіздік апатты болуы мүмкін, сондықтан медиация мен тәуекелдерді шектеу басым болады. Бизнеске көбірек көңіл бөлінеді, бұл өз кезегінде құқықтық аспектілер мен маркетингтік стратегияларға қатысты білімді қажет етуі мүмкін. Тестілеу және емтихан сияқты бағалау әдістеріне негізделген бұл компоненттерді пайдалану үшін ыңғайлы.

Студенттердің жеке мансаптық мақсаттары мен ұмтылыстары олардың кәсіпкерлік кеңістікке қаншалықты енгісі келетіндігіне әсер етеді. Кейбіреулер үшін бұл жұмысты неғұрлым ыңғайлы ете алатын тереңірек түсінік беруі мүмкін, ал басқалары үшін меншік иесі/менеджері болу мақсаты бо-

луы мүмкін. Университетті бизнес призмасы арқылы бағалай отырып, материалдық компонент (жабдықтар, ғимараттар және т.б.) жоғары оқу орны үшін өсу мен дамудың негізгі драйвері ретінде, зияткерлік капитал ретінде маңызды екенін атап өткен жөн. Кәсіпкерлік университеттерді инновациялық бағдарланған кластерлердің орталықтары немесе объектілері ретінде дамыту тұжырымдамасы жалпы ғылымды нақты өндірістік құрылымға қайтаруға ғана емес, сонымен бірге жоғары кәсіптік білім беру сапасын едәуір дәрежеде арттыруға және ұлттық экономиканың тұрақты экономикалық өсу процесін жеделдетуге мүмкіндік береді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ (ҚОРЫТЫНДЫ)

Осыған байланысты кәсіпкерлік университетті және оның қоғамдағы рөлі мен міндеттерін бағалау кезінде бірнеше маңызды сәттерді есте ұстаған жөн.

1. «Кәсіпкерлік университет» түсінігі – күрделі тұжырымдама, сондықтан кәсіпкерлік университетті бағалау тиімділіктің сандық өлшемдерін де, университеттегі сапалы өзгерістерді ескере отырып құрылуы керек. Көбінесе, бағалаудың жеңілдігі үшін кәсіпкерлік университеттің түлектері құрған кәсіпорындардың саны мен сапасының өлшемі алынады, бұл кәсіпкерлік университеті өндірістер құру үшін қолайлы жағдай жасай алатындығымен байланысты.

2. Кәсіпкерлік университеттер білім беру, ғылыми және өнеркәсіптік орталықтар бола отырып, білім беру саласындағы экономика мен бизнестің инновациялық қажеттіліктерін неғұрлым толық қанағаттандыратынын әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Олардың жұмыс істеу процесінде мемлекет пен бизнес белсенді рөл атқарады, бұл кәсіпкерлік университеттер жетекші рөл атқаратын инновациялық даму тұжырымдамасын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

3. Кәсіпкерлік университеттің моделін құру процесі белгілі бір елдің экономикалық даму деңгейімен байланысты, оның мәдени және ұлттық дәстүрлеріне сәйкес келеді, сонымен қатар белгілі бір елде қолданылатын кәсіпкерлікке білім беру тәсілдері әсер етеді. Еуропа елдерінің көпшілігі білім беру кәсіпкерлігіне ұлттық стратегиялар мен бастамалар шеңберінде, кәсіпкерлік білім беруді кеңірек стратегияларда алға жылжытумен байланысты мақсаттарға (өмір бойы білім алу, білім беру және жастар, өсу) назар аударады. Әр түрлі елдердегі тәсілдерге қарамастан, олардың ортақ ерекшелігі – барлығы кәсіпкерлікті білім берудің маңызды бағыты ретінде тануында болып табылады.

4. Жоғары білім жүйесін кәсіпкерлік университеттің динамикалық сипаттамасымен толтыру және білім берудегі тәжірибелік-бағдарланған және жобалық көзқарасты дамыту үшін өндіріс пен білім арасындағы байланысты нығайту үшін кәсіпкерлік университетті Қазақстанның жетекші жоғары оқу орындарының топологиясына қосу дұрыс болар еді. Жоғары оқу орындарының құрылымында оның орнын анықтау үшін кәсіпкерлік университет сияқты институтты Қазақстан университеттерінің жіктемесіне біріктіру қажет болуы мүмкін.

5. Кәсіпкерлік университеттің қалыптасуы мен дамуы болатын әлеуметтік-экономикалық жағдайларды ескеру қажет, өйткені әр елдің қоршаған ортасы ерекше. Сондықтан, кәсіпкерлік университетке өзінің әлеуетін нақты ұлттық әлеуметтік-экономикалық контекст аясында неғұрлым тиімді іске асыруға мүмкіндік беретін тетіктер мен құралдарды бөліп көрсету қажет.

6. Кәсіпкерлік университеттерді құрудың маңыздылығы бәсекеге қабілеттілікті қалыптастыратын және университеттердің тұрақтылығына қол жеткізетін, бизнес пен мемлекеттік сектордың серіктестері болуға мүмкіндік беретін нәтижелер болып табылады. Университет интеграцияланған, автономды болады және сыртқы ортамен ұтымды өзара әрекеттесу мүмкіндігі пайда болады.

7. Қазақстан экономикасының инновациялық даму моделіне көшу қажеттілігі, білім беруді мемлекеттік қаржыландыруды қысқарту, ғылыми-білім беру қызметтері нарығында бәсекелестікті күшейту, сондай - ақ білім беруге бизнес-қоғамдастық тарапынан қойылатын қатаң талаптар Жоғары оқу орындары тарапынан ғана емес, компаниялар мен мемлекет тарапынан да кезек күттірмейтін әрі елеулі күш-жігерді талап етеді. Кәсіпкерлік университетті табысты дамыту үшін, ең алдымен, классикалық білім беруді бизнеске айналдырудың негізгі басымдықтары мен тетіктері бар кәсіпкерлік білім беру тұжырымдамасын әзірлеу; қоғамда (отбасында, мектепте, ЖОО-да және т.б.) кәсіпкерлік рух пен кәсіпкерлік мәдениетті тарату маңызды; кәсіпкерлік

ЖОО түлегінің құзыреттілік моделінің негізінде түлектердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру тетіктерін әзірлеу, сондай-ақ «университет-бизнес-мемлекет» жүйесінде стратегиялық өзара іс-қимылды қамтамасыз ету үшін қолайлы сыртқы және ішкі жағдайлар жасау жөнінде шаралар қабылдау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Gibb A. Exploring the synergistic potential in entrepreneurial university development: towards the building of a strategic framework // *Annals of Innovation & Entrepreneurship*. – 2012. – Vol. 3 (1). – P. 1–7.
2. A guiding framework for entrepreneurial universities, final version 18th December 2012 [Электронды ресурс] // OECD [web-сайт]. – <http://www.oecd.org/site/cfecpr/EC-OECD%20Entrepreneurial%20Universities%20Framework.pdf>. (қарау уақыты: 11.06.2020).
3. Павлова И. А. Понятие предпринимательского университета: сущность и эволюция феномена // *Инновации*. – 2014. – № 8 (190). – С. 34–41.
4. Ицковиц Г. Тройная спираль: университеты – предприятия – государство: инновации в действии. – Томск: Изд-во Томского государственного университета систем управления и радиоэлектроники, 2010. – 238 с.
5. Rinne R., Koivula J. The Changing Place of the University and a Clash of Values: The Entrepreneurial University in the European Knowledge Society // *A Review of the Literature, Higher education management and policy*. – 2005. – Vol. 17. – Issue 3. – P. 91–123.
6. Андреев А. Ю. Гумбольдтовская модель классического немецкого университета // *Новая и новейшая история*. – 2003. – № 3. – С. 48–60.
7. Кларк Б. Р. Создание предпринимательских университетов. – М.: Изд-во ВШЭ, 2011. – 240 с.
8. Dill D. The Management of Academic Culture Revisited Integrating Universities in an Entrepreneurial Age / In: B. Stensaker, J. Välimaa, and C. Sarrico (eds.) // *Managing Reform in Universities: The Dynamics of Culture, Identity and Organizational Change*, Palgrave Macmillan, 2012. – P. 222–237.
9. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 қарашадағы № 799 қаулысы [Электронды ресурс] // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық жүйесі [web-портал]. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000799> (қарау уақыты: 11.06.2020).
10. Кожухметов А., Арын Ә. А., Тлеужанова А. И. Высшее образование РК: реформировать нельзя оставить [Электронды ресурс] // *Білімді ел – Образованная страна* [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://bilimdinews.kz/?p=109279> (қарау уақыты: 23.07.2020).
11. Рейтинг образовательных программ ВУЗов [Электронды ресурс] // Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» [web-сайт]. – 2019. – URL: <https://atameken.kz/ru/services/44-rejting-obrazovatel-nyh-programm-vuzov> (қарау уақыты: 23.07.2020).
12. Текенов У. А., Дауренбекова А. Н., Текенов А. У. Об образовательной и научно-исследовательской деятельности вузов Казахстана [Электронды ресурс] // *Глобальные вызовы и современные тренды развития высшего образования: сборник матер. Конференции*. – 2013. – URL: <https://articlekz.com/article/9492> (қарау уақыты: 23.07.2020).
13. Омарова Г. Т. Предпосылки и тенденции развития предпринимательских университетов в Республике Казахстан // *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева*. – 2019. – № 3. – Том 2. – С. 112–119.
14. Tayaouva G., Bektas S. An overview of entrepreneurial universities and main barriers to entrepreneurial university development in kazakhstan // *Вестник КазНУ. Серия экономическая*. – 2018. – № 2 (124). – С. 245–253.
15. Проект Концепции формирования предпринимательского образования в Республике Казахстан до 2030 года. – Алматы: Алматы Менеджмент Университет, 2016.

16. Меркулина И. А. Интеграция экономических и информационных специальностей в инновационной экономике // Российское предпринимательство. – 2009. – № 2-1. – С. 131–135.

17. Memorandum Opinion and Order Granting 9 Motion to Dismiss filed by McKaylie Campbell, Santos Guerrero. (Ordered by Senior Judge Mary Lou Robinson on 1/18/2017) (vls).

REFERENCES

1. Gibb, A. (2012), Exploring the synergistic potential in entrepreneurial university development: towards the building of a strategic framework, *Annals of Innovation & Entrepreneurship*, vol. 3 (1), p. 1–7.

2. “A guiding framework for entrepreneurial universities” (2012), OECD, available at: <http://www.oecd.org/site/cfecpr/EC-OECD%20Entrepreneurial%20Universities%20Framework.pdf> (accessed: June 11, 2020).

3. Pavlova, I. A. (2014), “Ponyatie predprinimatelskogo universiteta: sushchnost i evolyutsiya fenomena”, *Innovatsii*, No. 8 (190), p. 34–41 (In Russian).

4. Itskovits G. (2010), “Troinaya spiral: universitety – predpriyatiya – gosudarstvo: innovatsii v deistvii”, *Izd-vo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta sistem upravleniya i radioelektroniki*, Tomsk, 238 p. (In Russian).

5. Rinne, R. and Koivula, J. (2005), “The Changing Place of the University and a Clash of Values: The Entrepreneurial University in the European Knowledge Society // A Review of the Literature, Higher education management and policy, 2005, vol. 17, iss. 3, pp. 91–123.

6. Andreev A. Yu. (2003), “Gumboldtovskaya model klassicheskogo nemetskogo universiteta”, *Novaya i noveishaya istoriya*, No. 3, pp. 48–60.

7. Klark, B. R. (2011), “Sozdanie predprinimatelskikh universitetov”, *Izd-vo VShE*, Moscow, 240 p. (In Russian).

8. Dill, D. (2012), “The Management of Academic Culture Revisited Integrating Universities in an Entrepreneurial Age”, In: B. Stensaker, J. Välimaa, and C. Sarrico (eds.), *Managing Reform in Universities: The Dynamics of Culture, Identity and Organizational Change*, Palgrave Macmillan, 2012, pp. 222–237.

9. “Qazaqstan Respýblikasynyń 2025 jylǵa deingi Strategialyq damy josparyn bekity júáne Qazaqstan Respýblikasy Prezidentiniń keibir jarlyqtarynyń kúshi joilydy dep taly týraly” Qazaqstan Respýblikasynyń Prezidenti Jarlyǵynyń jobasy týraly Qazaqstan Respýblikasy Úkimetiniń 2017 jylǵy 30 qarashadaǵy № 799 qaýlysy”, available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000799> (accessed: June 11, 2020) (In Kazakh).

10. Kozhahmetov, A., Aryn, A. A. and Tleuzhanova, A. I. (2020), “Vyshee obrazovanie RK: reformirovat' nel'zja ostavit'”, *Bilimdi el – Obrazovannaja strana*, available at: <https://bilimdinews.kz/?p=109279> (accessed: July 23, 2020) (In Russian).

11. “Reiting obrazovatelnykh programm VUZov” (2020), The national chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan “Atameken”, available at: <https://almaty.atameken.kz> (accessed: July 23, 2020) (In Russian).

12. Tekenov, U. A., Daurenbekova, A. N., Tekenov, A. U. (2013), “Ob obrazovatel'noj i nauchno-issledovatel'skoj dejatel'nosti vuzov Kazahstana”, *Global'nye vyzovy i sovremennye trendy razvitiya vysshego obrazovaniya*, available at: <https://articlekz.com/article/9492> (accessed: July 23, 2020) (In Russian).

13. Omarova G. T. (2019), “Predposylki i tendentsii razvitiya predprinimatelskikh universitetov v Respublike Kazakhstan”, *Vestnik Volzhskogo universiteta imeni V.N. Tatishcheva*, Vol. 2, No. 3, pp. 112–119 (In Russian).

14. Tayauova, G., Bektas, C. (2018), “An overview of entrepreneurial universities and main barriers to entrepreneurial university development in Kazakhstan”, *Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya*, No. 2 (124), pp. 245–253.

15. “Proekt Kontseptsii formirovaniya predprinimatelskogo obrazovaniya v Respublike Kazakhstan do 2030 goda” (2016), Almaty Management University, Almaty (In Russian).

16. Merkulina, I. A. (2009), “Integratsiya ekonomicheskikh i informatsionnykh spetsialnostei v innovatsionnoi ekonomike”, *Rossiiskoe predprinimatelstvo*, No. 2-1, pp. 131–135 (In Russian).

17. Memorandum Opinion and Order Granting 9 Motion to Dismiss filed by McKaylie Campbell, Santos Guerrero. (Ordered by Senior Judge Mary Lou Robinson on 1/18/2017) (vls).

**ENTREPRENEURIAL UNIVERSITY AS A MODEL
OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN**

B. K. Tundikbayeva¹, A. O. Bazarbayev², B. K. Kupeshova²

¹KIMEP University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study. Is to identify and consider Kazakhstani universities from the point of view of research and entrepreneurship, to identify the restraining elements of the transformation of Kazakhstani universities.

Methodology. The methodological basis of the research is to study the problem of reforming higher education based on the principles of consistency and the institutional approach.

Originality / value of study. The article reveals the problems of the educational and research sphere of higher educational institutions of the country and identifies possible ways (strategies) to solve them.

Findings. Entrepreneurship training can have a significant impact on students in terms of a successful career, which includes activities aimed at the formation of behavior, skills and competencies, which, in turn, increase economic, social and cultural value.

Keywords: university, university model, education, entrepreneurship, Start-up, module, entrepreneurial university.

**ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАК МОДЕЛЬ
РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ**

Б. К. Тундикбаева¹, А. О. Базарбаев², Б. К. Купешова²

¹Университет КИМЭП, Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. выявление и рассмотрение казахстанских университетов с точки зрения исследования и предпринимательства, выявление сдерживающих элементов трансформации казахстанских вузов.

Методология. Методологической основой исследования является изучение проблемы реформирования высшего образования на основе принципов системности и институционального подхода.

Оригинальность / ценность исследования. В статье раскрываются проблемы образовательной и научно-исследовательской сферы высших учебных заведений страны и определяются возможные пути (стратегии) их решения.

Результате исследования. обучение предпринимательству может оказать существенное влияние на студентов с точки зрения успешной карьеры, что включает в себя мероприятия, направленные на формирование поведения, навыков и компетенций, что в свою очередь повысит экономическую, социальную и культурную ценность.

Ключевые слова: университет, модель университета, образование, предпринимательство, Start-up, модуль, предпринимательский университет.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Тундикбаева Бакытгуль Куанышбековна – PhD докторанты, аға оқытушы, КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: bakytgul@kimep.kz

Базарбаев Асылбек Орыншаихович – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: asylbek.bazarbaev@narhoz.kz

Купешова Баян Куанышбековна – экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: bayan.kupeshova@narhoz.kz

Central Asian Economic Review №4 (133) 2020
Жазылатын индекс / – 74002

Редактор / Редактор – **А.Ж. Сарсембаева**
Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – **А.Т. Акылова**

Басуға / Подписано к печати 28.08.2020.
Пішімі / Формат 70×100^{1/8}.
Көлемі б.т./ Объем 23,3 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 21,7 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 17,7 п.л.
Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы»ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.
Fpolygraf@bk.ru
Тел: +7 701 787 32 92, +7 771 574 57 05,
+7 701 940 76 86